

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Одеський національний університет імені І.І.Мечникова
Universitas nationalis Odessae**

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 23

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 23

**Одеса
2016**

УДК 81.161.2(051)

ББК 81.031.4я5

З-324

Головний редактор: Т. Ю. Ковалевська.

Editor-in-chief: T. Kovalevska.

Заступник головного редактора: А. П. Романченко.

Vice-editors: A. Romanchenko.

Відповідальний секретар: С. П. Павелко.

Secretary: S. Pavelko.

Редакційна колегія: д-р філол. н. І. П. Бондаренко, д-р філол. н. О. А. Войцева, д-р філол. н. Т. І. Домброван, д-р філол. н. О. Ю. Карпенко, д-р філол. н. І. М. Колегаєва, д-р філол. н. В. О. Колесник, д-р філол. н. Н. В. Кондратенко, д-р філол. н. В. П. Олексенко, д-р філол. н. Н. В. Петлюченко, канд. філол. н. Л. А. Семененко, д-р філол. н. Є. М. Степанов, д-р філол. н. С. В. Форманова, канд. філол. н. Н. М. Хрустик, д-р філол. н. О. В. Яковлева, д-р філол. н. Є. М. Черноіваненко.

The editorial board: I. Bondarenko, O. Voitseva, T. Dombrovan, O. Karpenko, I. Kolehajeva, V. Kolesnyk, N. Kondratenko, V. Oleksenko, N. Petlyuthenko, L. Semenenko, Y. Stepanov, S. Formanova, N. Khrustyck, O. Yakovleva, Y. Chernoiivanenko.

Рецензенти:

Бирик С. П., доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови НАН України;

Селіванова О. О., доктор філологічних наук, професор Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Рекомендовано до друку

Вченою радою філологічного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова

Протокол № 7 від 22.03.2016 р.

У збірнику вміщено наукові праці з актуальних теоретичних і прикладних проблем мовознавства. Адресовано широкому колу філологів: науковцям, учителям, методистам, студентам.

Свідоцтво про реєстрацію в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України КВ №8931 від 05.07.2004 р.

Збірник наукових праць «Записки з українського мовознавства» постановою президії ДАК України № 241 від 09.03.2016 р. внесено до переліку наукових фахових видань, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакції / Address: Одеса, Україна 65058, Французький бульвар, 24/26, кімн. 85, 86.

Телефон / Phone: +38 (048) 776-14-80; Факс / Fax: +38 (048) 746-51-14

E-mail: kafukrmovaonu@mail.ua

ISBN 2414-062.7

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2016.

ФОНЕТИКА
ЛЕКСИКОЛОГІЯ
СЛОВОТВІР
СИНТАКСИС

УДК 811.161.2'373'2

Ю. Б. Бабій,

к. філол. н., доц.,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри філології (прикладна лінгвістика)

СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИКОЛАЇВСЬКОГО ФІРМОНІМІКОНУ

Аналізований семантичний потенціал одиниць розглянуто в системі ергономіки, що являє собою науку про кількісно значний сегмент онімного простору – назви різноманітних об'єднань людей у політичній, науковій, культурній, виробничій, торговельній, банківсько-фінансовій та інших сферах, які органічно утворюють фірмонімікон м.Миколаєва.

Ключові слова: ергономіка, мотиваційна ознака, семантичний маркер, фірмонім, фірмонімікон.

В останні роки ХХ ст. у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві стрімко розвивається ергоніміка – наука про кількісно значний сегмент онімного простору: назви різноманітних об'єднань людей у політичній, науковій, культурній, виробничій, торговельній, банківсько-фінансовій та інших сферах, зокрема й найменування установ, організацій, закладів, підприємств тощо; тривалий час цей клас власних назв не був у полі уваги лінгвістів.

Сучасний опис ергонімів здійснюють у лексико-семантичному, структурно-словотвірному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному, функціональному аспектах. Вивченню ергонімів присвячені роботи А.В. Беспалової та Т.П. Романової (англійські та російські ергоніми), О.Г. Мікіної (французькі, англійські та російські ергоніми); прагматичний та лінгвокультурологічний аспекти російських ергонімів комерційної сфери відображено в дослідженні М.В. Шимкевича. Ергонімію різних ареалів української мови представлено в працях О.О. Белея (ергонімія Закарпаття), Н.В. Кузузи (ергонімікон м. Одеси), с. О. Шестакової (ергонімія Харківської та Сумської областей, частково м. Києва, Полтави, Львова), М.М. Цілини (ергонімія м. Києва).

Зауважимо, однак, що стан вивчення сучасної української фірмонімії різко дисонує з якісним розмаїттям та кількісним багатством об'єкта дослідження, його місцем та роллю в лексичній системі сучасної української літературної мови. У сучасній українській мові вже склалася багата і розгалужена система фірмонімів, їх кількість постійно зростає, що зумовлено якісно новою економічною ситуацією в Україні. Відчувається нагальна потреба збору, систематизації численних сучасних українських фірмонімів, різнобічного вивчення їх структурних та функціонально-

стилістичних особливостей, виявлення загального та індивідуального в принципах номінації підприємств.

Розв'язання цих та інших проблем набуває особливого значення не лише в контексті подальшої розробки теорії власної назви, а й для ефективної правописної нормалізації сучасних фірмонімів та впорядкування їх вживання відповідно до чинного українського законодавства у сфері мовного будівництва, гостра потреба в чому в нікого не викликає нині найменших сумнівів. Тому комплексне дослідження сучасної української фірмонімії, на наше переконання, належить до числа актуальних завдань української мовознавчої науки.

Розвиток української ергоніміки стримує недостатність свідчень про сучасний стан і динаміку в часі ергонімної системи в різних регіонах України; вивчення складу, структурних особливостей, змін, тенденцій у називанні ергооб'єктів дало б змогу визначити загальні закономірності формування та функціонування ергонімів як мовних знаків. Тому поетапне вивчення складу, лексико-семантичних та структурних особливостей ергонімів, мотивів номінації ергооб'єктів у різних регіонах побутування української мови залишається одним з актуальних завдань українського мовознавства. Обрання об'єктом вивчення ергонімії м. Миколаєва зумовлено не лише статусом цього класу онімів у мові та мовленні, а й специфікою функціонування української мови в цьому регіоні. Адже ергоніми – це не лише результат інтенціональної діяльності суб'єкта, але й складова мови та мовлення, про що свідчить їх широка вживаність; водночас ергоніми є носіями екстралінгвальної інформації: суспільно-політичної, історичної, культурологічної тощо. Саме тому актуальним є розгляд сучасної ергонімії м. Миколаєва в семантичному та соціально-функціональному аспектах. Потреба ґрунтовного, різнобічного вивчення сучасних ергонімів м. Миколаєва, дослідження мотивів номінації для їх творення сприятиме збагаченню ергоніміки новим емпіричним матеріалом.

Українським фірмонімам відводиться своєрідна репрезентативна роль у світі. Україну часто представляє продукція флагманів вітчизняної індустрії, власні назви яких повинні бути достойними народу з тисячолітньою літературно-мовною традицією.

Українській фірмонімії притаманний яскраво виражений інтердисциплінарний характер, що виявляється не лише в тісних системних зв'язках із іншими знімними розрядами, а й у безпосередньому впливі екстралінгвістичних факторів.

Лінгвістичними мотиваційними ознаками для сучасних власних назв установ та підприємств м. Миколаєва слугують:

а) асоціації, репрезентантами яких стають найчастіше лексеми загальноновживаного спрямування (стоматологія «*Посмішка*», агентство «*Сяйво*», салон «*Аметист*», корпорація «*Молодість*», фітнес-клуб «*Краса*»);

б) сфера діяльності підприємства («*Миколаївгазпром*», «*Пожбезпека*», ПП «*Промарматура*», ПП «*Трансбуд*»);

в) рекламна діяльність або маркери рекламних слоганів (автосалон «*Лідер*» («лідер продажу на авторинку»), фабрика «*Новинка*» («миколаївські цукерки – новинки у світі смакоти»), нотаріальна контора «*Авторитет*» («авторитет на ринку

юриспруденції», автомийка «Блиск» («блиск Вашого авто»), цукерня «Бест» (best of the best));

г) просторові відношення (кафе «Зустріч», крамниця «Шлях», маркет «Далекий край», ресторан «В далеке от жён»);

д) належність (власність) установи, підприємства (ПП «Гаврилюк», ПОВ «Гончаренко», фірма «Богдан і К°», сеть еко-маркетів «Владлен»);

е) ідеологічні цінності (готель «Україна», приватна компанія «Київська Русь»);

є) організаційна структура та правова основа установи (міні-маркет «Крамниця», типографія «Союз», ПП «Альянс», ПП «Тандем»).

Психолінгвістичний аспект дослідження у вивченні ергонімії знайшов відображення в роботах О. Трифонової, адже «ергонім є власною назвою будь-якого ділового об'єднання людей (спілки, організації, установи) й створюється штучно з метою впливу на реципієнта [8, с. 221]».

Грунтуючись на психологічних та лінгвістичних критеріях, автор виділяє два рівні сприйняття, які можна застосувати для ергонімів:

1) поверхневий рівень – спонтанне сприйняття, супроводжуване переживанням ергоніма, що сприймається;

2) глибинний рівень – сприйняття-інтерпретація, що спирається на рефлексію й спрямовується на розшифрування глибинного змісту.

Враховуючи психолінгвістичний аспект під час системного аналізу фірмонімікону м. Миколаєва вартої уваги вважаємо класифікацію назв підприємств за певними тематичними групами, запропоновану дослідницею Л. Соколовою [7, с. 69]. Стосовно миколаївського фірмонімікону вона має такі складники-найменування:

1) дружби, любові, віри, добра: ПП «Добра зустріч», ТОВ «Добро», ТОВ «Дружба», ТОВ «Наdejда», ТОВ «Правда»;

2) світла: ТОВ «Искра», ПП «Світлячок», ТОВ «Промінь», ТОВ «Радуга», ТОВ «Світлина», ПП «Світло»;

3) матеріальних цінностей: перукарня «Жемчужина», ПП «Гривня», ломбард «Єврик», крамниця «Долар», маркет «Копійка», ТОВ «Рубин»;

4) міста Миколаєва або тих психолого-асоціативних реакцій, що онім викликає: ТОВ «Миколаївхліб», ТОВ «Корабелі», ПП «Набережная», готель «Ингул»;

5) Великої вітчизняної війни та колишнього СРСР: кінотеатр «Пионер», ТОВ «Червона зірка», ТОВ «Ветеран»;

6) романтики далеких країн, пошуку, відкриття: ТМ «Дельфин», ПП «Европа», ПП «Саквояж», ТОВ «Континент», ПП «Круиз», ПП «Одиссей», ПП «Сафарі»;

7) початку чогось: ТОВ «Нове життя», ТОВ «Відродження», підприємство «Заря», ТОВ «Джерело», крамниця «Світанок»;

8) фізичної привабливості тих чи інших представників фауни та флори: фітне-клуб «Гепард», ПП «Каштан», ТОВ «Берізка»;

9) сили, сміливості, непереможності: ТОВ «Гранит», ТОВ «Досягнення», ТОВ «Боротьба», ТОВ «Гарант», ПП «Титан»;

10) спокою, тиші: ПП «Гармонія», ПП «Затишок», ТОВ «Згода», ТОВ «Злагода», ПП «Симфонія»;

11) легкості, ясності, здоров'я: студія сучасного танцю «Грация», студія краси «Лебедь», кав'ярня «Насолода», діагностичний центр «Развитие»;

12) свіжості, чистоти: ПП «Джерело», ПП «Кристалл», ПП «Прозора», ТОВ «Росинка».

Популярність слів-фірмонімів з певним символічним значенням беззаперечна, що підтверджується наведеною класифікацією. Групи виділених фірмоназв є умовними та доповнятимуться новими темами. Таку класифікацію не можна вважати основною, Але вона може бути використана у випадку розгляду фірмонімів з точки зору їх абстрактно-асоціативного характеру. Із виникненням нових реалій та архаїзацією старих цінностей виникає потреба у рухливості цих груп, вони неодмінно поповнюватимуться новими темами.

Одночасно з виявленням тенденції до конотації фірмонімів, беззаперечним стає ще одне спостереження над фірмонімією м. Миколаєва, а точніше проблематикою регіону – панівну більшість у назвах фірм становлять російськомовні лексеми із англломовними, а власне українські трапляються скоріше як виняток із потоку найменувань. На це неодноразово звертали увагу українські дослідники-ономасти О. Белей та Т.П. Романова.

Дослідник О. Белей у цьому питанні звертається до Конституції України, оскільки вважає, що «лише законодавчо закріплені санкції за порушення норм чинного законодавства у сфері сучасної української фірмонімії будуть найдієвішим кроком Української держави щодо утвердження української власної назви підприємства» [3, с. 13]. Особливо виразний відбиток на фірмонімікон м. Миколаєва наклала російська мова й тотальне залучення її до реклами, власне, – до фірмоназв. І це стосується не лише використання російських лексем при створенні назви фірми. Найбільш ілюстративним є приклад позначення в реєстрі адресно-телефонного довідника українських фірмонімів російською графікою: ТОВ «Заричный», ПП «Зиронька», компанія «Зустрич», кафе «Матрёна», ПП «Свитанок», ТОВ «Горыцвит». Вважаємо необхідним на сучасному етапі розвитку миколаївського фірмонімікону дедалі частіше вдаватися до використання корінних лексичних маркерів, особливо зважаючи на анансовані урядом країни заходи декомунізації.

Залучення ж германських та романських мов до фірмонайменування дослідниця Т.П.Романова називає вестернізацією, певною ономастичною модою, орієнтацією на Захід [6, с. 83]. Вестернізація у фірмонімії виявляється в активному творенні власних назв підприємств на базі чужомовних лексем, структура яких часто навіть не адаптується до фонеморфемної будови української мови [6, с. 85]: ресторан «Шамбала», «Банзай», салон краси «Камільфо», ПП «Айпи Груп», ТОВ «Голден Сити», ТОВ «Лайм ЛТД», ТОВ «Дольче Вита».

Модність вестернізації засвідчує також цілий ряд фірмонімів, утворених на базі назв, знакових для західноєвропейської культури (міст, екзотизмів, античних богів тощо) [6, с. 86]: ПП «Гермес», ПП «Шале-Грааль», ТОВ «Хмельной Патрик», торговельний центр «Испанский дом», ПП «Каллипсо», ПП «Клеопатра», ТОВ «Коллизей», ПП «Купидон», ПП «Венеция».

Одним із проявів такої тенденції, як вестернізація, є утворення ряду власних назв підприємств за допомогою «промовистих» компонентів *євро-* та *вест-*, які, на думку їхніх творців, мають однозначно вказувати на європейські цінності [6, с. 86]: ПП «*West-city*», ТОВ «*Євро стандарт*», ПП «*Європласт*», ПП «*Євро-маркет*».

Особливий тип складають утворення, що з'явилися на чужомовній лексичній базі, найчастіше англійській, і передаються графікою мови-оригіналу: нічний клуб «*Carica*», ресторан «*Ali-Baba*», ПП «*Prestige*», ПП «*Rock & Roll*», ПП «*Nevada*», ПП «*Cosmopoliten*».

Отже, комплексне дослідження семантичного потенціалу ергонімів м. Миколаєва дало змогу визначити тенденції формування ергонімікону, зокрема: 1) побутування значної частини ергонімів м. Миколаєва відапелятивного походження, які подають конкретну інформацію про вид діяльності підприємства, його місцезнаходження, зовнішній вигляд, внутрішню будову підприємства, закладу, уподобання власників; 2) ергоніми, утворені на основі рекламної мотивації, сприяють створенню позитивної оцінки підприємства; 3) широке вживання антропонімів, зокрема імен, прізвищ власників при утворенні назв ергооб'єктів (ця тенденція відзначається й іншими дослідниками сучасної ергонімії та репрезентує поновлення типу номінації, характерного для початку ХХІ ст., що засвідчував репутацію підприємства, гарантію високої якості товару / послуги; 3) вплив західних культурних стереотипів як позамовного чинника на систему власних назв: мода на все західне, а також нестабільність в Україні, особливо в її східному регіоні, віддзеркалюється й в ергонімії. Особливістю іншомовного впливу на ергонімію м. Миколаєва є її російська та англійська форми реалізації на вивісках та бігбордах; підприємці реєструють найменування українською мовою, а на вивісках українськомовні ергоніми вживаються несистематично (у контексті з російськими та англійськими), що пояснюється впливом російської мови на спілкування мешканців регіону. Саме тому існує потреба у розв'язанні проблеми українізації сучасних фірмонімів як південного регіону, так і країни в цілому.

Література

1. *Белей О.О.* Наскільки українськими є новочасні українські фірмоніми? / *О.О.Белей // Дивослово.* – 2000. – № 2. – С. 12–13.
2. *Белей О.О.* Проблеми культури мови у сучасній фірмонімії Закарпаття / *О.О. Белей // Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку.* Науковий щорічник. – Тернопіль, 1999. – С. 263–266.
3. *Белей О.О.* Сучасна українська ергонімія (на матеріалі назв підприємств Закарпатської області) : автореф. дис. канд. філол. наук 10.02.01 / Олег Омелянович Белей. – Львів, 2000. – 17 с.
4. *Белей О.О.* Українська ергоніміка у контексті розвитку сучасного українського мовознавства / *О.О Белей // Трансформація гуманітарної освіти: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.* – Ужгород, 1998. – С. 570–574.
5. *Кутуза Н.В.* Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м. Одеси) : автореф. дис. канд. філол. наук 10.02.01 / Наталя Валеріївна Кутуза. – Одеса, 2003. – 20 с.

6. Романова Т.П. Проблемы современной эргоники / Т.П. Романова // Вестник Самарского государственного университета. Серия «Филология». – Самара. : СГУ, 2008. – №1. – С. 78–93

7. Соколова Л.Н. Типы мотивованості ергонімів (на матеріалі ергонімів м. Києва) / Л. Н. Соколова // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 65–69.

8. Трифонова Е.А. Проблема восприятия в эргонимии / Е.А. Трифонова // Ономастика в кругу гуманитарных наук: материалы междунар. науч. конф., Екатеринбург, 20–23 сент. 2005 г. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2005. – С. 221–222.

Ю. Б. Бабий,

Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского,
кафедра филологии (прикладная лингвистика)

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ НИКОЛАЕВСКОГО ФИРМОНИМИКОНА

Анализируемый семантический потенциал единиц рассмотрен в системе эргонимики, представляющей собой науку о количественно значительном сегменте онимного пространства – названиях разнообразных объединений людей в политической, научной, культурной, производственной, торговой, банковско-финансовой и других сферах, которые органично образуют фирмонимикон г. Николаева.

Ключевые слова: эргонимика, мотивационный признак, семантический маркер, фирмоним, фирмонимикон.

Y. B. Babiy

Mykolaiv National V.O. Sukhomlinsky University,
Department of Philology (Applied Linguistics)

NIKOLAYEV REGION'S COMPANY NAMES' SEMANTIC POTENTIAL

In the article Ukrainian unit onomastic space, the object of study of ergonomics as the science of names of various groups of people in the political, scientific, cultural, industrial, commercial, banking and finance and other fields. Firmonimy (ergonems) analyzes of semantic markedness position that causes their functioning in firmonimikoni Mykolavschyny. The main motivational signs that serve as factors in the appearance of these elements in the language. The basic trends in the formation company names region, including vidapelyatyvna nomination, advertising motivation, influence of western cultural stereotypes as extra-linguistic factor to the system of proper names. It is indicated in the necessity of solving the problems of modern Ukrainianization company names as the southern region and the country.

Key words: ergonomics, motiovation feature, semantic marker, company name, company name onyms.

**МАТЕРІАЛИ ДО ІСТРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА НАЗВ
НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: *КРАМАТОРСЬК*
(ДЕЯКІ ЗАУВАГИ ДО ПОХОДЖЕННЯ ОЙКОНІМА)**

У статті запропоновано новий погляд на походження ойконіма **Краматорськ**. Зокрема, обґрунтовано можливість фонетичного та семантичного зв'язку його препозиційної основи Крам- із псл. *къгма / *къгть, що еволюціонувала в декількох семантичних напрямках: 'кривизна, вигин, нерівність, виступ, заокруглення'.

Ключові слова: історія, етимологія, ойконім, гідронім, апелятив.

У процесі роботи над укладанням історико-етимологічного словника ойконімів Донецької області нашу увагу привернула назва міста *Краматорськ*. Адже, попри неодноразове звертання різних дослідників до цієї географічної назви, на сьогодні її походження остаточно не з'ясоване.

Із документальних джерел відомо, що сучасне місто розвинулося від селища, розташованого біля маленької залізничної станції (точніше полустанка), побудованої в 1868 р. під час прокладання Курсько-Харківсько-Азовської залізниці [3, 2, с. 209; 1, с. 90] на території, де на межі XVIII-XIX ст. знаходилося декілька слобід, – Маячка, Білянська, Гірна (пізніше Красногірка), Шабельківка та Краснотор'я¹ [12, с. 15; 19, с. 11]. Зауважимо, що розташування сучасного *Краматорська* на місці декількох поселень, по обидві боки Казенного Торця та його притоків, оточених пагорбами, порізаних ярами та балками [3, 2, с. 203], засвідчує доволі неоднорідний рельєф цієї місцевості.

Суттєвою прогалиною в етимології досліджуваного ойконіма стала досить незначна кількість його писемних фіксацій у документальних джерелах: йдеться не лише про історичні форми самої назви *Краматорськ*, але й тих назв, що їй передували.

Найранішу згадку про залізничну станцію вдалося віднайти місцевому краєзнавцю В.Ф. Коцаренку в покажчику російських залізниць, де під 1874 р. вона фіксується як «*Краматорская*» [12, с. 157]. У доступних нам джерелах її засвідчено під: 1883 р. – як залізнична станція «*Kramatorskaja*» в колишній Харківській губ. [38, IV, с. 608]; 189[?] р. – як станція «*Краматорская*» в колишній Харківській губ. [9]; 1904 р. (на схемі колишньої Катерининської залізниці за станом на 1904 р.) – як станція «*Краматоровка*» [24, сс. 36-37]; 1912 р. (на «Військово-топографічній карті Росії») – як станція «*Краматорская*» [2]. Починаючи від 1924 р., вже фіксується ойконім, пор.: «пос. *Краматоровский 1-ый* (б. Беянск. в.)» або «пос.

¹ У різних історико-краєзнавчих працях кількість та назви цих поселень варіюються від 5 до 10. – І. Є.

Краматоровский 2-ой (б. Белянск. в.)» Бахмутського округу Донецької губ. [34, с. 24].

Додамо, що в листі, адресованому директору департаменту залізниць Д.І. Журомському, під 1887 р. зазначену залізничну станцію згадано як «*Краматорка*» [12, с. 157]². А А.П. Чехов, подорожуючи тодішньою Харківською губернією, у листі сестрі від 11 травня 1887 р. згадує станцію «*Краматоровка*» Донецької залізниці [21, XIII, сс. 326-327].

Сучасна форма ойконіма, на думку Є.С. Отіна, сформувалася на основі раніших форм: *Краматорка*, *Краматоровка*, *Краматоровський*, *Краматорський*, в яких суф. -ськ- – топонімний формант, характерний, зокрема, для творення ойконімів [20, с. 135].

У жодного з дослідників не викликає сумнівів, що основа досліджуваної назви композитної структури. Щодо другого компонента ойконімного композита - *торськ*, загальноприйнята версія про його відгідронімне походження, пов'язане з назвою річки *Тор* (сучасний *Казенний Торéць* – п. Сіверського Дінця п. Дону [228, с. 227]³), яка сягає літописного *Търь* і простежується в історичних джерелах від XII ст. у формах *Торъ*, *Большой Тор*, *Торъ Казенний* [5, с. 163]. Більшість дослідників тлумачить гідронім на питомому ґрунті, пов'язуючи з укр. *тор* 'колія', рос. діал. *тор* 'вторована дорога' < псл. **torъ* 'торований шлях', співвідносного з **toriti* 'топтати, давити' < **terti* 'терти' [6, 5, с. 602]. Детальніше огляд етимологій топоніма *Тор* див.: [5, с. 163]⁴.

Постпозиційний компонент -*тор-(ськ)* простежується й у складі інших ойконімів композитної структури, пор., напр., поселення (станція) *Правоторовская* «... при р. Хопрѣ ...» на території колишньої Облaсті Війська Донського [33, с. 168]; село *Казенноторское* (воно ж *Торско-Алексѣевское*) «... при рч. Казенномъ Торцѣ» в колишньому Бахмутському повіті Катеринославської губ. [31, с. 50]; хутір *Кривоторовъ* «... при протокѣ р. Немышли» в колишніх Харківському повіті та губ. [32, с. 21]; поселення *Красноторье* в колишній Харківській губ. [8]. У всіх наведених ойконімах-композитах компонент -*тор-(ськ)*, безсумнівно, виконує диференційну функцію, уточнюючи семантику препозиційного компонента.

Проте основні проблеми в етимологізуванні ойконіма *Краматорськ* виникають при тлумаченні його першої частини *Крам-*, що спричиняє різне прочитання загалом всієї назви.

Так, відомі на сьогодні спроби етимологізації назви міста в науковій та науково-популярній літературі зводяться до кількох основних версій, які вважаємо за потрібне коротко нагадати.

1. Ойконім виник на основі словосполучення *крам торський* або *крам на Торе*, перший компонент якого сягає запозиченої лексеми *крам*, ужитої на позначення товару < свн. *krām(e)* 'крамниця; ятка', *krām* 'ятка' [6, 3, с. 74], а другий

² Назву *Краматорка* В.Ф. Коцаренко вважає спрощеною (розмовною) формою від офіційної *Краматорська* [12, с. 157].

³ Місто *Краматорськ*, як відомо, розташоване по обидва боки р. Казенний Торéць [16, с. 111].

⁴ Водночас Є.С. Отін цілком виправданим вважає пошуки етимології гідроніма *Тор* на тюркському мовному ґрунті. Детальніше див.: [20, с. 133-134].

– пов'язаний з річкою *Тор*, на березі якої відбувалися крамові торги, насамперед, рибою та сіллю [4, с. 10].

2. Ойконім розглядають як відергонімне похідне, що постало на базі усіченого ергоніма *Краматорський завод*, пов'язаного з фр. *crematoire* 'велика піч' [18, с. 212; 14, с. 285].

3. Препозиційну основу досліджуваного ойконіма розглядають як похідну від антропоніма *Крам* – прізвища якоїсь невстановленої особи, що мешкала в районі побудованої станції, а згодом пристанційного поселення. Ця версія фактично ґрунтується на кількох рядках із акту купівлі-продажу земельної ділянки, а саме: «... по-над частию мого участка, сданного в аренду *Крам* ...». Детальніше див.: [12, с. 36-37].

4. В основі ойконіма лежить небережене словосполучення, найімовірніше назва урочища, **Крама Торова* (або *Торська*), в якому перший компонент сягає фонетично трансформованого слов'янського *крама* (пор. рос. діал. *крама* 'край, рубіж, кордон')⁵. Відповідно словосполучення **Крама Торова* (або *Торська*) позначало межу по річці *Тор*, котра в кінці XVII – на поч. XVIII ст. неодноразово виступала як природний орієнтир при встановленні кордонів Російської держави [19, с. 4; 20, с. 135; 37, с. 191; 1, с. 91]. Відповідно в колі споріднених назв, на думку дослідників, потрібно розглядати й ойконім *Кромы* в колишніх Новгородській, Орловській та Владимирській губ. [39, IV, с. 578-579].

Водночас, словосполучення **Крама Торова* (або *Торська*) тлумачать й дещо по-іншому, а саме, як межу «торских дач», колись приписаних до м. *Тор* (нині Слов'янськ) [12, с. 54].

Наведені версії мають різний ступінь переконливості, а про їх суперечливість неодноразово йшлося в історико-краєзнавчих та лінгвістичних працях. З погляду мотивації обох компонентів найаргументованішою виглядає остання версія походження ойконіма. Натомість деякі виявлені нами факти, що залишилися поза увагою усіх попередніх дослідників, дозволяють цілком задовільно обґрунтувати доонімну семантику досліджуваної назви, а також пояснити певні фонетичні перетворення, які відбулися в її структурі.

Так, у зв'язку з відновленням доонімної семантики першого компонента досліджуваної назви – *Крам-*, нашу увагу привернуло укр. діал. *крамі* 'плечі' [6, 3, с. 75], що розглядається як результат вторинного подовження апофонічного *-ō-* в основі й сягає псл. **kromъ* з вихідною семантикою 'щось криве, зігнуте; виступ; край; спина' < і.-є. **keu-* 'гнути, згинати' [35, с. 57]. До споріднених лексичних одиниць, на наш погляд, варто додати похідні утворення на зразок укр. діал. (зах.-вол.) *крамóк* 'будь-яка ноша за спиною' [11, с. 142], (одеськ.) *крананáди* присл. 'верхи на спині (звичайно про перенесення дітей)' [29, с. 108], (бузьк.-інгул.) *кранáна* 'плечі' [15]. Можливо, сюди ж рос. діал. *кράмок* 'рослина *Isolepis* R. Br., сім. осокових; очерет' [26, 15, с. 167]. Пор. також з іншою огласовкою кореня семантично споріднене рос. діал. *закрómки* 'верхня частина спини, запліччя, горгоші' [26, 10, с. 166].

⁵ Є.С. Отін припускає, що фонетичний перехід *a < o* в препозиційній основі *Крам-* < *кром(а)* міг відбутися на ойконімному рівні під впливом південноросійських говорів, носії яких брали активну участь у заселенні Донецького краю [20, с. 136].

З огляду на спільну загальну семантику наведених лексем із основою *крам-*, вважаємо, що їх доцільніше розглядати як фонетично трансформовані континуанти гнізда псл. **kьrma / *kьrmbь*, що акумулюють ідею кривизни, вигину, виступу, заокруглення, об'єднуючи «численне коло слів із різною фонетичною та семантичною характеристикою», мотивованих в гнізді і.-є. **(s)ker-* ‘гнути, кривити; крутити, вертіти’ [10, с. 294].

Семантика лексеми *крами* та похідних утворень дає підстави для відновлення багатозначного географічного (можливо, місцевого) терміна **крам / *крам(а)*, з яким можна співвідносити препозиційну основу *Крам-* досліджуваного ойконіма. Отже, відновлене **крам / *крам(а)* могло вживатися як:

1) термін на позначення прикордонної фортифікаційної споруди, семантика якого сягає ширшого значення ‘насипний вал як укріплення’ < ‘виступ, підвищення’. Стосовно потенційності зазначеного терміна, пор., напр., ст.-рос. *кромь* ‘фортеця’ [СлРЯ XI-XVII вв., 8, с. 69], рос. діал. *кром* ‘фортеця в старих російських містах’ [ПОС, 16, с. 100], *крем* ‘те саме’ [ПОС, 16, с. 112], що в спеціальній літературі розглядаються як континуанти псл. **kroma / kromь* [ЭССЯ, 12, сс. 185-186]. Ураховуючи розташування сучасного м. Краматорськ неподалік колишніх укріплень Ізюмської смуги, побудованої в сер. XVII ст., припускаємо, що на період, коли з'явилася залізнична станція, могли залишатися якісь рештки південного відгалуження цих укріплень, будівництво яких було розпочато 1684 р., а потім раптово перервано 1685 рр. [20, сс. 135-136];

2) термін з орографічною семантикою на позначення підвищеного або нерівного (вигнутого) рельєфу. Щодо особливостей місцевого рельєфу слід зауважити: кордони м. *Краматорськ* лежать на найбільших височинах [13], а на берегах Казенного Торця в двох місцях утворено стрімкі урвисті схили – «мілові гори» [13]. Очевидно, в урочищі, навпроти однієї з цих гір, під назвою *Біла*, знаходилася колишня слобода *Білянська* – частина сучасного *Краматорська* [12, с. 15]. Про потенційність географічного терміна з вказаним значенням, що відбиває специфіку місцевого рельєфу, свідчить, зокрема, с. -х. діал. *ка́рма* ‘кам’янисті скелі на вершині гори; кам’яниста, кругла скеля, стрімчак’, ‘межа між двома володіннями, що йде гребенем гори’ [23, IX, с. 298];

3) термін із гідрографічною семантикою на позначення нерівного русла річки чи кривизни берегової лінії, на якій розташоване м. Краматорськ. Оскільки, на думку Є.С. Отіна, гідронім Казенний Торець спершу позначав нижню частину русла річки в районі казенних вариць (соляних промислів) й лише пізніше поширився на її витoki [1, с. 73 із покликанням на Є.С. Отіна], то назву міста можна пов'язувати з нині не відомою (можливо, неофіційною, місцевою) назвою ділянки Казенного Торця або одного з його притоків на зразок **Крам(ий) Тор(ець)*. Адже відомо, що Казенний Торець та його притоки мають дуже звивисте, нерівне, криве русло, з порогами вздовж усієї течії [7]. Із часом старий гідронім (або, можливо, й сам об'єкт, який він позначав) було втрачено, однак історична пам'ять про нього збереглася в сучасному ойконімі. Стосовно словотвірної та семантичної аналогії пор. також другий компонент у складеному ойконімі *Верхне-Курмоярская* («станція казачья при р. Дону») на Землі Війська Донського [30, с. 34].

Типологічними паралелями до гіпотетичного гідроніма **Крам(ий) Тор(ець)* та похідного від нього ойконіма *Краматорськ* (із більш ранніх *Краматоровська*,

Краматоровка, Краматорка) по суті є загальновідомий гідронім *Кривий Торець* (*Кривой Торъ, Торъ*) – права притока Казенного Торця [28, с. 287] та згадуваний вище похідний ойконім *Кривоторовъ* у колишніх Харківському повіті та губ. [32, с. 21]. Цілком погоджуємося з думкою В.Ф. Коцаренка про те, що назву залізничній станції, а згодом й пристанційному поселенню *Краматорськ(а) / (ий)*, було надано за аналогією до розташованого південніше поселення *Красноторка* [12, сс. 36-37], назва якого пов'язана з гідронімом *Красний Торець* – правою притокою Казенного Торця [28, с. 287].

Із фонетичного погляду реконструйоване **крам / *крам(а)* розглядаємо як вторинні метатезні форми від **карм-* < **кърм-* < псл. **кърт-* ‘кривизна, вигин, виступ, заокруглення’. Щодо метатези приголосних в основі **кърт-* пор., напр., рос. діал. *кромовицік* ‘розпорядник у рибальському човні, який працює на кормі’ [26, 15, с. 276] і *кормовицік* ‘рульовий на суші, який керує кормовим веслом’ [26, 15, с. 330]; рос. діал. *кромышók* ‘околиця поселення’ [25, 1, с. 88] і *кормыш* ‘те саме’ [25, 1, с. 68], а щодо різної вокалічної рефлексії в основі **кърт-*, пор., напр., укр. діал. *шкárма* ‘штир для весла на борту човна’ [6, 6, с. 429] і укр. діал. *шкóрма* ‘те саме’ [17, с. 77].

Насамкінець зауважимо, що, з огляду на етимологічну неоднозначність ойконіма *Краматорськ*, остаточне з'ясування походження назви ще попереду й потребує ретельних лінгво-історичних пошуків.

Література

1. *Бродяной А.В. Донецкий край (краткий топонимический словарь Донецкой области) / А.В. Бродяной. – Владивка: Изд-во Коваленко А.Г., 2009. – 192 с. – ISBN 978-966-2035-05-6.*

2. *Военно-топографическая карта России / [сост. в масштабе 3 версты в дюйме. Долгота от Парижа и от Пулкова]. – Б. м., 1912.*

3. *Географічна енциклопедія України: В 3-х т. / [відп. ред. О.М. Маринич]. – К.: «Українська Радянська Енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1990. – Т. 2. – 480 с. – ISBN 5-88500-012-3 (т. 2).*

4. *Древетняк Н. Гвардия машиностроителей / Н. Древетняк [под ред. В.Д. Мочалова]. – Л.: Машгиз, 1947. – 128 с.*

5. *Желєзняк І.М. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І.М. Желєзняк, А.П. Корепанова, Л.Т. Масенко, О.С. Стрижак (відп. ред.). – К.: Наукова думка, 1985. – 253 с.*

6. *Етимологічний словник української мови: В 7 т. / [за ред. О.С. Мельничука]. – К.: Наукова думка, 1982-2012. – Т. 1-6.*

7. *Казєнный Торец [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Казенный Торец](https://ru.wikipedia.org/wiki/Казенный_Торец).*

8. *Карта Харьковской губернии (дорожная) / [разрешено печ. 13 декабря 18[7]9 г. Губернатором фон Валь]. – Харьков: Лит. Беверсдорф, 18[7]9. Масштаб [1: 1470000].*

9. *Карта Харьковской губернии. – СПб.: картографическое заведение А. Ильина, 189[?]. Масштаб [1: 630000]. 15 верст в Английском дюйме.*

10. *Козлова Р.М.* Структура праславянського слова. Праславянське слово в генетическом гнезде / Р.М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.
11. *Корзонюк М.М.* Матеріали до словника західноволинських говірок / М.М. Корзонюк // Українська діалектна лексика: [зб. наук. праць] / [гол. ред. кол. І.Г. Матвіяс]. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
12. *Коцаренко В.* Краматорская быль / В. Коцаренко. – Славянск: ЧП «Канцлер», 2002. – 174 с. – ISBN 966-96024-0-8.
13. *Краматорск* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: donbass.name/360-kramatorsk.html.
14. *Лучик В.В.* Етимологічний словник топонімів України / В.В. Лучик. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с. – ISBN 978-966-580-454-3.
15. *Матеріали до Словника говірок Бузько-Інгульського ареалу. Миколаївська область* / [укладачі: Л.С. Спанатій, А.П. Супрун, М.Ф. Тимченко, В.П. Токар (заг. ред.)] (рукопис зберігається на кафедрі української мови Миколаївського державного університету ім. В.О. Сухомлинського).
16. *Міста і села України* / [автор-упор. В. Болгов]. – К.: Укр. видавничий консорціум, 2008. – 555 с. – ISBN 978-9666-1641-00-5.
17. *Москаленко А.А.* Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко. – Одеса: Вид-во ОДПІ ім. К.Д. Ушинського, 1958. – 78 с.
18. *Никонов В.А.* Краткий топонимический словарь / В.А. Никонов. – М.: Мысль, 1966. – 509 с.
19. *Отин Е.С.* Город пограничный. Краматорск / Е.С. Отин // Комсомолец Донбасса. – 10 июля 1977 г. – С. 4.
20. *Отин Е.С.* Тор и Краматорск / Е.С. Отин // Русская речь. – 1987. – № 5. – С. 133-136.
21. *Полное собрание сочинений и писем А.П. Чехова* / [под общ. ред. проф. А.М. Еголина, Н.С. Тихонова]. – М.: ГИХЛ, 1948. – Т. XIII: Письма (1875-1887). – 624 с.
22. *Псковский областной словарь с историческими данными* / [под ред. И.С. Лутовиновой, М.А. Тарасовой]. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 2004. – Вып. 16. – 606 с. – ISBN 5-288-03631-4 (вып. 16).
23. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* – Београд: Институт српскохрватски језик, 1959-1988. – Књ. I-XIII.
24. *Слепухин С.М.* Краткая история строительства и развития сталинской железной дороги 1884-1948 гг. / С.М. Слепухин. – Днепропетровск: 4-я тип. Трансжелдориздата МПС, 1949. – 194 с.
25. *Словарь русских говоров на территории Мордовской АССР.* К-Л. – Саранск: Изд-во Мордовск. ун-та, 1982. – 142 с.
26. *Словарь русских народных говоров* / [под ред. Ф.П. Филина, Ф.П. Сороколетова]. – М.; Л.; С.-Петербург: Наука, 1966-2013. – Вып. 1-46.
27. *Словарь русского языка XI-XVII вв.* / [гл. ред. Ф.П. Филин]. – М.: Наука, 1981. – Вып. 8. – 351 с.
28. *Словник гідронімів України* / [ред. колегія: А.П. Непокупний, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко (голова)]. – К.: Наукова думка, 1979. – 780 с.
29. *Словник українських говорів Одещини* / [гол. ред. О.І. Бондар]. – Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2011. – 224 с.

30. *Списки населенных мест Российской империи* / [сост. и изд. Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел; обраб. ред. И. Вильсон. – СПб., 1864. – Т. XII: Земля Донского войска. Список населенных мест по сведениям 1859 года. – 99 с.

31. *Списки населенных мест Российской империи* / [сост. и изд. Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел]. – СПб.: В типографии Карла Вульфа, 1863. – Т. XIII: Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. – 151 с.

32. *Списки населенных мест Российской империи* / [сост. и изд. Центральным статистическим комитетом Министерства внутренних дел]. – СПб.: В типографии Карла Вульфа, 1863. – Т. XLVI: Харьковская губерния. – 209 с.

33. *Список населенных мест Области Войска Донского по переписи 1873 года* / [изд. областн. войска Донского Статистическим Комитетом; под ред. секретаря Комитета А. Савельева]. – Новочеркасск: Печ. в Областной В.Д. Типографии, 1875. – 274 с.

34. *Список населенных пунктов Донбасса*. Т. 6. – Киев: трест «Киев-Печать», 8-я типография, 1924. – 244 с.

35. *Шульгач В.П.* Етимологічні замітки / В.П. Шульгач // Мовознавство. – 1991. – № 1. – С. 57-60.

36. *Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд* / [под ред. О.Н. Трубачёва]. – М.: Наука, 1985. – Вып. 12. – 187 с.

37. *Янко М.П.* Топонімічний словник України / М.П. Янко. – К.: Знання, 1998. – 432 с. – ISBN 5-7707-9443-7.

38. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [skład główny i admin.]. – Warszawa: Druk «WIEKU» Nowy-świat Nr. 59, 1883. – Т. IV. – 963 s.

39. *Russisches geographisches Namenbuch* / [begr. von M. Vasmer]. – Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1962-1980. – Bd I-X.

И. В. Ефименко,
Институт украинского языка НАНУ

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКОМУ СЛОВАРЮ НАЗВАНИЙ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ ДОНЕЦКОЙ ОБЛАСТИ: КРАМАТОРСК (НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ К ПРОИСХОЖДЕНИЮ ОЙКОНИМА)

В статье предложен новый взгляд на происхождение ойконима Краматорск. В частности, обоснована возможность фонетической и семантической связи его препозиционной основы Крам- с псл. *къгта / *къгтъ, эволюционировавшей в нескольких семантических направлениях: 'кривизна, изгиб, неровность, выступ, округлость'.

Ключевые слова: история, этимология, ойконим, гидроним, апеллятив.

I. V. Yefimenko,
Ukraine's National Academy of Sciences,
Institute of Ukrainian Language

**DATA FOR THE HISTORICAL-ETYMOLOGIC DICTIONARY OF DONETSK
REGION'S SETTLEMENTS NAMES: KRAMATORSK
(SOME NOTES ON THE OICONYM ORIGIN)**

In the article the new attitude about the oiconym **Kramatorsk** (Donetsk district) origin is proposed. The main aim of the article is revising current oiconym etymologic versions as well. In the article the origin of the prepositive composite part Kram-phonetically and semantically grounded in connection with the Psl. *кърма / *кърмъ 'curvature, bend, unevenness, jut'. Also given some probable oiconym Kramatorsk semantic motivators – geographic terms as the designations of topographic and hydrographic country peculiarities. Various materials, covering several centuries, have been investigated in the given work. Their comparative analysis allowed the researcher to suggest a new approach to the origin and semantic development of the lexeme in question.

Key words: history, etymology, oiconym, hydronym, appellative.

УДК: 811.161.2

I. А. Корнієнко,
к. філол. н., доц.,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри української мови та лінгводидактики

**ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ
ПІВДЕННОМИКОЛАЇВСЬКОГО АНТРОПОНІМІКОНУ**

У статті схарактеризовано південну Миколаївщину як ареал українського антропонімікону, проаналізовано соціально-економічні, історико-культурні процеси, географічні особливості, міжмовні й міжнаціональні контакти, що допомагають пізнати лінгвістичні закономірності формування системи антропонімів регіону.

Ключові слова: південна Миколаївщина, регіон, прізвище, антропонім.

Антропонімна система сприймається як своєрідний синтез історико-соціальної та мовознавчо-культурної інформації про природу і значення власних імен та прізвищ, що утримує антропонімічні дослідження у полі науки про мову й дає повніше уявлення про витоки і природу людських назв, історію окремої людини й цілого регіону. Формування прізвищового компонента південноукраїнського антропонімікону зумовлюється не лише власне мовними механізмами, а й зовнішніми умовами функціонування особових імен і мови загалом, із яких найбільш впливовими виступають соціально-економічні, політичні, міжнаціональні та міжкультурні інтеграційні процеси, особливо інтенсивні на досліджуваній території, мовна ситуація в краї.

Українські прізвища становлять багатий лінгвокультурний потенціал, тому служать об'єктом широких монографічних і дисертаційних досліджень, герографія яких охоплює Закарпаття (П. Чучка), Середню Наддніпрянщину (І. Сухомлин), степову (В. Горпинич) і східну Україну (В. Познанська), Нижню Наддніпрянщину (І. Ільченко), Дніпровське Припоріжжя (І. Корнієнко), Північне Лівобережжя (О. Неділько), Правобережне Побужжя (Т. Космакова), а також Опілля (Г. Панчук), Бойківщину (Г. Бучко), Лемківщину (С. Панцьо), Буковинське Придністров'я (Л. Тарновецька), Верхню Наддністріянщину (І. Фаріон), Гуцульщину (В. Близнюк); Середнє Полісся (І. Козубенко), Лубенщину (Л. Кравченко), північний Степ (Т. Марталого), Буковину (Л. Кракалія), Одещину (Ю. Карпенко, О. Касім), Тернопільщину (І. Шеремета), Донеччину (Н. Булава, Ю. Новикова).

Однак досі не вивченим залишається антропонімікон північного Причорномор'я – південної Миколаївщини, що є досить унікальним з погляду свого розташування та історії. Специфіка краю полягає в тому, що він із давніх часів був середовищем проживання багатьох кочових племен, а також обмеженою давньогрецькою колонією, зазнав цивілізаційної організації Київської Русі, спустошливої монголо-татарської навали, гартувався у протистоянні козащини (Гетьманщини) зовнішнім ворогам, передусім полякам та кримським татарам. Адміністративно-правове оформлення півдня України в сучасному його розумінні пов'язується з увіходженням Лівобережжя до складу Росії, а бурхливий розвиток краю – з його економічними процесами, насамперед із кораблебудуванням та діяльністю російського Чорноморського флоту, що зумовило гігантські міжетнічні міграційні явища, які розвивалися майже до кінця ХХ ст.

Висвітлення широко розгалужених історичних коренів південної Миколаївщини, що охоплює Миколаївський, Очаківський та Березанський райони, комплексне дослідження в синхронному та діахронному аспектах мовної основи прізвищ людей цього краю дає змогу пояснити соціокультурні та лінгвістичні процеси й закономірності розвитку як південноукраїнського антропонімікону, так і його культурно-економічного феномену.

Походження українських особових імен має давню історію, тісно пов'язану як з особливостями конкретного ареалу, так і зміною соціально-економічного устрою та історико-культурної епохи. Вчені поділяють цю історію на три періоди: а) дохристиянський; б) християнський; в) радянський [1, с. 44 – 46]. Для першого з них характерними є слов'янські імена, поширені на східнослов'янському ґрунті; другий відзначається поширенням церковних імен, пов'язаних з календарем, наприклад ім'я *Миколи* міцно закріпилося за 19 грудня – на день святого Миколая; третій вказує на активне іменотворення нової епохи, пов'язане з подіями соціального значення та суспільної ваги: *Сталіна* (на честь Й. Сталіна); після польоту в космос Ю. Гагаріна популярності набуло ім'я *Юрій* тощо. Варто визначити й четвертий період – пострадянський, що характеризується поверненням до народно-історичних глибин: набирають активного вжитку імена *Христина, Денис, Артем* та ін.

Виходить, що антропоніми є свідками не лише міжмовних та міжнаціональних контактів, а й соціально-економічних та історико-культурних процесів, допомагають пізнати не лише власне лінгвістичні закономірності, вибудувати мовознавчі концепції, а й розкрити глибинні епохальні явища

суспільного життя та державного устрою. Сказане повною мірою стосується і південної Миколаївщини.

Мета статті: охарактеризувати південну Миколаївщину як ареал українського антропонімікону.

Завдання: подати відомості про географічне положення, історію заселення, соціально-економічні, міжкультурні й міжнаціональні процеси, характерні для досліджуваної території, й виявити їх вплив на формування антропонімікону Північного Причорномор'я.

Об'єктом дослідження обрано регіон південної Миколаївщини.

Предметом дослідження є позамовні закономірності формування системи антропонімів регіону.

Миколаївська область виокремилася з Херсонської губернії й набула статусу політико-адміністративної одиниці з жовтня 1937 р. Займає площу близько 25-и тис. кв. км. протяжністю до двохсот кілометрів з півночі на південь і 204 км. – від заходу на схід, що складає середній територіальний показник України. Існує одна з перших картографічних робіт, що відобразила територію області, – карта Понта Евксінського, складена за Птолемеєм і видана А. Ортелієм 1590 р. Вважається, що вона точно зафіксувала особливості берегової лінії та гідрографії прибережної смуги та найдавніші назви краю. Збереглася й книга «Опис України» французького інженера де Боплана, в якій відбито ці назви, зокрема річок та лиманів: *Бог* (р. Буг), *Анчекрак* (Березанський лиман), степових тварин – тарпанів (диких коней), а також оленів і сайгаків, кабанів і кіз тощо [2, с. 12].

У каньйоноподібній долині Південного Бугу розкинувся регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя», ендемічна флора і фауна, гранітні валуни та бузькі пороги, неповторні краєвиди якого приваблюють туристів і науковців, спонукають до ширших досліджень цього краю [3, с. 136 – 137], у тому числі – й мовознавчих. Розташоване на північному заході області, «Гранітно-степове Побужжя» пов'язане з південної Миколаївщиною водною артерією – рікою Південний Буг, яка впадає у Дніпро-Бузький лиман, що виходить у Чорне море. Оскільки природа – домінуюча основа формування образу регіональної культури [4, с. 37], зважаємо на тісний зв'язок соціально-культурного середовища як «другої природи» і географічно-фізичних та біологічних особливостей південноукраїнського ареалу. Наявність на цій території унікальних природних зон і багатств є родючим ґрунтом для творення відповідних назв місцевих особливостей. Вже перший опис (1872) рослин Херсонської губернії, до якої входила і південна Миколаївщина, включав 1359 видів і більше 700 різновидів рослин [2, с. 16], назви яких відчутно поповнили словник цього краю. Це збагачує уявлення про твірні чинники назв, від яких нерідко походять і прізвиська: *Чайка*, *Кулик*, *Засць* тощо та похідні від них: *Чайченко*, *Куликов*, *Зайцев* та ін.

Південна частина Миколаївщини охоплює значний регіон північного Причорномор'я, берегова лінія займає сотні кілометрів, межуючи з Чорним морем та лиманами: Дніпро-Бузьким, Березанським, Тилігульським. У його складі знаходиться кілька островів: Березань, Довгий, Круглий, Майський та частина своєрідного за розташуванням, флорою і фауною Кінбурнського півострова. Адміністративно ця територія розподілена за трьома (з 19-и) районами: Березанським, Миколаївським та Очаківським, де розташовано 132 сільських

населених пункти, два селища міського типу – Березанка та Ольшанське – і місто Очаків, яке віднесено ЮНЕСКО до числа міст із унікальною історичною спадщиною.

Завдяки сприятливим кліматичним умовам Миколаївщина багата на природну сіль, яку здавна добували на півдні. Саме звідси чумаки брали йодисту сіль та розвозили її по Україні. Чумацтво набрало масового характеру, хоча було нелегкою справою, бо доводилося потерпати від спеки, хвороб, грабіжників. Довгою дорогою чумаки мали змогу милуватися мальовничими просторами батьківщини, пізнавали особливості нових країв, спілкувалися з різними людьми, знайомилися з легендами та переказами, слухали і співали народних пісень, створювали і свої – чумацькі. Так виник унікальний шар народної культури, пов'язаної з українським степом, південним краєм. Чумацький спосіб господарювання породив немало власних назв. Серед них і відомий *Чумацький Шлях*, і ряд власне українських прізвищ: *Чумак*, *Чумаченко*, *Чумаків*, *Чумацький* тощо.

З давніх часів цей край вабив кочівників, які споживали його багатства, не дбаючи про їх відновлення чи збереження, не переймаючись осідлістю: племена ямкової культури змінювалися кіммерійцями, далі – скіфами, після яких починається тривалий період слов'янізації регіону. Звичайно, від кочівників годі сподіватися сталого лексичного внеску до мовної культури миколаївського півдня. Однак у цій місцевості майже тисячоліття процвітала описана ще Геродотом благословенна еллінська Ольвія, яка те й означає в перекладі з грецької – Щаслива. Ще за сімсот років до прийняття християнства з'явилися на півдні біля теперішнього села Парутине Очаківського району перші грецькі поселенці, які й заснували тут місто-державу Ольвія, що перетворилася на центр античної культури, економіки й торгівлі. Нині Ольвія – Національний історико-археологічний заповідник України [5, с. 10]. На його території упродовж віків ведуться розкопки, за результатами яких учені поступово відтворюють побут і пізнають особливості буття цього античного полісу, а з ним – і півдня Миколаївщини. Ольвійці проживали не ізольовано і здійснювали успішні торгівельно-економічні зв'язки з іншим населенням півдня України. Поряд із Ольвією сусідили скіфи-хлібороби, які полишили кочівний спосіб життя й активно, хоча і не завжди мирно, спілкувалися з еллінами. До речі, це саме вони зупинили завойовника – війська персидського царя Дарія, який зазіхав на багатства ольвіополітів. Останні називали скіфів борисфенами, а сама Ольвія спершу мала іншу назву – Торжище Борисфенітів [6, с. 33 – 37], що вказує на можливе скіфсько-еллінське походження й інших топонімів та гідронімів, спонукає також і до антропонімічних досліджень краю.

Висока гуманітарна культура еллінів започаткувала перші цивілізаційні традиції на півдні Миколаївщини, дійшла до нас крізь віки в численних історичних пам'ятках і назвах. Елементи давньогрецької культури, зокрема лексичні, й досі нагадують про загадкове місто-державу з його кмітливими і працьовитими мешканцями: йдеться передусім про назви тодішніх грецьких міст – *Борисфеніда* (Борисфена), що був на о. Березань, *Одес*, теперішньої Одеси, яку на Очаківщині багато хто так і продовжує називати на еллінський лад, а також *Алектор* – той же Очаків, та *Ольвія* – нинішнє Парутине тощо. Грецький компонент у контексті дослідження цінний та цікавий тим, що з поширенням християнства на Русі культивуються переважно грецькі імена, які склали пізніше основу материка

українських прізвищ. До того ж, із кінця десятого століття нашої ери, відколи північне Причорномор'я увійшло до складу Київської Русі, по Дніпрово-Бузькому лиману проходив шлях «із варягів у греки». А ще задовго до цього тут була «стовбова дорога», якою рухалися до Європи кочові орди. У південних степах панували хазари й печеніги, половці та болгарські племена. Краєзнавці встановили, що від початку XV ст. на півдні теперішньої Миколаївщини були володіння литовського князя Вітовта, від якого походить назва заснованого ним селища *Вітовка* (нині – південний район м. Миколаєва – Корабельний).

Інші завойовники – турки – майже три століття (XV – XVІІІ стст.) володарювали у Причорномор'ї, намагаючись знищити християнську культуру, грабуючи місцеве населення, забираючи кращих у полон. Турецько-татарські колонізатори залишили свій слід у топонімах: *Ачи-Кале* (м. Очаків); *Янчокрак* (с. Кам'янка Очаківського району), *Аджигол* (мис на схід від Очакова), *Бейкуш* (с. Чорноморка Очаківського району) та ін.

На противагу їм у краї ширився козацький рух, виникла й міцніла Запорізька Січ, яка була оборонцем української землі. Власне, на території південної Миколаївщини було кілька козацьких опорних пунктів, один із них – на місці Ольвії під промовистою назвою «Сто могил» [2, с. 10 – 11]. Національний склад українського козацтва в середині XVІІІ ст. був досить строкатий: східні слов'яни та європейці склали 34%, азіати – 27,4%, вірмени – 17,4% [4, с. 30]. До козаків приставали втікачі звідусіль: з півночі, заходу та сходу, з України, Молдавії, Польщі та Росії, були навіть турки і татари. Приймали всіх, незалежно від національності, аби був вільний духом, неодружений, розмовляв українською, був православної віри, знав військову науку та виконував лицарські правила козацтва. Відомий запорожець Павло Бут – турок, Кочубей – татарин, Ян Томара – грек, Пилип Орлик – чех та ін. Запорізька Січ була справжнім осередком поліетнічної культури України. Звичайно, переважну більшість козаків склали українці, які були осередком народної культури. Прибулі на Січ нерідко брали собі нове ім'я, щоб залишити в минулому навіть згадку про осоружну неволю, а з нею і недолю. Козаки відзначалися дотепністю й кмітливістю, любили не лише пісню, а й гостре влучне слово, тому полюбляли характерні прізвиська для себе, які пізніше закріплювалися у прізвища: *Кривоніс*, *Палій*, *Сірко* та ін. *Максим Кривоніс*, наприклад, шотландець, зажив такої назви завдяки формі свого носа, властивій представникам цієї національності. Козаки започаткували немало поселень на півдні, у тому числі й на Миколаївщині, назви яких здебільшого походять від імені головного засновника, а також від соціального стану та способу виробництва: *Воеводське*, *Гайдамацьке*, *Корабельне*, *Костянтинівське*, *Щербані*, *Олександрівка* та ін. [4, с. 64].

Культурно-мовна палітра півдня Миколаївщини строката і пов'язана з тим, що на цій території в різні часи постійно проживає десятки різних національностей, яких налічується тепер близько 100. Досить потужною з них є російська, що в умовах так званої Новоросії наприкінці ХІХ ст. набула особливого поширення. За даними Першого всезагального перепису населення Російської імперії (до якої тоді входила й південна Україна) 1897 р. росіяни склали 21 % від 2 млн. 733 тис. 612 чол., які проживали на території тодішньої Херсонської губернії. Посівши друге місце за чисельністю (575 375 осіб) в регіоні, вони мали і продовжують здійснювати значний вплив на південноукраїнський лексикон та культуру України загалом. В

умовах царської Росії цей вплив посилювався тим, що українська мова і вся національна культура перебували під забороною, послідовно зміцнюваною низкою урядових указів та постанов, а частка українців, які мали переважну етнічну більшість, в адміністративно-державному управлінні та духовному житті українського суспільства склала тоді досить разючу диспропорцію. Наприклад, в адміністративних органах Миколаєва працювали: росіян – 461, українців – 50, поляків – 39, білорусів – 4, по одному – молдаванин, єврей, татарин, грек і вірмен. Більше росіян помічено і в духовенстві, на громадських та станових посадах, на флоті та в армії. Подібне співвідношення негативно позначилося і на функціонуванні української мови та розвитку національної культури, зокрема – поширенні друкованого слова, у сфері якого працювали 68 росіян-друкарів і тільки три – українці. Багато хто з етнічних українців з кар'єрних міркувань переінакшував своє прізвище на російський лад: *Бутко – Бутков, Ілленко – Ільєнков* тощо [7, с. 37 – 39]. Це означає, що і частка російських прізвищ у південноукраїнському антропоніміконі досить вагома й обґрунтована, як і відповідна частка прізвищевих назв іншого національного походження.

Соціально-економічний і культурний розвиток південної Миколаївщини зумовлюються насамперед її географічним положенням, переважно морським та степовим ресурсом, завдяки чому здійснюються морські промисли та перевезення, землеробство та скотарство. Корабельна промисловість, найбільше віддана військовій справі, спричинила певну «закритість» території південної Миколаївщини, що також позначилося на лексичному складі й мові загалом. Виникла ситуація, характерна для багатьох регіонів лівобережної України, і півдня так само, тим, що міське населення спілкувалося переважно російською мовою, а сільське – українською.

Морська профілізація економіки Миколаєва істотно позначилася не лише в лініях довгих і прямих вулиць міста, пристосованих для безперешкодного транспортування важкого вантажу та лісу на щогли, а й на творенні топонімів та особових імен, які помітні у назвах кораблів, вулиць, знакових будівель та прізвищах миколаївців. Генерал-губернатор князь *Г. Потьомкін*, бойовий корабель-броненосець «*Потьомкін*», вулиці: *Потьомкінська, Велика Морська, Мала Морська, Флотський бульвар*, музеї: *Флотські Казарми, Суднобудування* та ін. недвозначно вказують на багате й активне словотворення, що пронизує різні сфери суспільного життя.

Небачена досі за масштабами міграція населення, переважно – робітнього люду, внесла істотні зміни в культурне середовище краю, зробила помітні доповнення до лексичного складу мовного світу регіону. Йдеться про запозичення не лише з національних мов, а й лексику, пов'язану з виконанням професійних обов'язків. Міжмовні лексичні процеси захоплюють практично всі сфери людського життя, що дає змогу виділити тематичні групи слів і простежити їх мовний взаємозв'язок: визначити професіоналізми та спільні корені як індоєвропейського, так і пізнішого – слов'янського походження. Так, індоєвропейське походження лексем будівельної тематики української мови вказує на єдність пракультури європейських народів і є своєрідною передумовою мовно-культурної інтеграції у теперішньому та майбутньому часі. Наприклад, прагерманська основа англ. слова

stain (щось тверде) почала означати «камінь» і в праслов'ян вживалася як *stena* у значенні «кам'яна стіна» [8, с. 39 – 40].

Потреби промислового розвитку краю зумовили потужний приток робочої сили з різних регіонів Російської імперії, а пізніше – й Радянської держави. Утворювалися компактні поселення, де концентрувалися росіяни (переважно), болгари, поляки та ін. Усі вони вносили свої елементи до мовного шару південної України. Значний матеріал для дослідження антропонімікону Миколаївщини криється в топонімах південного краю, багато з яких мають відіменну назву. Назву населеному пункту зазвичай давали за ім'ям чи прізвищем першого поселенця або власника. Нерідко назви населених пунктів пов'язуються з історичними особами, обростають легендами й переказами. Так, село *Куцуруб* Очаківського району начебто назване так на честь матроса на прізвище *Куц*, якому Катерина II за звитягу в битві з турками подарувала «рубль», звелівши: «Куцу – рубль». Промовисті й інші назви сіл південної Миколаївщини: *Чапасівка* Березанського району, *Кірове* Миколаївського району та ін. [9, с. 41 – 44]. Усі вони засвідчують активні процеси номінації від імен та прізвищ. Частина топонімів походить від гідронімів, інших природо-географічних чинників: *Лимани*, *Степове*, *Кринички* тощо, що вказує на пріоритетний антропонімний спосіб номінації населених пунктів, спричинений рухом людських мас. Поширений взаємозв'язок антропонімів і топонімів дає змогу фахівцям визначити типову словотвірну модель номінацій, в основі якої словотворчий формант **-к-** та суфікс належності **-ів (-ов)** [9, с. 41], що виразно вказує на один із важливих принципів називання поселень південного краю, який особливо активно освоювався переселенцями протягом останніх двох століть.

Віковий уклад селянської праці, який неможливо уявити як без знарядь землеробства, так і предметів повсякденного хатнього вжитку, породив немало лексичних груп, пов'язаних із побутом українського населення. Гончарство – давній вид народної культури півдня України. Його традиції йдуть від Трипілья та Ольвії. Нині на півночі Миколаївщини зафіксовано 19 трипільських поселень, основним заняттям яких було вже тоді землеробство, а не кочівництво, як пізніше на півдні краю; досить розвинутим було в трипільців і гончарство. Дослідження гончарної лексики приводить до глинокопалень та гончарства у різних місцях Миколаївщини, у тому числі – й на території Очаківського та Березанського районів, де поширені носії прізвищ, утворених від гончарних промислів: *Гончар*, *Гончаренко*, *Гончарук*.

Гончарів на Миколаївщині називали по-різному: ще і кахельники, мисочники, посудники, поливляники, горщечники тощо, залежно від того, які вироби хто з них виготовляв. Це знайшло своє відображення і в антропоніміконі регіону: *Полив'ян*, *Мисик*, *Макітра* тощо.

Загалом, лексична група «Їжа-посуд» дає досить виразні уявлення як про побут населення та рівень його життя, так і про походження прізвищ. Якщо більшість кулінарних виробів з борошна, то це природно для українських селян-степовиків, для яких хліб – основний продукт харчування. На цьому ґрунті виникло багато слів, пов'язаних із хлібом та його виробництвом. Деякі борошняні продукти позначилися і в назвах прізвищ: *Галушка* (галушки), *Калашник* (калач), *Шліхтер* (пшенична або кукурудзяна шліхта), *Лапшин* (лапшовник), *Урванець* (урванці), *Хруставка* (хрустик) тощо.

Чимало видатних імен несуть славу південного краю, бо відомі далеко за його межами – Герої України: Валерій Погорелов, Микола Бялик, Федір Іванов, Олександр Момотенко, Юрій Бондін; співаки і композитори: Олександр Серов, Людмила Сенчина, Сергій Захаров, Ігор Крутой, Валерій Меладзе; письменники: Олександр Сизоненко, Микола Вінграновський, Павло Глазовий, Марк Лисянський, Леонід Вишеславський, Дмитро Кремінь; художники: Андрій Антонюк, Анатолій Завгородній, Серафима Сенкевич, Михайло Озерний; космонавт Юрій Гідзенко; державні діячі: Анатолій Кінах, Валерій Пустовойтенко; театральні колективи під керівництвом заслужених діячів мистецтв України Миколи Кравченка та Миколи Берсона; видатні спортсмени: Віктор Погановський, Інга Бабакова, Сергій Дерев'янченко, Юрій Нікітін, Ілля Кваша та багато ін. Їхні дії й досягнення, слово і пісня духовно збагатили цей край, заявили про його потужний гуманітарний потенціал, самі стають об'єктом наукових досліджень та предметом історико-культурних нарисів. Та й прізвища цих людей вказують передусім на те, що їх носії переважно мають найбільш розповсюджене на півдні України походження: українське, російське та єврейське. Справді, наприкінці минулого століття на території області переважали три етнічні групи: українці (77,4%), росіяни (18%) та євреї (1,2%) [2, с. 70]. Представники інших національностей склали кожен менше одного відсотка.

Нині частка українців зросла, головним чином, за рахунок переселенців з інших республік колишнього Радянського Союзу після його розпаду, а також із північно-центрального регіону України. Євреїв, навпаки, зменшилося більш як на третину через еміграцію до Ізраїлю, Німеччини та США. Українці відіграють роль титульної нації й мають вирішальний вплив на економіку й культуру південного регіону та країни загалом. Для Миколаївщини залишається характерною міжнаціональна інтеграція, активізація етнокультурних товариств, які діють і розвиваються у контексті формування громадянського суспільства України.

Висновки та перспективи дослідження

Не зважаючи на багату культурну історію півдня Миколаївщини, мовна палітра краю ще недостатньо досліджена. Не розкрита, зокрема, динаміка власних особових назв – імен та прізвищ, не розроблена і методика дослідження цих динамічних процесів, висвітлення яких сприяє відтворенню південноукраїнського антропонімікону та явищ і процесів, пов'язаних з ним. Дослідження антропонімів цього регіону розширило б уявлення про особливості й багатства економічного та культурного життя краю, його основні матеріальні й духовні здобутки, збагатило б мовний склад південноукраїнського словника та розширило ареал проблемно-тематичних лінгвістичних пошуків.

Література

1. Гвоздєва О. Л. Варіанти імен християнського календаря на Україні / О. Л. Гвоздєва // Культура півдня України: метод. реком. для студ. – Миколаїв, 1991. – С. 44 – 46.
2. Миколаївська область: географічний словник-довідник / В. З. Заболотний, Ф. М. Лісецький, А. Є. Молодецький – Миколаїв, 1994. – 160 с.

3. *Заповідні місця Миколаївщини* // Миколаївщина: фотоальбом. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2007. – С. 136 – 137.
4. *Матвієнко Л. П., Михайлик А. Г., Макаренко О. П.* Культура південноукраїнського регіону. Питання міжетнічної комунікації: навч. посіб. / За ред. Михайлик А. Г. – Миколаїв: Видавець Прокопчук Т.Ю., 2010. – 322 с.
5. *Земля батьків, земля нащадків* // Миколаївщина: фотоальбом. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2007. – С. 10 – 11.
6. *Донець Л. С.* Деякі джерела пізнавального і світоглядного аспекту слова / Л. С. Донець // Культура півдня України: метод. реком. для студ. – Миколаїв, 1991. – С. 33 – 37.
7. *Усенко П. Г.* До питання про русифікацію Новоросії наприкінці ХІХ ст. / П. Г. Усенко // Культура півдня України: метод. реком. для студ. – Миколаїв, 1991. – С. 37 – 39.
8. *Письмиченко А. М.* Лексеми будівельної тематики як висхідні загального індоєвропейського етимону / А. М. Письмиченко // Культура півдня України: метод. реком. для студ. – Миколаїв, 1991. – С. 39 – 40.
9. *Баденкова В. М.* Один із принципів номінації населених пунктів Миколаївщини / В. М. Баденкова // Культура півдня України: метод. реком. для студ. – Миколаїв, 1991. – С. 41 – 44.

И. А. Корниенко,

Николаевский национальный университет им. В. А. Сухолинского,
кафедра украинского языка и лингводидактики

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ЮЖНОНИКОЛАЕВСКОГО АНТРОПОНИМИКОНА

В статье охарактеризовано южную Николаевщину как ареал украинского антропонимикона, проанализовано социально-экономические, историко-культурные процессы, географические особенности, межъязыковые и межнациональные контакты, которые помогают познать лингвистические закономерности формирования системы антропонимов региона.

Ключевые слова: южная Николаевщина, регион, фамилия, антропоним.

I. A. Korniyenko,

Mykolaiv National V.O. Sukhomlinsky University,
Linguistics and Ukrainian Language Department

NOTES ON SOUTHERN NIKOLAEV ANTHROPONIMICON'S FORMING

In the article is characterized Mykolayv southern region as an area of Ukrainian anthroponymicon, are analysed social-economical, historic-cultural processes, geographical peculiarities, interlingual and international contact, that help to know determinant regulations of the formation of anthroponyms' system of the region.

The purpose of the article, described as southern Mykolayv Ukrainian anthroponymicon area. Objective: to provide information about the geographical position, history of settling, socio-economic, ethnic and intercultural processes characteristic of the

study area, and identify their impact on the anthroponymicon Northern Black Sea. The object of study selected southern Mykolayiv region. The subject of the study is extra-linguistic patterns forming system anthroponymy region.

Still not understood is anthroponymicon northern Black Sea - southern Mykolayiv, which is quite unique in terms of its location and history. Specificity of the land is that from ancient times it was the environment of many nomadic and limited the ancient Greek colony, was the organization of civilization of Kiev Rus, devastating Mongol invasion. Administrative and legal registration southern Ukraine in its modern sense is associated with the entry Livoberezhzhnya to Russia, and the rapid development of the region - with its economic processes, especially with shipbuilding and activities of the Russian Black Sea fleet, which caused huge ethnic migration phenomenon, which developed almost the end.

Conclusions and research prospects.

Despite the rich cultural history of southern Mykolayiv, linguistic palette edge still not investigated. The dynamics of their own personal names - the names are not disclosed, methods of the study of these dynamic processes are not developed, which helps highlight reproduction and South anthroponymicon phenomena and processes associated with it. Research anthroponymy the region have increased the representation of features and wealth of economic and cultural life of the region, its main material and spiritual achievements have enriched the language of the South dictionary and broadened the range of problem-thematic linguistic research.

Key words: southern Mykolayiv, region, name, anthroponym.

УДК 81'373.72+81'272

Ж. В. Краснобаєва-Чорна,

к. філол. н., доц.,

Донецький національний університет,
доцент кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології

АНАТОМО-ФІЗІОЛОГІЧНІ ПОКАЗНИКИ ЦІННОСТІ «ЗДОРОВ'Я» У ФРАЗЕМИЦІ: ВІДХИЛЕННЯ ВІД НОРМИ

У статті виявлено аксіологічний потенціал анатомо-фізіологічних показників людини, що постають складниками цінності «здоров'я», на фраземному рівні ціннісної картини світу. Цінність «здоров'я» визначено як природну, неперехідну, абсолютну життєву цінність, що перебуває на верхньому щаблі ієрархії цінностей поряд із красою, істиною, щастям тощо.

Ключові слова: аксіологія, оцінка, норма, ціннісна картина світу, цінність, фразема, фраземіка.

Останнім часом у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві активізовані аксіологічні дослідження мовних одиниць (див. праці О. Бабаєвої [2], О. Гаврилової [3], О. Деменчука [4], Ж. Краснобаєвої-Чорної [8], О. Лизлова [9], с. Олійника [10], М. Пестової [12], І. Рус-Брюшиніної [14], О. Тараненка [15] та ін.), що сприяють

популяризації терміна «цінність». Цінності, за [1; 7; 14], – це явища зовнішнього або мисленнєвого світу, що отримали найбільш позитивну оцінку.

І. Онищенко кваліфікує оцінку як кваліфікує оцінку як «функціонально-семантичну категорію, що спирається у своїй семантиці на аксіологічну константу, являє собою сукупність різнорівневих мовних одиниць з оцінним значенням, які виражають позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення, реалізуючи силу впливу, спрямовану на досягнення комунікативно-прагматичного завдання» [11, с. 5] і розглядає функційно-семантичне поле оцінки як систему різнорівневих засобів мови (лексичних, фраземних, словотворчих, морфологічних, синтаксичних), об'єднаних оцінною функцією. Домінантою поля виступають слова «гарний» / «поганий», які виражають загальне інваріантне значення, притаманне всім одиницям поля. О. Бабаєва витлумачує цінності з погляду категорії оцінки – акту людської свідомості, що полягає в порівнянні предметів, зіставленні їхніх властивостей, визначенні ролі в життєдіяльності суб'єкта, його результатів, що закріплені в свідомості та мові як позитивне, негативне або нейтральне ставлення, та норми – стану, співвідносного з позитивною оцінкою соціуму та надаваного предмету оцінки його представниками [2]. На думку авторки, включаючи предмети у власну діяльність, людина намагається отримати інформацію не тільки про їхні об'єктивні якості та властивості, а й відчуває до них суб'єктивне ціннісне ставлення. Постаючи об'єктами ціннісного ставлення, предмети розглядаються як носії цінності, а результатом оцінного ставлення до предмету є оцінка. На основі оцінок виникає норма [8, с. 46-47]. Багаторазове повторення оцінки формує оцінний стереотип – певну стійку реакцію (схвалення, осуд або байдужість) на одні й ті самі ситуації. Увага до цінностей зумовлена їхньою визначальною роллю в детермінації поведінки людини. Однак, цінності – феномени, що мають не тільки особистісну, а й суспільну значимість (цінності «свобода», «родина», «мир», «дружба», «чесність» тощо).

Оцінювання, згідно з [1, с. 34], постає вписуванням «сприйманого / усвідомлюваного в «мережу» досвіду суб'єкта і його «життєвий простір», що невідворотно тягне за собою його інтерпретацію за шкалою значимості в Я-системі». Ю. Старостіна акцентує увагу на тому, що «для кожної людини значимою, насамперед, є своя власна оцінна шкала, а вона постає результатом поєднання зовнішніх (загальних, соціально зумовлених) цінностей системи внутрішніх, суто індивідуальних оцінок. Цим і пояснюється той факт, що оцінки як вербальні реакції носіїв мови, мають широкий діапазон лінгвістичного варіювання» [15, с. 235]. Фраземний фонд мови надає багатий і цікавий матеріал для вивчення ціннісної картини світу загалом та окремих життєвих цінностей людини зокрема, що і зумовлює актуальність статті.

Мета роботи полягає у виявленні аксіологічного потенціалу анатомо-фізіологічних показників людини, позиціонованих у дослідженні як складник цінності «здоров'я», на фраземному рівні ціннісної картини світу. Успішна реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити ціннісний зміст здоров'я; окреслити об'єктивні й суб'єктивні показники фізіологічних відхилень від норми та схарактеризувати вікові й морфологічні відхилення від норми у фраземіці. Об'єктом розвідки постають фраземи з оцінною семантикою, предметом – фраземи з архісеєю 'здоров'я'. Джерельну базу дослідження становлять фраземи, почерпнуті

з авторитетних фразеологічних видань української (2), російської (3), англійської (1) мов. Опис цінності «здоров'я» у фраземі здійснено за допомогою методу параметричного аналізу семантичної структури фраземи, запропонованого В. Зимінім [5, с. 5-6], із акцентуалізацією оцінного та ціннісного макрокомпонентів. Цінність, презентована фраземами, формується аксіологічними опозиціями [17, с. 205]. Фраземну аксіологічну опозицію кваліфіковано як єдність двох блоків: перший становлять фраземи, семантика яких корелює з цінностями (оцінка «вважай, що це «добре»»), наприклад 'здоров'я', а другий – фраземи, семантика яких корелює з нецінностями (оцінка «вважай, що це «погано»»), наприклад 'нездоров'я'.

Теоретичне значення статті полягає в поглибленні знання про особливості мовної презентації цінностей на фраземному рівні ціннісної картини світу. Результати дослідження можуть знайти практичне використання у вишівських курсах із загального мовознавства, сучасної української мови, спецкурсах із актуальних питань лінгвістики тощо.

У ціннісній картині світу здоров'я перебуває на верхньому щаблі ієрархії цінностей, належить до розряду вітальних цінностей і визначається як природня, неперехідна, абсолютна життєва цінність. На думку О. Петкау, здоров'я постає основною цінністю, що відтісняє матеріальні блага в периферійну зону [13, с. 193]. За О. Косовою, ціннісний зміст здоров'я акумульований у ставленні людини (соціуму) до свого самопочуття, що забезпечує успішну (гідну, прийнятну для певних умов) життєдіяльність [6]. До специфічних ознак здоров'я як цінності зараховують: 1) здатність бути усвідомлюваним / неусвідомлюваним, вираженим / прихованим (латентним); 2) двоїста сутність (здоров'я розглядається як засіб для досягнення цілей і як засіб прожити тривале та повноцінне життя). Останнє унаочнює наявність кількісної (тривалість життя, що зумовлена відсутністю хвороби) та якісної (реалізація творчого потенціалу) характеристик цінності «здоров'я».

Анатомо-фізіологічні показники визначають стан здоров'я (норма) / нездоров'я (відхилення від норми) людини. До зони нормативної належить ознака 'фізично здоровий': [*i* (це *y*)] *довбнею (поліном) не доб'єш*, ірон.; рос. *здоров как бык*; англ. *a (або the) constitution like (або of) a horse (або an ox)*, розм.; (*as*) *fresh as a daisy* (1).

Фізіологічні відхилення від норми, репрезентовані у фраземі, постають об'єктивними показниками нездоров'я людини та пов'язані з:

1) функціями певних органів:

а) серця (англ. *all over the place* (2));

б) органів слуху (*глуха тетеря*, зневажл.; *тугий на вухо*; рос. *туг [крепок] на ухо*; *туговат на ухо* ('недочувати'); англ. (*as*) *deaf as a post*, розм. ('утратити слух'));

в) органів зору (*стратити очі* ('осліпнути'), рос. *слепая курица* ('короткозорий'); англ. (*as*) *blind as a bat* (1) ('підсліпуватий'); [*аж*] *в очах рябіє* (2); *туман в (на) очах*; *свічки в очах засвічуються (стають) / засвітилися (стали)*, англ. *go out of focus* ('нечітко розрізнати довкілля (про очі)'));

г) органів травлення (рос. *с души воротит [рвет, тянет]*, прост. (1); *выворачивает наизнанку*, прост. ('нудити'));

2) артикуляційним апаратом (рос. *спадать с голоса* ('ставати безголосим'));

3) опорно-руховим апаратом (рос. *кондрашка хватил [стукнул]*, прост.; *удар хватил* ('параліч'); англ. *growing pains* ('хвороби росту (невралгічні або ревматичні болі в дитячому віці')));

4) дихальними шляхами (англ. *churchyard cough* ('сильний кашель, здебільшого сухотний, що вказує на наближення смерті')); англ. *catch one's death*, розм.; *catch a cold; a cold in the head* ('нежить'));

5) кольором шкіри (як (мов, наче і т. ін.) з воску (із гіпсу) *виліплений*; як (мов, немов і т. ін.) з воску *зліплений*; [нема (не було)] *ані (ні, і) кровинки*; рос. <ни> *кровинки в лице нет [не осталось]*);

б) коливанням температури тіла (*вогнем (огнем, полум'ям) горіти* (1); *кидає / кинуло в жар (в пал)* (3); *обсипає (осипає) / обсипало (осипало) жаром ([гарячим] приском)* (1); *палити вогнем* (1) ('висока температура'));

7) болем (*голова розвалюється (лопається і т. ін.)*; як (мов, ніби і т. ін.) *сови ночували в голові*; англ. *give smb. hell*, розм. (2) ('сильний біль (про голову, руку, ногу)'); рос. *не видит (не видать) света <белого>* (2) ('нестерпний біль');

8) головокружінням (*одур бере (хапає) / взяв (ухопив)* (2); *у голові помутилося; помутніло / мутніє в очах; [аж (рідко білий)] світ крутиться (вернеться, макітриться, колихається, іде) / закрутився (завертівся, замакітрився, заколихався, пішов) обертом (перекидом, перекидьки, ходором і т. ін.) [в очах (перед очима)]* (1); *світ (в очах (перед очима)] тьмариться (темніє, меркне, мутиться) / потьмарився (потемнів, померк, помутився)* (1); *смеркло в голові*; рос. *голова идет [ходит] кругом* (1); *голова кружится* (1));

9) непритомністю (*без пам'яті* (4); англ. *go out like a light* (1)), спричиненою нокаутом (англ. *hear the birdies sing*, амер. жарг.), ударом (англ. *knock smb. cold* (1)), побиттям (*забивати / забити памороки* (3));

10) тілесними ушкодженнями, зумовленими побиттям (рос. *живого места нет [не осталось]* (1); *ребра пересчитать; намять [помять, наломать, обломать, нагреть] бока* (1); *намять холку*, прост. (1); *намять [наломать, намылить] шею*, прост. (1); англ. *beat smb. black and blue; a black eye*, розм.; *beat the (living) daylight(s) out of smb.*, жарг.) або падінням (англ. *come a cropper* (1));

11) необхідністю штучного дихання (англ. *the kiss of life* (2)).

Суб'єктивними ознаками фізіологічних відхилень від норми постають:

1) погане самопочуття (*[хоч] живцем гинути (помирати)*; *живим до бога (на небо) лізти / полізти* (2); *лізти / полізти рачки* (1); *мало не трупом лягати; очі горять (палають)* (1); *не по собі* (1); *туман в (на) очах* (1));

2) зовнішній вигляд (як (мов, ніби і т. ін.) з хреста *знятий*; *[аж] мінитися / перемінитися в лиці (на лиці, на обличчі і т. ін.)*; *лиця нема (немає, не знати, не було) / не стало*; як (мов, ніби і т. ін.) *землею (пилом) припасти / припадати; спадати / спасти з лиця (на лиці, на виду)*; рос. *краше в гроб кладут*);

3) втома (рос. *как [будто, словно, точно] свинцом налита (налиты)*);

4) виснаження (*валити (звалювати, валяти) / звалити з ніг* (2); *валитися (падати) від вітру; валитися (падати) / звалитися з ніг; ледве (ледве-ледве) дихати* (1); *ледве (насилу) душа держиться (тримається) в тілі; лежати в недузї; лежати пластом; лежати трупом*; як (мов, ніби і т. ін.) *вичавлений лимон; ледве совати ногами (ноги)* (2); *труситися (тіпатися, тремтіти і т. ін.) як (мов, ніби і т. ін.) у пропасниці*).

Окрему групу становлять вікові відхилення від норми, напр.: рос. *выходить из возраста [из лет]* ('ставати старше вікової норми для вступу кудись, виконання яких-небудь обов'язків' (ФСРЯ 1987: 99)).

У фраземіці зафіксовано також відхилення від норми морфологічних показників людини, що стосуються:

- росту, пор.: 'дуже високий на зріст' (рос. *коломенская верста; с [в] коломенскую версту; каланча пожарная, жарт.; роста (ростом) в косую сажень*) і 'дуже низький на зріст' (рос. *от горшка два [три] вершка; от земли не видать (не видно); чуть от [с] земли видать (видно)*);

- ваги, пор.: 'товстий' (*хоч пацюки (цуценят) бий, зневажл.; вбиватися / вбитися в тіло (зневажл. в сало); не втовпиться (потовпиться) в двері (в шкуру), зневажл.; хоч обіддя гни; запливати / запливти жиром, зневажл.; як не лусне, зневажл.; наїдати / наїсти черево (пузо, пику, морду), грубо; [і] конем (на коні) не об'їдеш, жарт. (2); розпливатися / розпливтися від жиру, несхв.; чотири на чотири, жарт., ірон.; шість на дев'ять (на шість), розм, ірон.; англ. (as) fat as a pig, розм., зневажл.*) і 'худий' (*живіт присох до спини (до хребта); аж кістки торохтять; [самі (тільки)] кістки та шкіра (шкура); лантух (мішок) із кістками (з маслаками), ірон.; як (мов, наче і т. ін.) моці (2); ходячий (живий) мрець (мертвець) (1); тільки очі ростуть; перепастися на смик (на сухар); показувати / показати [свої] ребра; [аж] ребра світяться; світити ребрами; як (мов, ніби і т. ін.) скапувати свічкою; спадати / спасти з тіла (в тілі, на тілі); стягнутися на нитку; одна (тільки) тінь залишилася; як (мов, ніби і т. ін.) тріска (2); хребет чухати через живіт, жарт.; рос. *одна кожа да кости; живые моци; англ. a bag of bones (тж. skin and bone або bones); look like a ghost (2)*).*

Отже, ставлення людини до власного здоров'я впливає на формування системи її ціннісних орієнтацій, уподобань, цілей, без яких людське існування втрачає сенс. Здоров'я позиціоноване як цінність, до якої треба прагнути, яка допомагає людині повніше реалізувати свої очікування, задовольнити потреби, стати більш значимою для суспільства. Анатомо-фізіологічні показники людини постають складниками цінності «здоров'я» й утворюють фраземну аксіологічну опозицію «здоров'я (норма) – нездоров'я (відхилення від норми)». Аксіологічна специфіка фразем, що презентують відхилення від норми, зумовлена: 1) наявністю в складі фраземи оцінно-маркованої лексеми (*морда, моці, мрець, недуг, пика, пропасниця, пузо, труна, труп, хрест* тощо); 2) емоційною асоціацією, пов'язаною з конкретним компонентом фраземи (зоонімом (*бандикут, кінь, курка, свиня, сова, тетеря* і т. ін.); флоронімом (*лимон*); колоронімом (*білий, зелений, чорний, блакитний*); соматизмом (*вуха, голова, душа, живіт, кістки, ноги, око, ребра, тіло, шия, шкіра* і т.д.); метеокомпонентом (*туман*)), або ситуацією, що покладена в основу фраземи (*хребет чухати через живіт*). До складу прагматичної лексики потрапляють також лексеми *віск, вогонь, гіпс, жир, лантух, мішок, нитка, свіча, сухар, тінь, яйце*; 3) наявністю конотативних маркерів, зафіксованих у фраземографічних джерелах (семи 'жартівливе', 'зневажливе', 'іронічне' тощо).

Перспективним видається дослідження особливостей психічних відхилень від норми як показника психічного нездоров'я людини.

Література

1. *Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов* : [коллективная монография] / [отв. редактор Л. Г. Викулова]. – М. : ТЕЗАУРУС, 2011. – 352 с.
2. *Бабаева Е. В.* Лингвокультурологические характеристики русской и немецкой аксиологических картин мира : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / Елена Викторовна Бабаева. – Волгоград, 2004 – 438 с.
3. *Гаврилова Е. Д.* Оценочные категории «good» и «bad» в современном английском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04, 10.02.19 / Елена Дмитриевна Гаврилова. – Тамбов, 2005. – 172 с.
4. *Деменчук О. В.* Оцінка в семантиці перцептивної лексики / О. В. Деменчук // Мовознавство. – 2012. – №5 – С. 41-52.
5. *Зимин В. И.* Оценочно-эмотивная амбивалентность фразеологических единиц в современном русском языке / В. И. Зимин // Слово : фольклорно-диалектологический альманах: Языкознание. – 2005. – Вып. 3. – С. 5-6.
6. *Косова О. А.* Здоровье как компонент ценностной картины мира индивида [Электронный ресурс] / О. А. Косова – Режим доступа : <http://tp.uss.dvfu.ru>.
7. *Краснобаева-Чёрная Ж. В.* Аксиологическое пространство фразеологических единиц с положительной оценкой / Ж. В. Краснобаева-Чёрная // Гуманитарный вектор. Серия «Филология. Востоковедение». – 2015. – №4(44). – С. 83-90.
8. *Краснобаева-Чёрная Ж. В.* Семантический диапазон «соблюдать норму – не соблюдать норму» в оценочных фразеологических единицах / Ж. В. Краснобаева-Чёрная // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 3. Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. Т. 6. – 2016. – №1. – С. 44-50.
9. *Лызлов А. И.* Оценка и языковые способы ее выражения в поговорках (на материале компаративных и негативных конструкций английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Алексей Игоревич Лызлов. – М., 2009. – 22 с.
10. *Олійник С. В.* Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.17 / Сергій Валерійович Олійник. – Донецьк, 2008. – 22 с.
11. *Онищенко И. В.* Категорія оцінки та засоби її вираження в публіцистичних та інформаційних текстах : автореф. дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ирина Володимирівна Онищенко. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
12. *Пестова М. С.* Эмотивность и оценочность как основные компоненты коннотации дисфемистичных фразеологических единиц, построенных на гиперболе, в английском и русском языках / М. С. Пестова // Лингвокультурология. – 2010. – №4. – С. 128-137.
13. *Петкау А. Ю.* Концепт «здоровье» как культурный феномен. На материале русского паремиологического фонда / А. Ю. Петкау // Известия Уральского федерального университета. Серия 2. Гуманитарные науки. – Екатеринбург, 2014. – №1(124). – С. 192-201.
14. *Рус-Брюшнина И. В.* Особенности языковой концептуализации духовных ценностей социума: лингвокультурный и лингвострановедческий аспекты: на материале испанского и русского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Инес Валентина Рус-Брюшнина. – Ставрополь, 2010. – 196 с.

15. *Старостина Ю. С.* Интерпретация лингвистической оценки в терминах аксиологических суждений // Вестник Самарского государственного университета / Ю. С. Старостина. – Самара, 2007. – №3(53). – С. 232-241.

16. *Тараненко О. О.* Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалах української мови кінця ХХ-початку ХХІ ст.) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – 2012. – №3. – С. 3-31; №5. – С. 13-40; №6. – С. 3-22; 2013. – №6. – С. 3-26; 2014. – №1. – С. 3-31; №3. – С. 3-33; – №5. – С. 14-34.

17. *Krasnobaieva-Chorna Zh.* Phrasemic Axiological Oppositions of Social Values / Zh. Krasnobaieva-Chorna // Українське мовознавство : міжвідомчий наук. зб. – 2015. – Вип. 45/1. – С. 205-210.

Список використаних джерел:

1. *Кунин А. В.* Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 2000. – 512 с.

2. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

3. Фразеологический словарь русского языка / [под ред. А. И. Молоткова]. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.

Ж. В. Краснобаева-Чёрная,
Донецкий национальный университет,
кафедра общего и прикладного языкознания и
славянской филологии

АНАТОМО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ ЦЕННОСТИ «ЗДОРОВЬЕ» ВО ФРАЗЕМИКЕ: ОТКЛОНЕНИЯ ОТ НОРМЫ

В статье рассмотрен аксиологический потенциал анатомио-физиологических показателей человека, которые являются составляющими ценности «здоровье», на фраземном уровне ценностной картины мира. Ценность «здоровье» определена как естественная, непеременная, абсолютная жизненная ценность, находящаяся на верхней ступени иерархии ценностей наряду с красотой, истиной, счастьем и т. д.

Ключевые слова: аксиология, оценка, норма, ценностная картина мира, ценность, фразема, фраземика.

Zh. V. Krasnobaieva-Chorna,
Donetsk National University,
Department of General and Applied Linguistics and Slavic Philology

ANATOMICAL AND PHYSIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE VALUE OF «HEALTH» IN A PHRASEME: DEVIATION FROM THE NORM

The article continues the series of the author's publications devoted to the study of axiological dimension of phrasemes in national and language worldview of Ukrainian, Russian and English people. One of the main concepts of axiology is value as well as

assessment. The need to study axiological worldview is predetermined by the functional purpose of values in human life.

The value of «health» is qualified as natural, intransitive, absolute value of life, which is situated at the highest level of the hierarchy of values along with beauty, truth, happiness and so on.

The article describes axiological potential of anatomical and physiological characteristics of a human being, positioned in the research as a component of the value of «health» at phrasemic level of axiological worldview. The object of research is phrasemes of the evaluative semantics; the subject is phrasemes with archiseme 'health'. The source base is phrasemes that are gleaned from Ukrainian, Russian, English reputable phraseographic publications. The description of the value of «health» in a phraseme has been made with the method of parametric analysis of semantic structure of a phraseme. The value, which is presented by phrasemes, is formed by axiological oppositions. Phrasemic axiological opposition shall mean the unity of two blocks: the first one is comprised of the phrasemes semantics of which correlates with values (grade of «consider it to be 'good'»), such as «health», and the second – the phrasemes the semantics of which correlates with the sub-values (grade of «consider it to be 'bad'»), such as «ill health».

The theoretical value of the article is to deepen the knowledge of the features of language presentation of values on the phrasemic level of axiological worldview. Results of the study may find practical application in higher education courses of general linguistics, modern Ukrainian language, special courses of topical issues of linguistics and so on.

Anatomical and physiological characteristics of a human being are the components of the value of «health» and form phrasemic axiological opposition «health (normal) – ill health (abnormal)». Axiological specificity of phrasemes, which is interpreted to be a deviation from the norm, is caused by the presence of evaluative and marked lexeme; emotional association connected with a specific component of phraseme (somatism, zoonym, floronim, colouronim etc.); the presence of connotative markers fixed by the phraseographic sources in the composition of phraseme.

Study of the characteristics of mental deviations from the norm as an indicator of ill mental health seems to be prospective.

Key words: axiology, grade, norm, axiological worldview, value, phraseme, phraseology.

УДК 811.161. 2'276.6:005

Н. Л. Краснопольська,

к. філол. н.,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,

доцент кафедри української мови та літератури

ТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ТА ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті проаналізовано взаємопов'язані процеси термінологізації та детермінологізації в системі спеціальних одиниць менеджменту. Схарактеризовано

основні шляхи переходу загальної лексики до терміносистеми менеджменту. Розглянуто особливості та причини потрапляння термінів досліджуваної підмови в загальну мову.

Ключові слова: українська терміносистема менеджменту, термін, термінологізація, детермінологізація.

Докорінні перетворення в суспільстві, які відбуваються впродовж останніх років, спричинені насамперед науково-технічною революцією, що спричинила лавиноподібне зростання інформації в усіх галузях знань, у виробничій та професійній діяльності людини, сприяючи формуванню величезної кількості нових понять і, відповідно, їх найменувань. «Зверненість мовних терміносистем до динамічних процесів сьогодення зумовила пошуки нових найменувань, серед яких одними з провідних стали явища термінологізації та детермінологізації, які охопили широке коло слів літературної мови та зумовили рух у їхній семантиці» [18, с. 74].

Узаємодія спеціальної й загальноновживаної лексики стала предметом вивчення в працях багатьох мовознавців (В.В. Виноградова, В.П. Даниленко, І.І. Огієнка, Л.А. Капанадзе, Л.М. Полюги, В. В. Жайворонка, В.М. Русанівського, Г.П. Мацюк, Т. І. Панько, Г.В. Чорновол та ін.), проте ці проблеми й надалі залишаються актуальними й потребують подальшого вивчення.

Метою дослідження є вивчення взаємопов'язаних і безперервних процесів термінологізації та детермінологізації в українській терміносистемі менеджменту. Завдання розвідки – дати характеристику термінологізації як результату вторинної номінації та простежити за процесом детермінологізації в терміносистемі менеджменту.

Термінологізація – процес семантичної зміни наявних слів для створення нового терміна [8, с. 48]. «Суть термінологізації полягає у використанні однієї з диференційних ознак, включеної у лексичне значення, яку використовують як «загальну ідею» для слова-терміна. У терміні ця загальна ідея конкретизується, уточнюється відповідно до змісту наукового поняття» [3, с. 25].

На думку О.А. Стишова, причинами семантичного розвитку значень слів є «логічні й психологічні чинники (особливості асоціативного мислення, своєрідність ментальності кожного етносу, вплив індивідуально-авторського світосприймання, мислення й мовотворчості на загальноновживану мову та ін.), а також чинники соціально-історичного характеру (зростання актуальності, суспільної вартості певних реалій і понять в окремі періоди розвитку соціуму й відповідне виявлення цієї актуалізації в тематичних групах лексики тощо» [17, с. 13]. У цьому мовному явищі, за спостереженнями вченого, перетинаються чинники екстралінгвальної (технічний прогрес породжує нові поняття) і внутрішньомовної дійсності (потреби в номінативних ресурсах забезпечують використання у функції термінів слова загального вжитку) [там само].

Економічна термінологія, складником якої є термінологія менеджменту, «не прагне до розширення значень, характерних слову у звичайному вживанні. Її мова більш спрямована на конкретизацію та деталізацію, ніж на розширення та узагальнення» [5, с. 127–128], тобто відбувається звуження семантики загальноновживаного слова. У термінології немає єдиного погляду на це явище. Одні вчені уподібнюють його до метафори та метонімії [2, с. 50–51; 6, с. 55–56], інші

розглядають звуження значення в термінології як самостійний різновид лексико-семантичного способу термінотворення поряд з метафорою та метонімією [9, с. 152–153]. Однак усі дослідники поділяють єдину думку щодо необхідної умови процесу термінологізації: щоб загальноновживане слово стало терміном, йому потрібно утворити новий лексико-семантичний варіант, пройти шлях переосмислення і переоформлення в мовній системі – зайняти там своє місце, вступити в нові формальні відношення з іншими лексико-семантичними варіантами [11, с. 10], тобто «ввійти у сферу певного термінологічного поля» [16, с. 51].

Молоді науки, зокрема менеджмент, широко використовують загальну лексику для утворення своїх терміносистем. «Рух зі сфери загальноновживаної лексики до термінологічної відбувається за двома напрямками: шляхом розвитку вторинних термінологічних значень у звичайних лексичних одиницях і шляхом використання загальноновживаних слів у складних термінах» [19, с. 227].

Термінологізація загальноновживаних лексем відбувається внаслідок зміни (звуження чи розширення) обсягу значення слова. Так, слово *пропозиція* у загальному вжитку – «те, що пропонується чий-небудь увазі, виноситься на обговорення, розгляд і т. ін.» (ВТССУМ, с. 982). У термінології менеджменту – «обсяг товарів і послуг, який виробники готові надати при певних цінах» (АМ, с. 41). Основні диференційні семантичні ознаки двох понять однакові, проте для спеціального поняття в аналізованій терміносистемі виявлено ще й інші ознаки, відсутні в загальноновживаному. Отже, термінологізація лексеми *пропозиція* відбулась унаслідок звуження значення слова.

Яскравою ілюстрацією звуження обсягу значення загальноновживаних абстрактних іменників і, як наслідок, утворення термінів менеджменту може слугувати лексема *церемонія* – «прийнятий або встановлений порядок здійснення якого-небудь урочистого обряду, а також сам обряд» [ВТССУМ, с. 1361]. У системі термінів менеджменту це слово позначає «особливі планові заходи для всіх членів колективу, спрямовані на зміцнення віри працівників у цінності організації, сприяння їхньому об'єднанню» [СЙМ, с. 91]. Основні диференційні ознаки двох понять однакові, проте для спеціального поняття в термінологічній системі менеджменту виявлено ще й інші ознаки, притаманні даному поняттю, які відсутні в загальноновживаній лексемі: уточнюється сема 'мета'. Таким чином, у межах досліджуваної терміносистеми відбулася семантична спеціалізація, тобто довантаження значень загальноновживаних слів новими семами.

Прикладом переходу загальноновживаного слова до розряду термінів є лексема *легенда*. У загальнолітературній мові вона означає «народне сказання або оповідання про якісь події чи життя людей, оповите казковістю, фантастикою» [ВТССУМ, с. 482]. Дефініція терміна менеджменту *легенда* – «оповідання, яке ґрунтується на правдивих подіях, які іноді можуть бути «прикрашені», щоб надати особливий імідж організації» [ГРЕ, с. 387] – показує зміни в семантиці слова: уточнюється сема 'мета'. «Унаслідок поєднання інваріантного значення загальнономовного слова зі спеціальним диференційним поняттям слово одержує однозначний смисл у межах певної терміносистеми» [4, с. 180].

Чимало загальнонародних лексем стало термінами менеджменту, поєднавшись із залежним компонентом, який звужив їхнє значення, що сприяло розмежуванню значень терміна й загальноновживаного слова, наприклад: *гра* → *ділова*

гра, управлінська гра; гнучкість → *гнучкість управлінських рішень; завдання* → *функціональні завдання; розвиток* → *організаційний розвиток; зв'язки* → *функціональні зв'язки; перевага* → *конкурентна перевага; навички* → *адміністративні навички*. Зокрема, конкретизація значення слова *культура* «сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» (ВТССУМ, с. 472) відбувається внаслідок залучення до внутрішньої структури вужчої семантичної ознаки: *культура організації* – «сукупність цінностей, традицій, норм поведінки, поглядів, що властиві членам організації» (КМОМ, с. 404). Спільна сема в обох визначеннях ґрунтується на визнанні сукупності цінностей. Пор. ще: загальноживане слово *гра* – 1) Забава. // Заняття дітей. 2) Підпорядковане сукупності правил, прийомів або основане на певних умовах заняття, що є розвагою або розвагою та спортом одночасно (ВТССУМ, с. 195). У складі терміна-словосполучення менеджменту *ділова гра* лексема *гра* набуває нового, вужчого значення: «одна з найефективніших форм колективного прийняття рішення та навчання в галузі менеджменту» (ЭСБ, с. 77); за аналогією: *управлінська гра* – «один із видів ділової гри, що імітує економічні процеси та явища» (ЭСБ, с. 755). Спільною семою в усіх визначеннях є 'заняття'. «Слово, вжите в новому значенні, набуває нової форми й нової функції, наповнюється новим психологічним змістом, що нерідко супроводжується стилістичною міграцією та емоційно-експресивною конотацією» [19, с. 71].

Поділяємо думку О.Г. Муромцевої про те, що термін значною мірою відрізняється від загальноживаного слова, на базі якого він виник. Усе ж, поки існує смисловий місток між загальним і термінологічним значеннями слова, доти можемо говорити про його багатозначність, а в діахронному плані – про первинність одного і вторинність другого значення [12, с. 115].

За спостереженнями Л.В. Струганець, провести чітку межу між термінологією і загальноживаною термінологічною лексикою досить складно. Між ними розміщена дифузна зона, у якій терміни перебувають у лабільному стані – у постійному коливанні між «ідеальними вимогами (однозначність, нейтральність, відсутність синонімів) і реальними законами живої і динамічної лексичної системи» [19, с. 236]. Саме в цій перехідній зоні відбувається активна взаємодія між термінами і «нетермінами». Наслідком таких взаємодій стають системні переходи з одних сфер в інші: ресурсів загальноживаного номінативного фонду до сфери термінології (термінологізація) і термінів до загальноживаної лексики (детермінологізація) [там само].

Детермінологізація – один із найбільш інтенсивних процесів у розвитку лексико-семантичної системи, зумовлений позамовними чинниками: інтенсивнішим поступом у науці, технологіях і виробництві, розширенням інформаційного обміну, зростанням освіченості пересічного мовця та надзвичайним посиленням значення засобів масової інформації на тлі зростання міжнародних мовних взаємовпливів [15, с. 20]. Зазвичай детермінологізація відбувається тоді, коли «термін перекидає дефіцит у номінації тих чи інших об'єктів або відношень, займає порожню лауну у певному семантичному полі» [19, с. 245]. З'являючись на сторінках періодичних видань та художньої літератури, термін перестає функціонувати лише у вузькоспеціальному контексті, тобто змінюється його призначення називати спеціальне поняття.

У сучасній науковій літературі немає єдиного усталеного погляду на сутність явища детермінологізації. На думку дослідників, реалізація термінів у неспеціальних текстах відбувається двояко: терміни можуть використовуватися і в прямому, і в переносному значенні. За спостереженнями Л.А. Капанадзе, детермінологізованим є той термін, який функціонує поза межами терміносистеми тільки в переносному значенні [7, с. 92]. Побувають точки зору, згідно з якими детермінологізованим може бути термін й у прямому значенні, оскільки в процесі переходу спеціальної одиниці до загальнонавживаного лексичного фонду відбувається вилучення із дефініції терміна певних ознак, тобто спрощується його компонентний склад [14, с. 22]. Подібної думки дотримуються й інші дослідники, які стверджують, що, з одного боку, детермінологізація – входження одиниці з термінологічним значенням до складу загальнолітературної мови, а з іншого – перенесення значення терміна на нову одиницю побутового словника [20, с. 211]. У першому випадку відбувається детермінологізація в широкому значенні, тобто термін і похідні загальнонавживані слова позначають одні й ті самі реалії, відмінність полягає лише у сфері вживання, до того ж в умовах функціонування в загальнолітературному контексті дефініція терміна спрощується й перетворюється на тлумачення слова, а сама семантична структура терміна не зазнає якісних змін. Таку детермінологізацію Н.Ф. Непийвода називає функційною. Якщо ж відбувається утворення нового загальнонавживаного значення терміна, то можна твердити про детермінологізацію семантичну, вважає дослідниця [13, с. 124].

Процеси детермінологізації особливо активізуються саме в періоди появи нових реалій, що вимагають нових термінологізованих назв. Загалом детермінологізація – «процес послідовний, що членується на певні етапи. Спочатку термін виходить за межі своєї терміносистеми і використовується у неспеціальному контексті в прямому значенні для стилістичного маркування висловлювання. Ця стадія функціонування терміна передбачає реалізацію неповного складу його компонентної структури... Надалі переорієнтований термін може розвивати переносні значення на основі метафоризації, метонімізації, генералізації однієї із сем компонентного семного складу» [1, с. 25].

Часовий проміжок функціонування нового терміна в ролі суто професійної лексичної одиниці буває дуже незначним – він одразу ж зазнає часткової детермінологізації. Такі лексеми, як *менеджер*, *офіс-менеджер*, *менеджмент*, *маркетинг*, *офіс*, *департамент*, з'явилися в українській термінології на початку 1990-х років, після кардинальних перетворень у соціально-економічній сфері, і зразу ж стали вийшли за межі спеціальної лексики. Пор.: *У нас є секретарка, офіс-менеджер, фея фуршетів* (Кост, с. 99). *Добре, хоч з приміщенням уладалося, бабком уже має свій офіс* (Кост, с. 151). *З ранку він викликав до себе менеджера відділу реалізації Кевіна Джонсона, молодика з сором'язливою усмішкою* (ДК, с. 256). *«Нас просто обійшли конкуренти», – обізвався високий молодий менеджер служби маркетингу* (ДК, с. 119). «Процес «вживлення» термінів у загальну мову» [10, с. 138] зумовлює послаблення їх наукової точності, втрату багатьох своїх характеристик, нівелювання їх терміностатусу, оскільки терміноодиниці перебувають за межами термінологічного поля й не мотивуються іншими складниками певної системи.

Певна частина детермінологізованих термінів менеджменту зазнає змін, спричинених уподібненням терміна до загальноновживаних слів, деякі ж залучаються ще й до змін другої стадії: в загальнонаціональній мові такі слова вживаються в переносному значенні, переосмислюючись, набувають іншого семантичного характеру. Нові загальноновживані значення зафіксовано в словниках зазвичай із позначкою «перен.»: *директивний* – 1) той, що стосується директиви; 2) *перен.* категоричний (НСІС, с. 196); *фірма* – 1) торговельне або промислове підприємство, що користується правом юридичної особи, під маркою якої продаються товари або випускаються вироби; 2) об'єднання однорідних або суміжних підприємств (ЭСБ, с. 780); 3) *перен.* ім'я або назва для прикриття чого-небудь (ВТССУМ, с. 1324); *корпоративний* – 1) той, що належить до корпорації; 2) *перен.* відособлений, вузькогруповий (СІС, с. 561); *монополія* – 1) виключне право на виробництво, торгівлю тощо, що належить одній особі, групі осіб або державі; 2) велике господарське об'єднання, яке зосереджує у своїх руках більшу частину виробництва і збуту якого-небудь товару; 3) *перен.* особливе становище кого-небудь, яке надає переваги в порівнянні з іншими (СІС, с. 653).

Дослідники вказують на значний розмах детермінологізації. Безперечно, певна частина спеціальної лексики завжди буде існувати лише в мові спеціалістів, проте незаперечно й те, що інша частина спеціальної лексики (звичайно, менша кількісно, але вагома за своїм значенням) з часом стає надбанням усього суспільства, органічною частиною загальнономовного словника [21, с. 45–46].

Отже, між спеціальними одиницями менеджменту та загальноновживаною лексикою відбувається постійний обмін: терміни входять до складу загальноновживаної лексики і навпаки, слова загального вжитку змінюють свої характеристики і стають термінами менеджменту.

Перспективним напрямом представляється дослідження транстермінологізації в терміносистемі менеджменту.

Література

1. *Веремчук О.А.* Стилiстична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект): моногр. / За ред. Л.Струганець. – Рівне, 2010. – 224 с.
2. *Галкина-Федорук Е. М.* К вопросу об омонимах в русском языке / Е.М. Галкина-Федорук // Русский язык в школе. – 1954. – №3. – С. 50–51.
3. *Даниленко В. П.* Русская терминология : Опыт лингвистического описания : уч. пособ. для гос. ун-тов и пед. ин-тов / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 46 с.
4. *Дудок Р. І.* Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках: моногр. / Р.І. Дудок. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 358 с.
5. *Дячук Т. М.* Семантичні зсуви (розширення і звуження) як способи поповнення складу соціально-економічної термінології / Т.М. Дячук // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць, 1998. – С. 125–128.
6. *Журавлев А. Ф.* Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. – М. : Наука, 1982. – С. 45–109.

7. *Капанадзе Л.А.* Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – С. 86 – 103.
8. *Крыжановская А.В.* Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 162 с.
9. *Лотте Д.С.* Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : АН СРСР, 1961. – 158 с.
10. *Михалевич О.М.* Термінологізація та детермінологізація в економічній терміносистемі / О.М. Михалевич // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Черкаси, 2009. – Вип. 9. – С. 135–141.
11. *Муравицкая М. П.* Некоторые вопросы полисемии / М. П. Муравицкая : мат. для спецкурсов и спецсеминаров по лексикологии. – К. : КУ им. Т. Г. Шевченка, 1964. – 33 с.
12. *Муромцева О. Г.* Развитие лексики української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / О. Г. Муромцева. – Х. : Вища школа, 1985. – 152 с.
13. *Непийвода Н.Ф.* Детермінологізація як результат взаємодії загальнолітературної та термінологічної лексики: дис... канд. філол. наук: 10.02.02. – К., 1983. – 167 с.
14. *Нікітіна Ф. О.* Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К. : Вища школа, 1978. – 30 с.
15. *Попова Н.О.* Структура та семантика лексичних запозичень з англійської в українську мову новітнього періоду: моногр. / Н. О. Попова. – Х. : ХНАДУ, 2007. – 220 с.
16. *Реформатский А.А.* Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М. : АН СССР, 1961. – С. 46–54.
17. *Стишов О.А.* Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця ХХ ст. / О. А. Стишов // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 7–21.
18. *Стратулат Н.В.* Семантична неологізація як спосіб збагачення словникового складу української мови / Н.В. Стратулат // Мовознавство. – 2007. – №3. – С. 69–77.
19. *Струганець Л. В.* Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
20. *Суперанская А.В.* Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н.В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
21. *Туровська Л. В.* Сучасні аспекти дослідження української термінологічної лексики / Л.В. Туровська // Укр. наукова термінологія : зб. матеріалів. – К. : Наук. думка, 2009. – Зб. 3. – 2010. – С. 44–52.

Список умовних скорочень:

АМ – Азбука менеджменту : Словник / І. Мальченко, М. Самокиш, О. Ковтун. – [Б. м.] : [Б. в.], 1993. – 68 с.

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.

ГРЕ – Генеза ринкової економіки / За наук. ред. Г.І. Башнянина, В.С. Іфтемічука. – Львів : «Магнолія плюс», 2004. – 688 с.

ДК – Даниленко В. Капелюх Сікорського : роман / Володимир Даниленко. – Л. : Піраміда, 2010. – 290 с.

КМОМ – Кузьмін О.Є. Основи менеджменту : підр. / О.Є. Кузьмін, О.Г. Мельник. – К. : Академвидав, 2003. – 293 с.

Кост – Костенко Л. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.

КС – Колесніков Г.О. Словник із менеджменту та маркетингу : навч. посіб. / Г.О. Колесніков. – Луцьк : ВІЕМ, 2010. – 212 с.

НСІС – Новий словник іншомовних слів / Л.І. Шевченко, О.І. Ніка та ін.; За ред. Л. І. Шевченко. – К. : АРІЙ, 2008. – 672 с.

СІС – Словник іншомовних слів / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра, 2000. – 1018 с.

СЙМ – Стадник В. В. Менеджмент : посіб. / В. В. Стадник, М. А. Йохна. – К. : Академвидав, 2003. – 464 с.

ЭСБ – Энциклопедический словарь бизнесмена : Менеджмент, маркетинг, информатика / Под ред. М.И. Молдованова. – К. : Техніка, 1993. – 856 с.

Н. Л. Краснопольская,

Киевский национальный экономический университет
имени Вадима Гетьмана,
кафедра украинского языка и литературы

ТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ И ДЕТЕРМИНОЛОГИЗАЦИЯ В УКРАИНСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЕ МЕНЕДЖМЕНТА

В статье проанализированы взаимосвязанные явления терминологизации и детерминологизации в системе специальных единиц менеджмента. Охарактеризовано основные пути перехода общеупотребительной лексики в терминосистему менеджмента.

Ключевые слова: украинская терминосистема менеджмента, термин, терминологизация, детерминологизация.

N. L. Krasnopolska,

State Higher Educational Institution
«Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman»,
Department of Ukrainian language and literature

TERMINOLOGIZATION AND DETERMINOLOGIZATION IN THE UKRAINIAN MANAGEMENT TERM SYSTEM

Interaction between special and general vocabulary has been the subject of study in the works of many linguists, but these problems still remain relevant and require further

study. The article analyzes the interrelated processes of terminologization and determinologization in the system of special units of management.

The aim is to study the interrelated processes of terminologization and determinologization in the Ukrainian terminology of management. The task of explorations is to characterize terminologization as a result of secondary nomination and to monitor the process of determinologization in the terminology of management.

Young sciences widely use general language to create their terminological systems. The basic paths of general vocabulary for term system of management are characterized and it is proved that terminologization lexems commonly occur as a result of changes in the volume in the meaning of the word. Many commonly used lexems has become terms of management combining with dependent component that narrowed their meaning, thereby term values and common words are delimitationed.

Determinologization is the phenomenon of language system, which is a transition to the general vocabulary of terms. The article examines the characteristics and causes of getting investigated terms to common language. Determinologization is caused by the out linguistic factors such as the intense progress in science, the expansion of information exchange, the increase of the average education level of the ordinary speaker and the incredible enhancement of value of the mass media on the background of the growth of international language mutual influences. Appearing on the pages of periodicals and literature, the term stops functioning only in a very specific context, that is changing its function to call a special concept. Thus, a constant exchange occurs between special units of management and commonly used vocabulary, terms become members of the general vocabulary and vice versa, words of general use become terms of management. The perspective direction is the research of semantic processes occurring during the transterminologization in the term system of management.

Key words: Ukrainian management vocabulary, term, terminologization, determinologization.

УДК 811.161.2'353'27

Я. В. Машарова,

к. філол. н., доц.,
Одеська національна академія харчових технологій,
доцент кафедри українознавства і лінгводидактики;

М. М. Фащенко,

к. філол. н., доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

УПОРЯДКОВАНА ГРАФІКА – ПОКАЗНИК ЕТНІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Про етнічну культуру свідчать упорядковані графіка і правопис. Функціонування фонем /r/ в українській мові дуже ускладнилося невпорядкованістю її позначення на письмі: різні джерела, зокрема лексикографічні,

подають суперечливі дані про кількість слів із літерою *г*, що впливає і на письмо, і на звукове мовлення.

Ключові слова: алфавіт, буква, графема, нормалізація правопису.

Нерідко ототожнюються букви із звуками, зміни у графіці і правописі – із змінами у мовній системі. Мова, як рідна, так і іноземна, засвоюється не лише на слух, тобто акустично, а й через писемні знаки, через тексти. Тому відповідність букв і графем основним звукам, фонемам, має вирішальне значення для засвоєння й осмислення мови. Графіка кожної мови має, як правило, специфічні особливості відповідно до особливостей мови, яку фіксує на письмі. Намагання науковців пристосувати без змін графіку однієї мови до іншої завжди завдає шкоди мові, до якої пристосовують не властиву їй графіку, бо не враховується звукова специфіка мови, а вживання літери на позначення іншого звука спотворює звуковий образ мови.

Яскравий тому приклад – історія букви *Г* в українській графіці. «Уже понад шістдесят років не вщухають дискусії навколо дзвінкої задньоязикової фонемі */g/* у сучасній українській літературній мові та навколо букви на її позначення» – твердить В. В. Німчук у розлогіму дослідженні про історію фонемі */г/* та її графічне відтворення [2, с. 4].

Науковці встановили, що в праслов'янській мові існував тільки задньоязиковий проривний звук *[g]*, що досі зберігається в російській літературній мові і є нормою та в ряді слов'янських мов – польській, болгарській, македонській, словенській та ін.

Писемні пам'ятки свідчать, що у більшості українських діалектів давньоукраїнської мови проривний */g/* перейшов у гортанний */z/* ще до XI ст. Виникають деякі сумніви стосовно того, що цей процес був тотальним, що не було якихось груп лексики чи певних фонетичних умов, де цей звук вимовлявся, адже суто українською вимовою пояснюється його поява як вторинного шляхом асиміляції звука *[к]* сусіднім дзвінким приголосним: *якби* [йагбу́], *великдень* [ve^нлігдэ^н].

Однак традиційний правопис, у якому була лише одна буква *г*, не дозволяв чітко розрізнити в українських текстах *[г]* і *[g]*, що позначалися тією ж самою літерою приблизно до 14 ст. [1, с. 8]. Тільки у пам'ятках українсько-білоруської літературної мови XIV-XV ст. засвідчується, як твердить В. В. Німчук, новий спосіб передачі на письмі проривного *[g]* за допомогою диграфа *кг*: *кгрунтъ*, *кгвалтомъ*. Але у пам'ятках цього ж часу трапляється й давній спосіб передачі *[g]* через *к* (*квалтъ*) чи *г* (*гвалтомъ*) [1, с. 8]. Отже, у пам'ятках означеного періоду здебільшого розрізнялися на письмі фрикативний і проривний *[г]* та *[g]*.

Особливо інтенсивно засвоювалася іншомовна лексика у XVIII ст., зокрема із проривним *[g]*. У мовах Європи цей звук позначався однією літерою. З цією метою М. Смотрицький запровадив курсивний варіант грецької «гами» – літеру *г*, однак вважав її різновидом *Г*. Нова літера органічно увійшла до української орфографії, нею позначався проривний задньоязиковий будь-якої етимології. Але паралельно у друкованих текстах вживалися й інші графемі – диграф *кг*, а також латинська літера *g*, слов'янська *г*.

Гражданка, введена за наказом Петра I на початку ХУІІІ ст., не мала специфічної української літери *г*. До того ж указом Петра I від 1720 р. ніякої відмінності у друкованих книгах від великоросійського друку не могло бути, передача відмінності звуків [г] та [ґ] ускладнилася. Але по всій Україні не переривалася традиція вживання літер *г*, *кг*, *г* для передачі звука [г]. Друковані джерела цю традицію засвідчують і у ХІХ ст., тобто в період становлення нової української літературної мови.

Історія позначення української фонемі [г] у ХХ столітті має доволі драматичний характер.

У Києві 1917 р. була створена організація українських вчителів – Українське Товариство Шкільної освіти. Нагальною була потреба у підготовці україномовних вчителів та шкільних підручників, у виробленні української термінології певних галузей, суспільних і наукових, та створенні доцільного правопису.

У документі «Грамматична термінологія і правопис, ухвалені комісією мови при Українському Товаристві Шкільної освіти в Києві» (1917), у переліку зауважень про українську азбуку були викладені основні відмінності її від російської, зокрема такі: «*г*», що вимовляється як латинське «*g*», напр.: *гирлица*, *гудзь*, і вживається переважно у чужоземних словах» [1, с. 243]; ... «*г*» вимовляється як латинське «*h*» [1, с. 244]. Ці принципи вживання означених літер впливали з традиції їх функціонування у старій літературній мові протягом багатьох століть та у новій літературній мові протягом ХІХ ст. В основному ними ж керувалися науковці при реформуванні правопису протягом ХХ ст. Говоримо «в основному», оскільки були деякі відступи, про що йдеться далі.

В. Сімович у праці «Грамматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці» (1919) подає українську абетку в складі 33 букв, *Г* та *Г* уже традиційно стоять на 4 та 5 місцях.

Григорій Голоскевич у «першому найповнішому (близько 40 000 слів) та найкращому свого часу орфографічному словнику української мови» (1914) [1, с. 269] з приводу літер *Г* та *Г* зазначає, що *Г* вимовляємо як латинське *h* (*голова*), а *Г* як латинське або польське *g* (*гвалт*); *Г* та *Г* пишемо там, де цього потребує вимова. Звук *Г* вживається в українській мові тільки в чужомовних словах: *танок*, *гонта*, *гудзик*, *колета*, *агітатор*, *фігура*, *епільог*, *етнографія* і т. д.» [1, с. 274]. Не маючи змоги назвати всі слова, автор проте навіть не вказує на якісь певні ознаки поданих слів, що могли в послужити орієнтиром в окресленні меж цього словесного масиву: мова-оригінал, час засвоєння, ступінь адаптації до іншого середовища тощо.

Августин Волошин, видатний діяч Карпатської України, у праці «Методическа грамматика карпато-русского языка для народныхъ школъ», подаючи «русску азбуку» у складі 36 літер, не називає *Г*, і жодного зауваження щодо цієї літери немає [1, с. 277].

Отже, до появи першого офіційного українського правопису різні варіанти української азбуки здебільшого розрізняють *Г* та *Г*. Інколи літера *Г* відсутня, бо не береться до уваги /*г*/ як окрема фонема.

Про те, що розрізнення у мовленні /*г*/ і /*г*/ та окреслення меж вияву останньої фонемі було проблемою для науковців, які працювали над виробленням офіційного українського правопису, свідчить різна подача букв у правописних варіантах. «Головніші правила українського правопису» (1919): «Звук *g* в чужоземних словах

передаємо через *Г*: *гімназія, генерал, газета, термінологія, психологія*. Примітка: В цьому разі часто пишуть і *Г*: *телеграф, генерал*» [1, с. 288].

У «Найголовніших правилах українського правопису», ухвалених Правописною Комісією у травні 1918 р., засвідчується те ж саме: «звук *g* у чужоземних словах передаємо через *Г*», приклади ті ж самі [1, с. 312]. І додано: «Але в чужих прізвищах точно одрізняємо *g* од *h*. *Гюго* (Ніго), *Гутгейль*, *Гріг*, *Гартман*» [1, с. 312].

«Правописні правила, прийняті Науковим товариством ім. Шевченка у Львові» (1922), аналогічний матеріал подають розлогіше: «Чуже *g* (=г) звичайно зберігається в українським виговорі й передається буквою *Г*: *магазин, магістер, гімназія, альгебра, геометрія, географія* ... (наведено 40 слів із включенням власних назв: *Готи, Гамбург, Гете* та ін.)» [1, с. 327].

Зауважується: «Тільки у немногих старих, уже давно зукраїнізованих словах, головню грецького та єврейського походження, вимовляємо й пишемо *Г*: *ігумен, Греція, Грек, грека, грецький, граматика, ангел, програма, архистратиг, Галилея, Голгофа, св. Георгій, Галата, Єгипет*...» [1, с. 327].

Азбука подається у складі 33 літер, на традиційному місці – *Г* та *Г* [1, с. 316].

У «поекті» українського правопису 1926 р. алфавіт подано із 33 літер, розрізняються *Г* та *Г* [1, с. 355]. У розділі «Правопис чужих слів» матеріал про фонемі */g/* та */t/* і відповідні букви подано досить широко. Новим є пояснення поняття «чужі слова»: до них не належать слова, перейняті з чужої мови, але вже цілком засвоєні народною мовою: *базар, галун, картопля, плуг* тощо. Подані далі правила до них не стосуються [1, с. 366].

«Чуже *h* – *g* однаково передаємо нашим *Г*: *агронómія, агéнт, агітація, егоїст* ... *генерал* ... *географія, педагогіка* ...» (18 слів як приклад).

«Але в чужих іменах, прізвищах та географічних назвах (власні імена) одрізняємо на письмі *g* (=h) від *t* (=g): *Гóтфрід, Густáв, Гéгель* ... *Гюгó* ... *Чіка́го, Копенга́ген*...

Тільки ж у давно запозичених географічних назвах чуже *g* також передаємо літерою *Г*: *Галилéя, Голгóта, Рига* ...». Також у германських географічних назвах, «бо й у німецькій мові тут здебільшого *g* не чується»: *Зáльцбург, Гáмбург*...» [1, с. 369].

Цей досить розлогий матеріал не розв'язує цілком проблему, бо уможливило використання власного індивідуального досвіду осіб, що опрацьовують правопис. Це позначилося й на подальшій роботі з упорядкування українського правописного кодексу.

За наказом М. Скрипника, ініціатора політики українізації в Україні, було скликано в 1927 р. у Харкові Правописну конференцію, на якій ухвалено український правопис, затверджений у 1928 р.

Правописна конференція не розв'язала основних дискусійних проблем у справі передачі українською мовою чужих слів, зокрема це стосувалося вживання *Г* та *Г*. Більшість голосувала за те, «щоб чуже *g* передавати українським *Г* (26 за *t* і 10 за *g*) [1, с. 445].

У правописі, прийнятому 1928 року, зазначено: «Чуже *h* передаємо нашим *Г*, що ж до чужого *g*, то в новіших запозиченнях його треба передавати через *t*, у

запозиченнях же засвоєних раніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим Г» [1, с. 472].

Невизначеність у формулюванні: «новіших запозиченнях», «запозиченнях, засвоєних раніше» – позначилася на подальшій долі цих двох букв. А, між тим, правопис 1933 року вніс кардинальні зміни в українську абетку, яка складалася уже з 32, а не 33 літер, бо літера Г була вилучена як елемент, що представляв націоналістичні правила щодо правопису жухих слів [1, с. 488-489].

У правописі 1945 р. зазначено: «g і h звичайно передаються буквою Г... В окремих словах (особливо англійського походження) h передається буквою Х, напр.: *хавбек, хескер, хокей, Хаггард, Хемінгуей*» [1, с. 522]. Отже, правопис втрутився не лише в звукову, а й фонологічну систему української мови: фонема /t/ не має у своєму звуковому полі [г], а фонема /z/ – не реалізується в головному вияві як [х]. У подальшому букви визначили вимову.

Через 60 років, на початку 90-х рр., до складу української абетки повернулася літера Г, зайнявши традиційну для неї п'яту позицію. Але проблеми з її функціонуванням не зникли.

У врегулюванні принципів використання літери z, що передає фонему /t/, вирішальну роль мають відігравати словники.

На основі словника іншомовних слів, де вказується джерело засвоєння, можна встановити масу лексем, у яких за походженням – латинським, французьким, англійським, італійським, голландським та ін. – наявний початковий /g/, що українською мовою мав відтворюватися як /t/.

Українська мова мала цей звук споконвіку, розрізняла /t/ та /z/ як окремі фонemi, про це свідчать рідномовні, а не запозичені, скажімо, відвигуківі слова: *tétati, телготати, терготати, терготіти* тощо.

Для ілюстрації звернемо увагу лише на початковий /g/: у словах з латинської мови – 67 випадків, французької – 81, німецької – 34, італійської – 18, іспанської – 7, по кілька слів з голландської, індонезійської, малайської тощо. Усього 245 слів [6].

У найбільшому на сьогодні орфоепічному словнику у 2 томах [4] із початковим t – 157 слів (32 корені із похідними).

Найбільший обсяг слів із Г містить «Довідник слів із літерою Г». Близько 1750 слів. Укладач: кандидат філологічних наук Михайло Паночко [5]. Із початковою буквою Г у Довіднику – 660 одиниць, у тім числі 160 власних назв.

У двотомному орфоепічному словнику є всі слова на t, що й у «Довіднику». В останньому немає *торготати* (2) і *гражда* (1).

Український правопис у словничку-показчику подає з початковою t 26 слів загальних та 6 власних назв [7, с. 173]. Власні назви подані як зразок, оскільки за правилами чинного правопису у власних назвах можна писати Г чи Г і вимовляти відповідно [г] чи [г']. Слід підкреслити, що правило алогічне, оскільки звукові поля названих фонем не перетинаються: /z/ у різних фонетичних умовах може вимовлятися як [г] – у сильній позиції, [г'] , [х] – у слабкій позиції, /t/ – як [г] та [г'] також у сильній і слабкій позиціях. Оскільки у вимові вони не взаємозамінні, говорити про паралельне написання не варто, адже основний принцип української графіки фонематичний: фонема у різних її виявах позначається тією ж самою буквою.

Українська мова має у своєму розпорядженні звуки [г] та [ɣ], що адекватно передають іншомовні /h/ та /g/. Сьогодні є й відповідні букви – Г та Г. Російська мова має лише одну букву Г для позначення іншомовних двох різних звуків. Тривала залежність української науки від російської призвела до катастрофічного обмеження функціонування фонем /ɣ/, що не мала власної букви, що не позначалася на письмі. Орієнтація на російське письмо породила навіть курйози: в українському письмі появилось х на місці h у ряді слів: *хокей, хінді, Хельсінкі*, бо російська графіка не мала ресурсу для позначення іншомовного /h/. Українська орфографія копіювала російську.

Про культуру письма й вимови свідчить упорядкована графіка, тобто упорядкований буквений ряд, що фіксує мову на письмі. Функціонування фонем /ɣ/ в українській мові дуже ускладнилося непослідовністю позначення, а то й відсутністю відповідного писемного знака. Перед науками – фонетикою, фонологією, орфографією, орфоепією – сьогодні стоїть ряд непростих завдань щодо врегулювання звукового образу української літературної мови.

Література

1. *Історія українського правопису ХУІ-ХХ століття. Хрестоматія /* упоряд. В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. – К. : Наук. думка, 2004. – 580 с.
2. *Німчук В. В.* Про графіку та правопис як елементи етнічної культури : історія *ɣ* / В. В. Німчук // *Мовознавство*. – 1990. – № 6. – С. 3-10.
3. *Німчук В. В.* Дещо про графіку та правопис як елементи етнічної культури : історія *ɣ* / В. В. Німчук // *Мовознавство*. – 1991. – № 1. – С. 9-18.
4. *Орфоепічний словник української мови. Т. 1 : у 2 т. /* ред. М. М. Пещак, В. М. Русанівський. – К. : «Довіра», 2001. – 954 с.
5. *Паночко Михайло.* Довідник слів із літерою *ɣ* / Михайло Паночко // *Шлях перемоги*. – 1993. – 11 вересня. – 8 с.
6. *Словник іншомовних слів /* ред. О. С. Мельничук. – К. : АН УРСР, 1974. – 774 с.
7. *Український правопис*. – [4-те вид., виправлене й доповнене]. – К. : Наук. думка, 1993. – 236 с.

Я. В. Машарова,

Одесская национальная академия пищевых технологий,
кафедра украиноведения и лингводидактики;

М. М. Фащенко,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

УПОРЯДЧЕННЯ ГРАФІКА – ПОКАЗАТЕЛЬ ЕТНИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Об этнической культуре свидетельствуют упорядоченная графика и правописание. Функционирование фонемы /ɣ/ в украинском языке значительно

усложнилось неупорядоченным её обозначением на письме: разные источники, в частности лексикографические, представляют противоречивые данные о количестве слов с буквой *r*, что влияет и на письмо, и на звуковую речь.

Ключевые слова: алфавит, буква, графема, нормализация правописания.

Y. V. Masharova,
Odessa Academy of Food Technology,
Department of Ukrainian and linguistics;

M. M. Fashchenko,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

SORTED GRAPHICS – INDEX OF ETHNIC CULTURE

Ethnic culture is witnessed by orderly graphics and spelling. Functioning of the phoneme [r] in the Ukrainian language was complicated much due to its non-orderly manifestation in writing: various sources, for instance, lexics-and-graphics, present a contradictory number of the words with the letter *r*, which influences both writing and sound (speech) expression.

Key words: alphabet, letter, grapheme, spelling normalization.

УДК 811.161.2+17.023.32

О. В. Нахапетова,
Одеський національний морський університет,
старший викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ *ВІТЧИМ, МАЧУХА* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Етнокультурні особливості номеносистеми на позначення неповної спорідненості розглянуто на прикладі номенів *вітчим, мачуха*. На підставі результатів проведеного вільного асоціативного експерименту визначено онтологічні асоціативні лінії української номеносистеми, які розкривають етнокультурну картину номенів-стимулів на позначення неповної спорідненості *вітчим, мачуха* в сучасній українській мові.

Ключові слова: номен, номен-стимул, вільний асоціативний експеримент, реакція-відповідь, асоціативний зв'язок, асоціативне ядро, онтологічна ознака.

Українська мова як певний культурний код нашого народу дозволяє зрозуміти велику національну скарбницю – культурну спадщину й соціокультурні цінності українського етносу, що закріплені в національно-конотативному значенні лексем на позначення кровної спорідненості й шлюбних відносин. Тобто лексика з національно конотативним компонентом найвиразніше передає етнокультурні риси

наших співвітчизників, розкриває душу народу. Як зазначає С. О. Черепанова, «натомість розуміння Дому як одного з центральних понять української культури відкриває нові можливості національного виховання, загалом оптимізує український соціум, у тому числі родинний» [6, с. 77]. Ось чому актуальність статті визначається вивченням назв спорідненості і свояцтва в сучасній українській мові в комунікативно-прагматичному аспекті.

Перші етнологічні дослідження термінології спорідненості з'явилися у другій половині XIX століття. Наукові праці П. О. Лавровського й Л. Р. Моргана були присвячені культурно-історичному аспекту цього питання. Відомий лінгвіст О. М. Трубачов досліджував історію слов'янських термінів спорідненості. В 1961 році з'явилася книга А. А. Бурячка «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові», в якій уперше в українському мовознавстві подано докладний аналіз історії виникнення і розвитку цього шару лексики на ґрунті української мови, а також на підставі порівняння українських лексем з відповідними лексемами інших індоєвропейських мов. Так в українському мовознавстві вперше з'явилося фундаментальне дослідження назв спорідненості і свояцтва, в якому цей шар лексики представлено в комунікативно-прагматичному аспекті з точки зору конотативних відносин.

Значний внесок у наукові дослідження назв спорідненості і свояцтва в українській мові здійснили українські мовознавці М. В. Гримич і В. С. Парасунько. Родинні традиції різних народів, в тому числі й культурні традиції українців, знайшли місце в наукових працях відомих вчених С. І. Білокінь, с. О. Черепанової та ін. Українська термінологія на позначення родинних стосунків як явища мовної культури посіла належне місце в одинадцятитомному «Словнику української мови» й «Словнику української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка. Але в сучасній науковій літературі даний лексичний шар описано ще недостатньо.

Номени – це слова чи словосполучення з номінативним значенням, які характеризуються конотативними відносинами, багатозначністю та синонімією, мають комунікативно-прагматичні, етносоціокультурні ознаки та відображають ментальні риси народу [3, с. 175], тобто, відтворюють національно-мовну картину світу.

Номени вітчим, мачуха, пасинок, пасербиця позначають неповну спорідненість. Мовознавець О. М. Трубачов визначає їхню спільну семантику як «прирівнювання неспоріднених людей до кровноспоріднених» [5, с. 16].

У межах цієї статті ми розглянемо лише номени *вітчим, мачуха*.

Отже, **об'єктом нашого дослідження** є номени на позначення неповних родинних стосунків *вітчим, мачуха*.

Метою даної розвідки є розкриття етнокультурних особливостей номенів на позначення неповної спорідненості *вітчим, мачуха* в сучасній українській мові. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити семантичні особливості номенів *вітчим, мачуха*; 2) на підставі результатів проведеного нами вільного асоціативного експерименту визначити спільні онтологічні асоціативні лінії номеносистеми на позначення родинних відносин; 3) схарактеризувати етнокультурні особливості номенів *вітчим, мачуха* в сучасній українській мові.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела пропонує таке тлумачення номенів *вітчим, мачуха*. «Вітчим, -а, ч. Чоловік, що стає батьком дітей своєї дружини, яка має їх від попереднього одруження; нерідний батько»

[2, с. 191]; «Мачуха, -и, ж. Дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати // перен. Про що-небудь безжалісне, жорстоке» [2, с. 653].

У номені *вітчим* суфікс *-им*. О. М. Трубачов порівнює з суфіксом *-им* в російській мові в словах *проходим, подхалим (рос.)*, які мають зневажливе оцінне значення [5, с. 31]. В українській мові лексема *мачуха* утворена за допомогою суфікса *-јуха*, який має і зневажливий, згрубілий оцінний компонент значення.

Ці номени не мають синонімів в сучасній українській мові, втім наявні похідні слова зі збільшено-зневажливим значенням: *отчнмишче, вітчимиськоу, вітчимуґа; мачушишче, мачиилче, а зменшено-пестливих форм дуже мало: вітчимко, отчимко; рідковживане мачушка*. Це засвідчує, що емоції щодо нерідних батьків в українській мовній картині світу традиційно «холодні» на відміну від відкритості, теплоти в відношеннях до рідних батьків, які знайшли мовне відображення в *зменшено-пестливих формах*.

Якщо відносини між вітчимом, мачухою досить теплі, як між рідними батьками та їхніми рідними дітьми, то під час розмови вживаються номени *батько, мати* і всі похідні слова від них чи власні імена *вітчима й мачухи*.

Як вважає О. М. Трубачов, терміни на позначення неповної спорідненості «являють собою пізніше придбання слов'янських і взагалі індоєвропейських мов. Загальноєвропейські терміни такого роду відсутні» [Там же, с. 35], тому для них менш характерне розширення семантики, лексичного гнізда й синонімії, й вони не частотні в комунікативних актах, їм не властива роль звертання при розмові. Це дає змогу зазначити специфічні особливості номенів *вітчим, мачуха*, які виявляються в суб'єктивності як основній властивості їхнього значення, що було встановлено за результатами вільного асоціативного експерименту (ВАЕ), який дозволив зафіксувати тип реакції і частотність однотипних реакцій, дав можливість повніше розкрити й схарактеризувати таке багатомірне етнокультурне явище, як система родинних стосунків і свояцтва.

ВАЕ проводився нами з жовтня 2014 р. по червень 2015 року. Він був реалізований у формі анонімного письмового опитування. Інформантам запропонували відповісти на слово-стимул першим словом, що спало на думку. До списку слів-стимулів були включені номени на позначення родинних стосунків і свояцтва. Наш стимульний список містив 28 номенів-стимулів на позначення кровної спорідненості (по прямій і бокових лініях), неповної спорідненості, шлюбної спорідненості, чи свояцтва.

Для репрезентативності і чистоти ВАЕ опитування проводилося в різних регіонах України: на заході, на півночі, в центральній частині України. В нашому ВАЕ брали участь 190 респондентів 15-28 та 53-57 років: студенти й викладачі філологічних факультетів – мешканці Львівської, Сумської, Запорізької і Одеської областей. Таким чином, в даному ВАЕ відображені асоціації, які є типовими для номенів-стимулів на позначення родинних стосунків і свояцтва в багатьох регіонах України. Отже, анкети з Сумської, Запорізької і Одеської областей містили елементи двомовності (української і російської мови). Для анкет з Одеської області характерне мовне явище суржику [4].

Аналіз реакцій-відповідей на номени-стимули на позначення кровної спорідненості та шлюбних відносин, які були отримані в нашому ВАЕ, дають можливість виявити спільні за семантикою асоціативні зв'язки, чи асоціативні лінії.

Слід зазначити, що асоціативні лінії ми відтворюємо на підставі онтологічних, чи доміантних, реакцій-відповідей, які складають асоціативне ядро номенів-стимулів, що дозволяє визначити спільні онтологічні ознаки, які вибудовуються в онтологічні асоціативні лінії української номеносистеми на позначення кровної спорідненості й шлюбних відносин. Ми вважаємо, що саме на підставі онтологічних ознак, чи ознак ядра номенів-стимулів, можуть бути виділені етнокультурні особливості даної номеносистеми.

За результатами проведеного ВАЕ онтологічними реакціями, які складають ядро номена-стимула *вітчим*, є реакції-відповіді *чужий; нерідний батько; батько; злий; добрий*. Онтологічне асоціативне поле номена-стимула *вітчим* представляють антонімічні за значенням ознаки: *чужий/рідний; злий/добрий*. Таке протиріччя онтологічних ознак ядра номена-стимула *вітчим* вказує на неоднозначність, яка характеризує лінгвокультурне сприйняття цього мовного явища, що відображає етнокультурне ставлення до вітчима в українській родині.

Розглянемо ядерні реакції номена-стимула *вітчим*. Онтологічною реакцією, яка набула найбільшої кількості відповідей була ознака *чужий* (16,6%). Тому ми вважаємо її доміантною онтологічною реакцією-відповіддю. Цю ознаку репрезентують реакції-відповіді, представлені прикметником *чужий* (12,1%); іменником *чужинець* (0,5%); словосполученнями *чужа людина* (1%); *чужий батько* (0,5%); *чужий чоловік* (0,5%). Ознака *нерідний батько* (10,7%) виражена словосполученнями *нерідний батько* (4,6%), *батько не рідний* (0,5%), *не рідний папа* (0,5%), *чоловік дружини, нерідний батько* (0,5%), *ніхто, нерідний чоловік* (0,5%), іменником *не родич* (0,5%), прикметником *не рідний* (3,6%). Ознака *батько* (10,6%) представлена іменниками *батько* (2,6%), *тато* (1,5%), словосполученням та фраземами *другий батько* (1%), іменниками *дядько* (1%), *не тато* (0,5%), словосполученнями *майже батько* (1%), *чоловік мами* (0,5%), *чоловік матері* (0,5%), *замінює батько* (0,5%), *людина, яка намагається бути батьком* (0,5%), *ніколи не замінить батька* (0,5%), *второй папа* (рос.) (0,5%). Ознаку *злий* (5,6%) підтверджують прикметник *злий* (2,6%), іменники *злість* (1,5%), *зло* (0,5%), словосполучення *зла людина* (0,55), *злий дядько* (0,5%). Реакцію *добрий* (4,7%) репрезентує прикметник *добрий* (4,7%).

Аналізуючи етнокультурне значення номена-стимула *вітчим* і його значення в українській номеносистемі на позначення родинних стосунків, ми виділяємо онтологічні маскулінні асоціативні лінії *вітчим—батько, вітчим—дідусь, вітчим—брат, вітчим—дядько*, які асоціативно пов'язують кровну й неповну спорідненість.

За результатами нашого ВАЕ відсутні онтологічні асоціативні лінії *вітчим—син, вітчим—внук, вітчим—племінник*. Онтологічні маскулінні асоціативні лінії *вітчим—батько, вітчим—дідусь, вітчим—брат, вітчим—дядько* представляє тільки одна спільна реакція *добрий*. Семантично протилежними в цій асоціативній лінії є онтологічні реакції: *чужий/рідний; рідненький; нерідний батько/рідний, рідненький; злий/добрий*.

Онтологічними реакціями, які складають ядро номена-стимула *мачуха*, є реакції-відповіді *зла; нерідна мати; чужа; мати; турботлива*. Онтологічною реакцією, яка набула найбільшої кількості відповідей була ознака *зла* (25,5%). Прикметник *зла* (16,8%); іменники *зло* (4,2%); *злість* (2,5%); словосполучення *зла людина* (1,5%); *щось зле* (0,5%) підтверджують цю доміантну ознаку.

Ознака нерідна мати (13,2%) виражена словосполученням нерідна мати (5,2%), прикметником нерідна (0,5%), іменником заміна (0,5%), словосполученнями нерідна мама (1,5%), дружина батька (1,5%), друга мати (1%), дружина тата (0,5%), дружина чоловіка (0,5%), фраземами заміна матері (в хорошому сенсі) (1%), заміняє матір (0,5%), можливо замінить матір (0,5%). Ознаку чужа (7,7%) підтверджують прикметник чужа (4,7%), словосполучення чужа людина (1,5%), чужа жінка (1%), чужа мати (0,5%). Ознака мати (4,1%) виражена іменниками мати (3,1%), мама (0,5%), антонімічною реакцією-відповіддю не мати (0,5%). Ознаку турботлива (3,5%) підтверджують прикметник турботлива (1,5%), антонімічна реакція-відповідь, представлена прикметником безтурботлива (1%), а також іменник турбота (1%).

Аналізуючи етнокультурне значення номена-стимула *мачуха* і його значення в українській номеносистемі на позначення родинних стосунків, ми виділяємо онтологічні фемінні асоціативні лінії *мачуха—мати*, *мачуха—дочка*, *мачуха—бабуся*, *мачуха—тітка*, а також онтологічну асоціативну лінію *мачуха—вітчим*, які асоціативно пов'язують кровну й неповну спорідненість.

Онтологічні асоціативні лінії *мачуха—мати*, *мачуха—дочка*, *мачуха—бабуся*, *мачуха—тітка* представляє тільки одна спільна реакція *турботлива/турботливість*. Антонімічними в цих асоціативних лініях є онтологічні реакції: *зла/добра*; *чужа/рідна*. Найближчим за асоціативними зв'язками до номена-стимула *мачуха* в нашому ВАЕ є номен-стимул *вітчим*. Онтологічну асоціативну лінію *мачуха—вітчим* репрезентують спільні реакції *чужа/чужий*; *нерідна* (мати)/*нерідний* (батько); *зла/злий*. Антонімічними в цій асоціативній лінії є онтологічні ознаки: *зла/добра*; *чужа/рідна*.

Непродуктивність онтологічних асоціативних ліній відрізняє номени-стимули на позначення неповної спорідненості *вітчим*, *мачуха* від номенів-стимулів на позначення кровної спорідненості. Це вказує на низький рівень їхньої соціалізації в українській родині порівняно з іншими членами родини.

Слід зазначити, що асоціативне поле номенів-стимулів *вітчим*, *мачуха* вкрай напружене, відрізняється єдністю протилежних ознак (наприклад, негативно забарвлені реакції-відповіді *чужий*; *злий* і реакції-відповіді з позитивною семантикою *добрий*; *батько*). Це суперечить традиційному ставленню українців до вітчима, як нерідного батька, й мачухи, як нерідної мати.

Порівнюючи результати асоціацій номена-стимула *вітчим*, який позначає неповну спорідненість з номенами на позначення кровної спорідненості, ми можемо простежити традицію сприйняття вітчима українцями як чужого, злого, нерідного й віддаленого від власних дітей батька. Етнокультурне сприйняття вітчима в українській сім'ї в основному носить негативне забарвлення. Таке ставлення відбивається в реакціях-відповідях, які формують асоціативне поле цього номена-стимула.

Отже, існування в українській мові таких номенів, як *мачуха* й *вітчим*, вважається цілком природним, але конотативне значення є негативно забарвленим.

З дитинства складений стереотип мачухи, в основі якого лежать асоціативні аналогії з героїнею дитячих казок - злою мачухою, стає провідним. Стереотип злої мачухи, злого вітчима наклав певний відбиток на виникнення негативних реакцій щодо нерідної матері й нерідного батька. Є багато прикладів з художньої літератури, поезії, кінофільмів, життєвих прикладів, коли вітчим й мачуха дійсно є люблячими для

дитини, як рідні батько й мати. В західних країнах семантика цих номенів-стимулів не має такої негативної забарвленості, яка присутня в українській етнокультурі.

Отже, семантика асоціацій, які виникають у наших респондентів на номени-стимули *вітчим*, *мачуха*, цілком протилежна семантичній забарвленості, яка виникає щодо представників кровної повної спорідненості, які позначені, наприклад, номенами-стимулами *батько*, *син*, *брат*, *дідусь* та ін. В українській етнокультурі негативний відтінок семантики номенів *вітчим*, *мачуха* глибоко вкоренився у їхнє значення, про що свідчать отримані результати ВАЕ й аналіз семантики даних номенів-стимулів.

Література

1. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К. : АНУРСР, 1961. –150 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). / За ред. В. Т. Бусел. –К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. –1736 с.
3. Нахапетова О. В. Співвідношення понять «термін», «номен», «номенклатура» у назвах спорідненості і свояцтва. / О. В. Нахапетова // Вісник Донецького національного університету. – Донецьк: 2014. – Вип.1-2, Сер. Б: Гуманітарні науки. – С. 171 – 177.
4. Нахапетова О. В. Асоціативний експеримент як чинник прояву ментальних особливостей етносу. / О. В. Нахапетова // Наукові записки. - Серія: Філологічні науки (мовознавство)». - Вип. 138. - Кіровоград, Видавець Лисенко В. Ф., 2016.
5. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древних терминов / О. Н. Трубачев. – М. : ЛН СССР, 1959. – 212с.
6. Черепанова С. О. Філософія родознавства: Навч. Посіб. / С. О. Черепанова – Київ: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 460 с.

О. В. Нахапетова,

Одесский национальный морской университет,
кафедра украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОМЕНОВ *ОТЧИМ*, *МАЧЕХА*, ОБОЗНАЧАЮЩИХ НЕПОЛНОЕ РОДСТВО В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Этнокультурные особенности номеносистемы, обозначающей неполное родство, рассмотрены на примере номенов *отчим*, *мачеха*. На основе результатов проведенного свободного ассоциативного эксперимента выявлены онтологические ассоциативные линии украинской номеносистемы, раскрывающие этнокультурную картину номенов-стимулов *отчим*, *мачеха*, обозначающих неполное родство в современном украинском языке.

Ключевые слова: номен, номен-стимул, свободный ассоциативный эксперимент, реакция-ответ, ассоциативная связь, ассоциативное ядро, онтологическое значение.

O. V. Nakhapetova,

Odessa national Maritime University, Department of Ukrainian studies,
historical-legal, and language disciplines

ETHNO-CULTURAL FEATURES OF *STEPFATHER*, *STEPMOTHER* NOMENS DENOTING AN INCOMPLETE RELATIONSHIP IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Ethno-cultural features of nomenclature, indicating incomplete kinship discussed in this article on the example of nomenclature *stepfather*, *stepmother*. Based on the results of free associative experiment revealed ontological associative line of the Ukrainian nomenclature, revealing the ethno-cultural picture of nomenclature-incentives *stepfather*, *stepmother*, denoting an incomplete relationship in the modern Ukrainian language. Analysis of reactions-responses to nomenclature-incentives in signs of blood kinship and marriage relations, which were obtained in our FAE, give the opportunity to identify the General semantics Association, associative lines. It should be noted that associative lines we reproduce on the basis of the ontological, the dominant reactions and answers that constitute the core of the associative nomenclature-incentives. Thus, on the basis of this associative analysis, we define a common ontological features, which are built into the ontological associative line of the Ukrainian nomenclature to denote blood relationship and marriage relationship. We believe that it is on the basis of the ontological signs or indications of the nucleus of nomenclature-incentives, may be allocated to ethno-cultural peculiarities of nomenclature.

Key words: nomen, the name suggests an incentive, free association experiment gone horribly awry, response response, association, associative nucleus, ontological value.

УДК 811.161.2'37

В. М. Пітель,

к. філол. н., доц.,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»,
доцент кафедри української мови;

В. І. Пітель,

к. філол. н., доц.,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»,
доцент кафедри української мови

МЕТОНИМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В СЕМАНТЕМАХ НЕПОХІДНИХ НАЗВ ТВАРИН

У статті розглядається типологія метонімічних внутрішньослівних відношень непохідних зоолексем шляхом виведення їх тематичних моделей. Дослідження

засвідчило, що більшість моделей має досить низьку продуктивність. Однак регулярність та продуктивність окремих метонімічних моделей указує на повторюваність установлюваних у свідомості людей імплікаційних відношень між семемами полісемантів, які належать до тематичної сфери «назви тварин».

Ключові слова: метонімія, сема, семема, семантема, полісемія, зооназва.

У зв'язку із посиленою увагою сучасної лінгвістики до змістового боку мовних знаків, актуальною є проблема вивчення семантичних відношень у різних лексичних парадигмах: лексико-семантичній групі, багатозначних словах, синонімічному ряді, антонімічній парі тощо [2; 3; 5; 8; 9; 11; 14].

Мета нашої статті – розглянути один із видів семантичних зв'язків, які утворюють смислову структуру багатозначних непохідних назв тварин – метонімічні відношення. Для цього будуть виведені моделі дериваційно-мотиваційних відношень, в основу яких покладені зв'язки між реаліями дійсності, позначеними семемами (тематичні моделі).

У сучасній лінгвістиці немає одностайності у вирішенні питання про відношення між семемами полісеманта. Одні дослідники вважають, що в структурній організації семантики багатозначного слова існує ієрархія, за якої головне значення виступає домінувальним, а всі інші прямо чи опосередковано підпорядковуються йому [7, с. 48; 1, с. 143; 6, с. 26 – 27; 10, с. 164–171]. Інші вчені доводять відношення рівноправності між лексико-семантичними варіантами (далі – ЛСВ) полісемічних слів і виділяють у полісеманті так зване спільне, інваріантне значення, а окремі семема розглядають як його варіанти [4; 6, с. 26–27]. Згідно з третьою концепцією, у семантичній структурі одних слів спостерігається ієрархічна організація й пряме значення є основою для утворення похідних семем. Однак є багатозначні слова, у яких єдність ЛСВ забезпечується наявністю «спільного семантичного стрижня», репрезентованого тими семантичними елементами, які є спільними для всіх значень полісеманта [11, с. 110–115]. У західній лінгвістиці цим трьом точкам зору відповідають теорії: 1) головного значення, 2) сіткового розміщення значення і 3) ядерності значення [11, с. 110].

Слід відзначити, що проблема існування так званого спільного значення сьогодні залишається дискусійною. Якщо ряд вчених трактують його як спільну частину всіх ЛСВ багатозначного слова [10, с. 163–165; 4; 1, с. 144], то інші дослідники, критикуючи таку позицію, услід за Е. Куриловичем пропонують приймати за інваріант змісту полісемічного слова його основне значення, зокрема об'єктивний зміст основного значення, тобто власне значення і його інформаційний потенціал, сукупність всіх знань про позначуваний предмет, або ж особливу модифікацію основного значення – так зване узагальнене значення [1, с. 144–146]. Окремі лінгвісти відзначають принципову неможливість виділення спільного семантичного компонента ЛСВ деяких полісемантів [1, с. 146], інші ж вважають, що спільна семантична частина семем присутня у всіх багатозначних словах [10, с. 163–165].

А. М. Пешковський, узагальнюючи думку тих дослідників, які піддавали критиці теоретичні основи загального значення, писав: «Семантична єдність слова полягає не в наявності в нього певного «спільного значення», яке начебто підпорядковує собі окремі значення, які виділяються в тлумачних словниках, а у

певному зв'язку цих окремих самотійних значень один з одним і їх закріпленості за одним і тим же знаком» [12, с. 83].

Відношення між значеннями полісеманта ставали об'єктом не тільки теоретичних мовознавчих студій. Ряд проведених психолінгвістичних експериментів засвідчили існування ієрархічності в семантичній структурі багатозначних слів [11, с. 110–115]. Так, дослідження В. В. Левицького показують, що в 56 із 60 полісемічних слів наявний певний смисловий центр (головне значення), що підтверджує думку про нерівноправність семем у складі більшості семантем.

Однак можна погодитись із тим, що у структурі окремих похідних полісемантів ЛСВ поєднуються за допомогою «спільного семантичного стрижня» й форматива. Наприклад, «спільним семантичним стрижнем» слова *піщанка* (1 «жовтий ховрах, який живе в ковильних степах, напівпустелях і пустелях»; 2 «невелика морська риба ряду окунеподібних з видовженим, стиснутим з боків тілом, яка живе біля берегів, на піщаному ґрунті, куди заривається на ніч або у разі небезпеки»; 3 «трав'яниста рослина родини гвоздикових, яка росте на пісках» [13, Т.IV, с. 553]) є «відношення до піску», бо у подібних випадках важко визначити, яке значення є прямим, а які – похідними. Усі семемі цього слова поєднує і спільний форматив – «*піщанка*».

Річ у тім, що виникнення нових семем не завжди є наслідком переносного вживання слова. У мові чимало лексем, значення яких з'являються шляхом паралельного утворення від однієї твірної основи «внаслідок неодноразової дії словотвірної моделі» [56, с. 109] чи від різних вихідних слів. Трапляються й випадки, коли кілька семем деривата мотивуються його твірною лексемою, а інші (інше) значення є наслідком внутрішньослівної деривації. Тому виділяють такі типи залежності між ЛСВ: підпорядкована залежність, коли одне значення є головним, а інші – похідними, паралельна залежність, за якої між семемами багатозначного слова існує семантичний зв'язок, однак дериваційно вони пов'язані із твірною основою чи твірними основами цього полісеманта й змішаний тип залежності між ЛСВ, який поєднує в собі дериваційну паралельність та залежність [8, с. 26, 64–65].

Нас цікавить, насамперед, ієрархічна організація семантем, оскільки в цій статті об'єктом дослідження є непохідні зооназви, а предметом – метонімічні відношення в їх семантичній структурі.

Непохідне багатозначне слово – своєрідна мікросистема, сукупність семем, що перебувають в епідигматичних відношеннях семантичної деривації. Лексико-семантична система полісеманта характеризується певним способом організації значень – структурою. У структуру полісемічного непохідного слова входить основне (вихідне) значення й похідні семемі, між якими існують різні типи відношень.

Основне (пряме, первинне) значення «найбільше зумовлене парадигматично й найменше зумовлене синтагматично» [16, с. 212]. Воно безпосередньо пов'язане з позначуваною реалією дійсності, характеризується семантичною самотійністю (автосемантизмом) і, порівняно з іншими семемами слова, високою частотністю [1, с. 144]. Первинний ЛСВ також виступає «семантичним центром як похідних

значень, так і словотвірних рядів», він є «опорним у відповідному синонімічному ряді чи центральним у лексико-семантичній групі» [15, с. 92]¹.

Похідні (непрямі, вторинні) значення, перебуваючи на периферії семантичної структури слова, є менш закріпленими парадигматично й вимагають більшої синтагматичної зумовленості [10, с. 166].

Виділяємо такі основні типи відношень у структурі полісеманта: 1) формальні зв'язки, які виявляють спрямованість семантичної деривації та залежність похідних значень від основного (топологічні типи полісемії); 2) семантичні зв'язки, що утворюють смислову структуру багатозначних слів.

М. В. Нікітін визначає два основні типи смислових зв'язків між значеннями слів – імплікаційні та класифікаційні. Якщо імплікаційні відношення є «аналогом реальних зв'язків сутностей об'єктивного світу, їх взаємодій і залежностей» [9, с. 67], то класифікаційні відношення є наслідком інтелектуальної суб'єктивної систематизації мовцями різноманітних явищ дійсності. На відміну від імплікаційних зв'язків, у цьому випадку відношення між сутностями встановлюються лише у свідомості носіїв мови (у реальній дійсності вони відсутні) на основі спільності ознак реалій світу. Результатом імплікаційних зв'язків є метонімія, а класифікаційних – гіпо-гіперонімія та метафора [9, с. 67 – 70].

Метонімія – тип семантичних змін і полісемії, який полягає в перенесенні найменування на основі відношення суміжності в просторі або часі між реаліями дійсності. Вона репрезентована певними типами здебільшого повторюваних семантичних відношень, на основі яких можна вивести узагальнені формули (моделі) метонімічних зв'язків ЛСВ у структурі полісемантів. У семантемах непохідних багатозначних зооназв виявлено 15 таких метонімічних моделей (тематичні моделі наводимо в порядку спадання їх регулярності):

1. *Тварина* → *її м'ясо як їжа*. Цей тип дериваційних зв'язків найпродуктивніший, за ним утворено 37% метонімічних значень у семантичній структурі зооназв (*індик 1 – 2, каплун 1 – 2, шпроти 1 – 2, сардина 1 – 2, краб 1 – 2*¹ тощо). Наприклад: *індик – 1* «великий свійський птах родини фазанових, якого вирощують на м'ясо» → 2 «страва з м'яса цього птаха» [13, Т.IV, с. 26]; *краб – 1* «морський десятиногий короткохвостий рак, у клешнях і ногах якого є смачне м'ясо» → 2 «консерви з крабового м'яса» [13, Т.IV, с. 318].

Слід зауважити, що словник не фіксує в семантичній структурі ряду зооназв значення «її м'ясо як їжа», тоді як у мовленні така семема вільно функціонує (наприклад, лексема *качка* вживається і в значенні «водоплавний свійський і дикий птах, цінний своїм м'ясом, яйцями й пір'ям», і в значенні «страва з м'яса цього птаха»; словник останнього ЛСВ не подає [13, Т.IV, с. 124]). Це ж стосується слів *кілька*¹, *скупбрія*, *тюлька*, *тунець*, *устриця*, *короп* та ін.

У ряді зооназв значення «її м'ясо як їжа» подано як відтінок значення, хоча у мовленні воно функціонує як окремий ЛСВ (наприклад, у семантичній структурі

¹ Йдеться про синхронічну ієрархію у структурі полісеманта, оскільки в процесі розвитку слова може відбуватись перерозподіл його значень, зміна в їх співвідношенні, внаслідок чого історично первинні семема стають вторинними й навпаки. Можливим є і зникнення окремих значень, і поява інших.

¹ Цифрами позначено порядковий номер семем слів.

слів *заєць, риба, куріпка, поросля* тощо). Зважаючи на нечіткість критеріїв віднесення вживання слова до відтінку значення або до окремого значення, у таких випадках умовно розглядатимемо наведені у словнику відтінки значення як окремі ЛСВ.

2. *Тварина* → *її хутро (вовна)* (24%; *ондатра 1 – 2, видра 1 – 2, бобер 1 – 2, меринос 1 – 2, шльонка 1 – 2* та ін.). Наприклад: *ондатра* – 1 «невеликий гризун родини політкових, що веде напівводяний спосіб життя і має цінне блискуче густе хутро бурого кольору; мускусний пацюк» → 2 «хутро цього гризуна» [13, Т.V, с. 696]; *шльонка* – 1 «вівця шльонської породи» → 2 «вовна з такої вівці» [13, Т.XI, с. 496].

Друге значення наведеної тематичної моделі теж непослідовно наводиться у словнику. Так, лексема *нурія* вживається у двох значеннях: «напівводяна тварина ряду гризунів, що дає цінне хутро та м'ясо», «хутро цієї тварини». Словник останнього ЛСВ не подає [13, Т.V, с. 456]. В окремих зооназвах значення «хутро тварини» зафіксоване як відтінок значення (наприклад, у семантичній структурі слів *енот, лис* тощо).

У деяких словникових дефініціях семем подається кілька (здебільшого дві) родосем, які не перебувають між собою у синонімічних відношеннях (наприклад, *шиншила 1* – «південноамериканський гризун, схожий на білку, з довгим пухнастим хвостом і цінним сріблясто-сірим хутром, а також хутро цієї тварини» [13, Т.XI, с. 454]). Проте одна і та ж семема не може позначати різні реалії дійсності, і друга родосема мала би стати основою іншого ЛСВ чи відтінку значення. Тому при виведенні тематичних моделей надалі в таких випадках умовно вважатимемо наявність двох окремих ЛСВ (*шиншила: 1* – «тварина», *2* – «її хутро»).

3. *Тварина* → *самець (самка) цієї тварини* (9%; *індик 1 – 3, пава 1 – 2, качка 1 – 2, лелека 1 – 2, сайга 1 – 2*): *індик* – 1 «великий свійський птах родини фазанових, якого вирощують на м'ясо» → 3 «самець індички» [13, Т.IV, с. 26]; *пава* – 1 «великий південноазіатський птах родини фазанових, самці якого мають яскраве оперення і довгий барвистий хвіст, що розпускається у вигляді віяла» → 2 «самка павича» [13, Т.VI, с. 7].

4. *Тварина (група тварин)* → *барвник, що міститься в її (їхньому) тілі* (4%; *сенія 1 – 2, кошеніль 1 – 2*): *сенія* – 1 «морський головоногий молюск, у тілі якого виробляється коричневий барвник; каракатиця» → 2 «натуральна або синтетична коричнева фарба, стійка щодо дії сонця та повітря» [13, Т.IX, с. 127]; *кошеніль* – 1 «загальна назва кількох видів комах, із тіла самиць яких добувають червону фарбу; кармін, червець» → 2 «барвник, який міститься в тілі цих тварин» [13, Т.IV, с. 316].

5. *Тварина* → *оздоба з її пір'я* (4%; *пава 1 – 3, когут 1 – 3*): *пава* – 1 «великий південноазіатський птах родини фазанових, самці якого мають яскраве оперення і довгий барвистий хвіст, що розпускається у вигляді віяла» → 3 «пір'їна павича як оздоба» [13, Т.VI, с. 7]; *когут* – 1 «півень» → 2 «китиця з півнячого пір'я на капелюсі» [13, Т.IV, с. 207].

6. *Вовна (шерсть) тварини* → *тканина з цієї вовни (шерсті)* (4%; *шльонка 2 – 3, меринос 2 – 3*): *шльонка* – 2 «вовна з такої вівці» → 3 «тканина з цієї вовни»

[13, Т. XI, с. 496]; **меринос** – 2 «шерсть вівці такої породи» → 3 «тканина з цієї шерсті» [13, Т. IV, с. 678].

7. **Тварина** → **тканина з її шерсті** (2%): **альпага (альпака)** – 1 «південноамериканська свійська тварина з родини лам з високоякісною шерстю» → 2 «легка тканина, що виробляється з шерсті цієї тварини» [13, Т. I, с. 36].

8. **Тварина** → **її відклади** (2%): **корали** – 1 «морські тварини, рід поліпів, що живуть колоніями на морських та океанських скелях» → 2 «вапнисті відклади деяких видів цих тварин – червоний, рожевий або білий камінь, який після обробки використовують як прикрасу» [13, Т. IV, с. 285].

9. **Тварина** → **приміщення для її відгодівлі** (2%): **бройлер** – 1 «відгодоване на м'ясо курча віком 60-70 днів, живою вагою 1,6 – 1,8 кг» → 2 «приміщення, птахоферма для відгодівлі таких курчат» [13, Т. XI, с. 671].

10. **Тварина** → **пластинки з її панцира** (2%): **черепаха** – 1 «покритий роговим або шкірястим панцирем плазун, який повільно рухається на коротких кінцівках, що, як і голова, можуть втягуватися в панцир» → 2 «рогові пластинки з панцира цього плазуна» [13, Т. XI, с. 306].

11. **Тварина** → **її личинка** (2%): **ехінокок** – 1 «маленький стрічковий черв'як, який паразитує в тонких кишках собаки і деяких інших тварин» → 2 «личинка такого черв'яка, що паразитує в різних органах людини та трав'янистих тварин» [13, Т. II, с. 493].

12. **Гра** → **головна дійова особа такої гри** (2%): **ящур** – 2 «рухлива гра, учасники якої стають і крутяться навколо того, хто стоїть всередині» → 3 «головна дійова особа такої гри» [13, Т. XI, с. 662].

13. **Хутро тварини** → **одяг, пошитий із нього** (2%): **тумак** – 2 «фарбоване хутро зайця» → 3 «хутряна шапка» [13, Т. X, с. 316].

14. **Барвник, що міститься в тілі тварини** → **малюнок, виконаний таким барвником** (2%): **сепія** – 2 «натуральна або синтетична коричнева фарба, стійка щодо дії сонця та повітря» → 3 «малюнок, виконаний такою фарбою» [13, Т. IX, с. 127].

15. **Барвник, що міститься в тілі тварини** → **фотографія, тонована таким барвником** (2%): **сепія** – 2 «натуральна або синтетична коричнева фарба, стійка щодо дії сонця та повітря» → 3 «фотографія коричневого тону» [13, Т. IX, с. 127] (натуральна сепія іноді застосовується для тонування світлин в коричневий колір; майже у всіх цифрових фотоапаратах та фоторедакторах є функція імітації ефекту сепії [17]).

Отже, тільки дві тематичні моделі – «**тварина** → **її м'ясо як їжа**», «**тварина** → **її хутро (вовна)**» – відзначаються високою продуктивністю (очевидно, це пов'язано з тими функціями, які зазвичай виконують тварини у житті людини – є джерелом отримання їжі та хутра/вовни). Більшість моделей мають досить низьку продуктивність. Так, за 7 – 15 тематичними моделями зафіксовано всього по одному ЛСВ. Однак регулярність та продуктивність окремих метонімічних моделей свідчить про повторюваність встановлюваних у свідомості людей імплікаційних відношень між семемами полісемантів, які належать до тематичної сфери «назви тварин».

Перспективи дослідження полягають у вивченні інших видів семантичних відношень (метафора, гіпо-гіперонімія) у структурі непохідних полісемічних зооназв.

Література

1. *Васильев Л. М.* Современная лингвистическая семантика / Л. М. Васильев. – М. : Высшая школа, 1990. – 176 с.
2. *Голев Н. Д.* Динамический аспект лексической мотивации / Н. Д. Голев. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1989. – 252 с.
3. *Зайцева В. В.* Метонімія як спосіб вторинної номінації у мові друкованих засобів інформації : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Зайцева. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.
4. *Звегинцев В. А.* Семасиология / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во МГУ, 1957. – 322 с.
5. *Кудрявцева Л. А.* Моделирование семантики словарного состава языка / Л. А. Кудрявцева. – К. : ІСДОУ, 1993. – 280с.
6. *Левицький В. В.* Апроксимативні методи вивчення лексичного складу / В. В. Левицький., О. Д. Огуй, с. В. Кійко, Ю. Є. Кійко. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.
7. *Левицький В. В.* Экспериментальные методы в семасиологии / В. В. Левицький, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 193 с.
8. *Лисиченко Л. А.* Лексико-семантична система української мови / Л. А. Лисиченко. – Харків : Харк. держ. ун-т. ім. Г. С. Сковороди, 1997. – 131 с.
9. *Никитин М. В.* Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высшая школа, 1988. – 168 с.
10. *Новиков Л. А.* Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М. : Высшая школа, 1982. – 272 с.
11. *Огуй О. Д.* Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії : системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О. Д. Огуй. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 370 с.
12. *Пешковский А. М.* В чем же, наконец, сущность формальной грамматики? // Избранные труды / А. М. Пешковский. – М., 1959. – С. 83.
13. *Словник української мови: у 11-ти томах.* – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
14. *Тараненко А. А.* Языковая семантика в ее динамических аспектах / А. А. Тараненко. – К. : Наукова думка, 1989. – 256 с.
15. *Уфимцева А. А.* Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
16. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 279 с.
17. *Wikipedia* Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.uk.wikipedia.org

В. М. Питель,
ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника»,
кафедра украинского языка;

В. И. Питель,
ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет им. В. Стефаника»,
кафедра украинского языка

МЕТОНИМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СЕМАНТЕМАХ НЕПРОИЗВОДНЫХ НАЗВАНИЙ ЖИВОТНЫХ

В статье рассматривается типология метонимических отношений в семантической структуре производных названий животных. Исследование показало, что большинство моделей имеет низкую продуктивность. Регулярность и продуктивность отдельных метонимических моделей говорит о повторяемости в сознании людей импликационных отношений между семемами полисемантов, которые относятся к тематической сфере «названия животных».

Ключевые слова: метонимия, сема, семема, семантема, полисемия, зооназвание.

Pitel V. M.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of Ukrainian Language;

Pitel V. I.
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Department of Ukrainian Language

METONYMICAL RELATIONS IN SEMANTEMES OF NON-DERIVATE FAUNA NAMES

The thesis finds out the typology of metonymical interverbal relations of non-derivate fauna lexemes by the way of outputting their thematic models.

Metonymy is the type of semantic changes and polysemy that traces names on contiguity relations basics in space and time of the reality. It is represented by certain types of mostly repeated semantic relations on the basics of which it is possible to get the general formulas (models) of metonymical relations of lexical-semantic variants in the structure of polysemes. In semantemes of non-derivate polysemic fauna names there are 15 metonymical models: «an animal → its meat as food», «an animal → its fur (wool)», «an animal → a male or a female of this animal», «an animal → a decoration of its feather», «animal fur → clothes made from it», «an animal → a building for its feeding», «animal fur (wool) → cloth made from it», «a coloring which is contained in an animal body → a painting made with the help of this coloring», «coloring which is contained in an animal body → a photograph tinted by this coloring», etc.

Only two of the thematic models – «**an animal** → **its meat as food**», «**an animal** → **its fur (wool)**» – are defined by high productivity (obviously, it is connected with those functions which animals usually perform in human life – is the source of getting food and fur/wool). Most of the models have very low productivity. In this way, there is only one lexical-semantic variant for each of 7-15 thematic models. However the regularity and productivity of some metonymical models indicate frequency of implicational relations between semes of polysemas which belong to thematic sphere called «fauna names» in human realization.

Key words: metonymy, seme, sememe, semanteme, polysemy, fauna lexeme.

УДК 340.113+81'276.6:34

А. В. Просяна,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри прикладної лінгвістики

ТЕРМІНОСИСТЕМА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (НА МАТЕРІАЛІ ТЕРМІНІВ, УТВОРЕНИХ СУФІКСАЛЬНИМ СПОСОБОМ)

У статті окреслено основні проблеми сучасної юридичної лінгвістики та визначено один з її актуальних напрямів дослідження – аналіз юридичної термінологічної лексики. Представлено основні погляди на поняття юридичної термінології та подано визначення юридичного терміна. Терміни ґрунтовно розглянуто в українських законодавчих актах, скерованих на регулювання освітньої діяльності. В центрі уваги постали юридичні терміни, утворені суфіксальним способом.

Ключові слова: юридичний термін, терміносистема, законодавство, морфологічний спосіб творення, суфіксація.

Постановка проблеми в загальному вигляді. В україністиці юридична лінгвістика представлена поодинокими науковими розвідками Ю. Ф. Прадіда, с. В. Дорди, О. О. Селіванової та ін., тому методологія, завдання, предмет і об'єкт цієї науки наразі залишаються дискусійними. Традиційно до завдань юридичної лінгвістики уналежнюють витлумачення юридичної термінології, лінгвістичну експертизу, інтерпретацію текстів у законодавчих актів тощо. З-поміж окреслених проблем особливе місце належить лінгвістичному аналізу законодавчих текстів, зважаючи на термінологічні хитання, неточність слововживання, стилістичні девіації та нагромадження синтаксичних конструкцій у текстах законодавчих актів. Крім власне лінгвальних чинників, актуальність дослідження визначають екстралінгвальні, що пов'язані з активним розвитком українського законодавства та необхідністю прийняття законів без достатнього опрацювання їх не лише юристами, а й мовознавцями.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Термінологія є невід'ємною частиною лексичної системи мови, що належить до найбільш відкритих систем, які

динамічно розвиваються. Процес активного розвитку термінології зумовлений фактами суспільно-політичного, фахового та лексичного характеру. У зв'язку із розвитком всіх сфер життя в країні з'являються нові поняття, які потребують нових слів, це, в свою чергу, супроводжується появою нових термінів. Поняття термінології застосовують у різних сферах знань, зокрема в юридичній лінгвістиці виділяється юридичний термін. Незважаючи на потужну теоретичну базу з термінознавства (І. Верхратський, В. Левицький, О. Курило, О. Огоновський, І. Пулюй, Д. Лотте, О. Нубасов, Є. Скороходько, В. Акуленко, І. Білодід, І. Квітко та ін.), проблеми юридичної термінології потребують комплексного дослідження, зокрема на ґрунті української юридичної термінології.

Метою нашої статті є дослідження особливостей вживання і творення юридичної термінології в законах, що регулюють освітню діяльність в Україні. Мета передбачала розв'язання таких **завдань**: визначити поняття «термін» та схарактеризувати його сутнісні ознаки; окреслити специфіку юридичних термінів; проаналізувати основні способи термінотворення в законодавчих актах та виявити специфіку суфіксального способу творення в законах, що регулюють освітню діяльність.

Об'єктом дослідження обрано тексти законів про освітню діяльність в Україні, а **предметом** – юридичні терміни, утворені морфологічним суфіксальним способом.

Викладення основного матеріалу дослідження. За тлумаченням лінгвістів Л. Симоненко та А. Крижанівської, терміни – це номінанти системи понять (реалій) науки, офіційної мови та ін., причому кожний термін у конкретній галузі має суспільно усвідомлене значення [3, с. 132]. Російські лінгвісти визначають термін як «слово чи словосполучення, що має професійне поняття й застосовується в процесі для пізнання та освоєння певного кола об'єктів і відношень між ними – під кутом певної професії» [1, с. 14–15]. Подібної думки дотримуються такі дослідники, як С. Бурдін, Я. Климовицький, О. Суперанська та інші. Є. Скороходько, зазначає, що термін – «слово чи усталене словосполучення, яке виражає соціальне поняття науки, техніки або іншої галузі людської діяльності, та має дефініцію, яка розкриває ті ознаки цього поняття, що є релантним саме для цієї галузі», то виникає думка, що це визначення являється більш точним та актуальним [7, с. 76]. Отже, термін – це слово або словосполучення, яке містить в собі певне значення поняття, у свою чергу, термін вимагає до себе певних критеріїв, які його удосконалюють.

Термін має низку основних ознак, які можна використати у процесі виділення в складі спеціальної лексики: 1) специфічність використання (кожний термін належить до спеціальної галузі знань); 2) функція називання поняття; 3) дефінійованість (наявність наукової дефініції); 4) точність значення (яка встановлюється дефініцією); 5) контекстуальна стійкість (значення терміна є зрозумілим без контексту і мало залежить від контексту); 6) стилістична нейтральність; 7) езотеричність (точне значення терміна відоме тільки спеціалістам); 8) конвенційність (цілеспрямований характер появи); 9) номінативний характер (термін – це зазвичай іменник або словосполучення на основі іменника); 10) відтворюваність у мовленні (яка є важливою для словосполучень) тощо [9, с. 678]. Російський вчений-лінгвіст Д. Лотте, який вважається одним із перших лінгвістів, почав займатися проблемами термінознавства, висунув до науково-

технічного терміна наступні вимоги: системність, незалежність від контексту, однозначність, точність та лаконічність. Термін не повинен бути полісистемним, омонімічним, синонімічним [4, с. 73]. На нашу думку, ці критерії терміна реальні лише в межах певної терміносистеми, а за її межами термін втрачає свої значення та системні ознаки взагалі, тобто термін – детермінологізується (переходить в загальноповживану лексику).

Важливе місце у термінофонді будь-якої мови належить юридичній термінології, що входить до сфери суспільно-політичної термінології. Під нею зазвичай розуміють відкриту систему номінативних одиниць, різних за походженням, які є спеціалізовані лексично (створені або запозичені), семантично (загальноповживані слова, що отримали термінологічне значення) і фразеологічно (новоутворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відображають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації [6, с. 37]. М. Любченко визначає термін як слово або словосполучення, яке є основною одиницею юридичного тексту та виступає узагальненим найменуванням певного правового поняття або поняття, яке не є правовим, але в результаті функціонування у сфері юриспруденції набуває специфічних змістовних відтінків, як правило, вводиться в обіг юридичної науки законодавцем, характеризується емоційною нейтральністю та відносною стійкістю [5, с. 11].

Отже, юридичний термін – це слово чи словосполучення, яке використане в законодавчому акті, є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точну дефініцію, відрізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю; словесні визначення державно-правових понять, які, в свою чергу, виражають та закріплюють зміст нормативно-правових приписів держави.

У юридичній термінології поширені номінації процесу та результату діяльності, представлені в законодавчих актах (67% від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом). Процесуальна семантика переважає в номінаціях *здобування, впровадження, комплектування, декларування, квотування, створення, піклування, погодження, відшкодування, спрямування, отримання, формування, позбавлення, регулювання, залучення, оволодіння*, що термінологізуються у відповідному контексті, напр.: *...діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти...* (Закон України «Про Вищу освіту»); *...використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти...* (Закон України «Про Вищу освіту»). Процеси, позначувані віддієслівними іменниками опрідметненої дії, розрізняються за ознакою тривалості/нетривалості [8, с. 46]. Тривалість представлена номінаціями *розмежування, навчання, впровадження, оздоровлення*, напр.: *...забезпечуються (...) оздоровлення дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома...* (Закон України «Про дошкільну освіту»); а нетривалість – номінаціями *задоволення, рішення, призначення, звільнення*, що актуалізують семантику результативності в контексті: *...здійснюють добір, призначення на посади та звільнення з посад керівних кадрів у державних і комунальних дошкільних навчальних закладах...* (Закон України «Про дошкільну освіту»).

Серед цих термінів особливе місце належить найменуванням процесам освітньої діяльності: *ліцензування, навчання, виховання, вивчення, викладання, знання, навантаження, акредитування, координування, оцінювання* тощо, напр.: *Зарахування учнів до загальноосвітньої санаторної школи (школи-інтернату) проводиться у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади (Закон України «Про загальну середню освіту»); Поточне та підсумкове оцінювання знань учнів та вибір їх форм, змісту та способу здійснює загальноосвітній навчальний заклад (Закон України «Про загальну середню освіту»).*

Менш частотними є номінації результативної семантики, напр.: *завдання, навантаження, вміння* тощо, що вказують на матеріальне втілення відповідних процесів, напр.: *Педагогічне навантаження педагогічного працівника у сфері дошкільної освіти – час, призначений для здійснення навчально-виховного процесу (Закон України «Про дошкільну освіту»).*

Другою за частотністю є група іменникових термінів, утворених за допомогою суфіксів *-аці-, -ізаці-/изаці-* (14% від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом). Модель словотворення в цьому випадку «дієслово + суфікси *-аці-, -ізаці-/изаці-*». Термінотворення в межах іменникових термінів здійснюється і за допомогою продуктивного суфіксу *-аці-, -ізаці-/изаці-*, на чому наголошують сучасні лінгвісти (Т. А. Коць, Л. М. Колібаба, О. А. Стишов) щодо словотворення останніх десятиліть: «досить помітною є тенденція до європеїзації чи, за іншою термінологією, до інтернаціоналізації словотвірних типів, (...) що виявляється в зростанні активності як твірних основ, так і афіксальних морфем, що мають загальноєвропейський або ширше – інтернаціональний» [2, с. 132]. На думку Л. М. Колібаби, такі «девербативи відрізняються від віддієслівних іменників з функціонально тотожним формантом *-нн-* (*руйнування, поетизування, жебракування*) вказівкою на масштабність позначеної ними дії, а тому вживаються для передавання грандіозності певної події чи явища та мають експресивне забарвлення [2, с. 84]. У проаналізованих законодавчих текстах такі терміни представлені іменниковими лексемами віддієслівного характеру: *комплектаци́я, ліквідаці́я, стабілізаці́я, апеляці́я, дефляці́я, дискримінаці́я, конфіскаці́я, монополізаці́я, специфікаці́я, кваліфікаці́я, атестаці́я, соціалізаці́я, реалізаці́я, профілізаці́я, орієнтаці́я, спеціалізаці́я, акредитаці́я, адаптаці́я, інтеграці́я* тощо. У контексті терміни з такими суфіксами активно вживають і подають з іншими віддієслівними термінологічними лексемами, напр.: *Атестаці́я педагогічних працівників позашкільного навчального закладу незалежно від підпорядкування, типу і форми власності здійснюється, як правило, один раз у п'ять років (Закон України «Про позашкільну освіту»); ...атестаці́я навчальних закладів системи загальної середньої освіти, оприлюднення результатів атестаці́ї через засоби масової інформації...* (Закон України «Про загальну середню освіту»).

Проте в межах юридичної термінології ця група термінів не має яскраво вираженої семантики масштабності та глобальності, натомість функціонують дублетні терміни із суфіксами *-нн-* та *-аці-*, напр.: *комплектування – комплектаці́я, ліквідування – ліквідаці́я, інтегрування – інтеграці́я* тощо. Останнім часом спостерігаємо тенденцію до активного вживання віддієслівних іменникових

термінів із питомими українськими суфіксами *-нн-* та зменшення вживання термінів із запозиченими суфіксами *-аці-*, *-ізаці-/изаці-*.

Третю групу за частотністю (11% від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом) представляють відприкметникові терміни із суфіксом *-ість-*, напр.: *мобільність*, *наступність*, *перспективність*, *результативність*, *добровільність*, *здібність*, *гнучкість*, *прогностичність*, *єдність*, *безперервність*, *різноманітність* тощо. Атрибутивна семантика зберігається в цих термінах, утворених за моделлю «прикметник + суфікс *-ість-*». Іменникові терміни, утворені таким способом мають абстрактну семантику, напр.: *Основними принципами освіти в Україні є: **доступність** для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; **рівність** умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, **пріоритетність** загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями* (Закон України «Про освіту»). Вважаємо, що низька частотність цієї групи зумовлена саме абстрактним характером, більшою мірою характерним для наукового терміна, ніж для юридичного, який повинен бути конкретним.

Суфікс *-ість-* переважно виражає значення якості або властивості, що увиразнюється твірною прикметниковою основою. Цей суфікс є достатньо продуктивним у творенні юридичної термінології, зокрема в межах освітньої законодавчої бази, напр.: *...**добровільності** вибору типів позашкільних навчальних закладів, форм позашкільного навчання і видів діяльності...* (Закон України «Про позашкільну освіту»). Його використано і для творення одного з ключових термінів законів про освіту – лексеми *особистість*, що має конкретне значення.

Інші іменникові терміни, утворені суфіксальним способом, мають поодинокий характер і низьку частотність уживання. Фіксуємо функціонування лексем, що виникли під впливом російської мови і мають російські відповідники із суфіксом *-к-*, напр.: *підготовка*, *перепідготовка*, *підтримка*, *розробка* тощо, з якими співвідносяться українські терміни *підготування*, *перепідготування*, *підтримування*, *розроблення* із питомим суфіксом *-нн-*. Останні вживаються не так часто через сталі традиції в юридичному дискурсі, де тривалий час домінувала російська мова. В аналізованих законодавчих актах такі віддієслівні іменникові терміни трапляються зрідка в обмеженій кількості слів, напр.: *...**підготовка**, **перепідготовка** та підвищення кваліфікації педагогічних працівників системи дошкільної освіти* (Закон України «Про дошкільну освіту»); *Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, а також допрофесійну **підготовку**, **перепідготовку**, підвищення їх кваліфікації* (Закон України «Про професійно-технічну освіту»).

Непродуктивним у творенні юридичної термінології галузі освіти є суфікс *-тт-*, представлений у лексемі *здобуття*, напр.: *Громадяни України мають право на **здобуття** повної загальної середньої освіти у приватних навчальних закладах* (Закон України «Про загальну середню освіту»). Інші терміни в проаналізованих тестах не зафіксовані, хоч термінологічна лексика, утворена за допомогою суфіксу *-тт-* досить поширена в науковому мовленні: *відкриття*, *розкриття*, *злиття* тощо.

Усі розглянуті вище терміни-іменники називають явища, процеси, властивості та утворені або від дієслів, або від прикметників за допомогою

відповідних суфіксів. Остання група термінологічної іменникової лексики є відіменниковою або віддієслівною та має агентивну семантику, позначаючи активного діяча або носія ознаки, тобто суб'єкта дії (6% від усіх іменникових однокомпонентних термінів, утворених морфологічним способом). Для утворення цих лексем використовують суфікси *-ець, -ант, -тель, -ник, -ист, -ач, -ор* та ін., напр.: *вихованець, вихователь, курсант, ординатор* тощо. Наприклад, у контексті: *...вихованці шкіл-інтернатів усіх типів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні* (Закон України «Про загальну середню освіту»); *...вихователі-методисти, вихователі, старші вихователі, вчителі (усіх спеціальностей), вчителі-дефектологи, вчителі-логопеди, практичні психологи, соціальні педагоги, інструктори з праці, інструктори з фізкультури, інструктори слухового кабінету, музичні керівники, керівники гуртків, студій, секцій, інших форм гурткової роботи та інші спеціалісти...* (Закон України «Про дошкільну освіту»). Ця група термінів, хоч і має різні форманти, що вказують на семантичне навантаження, однак є нечастотною в аналізованих текстах. Здебільшого номінації осіб використовуються для позначення учасників виховного та освітнього процесу різних рівнів освіти, напр.: *Держава здійснює соціальний захист вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, стажистів, клінічних ординаторів, аспірантів, докторантів та інших осіб незалежно від форм їх навчання і типів навчальних закладів, де вони навчаються, сприяє здобуттю освіти в домашніх умовах* (Закон України «Про освіту»).

Остання група номінацій, утворених за допомогою суфіксації, – терміни на позначення приміщень, що використовуються в навчальному процесі: *деканат, ректорат*. Такі терміни утворено за допомогою суфіксу *-ат* і вони здатні позначати не лише приміщення, а й метонімізуватися як назви груп людей, які працюють у відповідному приміщенні.

Висновки. Юридична термінологія входить до сфери суспільно-політичної термінології, це відкрита система номінативних одиниць, різних за походженням, які спеціалізовані лексично, семантично і фразеологічно для вираження понять, що відображають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації. Юридичний термін – це слово чи словосполучення, яке використане в законодавчому акті, є узагальненим найменуванням юридичного поняття, має точну дефініцію, відрізняється змістовою однозначністю та функціональною стійкістю; словесні визначення державно-правових понять, які, в свою чергу, виражають та закріплюють зміст нормативно-правових приписів держави. У термінотворенні іменникових лексем суфіксальний спосіб є високо продуктивним. Під час аналізу законодавчих актів, що регулюють освітню діяльність в Україні, виявлено, що найпродуктивнішим суфіксом є *-ин-* (67%), менш продуктивними суфікси *-аци-, -ізації-/ізації-* (14%), *-ість-* (11%), *-ець, -ант, -тель, -ник, -ист, -ач, -ор* (6%), інші способи творення мають поодинокий характер (2%). Терміни-іменники утворюються переважно від дієслів – це терміни із семантикою процесуальності, тривалої і нетривалої дії; від прикметників – це терміни із значенням властивостей та якості; від іменників – терміни на позначення суб'єктів дії та приміщень і груп людей. Зафіксовано тенденцію до вживання питомих українських словотвірних формантів на противагу скороченню запозичених і зросійщених форм слів.

Подальші перспективи дослідження полягають у виявленні особливостей термінотворення в межах різних морфологічних класів і семантичних груп.

Література

1. Головин Б. Н. Терминология // Березин Ф. М., Головин Б. Н. Общее языкознание. – М. : Просвещение, 1979. – 416 с.
2. Колібаба Л. М. Функціонально-семантичне розмежування віддієслівних спільнокоренових різносудфіксальних іменників у сучасній українській мові / Л. М. Колібаба // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя : [зб. наук. праць]. – Серія «Філологічні науки». – 2012. – Кн. 2. – С. 79–85.
3. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии / А. В. Крыжановская, Л. А. Симоненко. – К. : Наукова думка, 1987. – 163 с.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте // Вопросы теории и методики. – М. : Изд-во Ан СССР, 1961. – С. 81–103.
5. Любченко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості і види : автореферат на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / М. І. Любченко. – Харків, 2012. – 20 с.
6. Панько Т. Українське термінознавство / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
7. Скороходько Є. Ф. Термін у науковому тексті / Є. Ф. Скороходько. – К. : Логос, 2006. – 99 с.
8. Тур О. Потенціал судфіксального способу творення термінів землеустрою та кадастру / Оксана Тур // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» – 2010. – № 675. – С. 45–49.
9. Українська мова : Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

А. В. Просяная,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ТЕРМИНОСИСТЕМА ЮРИСПРУДЕНЦИИ КАК ОБЪЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ЛИНГВИСТИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ ТЕРМИНОВ, ОБРАЗОВАННЫХ СУФФИКСАЛЬНЫМ СПОСОБОМ)

В статье представлены основные проблемы современной юридической лингвистики и указан один из ее актуальных аспектов – анализ юридической терминологической лексики. Освещены основные взгляды на понятие юридической терминологии и поданы определения юридического термина. Термины проанализированы на материале украинских законодательных актов, направленных на регулирование образовательной деятельности. В центре внимания исследования – юридические термины, образованные судфіксальным способом.

Ключевые слова: юридический термин, терминосистема, законодательство, морфологический способ словообразования, суффиксация.

O. V. Prosyana,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Applied linguistics

LAW TERM SISTEM AS AN OBJECT OF LAW LINGUISTICS STUDY (BASED ON SUFFIX-FORMED TERMS)

The article outlined the main problems of modern linguistics and legal noted one of its priority areas of research – analysis of legal terminology vocabulary. In the theoretical part time delimited from other lexical items, lists the criteria for selection and timing are working definition of the term. Also presented the main views on the concept of legal terminology is the definition of the legal term, which is the core terminology jurisprudence. Terms thoroughly considered in Ukrainian legislation, aimed at regulating the educational activity. The focus of facing legal terms coined suffix method. Determined that the texts of legislation common terms to describe processes, phenomena and results of educational activities. This group of terminological vocabulary of nouns presented with different suffixes depending on the origin of semantics. Among the foundations of legal terminology generators singled verb, adjective and noun forms on which the established legal terms. The basic word creative types suffixal terms of reliance on the type of word formation and semantics.

Key words: legal term, terminosystem, legislation, morphological method of word formation, suffixation.

УДК 811.161.2'282.2

А. П. Романченко,
к. філол. н., доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

ГОВІРКА СЕЛА БАНДУРОВЕ ГАЙВОРОНСЬКОГО РАЙОНУ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Говірку села Бандурове, яка належить до подільського говору, схарактеризовано на різних мовних рівнях української мови. Описано її фонетичні, морфологічні та лексико-семантичні особливості. Головну увагу акцентовано на лексико-семантичному рівні говірки. Специфіку вказаного села продемонстровано на прикладі сільськогосподарської лексики. Розглянуто деякі назви, пов'язані з городництвом.

Ключові слова: говір, говірка, специфіка, Бандурове, сільськогосподарська лексика, городні культури.

Гайворонщина має давню історію. Вона починається, за свідченням археології, у IV тисячолітті до н. е. Першою археологічною культурою на території району була Буго-Дністровська (II половина VI – початок IV тисячоліття до н. е.). Це перша землеробська культура на території України. Вона поступово асимілюється з трипільською (IV – III тисячоліття до н. е.), на зміну останній приходить ямна або давньоямна культура. Також археологи стверджують, що на території краю існувала сабатинівська, чорноліська, землеробська, черняхівська археологічна культури. Поселення черняхівців найбільш масові на території Гайворонщини. У VI – VII століттях тут проживало плем'я давніх слов'ян, яке вчені відносять до пенківської археологічної культури. У IX столітті територія входила до складу Київської Русі, потім стала частиною Галицько-Волинського князівства, згодом вона була під владою Золотої Орди. У XVI столітті з'являється так зване Поділля, у східній частині якого знаходиться нинішня Гайворонщина. Воно входило до складу Подільського улусу Золотої Орди, потім було частиною Великого Литовського князівства (з 1362 до 1569 р.). Після Люблінської унії (1659 р.) землі краю ввійшли до складу Брацлавського воєводства. У 1793 р. Гайворонщину приєднано до Росії у складі Брацлавського намісництва (1793 – 1796 рр.), потім вона увійшла до Гайсинського, Ольгопільського та Балтського повітів Подільської губернії. [9, с. 154-157].

Гайворонський район розташований на заході Кіровоградської області. Він межує із Савранським і Балтським районами Одеської області, Бершадським – Вінницької області, Уманським – Черкаської області, Улянівським – Кіровоградської області. Крайні точки району: північна – с. Вікнина, південна – с. Чемерпіль, східна – с. Таужне, західна – с. Котовка. Село Бандурове знаходиться у південно-західній частині Гайворонського району.

Бандурове – село, що колись належало до Балтського повіту Подільської губернії, розташоване на річці Яланець, за 15 км на південь від Гайворона. Виникло воно на початку XVIII століття. За переказами, село Бандурове отримало назву від імені першого поселенця, який мав тут хутір. По сусідству господарювали Наливайко, Гудим, Черепіт, Малаков, Палій, Білоус, Крамар, які мали по 6-8 десятин землі. Згодом утворилося три поселення: Старо-Бондуrowe, Наливайківка, Гудимівка. Хутори об'єднались в один населений пункт під назвою Бондуrowe (пізніше Бандурове) [8, с. 196].

Мета статті – схарактеризувати особливості говірки с. Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області як частини подільського говору південно-західного наріччя, звернувши увагу на ті риси говірки, що відрізняють її від норм сучасної української літературної мови. Об'єктом дослідження відповідно обрано говірку вказаного села. Предмет дослідження – фонетичні, морфологічні та деякі лексичні особливості говірки с. Бандурове.

Говірка села належить до південно-західного наріччя, яке об'єднує старожитні говори. Історія південно-західного регіону України була нелегкою. Його територія у різний час належала до різних держав, що спричинило помітні зміни в певних зонах південно-західного наріччя під впливом інших мов, зумовило значну його діалектну диференціацію. Вказане наріччя поділяється на галицько-буковинську, карпатську та волинсько-подільську групу говорів. Остання з них

об'єднує волинський та подільський говори, що поширені відповідно на території Волині й Поділля.

Поділля – історико-географічна частина України, яка охоплює територію сучасної Вінницької області, окремих частин Хмельницької, Тернопільської, Одеської, Житомирської, Черкаської, Кіровоградської, Івано-Франківської та Львівської областей. Подільський говір поширений у західних районах Кіровоградської області, зокрема в Гайворонському районі, де знаходиться с. Бандурове. Загалом специфіка подільського говору полягає в тому, що він межує з іншими говорами південно-західного наріччя (наддністрянським, покутсько-буковинським, волинським), із говорами південно-східного наріччя (середньонаддніпряньським і степовим). Із цього випливає, що йому властиві ознаки, притаманні обом цим наріччям.

Вивчення подільського говору починається з II половини XX ст. Виокремлюють кілька етапів в його дослідженні [3]. Спочатку подільський говір вивчали І. М. Вагилевич, Я. Ф. Головацький, К. П. Михальчук, О. О. Потебня (перший етап). У I половині XX ст. (до 1917 р.) лінгвістичний опис говору здійснили Г. К. Голоскевич, О. І. Сорочан, Є. К. Тимченко, Б. М. Яцемирський (другий етап). Третій етап дослідження охоплює II половину XX ст. (С. П. Бевзенко, О. Горбач, П. Ю. Гриценко, Ф. Т. Жилко, Я. В. Закревська, А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс, О. С. Мельничук, Г. Ф. Пелих, П. Є. Ткачук, Г. К. Шило та ін.). У вказаний період дослідження подільського говору провадять у різних аспектах: уточнюють межі говору, описують основні риси його на всіх мовних рівнях (фонетичному, лексико-семантичному, фразеологічному, словотвірному, граматичному), здійснюють велику лексикографічну роботу. Четвертий етап вивчення подільського говору [4, с. 9], виокремлений згодом, – це кінець XX – початок XXI століття. У цей час мовознавці плідно займаються опрацюванням лексико-семантичної системи говору, уточнюють його межі та внутрішнє членування, продовжують накопичувати фактичний матеріал (О. М. Вікторіна, І. В. Гороф'янюк, Н. Задорожна, О. В. Заїнчовська, Н. Д. Коваленко, Г. П. Краєвська, Г. І. Мартинова, А. М. Мединський, Т. М. Тищенко, Н. П. Шеремета). Дослідники починають вирізняти в межах подільського говору східноподільські, західноподільські та центральноподільські говірки. Г. Г. Березовська в одній із своїх розвідок розглядає фонетичну та граматичну систему східноподільських говірок, спираючись на дані першого тому Атласу української мови та власні матеріали [2]. Н. Задорожна характеризує лексичну систему одного з найменших населених пунктів, що знаходиться в межах території східнополіських говірок – села Лащівка Голованівського району Кіровоградської області [7], що межує з Гайворонським районом і належить до одного типу говірок.

Говірка – найдрібніша діалектна одиниця, що охоплює мову одного, зрідка кількох однотипних із мовного погляду населених пунктів, між якими немає територіально виражених відмінностей у мові. Вона являє собою цілісне мовне утворення без мовних відмінностей [1, с. 6]. Звернімо увагу на мовну специфіку говірки Бандурового як частини подільського говору південно-західного наріччя.

Відповідно до ознак подільського говору, виокремлених С. П. Бевзенком, П. Ю. Гриценком, Ф. Т. Жилком та І. Г. Матвіясом [1; 5; 6; 11], опишемо

особливості, властиві говірці досліджуваного села, які відрізняються від норм сучасної української літературної мови.

Говірка села характеризується такими фонетичними особливостями:

1) вставний /л/ після губних /в/, /п/ на місці колишнього постконсонантного /j/: *кров'л'анка, здо'ровл'а, ри'пл'ах, ко'ровл'ачий, дири'вл'аний*;

2) вставний /н/ після /м/ перед /а/, що виникло з е носового, яке при переході в а спричинило появу /н/ у препозиції: *м'н'ата, м'н'асо, мн'ач, мн'ах'кий, м'н'ати*;

3) дзвінкі приголосні, крім /г/, у кінці слів зберігають дзвінкість: *д'ід, в'із, дуб, мороз, го'б'ід*; /г/ оглушується: *сн'іх, ни'р'іх, зм'іх, р'іх*;

4) замість /а/ після м'яких /с/ та /ц/ і напівм'якого /в/ у власне кількісних числівниках уживається /і/: *'дев'ім, 'дес'ім, дв'і'нац'ім, ч'і'тирнац'ім / штир'нац'ім, 'двац'ім*;

5) у середині слова дзвінкий приголосний перед глухим завжди оглушується: *'д'ат'ко, грат'ки, 'лошка, 'бапка, с'в'ітки, с'тешка, 'д'ішка, 'в'ішки, пир'іш'ки, голун'ці, со'лоткий, с'тарша д'рушка*;

6) м'який /р/ заступається твердим: *бу'ран, 'расно, ку'ратник, ра'док, бу'рак, ви'черати, рас'ний, рад'но, на'рад, мо'рак, 'курам, за'радне (зарядний пристрій), розра'дитис' (про акумулятор), 'хрукати, га'рачий, го'вору, тра'се, ут'рох, под'в'іра, т'рапка, пра'мий*;

7) протетичний /г/ перед /о/ та /і/ (що може переходити в /и/) в апелятивах та онімах: *го'бора, го'пудало, го'б'ід, го'л'іа, 'гоч'і, гос'л'ін, 'образ, 'гос'ка, го'сет, 'гос'ін, гosci'ледиц'*; *'Гол'ка, Го'лана, Го'верко, Ганд'рей, Га'л'оша, Гил'ко; го'б'ідати, гобруб'ати, гобр'ізати, гоброб'ити, гопт'р'іпатис', 'гохкати, го'рати, гир'жати, 'гикати; гон'до*. Зрідка фіксуються протетичні /в/ та /j/: *в'і'кона, 'рад'іво, Йі'ван, Йі'рина, Рад'і'вон*. Протетичний /г/ також властивий волинським говіркам [6, с. 236];

8) відсутнє подовження приголосних після голосних перед давнім -ьє в іменниках середнього (зрідка жіночого) роду II відміни: *ба'дил'а, на'с'ін'а, ви'с'іл'а, За'вал'а, жи'т'а, прои'чан'а, нати'ран'а* (ліки, якими натирають ушкоджену ділянку тіла), *бура'чин'а, г'іл'аки, ко'р'іна, гарбу'зин'а, с'в'і'дан'а, взу'т'а, р'і'л'а*. Це ознака, яка характерна для інших південно-західних говірок, зокрема наддністрянських [6, с. 236];

9) відсутній перехід передньоязикових приголосних перед колишнім суфіксом /j/ в 1 особі однини дієслів теперішнього часу в африкату чи шиплячий: *'ход'у, 'нос'у, 'вод'у, са'д'у, пла'т'у, 'кос'у, 'міс'у, гро'мад'у, 'кра'с'у, 'прос'у, 'брод'у, с'туд'у, 'лаз'у, ро'с:ад'уйу*;

10) перехід /хв/ та /кв/ у /ф/: *форос'тина, фи'цатис'а, 'ф'іртка, ф'іст, фа'сол'а*;

11) на місці колишньої звукосполуки рь уживається ир: *кир'ниц'а, Йіван'кова кри'ничка, Кир'ничний* (прізвище Криничний);

12) у дієсловах 3 особи однини і множини та 2 особи однини теперішнього часу закінчення -ється [йеца], -ються [йуца] вимовляються без подовження приголосних: *прода'йец'а, 'робиц'а, 'дивиц'а, см'і'йец'а, 'св'ітиц'а, 'в'іриц'а, с'вариц'а, зда'йец'а, бри'кайіц'а, 'бйец'а, 'кажиц'а, вири'вайіц'а, розмир'зайіц'а; переби'райуц'а, вир'тайуц'а; рои'ч'ісуїс'а, вми'вайіс'а, вд'і'вайіс'а, рои'ч'і'байіс'а, переби'райіс'а*.

Виразними морфологічними рисами говірки с. Бандурове є такі:

1) іменники середнього роду II відміни й жіночого роду I відміни та іменники давньої основи на приголосний (4 відміна) в орудному відмінку однини мають відповідно закінчення -ом, -ою: *на¹с'ін'ом*, *см'і¹т'ом*, *ви¹с'іл'ом*, *за За¹вал'ом*; *ста¹т'ойу*; *коти¹н'ом*, *ти¹л'ом*;

2) іменники чоловічого й середнього родів II відміни м'якої та мішаної груп мають закінчення -ом, (як у твердій групі): *бори¹чом*, *пле¹чом*, *ко¹р'ін'ом*, *плаш¹чом*, *но¹жом*, а іменники I відміни жіночого роду тих же груп збігаються в граматичних формах з іменниками твердої групи в орудному відмінку однини, маючи закінчення -ою: *ме¹жойу*, *грушойу*, *зим¹л'ойу*;

3) дієслова 3 особи однини теперішнього часу II дієвідміни мають закінчення -ит, на відміну від літературного -ить: *робит*, *возит*, *спит*, *вчит*, *родит* (про врожай), *варит*, *пиш¹чит*, *кри¹чит*, *носит*;

4) на місці закінчень 3 особи множини -уть/-ють, -ать/-ять у літературній українській мові в говірці с. Бандурове дієслова закінчуються на -ут, -ат: *п'ють*, *кажуть*, *робл'ат*, *думайут*, *чист'ат*, *гни'йут*, *сп'і'вайут*, *на'л'ат*, *вд'і'вайут*;

5) майбутній час дієслів недоконаного виду утворюється тільки аналітично: *бу'ду робити*, *бу'деш йїхати*, *будут с'ійати* (що є нормою для літературної мови також);

6) прикметники, присвійні займенники, порядкові числівники у формі жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини мають скорочені закінчення, як і в наддністрянських та в частині південно-східних говірок [6, с. 237]: *моло¹д'і 'ж'інц'і*, *на зи¹лен'і ма'шин'і*, *у с'воїй 'хат'і*, *на чу'ж'і сторо¹н'і*, *р'ідн'і сист'р'і*, *т'і 'д'івчин'і*;

7) проста форма вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників утворюється за допомогою суфіксів -ішч-/-шч- замість -іш-/-ч- (із -ш-): *до¹рошчий*, *'блишчий*, *р'ідн'ішчий*, *вкус¹н'ішчий*, *холод¹н'ішчий*, *ста¹р'ішчий*; *теп¹л'ішче*, *тем¹н'ішче*, *'т'ашче*.

Дослідники подільського говору відзначають, що лексика говірок має багато спільного з наддністрянськими, буковинськими, волинськими говірками. Подаємо діалектну лексику, уживану носіями говірки с. Бандурове: *дупки* (хризантеми), *вправ¹л'атися* (поратися по господарству, давати їсти худобі), *гар¹буз* (кавун), *го¹роч:ик* (квітник), *бевз* (бузок), *ко¹рол'* (кріль), *сма¹жен'я* (яечня), *кала¹батина* (калюжа), *ковт¹ки* (сережки), *ли¹гати* (ковтати), *нут¹рак* (внутрішнє сало свині), *пазу¹р'і*, *пан'іс'ц'і* (нігті), *'нас'ійа* (гнів), *роснас'і'йований* (розгніваний), *грасу¹вати* (забруднювати підлогу, наносити бруд), *ча¹ра* (сковорідка), *бара¹бол'ка* (георгіна), *зави¹ванц'і* (написники), *пантру¹вати* (стежити, спостерігати), *'гзитис'а* (казитися, пустувати), *'ком'ін* (димар), *'табл'і* (вила), *ш¹мат'а* (випрані речі), *'ф'ірма* (ферма), *'йухта* (одне з набору кілець, яке закриває отвір у чавунній плиті, куди кладуть дрова та вугілля), *го¹сел'на* (гусінь). Серед локальної лексики говірки функціонує значна кількість росіянізмів: *д'і'ван*, *т'іл'і'в'ізор*, *подод'і'йал'н'ік*, *год'і'йало*, *т'іл'і'фон*, *врач*, *'бол'н'іца*, *мага¹з'ін*, *ри¹бак*, *кра¹ват'*, *'гвоз'д'*.

Нижче розглянемо одну з найуживаніших груп лексики – сільськогосподарську лексику, зокрема ту, що пов'язана з городництвом. Населення села активно займається вирощуванням картоплі, плодкових городніх культур, коренеплодів, цибулинних та баштанних культур. Основну площу городу кожного

господаря займає картопля, яку тут називають *кар'тошка*, рідше *бара'бол'а*. Найпоширенішими назвами сортів картоплі є такі: *скорос'п'елка*, *сорокад'н'евка*, *алко'гол'ічка*, *'б'іла*, *'син'а*, *ра'зовка*, *'н'емка*, *кидра'с'анка*, *'розова*, *чир'вона*, *ци'ганка*, *амери'канка*, *'ран'а*, *син'е'гласка*. Розрізняють дрібну й велику за розміром картоплю: *др'іб'на*, *др'іб'нен'ка*; *ви'лика*, *'гарна*, *харчо'ва*, *на хар'ч'і*. Залишену для весняної висадки називають *нас'і'н'ова*, *на на'с'ін'а*, а невелике заглиблення з брунькою на картоплині – *'гочком*, відходи з очищеної картоплі – *шкара'лупами*, *лушпай'ками*, листя й стебла картоплі – *ба'дил'ам*, *'вудин'ам*.

Серед плодкових городніх культур основне місце належить огіркам та помідорам, баклажани й перець вирощують не всі мешканці села. Огірки та помідори тут повсюдно називають *гой'і'рок*, *гой'і'рки*, *гой'і'рочки*, рідше *ог'і'рок*, *ог'і'рки*; *поми'дор*, *поми'дори*, рідше *пом'і'дор*, *пом'і'дори*. Переспілий огірок, залишений на насіння або який використовують як корм для качок, курей, свиней – це *на'с'і'льник*, *жо'натий*, *жоу'т'ак*. Молодий огірок, а також зародок квітки, з якого утворюється плід, називають *'пул'анок*. Вирощують такі сорти цих культур: *'н'ежсин'кі*, *'ран'і*, *'н'із'н'і*, *а'йакс*, *род'н'і'чок* (огірки); *бан'оч'ки*, *дов'ген'кі*, *к'руглі*, *'жовті*, *'ран'і*, *во'лове 'серце*, *'факел*, *в'йушч'і* (помідори). Вирощені в ящиківі з землею чи в якійсь іншій тарі помідори для висаджування в городі – це *ро'с'ада*.

До цибулинних культур зараховують цибулю й часник. На позначення загальних назв указаних культур використовують ці ж загальновідомі назви. Розрізняють такі сорти цибулі та часнику: *'б'іла*, *'син'а*, *кор'човка*, *дов'ген'ка*, *чор'нушка*, *чир'нушка*, *'с'ійанка*, *'висатки*; *зимо'вий*, *'зимн'ий*, *'йарий*, *'с'ійа'нец'*, *пір*. Листя молодій цибулі називають *'гичка*, *зи'лена ци'бул'а*, *'і'р*, *'і'ра*. Частинами цибулі є *ст'р'ілка* (*ст'релка*, *'дутка*), *го'ловка*, *цибу'лина*. Частинами часника є *'зубчик*, *го'ловка*. Сплетений часник та цибулю для збереження на зиму називають *ві'нок*.

Серед коренеплодів користуються популярністю буряк, редька, редиска, морква, що відповідно в говірці вимовляють як *бу'рак*, *бура'чок*, *'рет'ка*, *ри'д'іска*, *'морква*. Розрізняють цукровий, столовий та кормовий буряки, що відповідає говірковим варіантам *со'лоткий*, *'сахарний*, *'б'ілий*; *сто'ловий*, *чир'воний* (із сортами *про'довгуватий*, *к'руглий*); *кор'мовий* (із сортами *'розовий*, *'жовтий*, *'б'ілий*, *ска'кун*). Листя буряків – *'гичка*. Редиску називають і *'рет'кою*. Сорти редиски та редьки розрізняють за кольором, формою і часом дозрівання: *'б'іла*, *'сина*, *чир'вона*, *дов'ген'ка*; *'ран'а*, *си'ред'на*, *'н'із'на*, *'чорна*, *'б'іла*, *висн'а'на*, *го'с'ін'а*, *'лет'на*. Сорти *'моркви* розрізняють такі: *'б'іла*, *'жовта*, *жов'тен'ка*, *ку'цен'ка*, *'довга*, *'репанка*.

Баштанні культури репрезентовані гарбузом, кабачком, кавуном і динєю, у говірці це *ка'бак*, *каба'чок*, *гар'буз* та *'дин'а* відповідно. *Кабаки* бувають *'б'іл'і*, *ра'б'і*, *'чорн'і*, *гарбузи* – *ого'н'ок*, *'б'ілий*, *ра'бий*, *ра'бен'кий*, *'рапчик*, *ту'манчик*, *дині* – *ду'бовка*, *ду'б'івка*, *'репанка*, *кол'госпни'ца*. Гарбуз складається з *кишок*, *каба'кових 'зерн'ат*, *каба'кового на'с'ін'а*, *'б'ілих 'зерн'ат*, *'фостика* і *го'ловки*. Середина кавуна – *вовк*, стебла і листя баштанних культур – *каба'чин'а*; *'вудин'а*.

Отже, описані особливості подільського говору доповнено такими, які властиві говірці села Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області, що є частиною Східного Поділля. У говірці села наявні номени на позначення городніх рослин та їхніх частин, притаманні українській літературній мові, а також такі, які мають відмінності від норми. Певні слова на позначення городніх культур та лексики в цілому, зафіксовані в говірці, збігаються з лексикою інших говірок

подільського говору. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в тому, щоб зафіксувати та охарактеризувати не охоплені цією статтею групи сільськогосподарської лексики.

Література

1. Бевзенко С. П. Діалектологія : [навч. посіб.] / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 247 с.
2. Березовська Г. Східноподільські говірки в контексті подільського говору / Г. Березовська // Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту ім. П. Тичини : зб. наук. праць / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Умань : Візаві, 2012. – Вип. 3. – С. 8-14.
3. Гороф'янюк І. В. До питання історії вивчення подільського говору / І. В. Гороф'янюк // Лінгвістичні читання : зб. наук. ст. / [відп. ред. О. А. Павлушенко]. – Вінниця : Ландо ЛТД, 2011. – Вип. 4. – С. 186-199.
4. Гороф'янюк І. З історії дослідження подільського говору / І. Гороф'янюк, Н. Коваленко, Т. Тищенко // Подільський говір: Бібліографічний покажчик. – Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2013. – С. 3-17.
5. Гриценко П. Основні риси подільського говору / П. Гриценко // Поділля: історико-етнографічне дослідження. – К : Доля, 1994. – С. 74-81.
6. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1966. – 308 с.
7. Задорожна Н. Лексичні діалектизми однієї говірки Синюхо-Бузького межиріччя / Н. Задорожна // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – Вип. 105 (1). – С. 46-52.
8. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Кіровоградська область. – К. : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1972. – 816 с.
9. Кузик Б. М. Кіровоградщина: історія та сучасність центру України: В 2 т. / Б. М. Кузик, В. В. Білошапка. – Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2005. – Т. 1. – 496 с.
10. Макарова Т. Подорож до Гайворона [Електронний ресурс] / Т. Макарова. – Режим доступу : blog.library.kr.ua/2009/07/blog-post.html
11. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / Г. І. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 1990. – 168 с.
12. Прилипко Н. Подільський говір / Н. Прилипко // Українська мова: енциклопедія. – К. : Укр. енци. ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.

А. П. Романченко,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ГОВОР СЕЛА БАНДУРОВО ГАЙВОРОНСКОГО РАЙОНА КИРОВОГРАДСКОЙ ОБЛАСТИ

Говор села Бандурово, принадлежащий к подольскому говору, охарактеризован на разных уровнях украинского языка. Описаны его фонетические,

морфологические и лексико-семантические особенности. Внимание акцентируется на лексико-семантическом уровне говора. Специфика исследуемого говора продемонстрирована на примере сельскохозяйственной лексики. Рассмотрены некоторые названия, связанные с огородничеством.

Ключевые слова: говор, специфика, Бандурово, сельскохозяйственная лексика, огородные культуры.

A. P. Romanchenko,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

THE DIALECT OF BANDUROVO VILLAGE (HAYVORON DISTRICT, KYROVOGRAD REGION)

The speech of Bandurovo village (Hayvoron district, Kyrovograd region) belongs to the south-west dialect of Ukrainian language. The author aimed to describe village dialect and to characterize it on different levels of Ukrainian language. Phonetic, morphologic and lexical-semantic dialect peculiarities, which distinguish it from the norms of modern Ukrainian language are also described. Phonetic and morphologic features in general inherent to the dialects of Eastern Podillya are supplemented by those which have not get occurred by researches and which are characterizing dialects of Eastern Podillya.

Special attention is paid to the lexical-semantic level of the dialect. Lexical tokens, which are specific for investigated dialect, are represented. Peculiarities of the village dialect are demonstrated as exemplified by agricultural vocabulary . Some names related to gardening are considered. Found out which sorts have and which parts consist of potatoes, cucumbers, tomatoes, beets, radishes, carrot, garlic, pumpkins, watermelons and cantaloupes. These garden plants are extremely common in the village and in neighbouring residential places. Variety of sorts of these plants are mainly divided by color, shape, time of sowing and geographical origin.

In the village dialect existing nomens indicating garden plants which are peculiar for Ukrainian literary language and those which are different from the norm. Some of these words are coincided with vocabulary of other dialects.

Key words: dialect, specificity, Bandurovo, agricultural vocabulary, truck crops.

УДК 811.161.2'373.23(477.86)

Г. В. Сеник,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри української мови

НЕОФІЦІЙНИЙ АНТРОПОНІМІКОН СЕЛА: ТРАНСОНІМІЗОВАНІ ПРІЗВИСЬКА

У статті йдеться про неморфемний спосіб творення відпрізвищевих та відіменних індивідуальних прізвиськ мешканців Наддністрянщини. Розглядаються

різні точки зору вчених на цей процес. Такі оніми розподіляються між групами залежно від мотивів номінації.

Ключові слова: антропонім, неофіційне іменування, прізвисько, способи творення, трансонімізація.

Прізвиська становлять активно використовуваний, найдавніший і неоднорідний клас власних назв. В останні роки з'являється все більше наукових праць, присвячених дослідженню функціонування неофіційних антропонімів у тих чи інших регіонах України, хоча одночасно існує ряд дискусійних питань, які стосуються класифікації неофіційних іменувань, дефініції *прізвиська*, його структури, мотиваційної бази.

Класичними щодо становлення теоретичних положень та структурно-семантичних особливостей неофіційних іменувань є праці українських – М. Худаша, І. Сухомлина, П. Чучки, І. Ковалика, Р. Осташа, Д. Бучка, Г. Бучко, російських учених – М. Ушакова, О. Суперанської, П. Поротникова, З. Нікуліної, Г. Сіміної та ін.

У наукових розвідках з даної тематики представлено матеріал різних регіонів України: Закарпаття (П. Чучка), Бойківщини (Г. Бучко та Д. Бучко), Донеччини (О. Антонюк, В. Познанська), Луганщини (Н. Федотова), Наддніпрянщини (І. Сухомлин, В. Чабаненко), Полтавщини (Л. Кравченко), Гуцульщини (М. Лесюк, Б. Близнюк), Покуття (Н. Вирста, Г. Ліщинська), Західного Полісся (Г. Аркушин, Н. Шульська), Середнього Полісся (І. Козубенко), Наддністрянщини (Р. Осташ), Тернопільщини (О. Вербовецька), Розточчя (О. Марочкіна), Львівщини (М. Наливайко). Великим доробком учених у цій сфері є укладені словники: «Словник прізвиськ північно-західної України» й «Словник варіантів власних імен північно-західної України» (упорядник Г. Аркушин) та «Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини» (укладач В. Чабаненко).

Актуальність нашої розвідки зумовлена тим, що необхідність з'ясування регіональної специфіки неофіційних іменувань як важливого сегмента створення загального атласу української антропонімної системи залишається на першому місці. Неофіційні антропоніми є цінним джерелом для пізнання історичних процесів, які постійно відбувалися у мовній структурі загальних назв, саме вони несуть найрізноманітнішу інформацію про внутрішній світ наших предків, який відображається в обрядах і звичаях етносу, інформацію про його життя та професійну діяльність.

Об'єктом нашого дослідження стали відантропонімні прізвиська, утворені неморфемними способами. *Матеріал* представляє наддністрянську говірку південно-західного діалекту і зібраний у населених пунктах Галицького району Івано-Франківської області.

Прізвиська широко використовуються в сучасній діалектній мові. З'ясування суті цих найменувань є важливим для вивчення історії власних імен, їх ролі в історії мови і народу, а також для вирішення проблеми називання взагалі. Факти народно-побутової системи є незрівнянно багатшими і глибшими як для прикладної, так і для теоретичної ономастики. Саме тому П. П. Чучка зауважує, що вихідним пунктом для дослідника антропонімії мусить бути народнорозмовна система, оскільки саме вона є першоосною всього [19, с. 18].

Сьогодні в ономастичній літературі не існує єдиного погляду щодо термінологічної усталеності та структури неофіційної системи найменування. В енциклопедії «Українська мова» пропонується таке значення поняття «*прізвисько*»: «вид антропоніма, неофіційне особове іменування, яким середовище індивідуалізує або характеризує особу» [15, с. 494]; у «Словнику української ономастичної термінології» читаємо: «вид антропоніма, додаткова неофіційна назва, дана людині оточенням за визначальними рисами її характеру, фізичними ознаками, звичками, походженням і под.» [13, с. 155]; у словнику Н. В. Подольської: «Прізвисько – це «додаткове неофіційне ім'я, дане людині оточуючими її людьми відповідно до її характерної риси, обставини її життя, якої-небудь аналогії, походження та інших мотивів» [8, с. 111] (перше визначення відбиває функції, які виконують прізвиська в процесі комунікації, а друге та третє – мотиви номінації).

Н. Шульська так характеризує природу прізвиська: *прізвисько* – це неофіційне одно- чи багатолексемне найменування особи чи кількох осіб, яке дає найменувальний, щоб підкреслити особливу домінуючу рису, що вирізняє денотата серед інших, ідентифікує, конкретизує його. Прізвиська обов'язково емоційно насичені – негативні (найчастіше) чи позитивні (рідше) [20] (таке визначення враховує структуру, мотивацію, функцію та конотацію оніма).

Так, Г. Бучко та Д. Бучко виокремлюють 5 видів неофіційних антропонімів, серед яких – індивідуальні прізвиська та сімейно-родові (спадкові) іменування, де перші – це особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, у різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось випадком, що з ними трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні [2, с. 5], а другі – особливий вид антропонімів, який ідентифікує всю родину й переважно передається у спадок, який за внутрішньою семантикою та структурою не відрізняється від прізвищ, але функціонує тільки в усному мовленні [18, с. 5]. Слід сказати, що мешканці тих населених пунктів, де ми збирали матеріал, не проводять чіткої межі між індивідуальними прізвищами та сімейно-родовими іменуваннями, але у своїх розповідях вони часто зазначають: «Так йому сі прізивають» і «Так його кличуть по-вуличному». Також відзначимо й те, що не кожен інформатор погоджувався назвати чи пояснити індивідуальні прізвиська (особливо соромились говорити про походження прізвищ з негативним значенням), а от вуличних назв можна було почути багато. З цього приводу дуже слушним є зауваження вже згаданих авторів: прізвисько насамперед характеризує особу і тоді ідентифікує, а сімейно-родове іменування в поєднанні з іншими компонентами антропонімійної системи ідентифікує особу [2, с. 4].

Відіменні та відпрізвищеві неофіційні іменування трактуються вченими по-різному: хтось вважає їх прізвищами, хтось використовує термін *сімейно-родове іменування* [2]. Питання відіменних прізвищ розглядалось у розвідці І. Сухомлина «Українські прізвиська людей як власні родові назви» [14]. Про те, що загальноживані імена можуть перетворюватися у прізвиська в такій формі, яка була індивідуальною назвою всім відомої особи, зазначає Ю. Редько [11, с. 12-13]. М. Худаш, у своїй статті «До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст.» говорить про зменшено-пестливі церковно-християнські імена, які могли ставали прізвищами [17, с. 123]. Ці слова знаходять підтвердження і в

зібраному нами матеріалі, коли молодше покоління не знає справжнього (повного) імені одного із своїх односельців: *Дзюньо, Дзюнько* від Володимир.

Проблемі творення відпрізвищевих прізвиськ присвячено ряд статей російських ономастів (О. В. Бороніна, І. Л. Ніколаєв, З. П. Нікуліна, Т. Б. Мещерякова, П. Т. Поротников). Так, З. П. Нікуліна зазначає, що більша частина таких прізвиськ утворена шляхом усічення кінця твірної основи [6, с. 125]. О. В. Бороніна такого типу оніми за їх способами творення розподіляє між трьома групами (виділяються і підгрупи): найменування, що утворені неморфологічним способом (ономатизація та трансономатизація апелювати); найменування, що утворені морфологічним способом (найпродуктивніший – аббревіація); «незвичайні» утворення [1, с. 113]. І. Л. Ніколаєв та Т. Б. Мещерякова зосереджують свою увагу на прийомах прізвиськового словотворення, які співвідносяться з неморфологічними способами творення прізвиськ [5, с. 26].

Характеризуючи способи творення прізвиськ від прізвищ, П. Т. Поротников розподіляє утворені власні назви між двома великими групами – не співвідносні з морфологічними способами творення (виникають на основі різних асоціацій) і співвідносні з морфологічними способами творення (*редеривація, аббревіація, суфіксація*). Дуже рідко, за спостереженням автора, трапляються «екзотичні» утворення (*Дубостара* від прізвища Стародубова) [9, с. 72-74].

Відпрізвищеві прізвиська «є самостійним видом прізвиськ, майже не пов'язаних з іншими, часто психологічними критеріями, які лягають в основу прізвиська. Тому при аналізі цих онімів можна відволіктися від психологічних нюансів» [5, с. 25]. І. Шумська називає такі утворення неофіційними прізвищами (це побутове прізвище, яке існує паралельно з офіційним, тільки не зафіксоване у документах [21, с. 26]).

З. П. Нікуліна, характеризуючи семантичний зміст прізвиськ, вважає прізвиська, які виникли на базі особового імені або прізвища самого носія чи на базі імені, прізвиська когось-небудь з родичів, нехарактеризуючими, асемантичними [6, с. 88]. Але така думка не є відображенням загальної закономірності. Наприклад, прізвиська, утворені від імен, – *Йвасик, Йванцьо, Йванец, Янчик, Йвах, Йванча, Йоган, Масьо, Михалко, Місюсь, Місенько, Халко, Хасько* (зауважимо, що в одному населеному пункті жодного разу не зустрічаємо двох однакових варіантів імен, які лягли в основу прізвиськ), прізвиська, утворені від імені родичів, – *Дмитро Маланка* (не прикметникова форма – *Маланчин*, яка вказує тільки на належність до родини) свідчать про те, що такого типу найменування меншою чи більшою мірою виконують оцінно-характеризуючу функцію через наявність позитивної чи негативної конотації, яка може реалізуватися як за наявності суфіксів суб'єктивної оцінки, так і без них (*Синичка* від Синишин, *Вовк* від Вовкович).

Лексико-семантичний спосіб відіграє важливу роль при творенні прізвиськ від інших розрядів власних назв. Як зауважує Ю. О. Карпенко, якщо одна власна назва породжує іншу власну назву, то в результаті маємо дві різні назви, два різних слова [3, с. 5]. Онімізація та трансонімізація є найпоширенішими різновидами лексико-семантичного способу словотвору. Хоча в ономастиці не існує однозначної думки щодо того, чи є трансонімізація способом словотворення. Дехто із російських дослідників (О. В. Суперанська, В. Е. Сталтмане, Н. В. Подольська, А. Х. Султанов) вважають, що ці процеси «не пов'язані ніяким чином з деривацією. Вони являють собою так званий «чистий» перехід слова з одного класу імен в інший» [15, с. 48]. А

от Євген Степанович Отін зауважує, що при трансонімізації «має місце лексико-семантична деривація оніма» [7, с. 15].

Зібраний матеріал досліджуваного регіону показав, що значна частина прізвиськ відантропонімного походження утворилася шляхом трансонімізації від таких класів онімів:

а) прізвища, імена відомих історичних чи політичних діячів, спортсменів, літературних персонажів, героїв кінофільмів, мультфільмів (так звані «телевізійні прізвиська» [4, с. 97]): *Кастро* – смаглявий, з великою бородою; *Суворов* – як вип'є, любить командувати; *Щорс* – повернувся із Сибіру з бородою, любив носити з собою бінокль; *Ковпак* – мав довгі вуса; *Чапаєв* – фірман, улюблена фраза: «Тікайте, бо Чапаєв їде»; *Петлюра* – хвалився, що бачив Петлюру, інший носій отримав це прізвисько через те, що навали його у селі Симоном (справжнє ім'я – Семен); *Пільсукій* – його ім'я Йосип; *Гімльир* – був у полоні в Німеччині; *Райкін* – любить жартувати; *Ян Табачников* – коли вип'є, любить грати на баяні; *Пушкін* – кучерявий; *Хапцаліс* (Хапсаліс) – любить грати у футбол; Штифан *Штірліц* – хитрий, пробивний; *Джафар*, *Фокс*, *Доцент* – розбишаки; *Чучо*, *Віктор Карено* – кучеряві (схожі на героїв кінофільмів); *Манеті* – любить поїсти (теж герой кінофільму); *Ріта* (чоловіче) – подобалась героїня фільму з таким іменем; *Бейжа*, *Анфіса* – жінки легкої поведінки (імена героїнь фільмів); *Буратіно* – довгий ніс; *Івасик-Телесик* – мати часто кликала його поїсти; *Колобок* – лисий, а також товстий; *Джон* – працював у кузні; *Філімон* – подобався герой п'єси, *Ірод* – мав роль царя Ірода у вертепі;

б) прізвища носіїв: *Тринацітій* (Тринадцятий), *Тані Ничесна* (Нечесна). Такі прізвища, крім номінативної, почали виконувати й характеризуючу функцію. У даному випадку важливу роль у переході прізвища у прізвисько відіграв, по-перше, той фактор, що самі апелювали, від яких утворено власні назви, мають яскраве конотативне забарвлення, по-друге, ці прізвища закріплені тільки за однією сім'єю, котра проживає в конкретному населеному пункті (села Німшин та Поділля). Прізвисько *Тринацітій* закріпилося після того, як у родині почали народжуватися одні хлопці; після четвертого сина їх жартома почали називати – *Чотирнацітій*, *П'ятнацітій*;

в) власні імена носіїв або імена їх батьків. Структура таких неофіційних антропонімів як правило збігається з повними, усіченими, усічено-суфіксальними особовими іменами, вираженими квалітативами (гіпокористиками, демінутивами і пейоративами). Ці назви розподіляються між кількома групами:

- оніми, причиною виникнення яких стала деформація слів, викликана дефектами мовлення (часто дитячого): *Вафа* від *Вася*, *Цькола* від *Микола*, *Толька* (жіноче) від імені *Словка* (Ярослава), *Дзьмитро* та *Аванька* – такі прізвиська отримали особи через заїкання, *Штиган* від *Степан*, *Івінцьо* – *Іванцьо*, *Сєпа* – *Йосип*, *Пилусь* – *Павлусь* (детальніше про це йдеться у статті «Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ» [12, с. 30-36];

- оніми, в основі творення яких лежать варіанти імен самих носіїв (включаючи й іншомовні). Як зазначають дослідники, такі власні назви проходять стадію трансонімізації: ім'я → варіант імені → прізвисько (*Йосип* → *Юзьо* (варіант імені) → *Юзьо* (прізвисько)): *Васіль*, *Басько*, *Базель*, *Базилій* від *Василь*, *Густа* (чоловіче) від *Августин*, *Михалко*, *Місенько*, *Хасько* від *Михайло*, *Марцин* від *Мартин*, *Мелясь* від *Омельян*, *Казик* від *Казимир*, *Кимоша* від *Яким*, *Ладимірка* від *Володимира*, *Лінка* від *Олена*, *Йвах*, *Йвасик*, *Йванцьо*, *Йвак* від *Іван*, *Йваська* від *Іванна*, *Галюсі* від *Галина*, *Дана* (чоловіче) від *Богдан*, *Проць* – *Прокіп*; *Симань*,

Сьома від *Семен*, *Орко* від *Орест*, *Саварин* від *Северин*, *Савон* від *Сава*, *Стах* від *Остап*, *Фрон* від *Сафрон*, *Штифась*, *Штифунько* від *Степан*, *Мері*, *Маролька*, *Мерена* – *Марія*, *Феджіка* – *Федір*, *Андрейца* – *Андрій*, *Йоган* – *Іван*, *Фридрих* (пор. польське *Фридерік*) – *Фрідріх*, *Мошко* – *Мойсей*;

- імена когось із близьких родичів: *Герасим*, *Афтанас* – імена дідів, *Дмитро Маланка* – бабуся *Меланка*, *Михайліна* – мати *Михайлина*, *Сабінка Йван* – мати *Сабінка* (*Сабіна*).

г) клички тварин (найчастіше це улюбленці їх господарів): *Філіп*, *Троян* – клички коней; *Жучка* – кличка собаки, *Рекс* – «швидкий до бійки»; *Маркіза*, *Сойка* – клички кішок.

Залежно від первинності вживання розрізняють первинні прізвиська (дані безпосередньо адресату, як носію базової ознаки – *Цькола*, *Аванька*) і вторинні прізвиська (які присвоюються адресату як носію подібної ознаки вже відомої в мовній культурі особистості – *Райкін*, *Буратіно*, *Колобок*).

Підсумовуючи все сказане вище, зазначимо, що для даного регіону при творенні прізвиस्क шляхом трансонімізації актуальними мотивуючими основами є прізвища, імена відомих історичних чи політичних діячів, «телевізійні прізвиська» та регіональні варіанти імен самих носіїв. Прізвища ж мешканців найчастіше є основою для творення андронімів та патронімів (*Грибиха*, *Грибова*). Подальша робота у даному напрямі дасть можливість зіставити особливості творення прізвиस्क різних регіонів України та визначити специфіку таких онімів північної частини Івано-Франківщини.

Література

1. *Боронина О. В.* К вопросу об отфамильных прозвищах / *О. В. Бороника* // *Собственные имена в системе языка.* – Свердловск, 1980. – №14. – С. 111-115.

2. *Бучко Г. Є.* Народно-побутова антропонімія Бойківщини / *Г. Є. Бучко*, *Д. Г. Бучко* // *Linguistica slavica* : Ювілейний збірник на пошану *І. М. Железняк*. – К. : Кий, 2002. – С. 3-14.

3. *Карпенко Ю. О.* Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору // *Ю. О. Карпенко* // *Мовознавство.* – 1992. – №4. – С. 3-10.

4. *Наливайко М. Я.* Неофіційна антропонімія Львівщини. Спеціальність 10.02.01 – українська мова. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Тернопіль – 2011. – 201 с.

5. *Николаев И. Л., Мещерякова Т. Б.* О моделях прозвищного словообразования / *И. Л. Николаев, Т. Б. Мещерякова* // *Вопросы русского языкознания.* – Душанбе, 1973. – С. 24-29.

6. *Никулина З. П.* Отантропонимические прозвища на *-иха* в говорах Кузбасса / *З. П. Никулина* // *Вопросы исследования лексики и фразеологии сибирских говоров.* – Красноярск, 1975.

7. *Отін Є. С.* Що таке топоніміка (вступна лекція до спецкурсу з лінгвістичного краєзнавства) / *Є. С. Отін* // *Структура і функції ономастичних одиниць* : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 1992. – С. 4-23.

8. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
9. *Поротников П. Т.* О способах образования отфамильных прозвищных именованний / П. Т. Поротников // Русская ономастика и ее взаимодействие с апеллятивной лексикой. – Свердловск, 1976. – С. 70-74.
10. *Поротников П. Т.* Отпрозвищные антропонимы южной части Галицкого района Свердловской области / П. Т. Поротников // Вопросы ономастики. – Свердловск. – 1975. – №10. – С. 88-99.
11. *Редько Ю. К.* Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 216 с.
12. *Сеник Г. В.* Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ / Г. В. Сеник // Записки з ономастики. – Одеса, 2000. – Вип. 4. – С. 30-36.
13. Словник української ономастичної термінології / Уклад. *Бучко Д. Г., Ткачова Н. В.* – Харків : Ранок-НТ, 2012. – 256 с.
14. *Сухомлин І. Д.* Українські прізвиська людей як власні родові назви (Лексико-семантична характеристика процесу творення відіменних чоловічих прізвиськ у народних говорах Середньої Наддніпрянщини) / І. Д. Сухомлин // Говори і ономастика Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ, 1970. – С. 30-58.
15. Теория и методика ономастических исследований / *А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов* ; под. ред. А. П. Непокупного. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
- Українська мова: Енциклопедія [авт.-уклад. *В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.*]. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.
16. *Худаш М. Л.* До питання класифікації українських прізвищевих назв XIV–XVIII ст. / М. Л. Худаш // З історії української лексикології. – К. : Наук. думка, 1980. – С. 96-160.
17. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
18. *Чучка П. П.* Антропонімія Закарпаття. Вступ та імена: конспект лекцій / П. П. Чучка. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1970. – 103 с.
19. *Шульська Н.* Прізвисько як об'єкт наукового опису (до дефініцій терміна) / Н. Шульська // <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/549/1/nickname.pdf>
20. *Шумская І. А.* Пра адзін тып антрапонімау / І. А. Шумская // Беларуская анамастыка. – Мінськ : Навука і тэхніка, 1992. – С. 26-31.

А. В. Сеник,

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова,
кафедра украинского языка

НЕОФИЦИАЛЬНЫЙ АНТРОПОНИМИКОН СЕЛА: ТРАНСОНИМИЗИРОВАННЫЕ ПРОЗВИЩА

В статье говорится о неморфологическом способе образования отфамильных и отыменных индивидуальных прозвищ жителей Галицкого района Ивано-Франковской области. Рассматриваются различные точки зрения ученых на этот

процес. Такі оними розподіляються між групами в залежності від мотивів номінації.

Ключевые слова: антропоним, неофіційне іменування, прозвище, способи утворення, трансонімізація.

H. V. Senyk,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

INFORMAL ANTHROPONYMICON OF VILLAGES: TRANSONYMIZED NICKNAMES

The necessity to learn regional particularities of informal naming as an important segment of creating common Ukrainian map of an anthroponymical system saves the first place. Informal anthroponyms is an essential source of learning of historical processes that always take place in the language structure of common names, they have a wide range of information about the inner world of our ancestors which displayed in rituals and customs of the ethnos, information about its life and occupation. It is established that there are two productive ways of formation in nicknames and surnames. They are lexical-semantic and morphological, where semantization clearly dominates. The subject of this research is learning of onyms' motivational groups formed by transonymization.

Scientists interpret informal naming from names and surnames differently: some of them consider them nicknames, and the others – family and generic naming. Describing the semantic content of nicknames, some scientists believe that nicknames that are based on the name or the surname of a person or on the name, nickname of relatives are not describing and semantic. But this view is not a reflection of the general laws. The structure of many informal anthroponyms can relate to complete or reduced personal names, sometimes to bright colored connotative surnames. For this region transonymization is actively used for creating nicknames from surnames, names of famous historical or political figures, «TV nicknames» and regional variations of personal names.

Key words: anthroponym, informal naming, nickname, ways of formation, transonymization.

УДК 811.161.2'06(075.8)

Л. І. Хаценко,
к. філол. н., доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

СЛОВТВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ОДЕЩИНИ

У статті діалектна лексика українських говорів Одещини аналізується з точки зору її словотвірних особливостей: розглядаються специфіка використання словотвірних формантів, способи творення діалектизмів [морфемні (суфіксальний,

конфіксальний, основокладання, безафіксний, префіксально-постфіксальний, префіксально-постфіксально-суфіксальний) та неморфемні (морфолого-синтаксичний, лексико-синтаксичний, лексико-семантичний)].

Ключові слова: способи словотворення, діалектна лексика, мотивувальне слово, дериват, словотвірний формант.

На Україні діалектологія як наукова дисципліна почала формуватися приблизно з середини 18 ст. У працях з української діалектології дослідники найчастіше описували фонетичні та морфологічні особливості українських говорів, зрідка називали деякі синтаксичні риси і майже зовсім не вивчали лексичні та словотвірні особливості говорів. У 1877 р. була опублікована праця К. Михальчука «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» [12], у якій була зроблена перша серйозна спроба класифікації українських говорів. Свій поділ українських говорів на три наріччя (українське, русинське і поліське) К. Михальчук зробив за фонетичними і морфологічними рисами. Але Михальчук зазначав, що діалектологи повинні вивчати лексичні особливості українських говорів і розуміти значення лексичних особливостей для діалектології та історії української мови. З 1894 р. починають публікуватися праці І. Верхратського, у кінці яких обов'язково додавався «Словарець». Деякі лексичні особливості були названі у статті Б. Яцимирського «Описание говора с. Старой Ущицы Подольской губернии» [18], у статті С. Гаєвського «Говірка с. Михиринець Старокостянтинівського повіту Волинської губернії» [7] та у статті А. Ветухова «Говор слободы Алексеевки Старобельского уезда Харьковской губернии» [15].

Пізніше проблемам діалектної лексики були присвячені дослідження Ф. Т. Жилка «Нариси діалектології української мови» [10], с. П. Бевзенка «До характеристики складу лексики українських діалектів» та «Українська діалектологія» [1]. Чимало діалектизмів зафіксовано також у діалектних словниках. Вивченням діалектної лексики займається П. Ю. Гриценко.

У 1997 р. було випущено «Український діалектологічний збірник», яким вчені України, Росії, Польщі, Молдови, Німеччини вшановували пам'ять відомого українського діалектолога Т. В. Назарової і редактором якого став П. Ю. Гриценко.

У багатьох статтях, вміщених у збірнику, досліджувалися проблеми діалектної лексики (статті Г. Козачук, К. Глуховцевої, Т. Черниш, с. Толстого, М. Бігусяка, О. Горбача, Т. Лукінової, Л. Дорошенко, І. Сабадоша, Т. Терновської, В. Бережняк, В. Конобродської) [17].

Дослідженням лексики говорів Одещини довго і систематично займався А. А. Москаленко [13; 14]. Своєрідним продовженням досліджень А. А. Москаленка може слугувати «Словник українських говорів Одещини» за редакцією О. І. Бондаря, укладений мовознавцями Одеського національного університету і виданий у 2011 році [16]. Матеріали цього словника було використано нами у процесі аналізу словотвірних особливостей діалектної лексики Одещини.

З історії заселення Одеської області відомо, що абсолютна більшість населених пунктів на південь від річки Кодими, колишнього кордону Росії з Туреччиною, почала організовуватись з кінця 18 ст., після 1791 р. Відвойовані у Туреччини землі цар дарував поміщикам і генералам. На ці вільні землі їх власники у різний спосіб – силоміць і обіцянками – переселяли людей з різних місцевостей

України та Росії. Були тут і вихідці з Волині, і вихідці з Поділля, Черкащини, Полтавщини, Слобожанщини. Отже, місцеві діалекти – це суміш різних діалектів, носіями яких були переселенці.

Наприклад, про заселення території Одещини вихідцями з Подолії свідчить слово *vasag* – «чумацький віз». Слово *vasag* у значенні «чумацький віз» зафіксоване і в словнику Б. Грінченка з посиланням на твір Свидницького «Люборацькі». Можливо, що подільські чумаки, які їздили в «Годес» по сіль, і завезли це слово на Одещину.

У минулому скошений і пов'язаний у снопи хліб складали на Одещині в купки по п'ятнадцять снопів. Ряд таких п'ятнадцяток на ниві називали *клай* або *клан'а*. Слова *клань*, *кланя* в значенні півкопи зафіксовані і в словнику Б. Грінченка з посиланням на Могилів-Подільськ, і в словнику Є. Желехівського. Отже, можливо, що і це слово занесено в українські говори Одещини з південно-західних областей України.

У придністровських селах Одещини зафіксоване слово *костер* у значенні конусовидної купи горсток конопель чи снопів очерету. Так поставлені снопи очерету можуть бути приготовлені не тільки для покриття хати, а й для опалення.

У словнику Б. Грінченка слово *костер* зафіксоване в двох значеннях: «1) Сажень дров; 2) Куча камьша, сложенная із 30 кіп камьша, причем каждая копа имеет по 60 кулів. Павлогр.у.».

Значення слова *костер* Б. Грінченко ілюструє цитатою з «Енеїди» І. П. Котляревського: «Стояв у неї на городі в *кострі* на зіму очерет».

Слово *костер* у значенні «две сажени дров», «большая груда, куча; ворох лесу или других вещей» зафіксоване і в словнику В. Даля.

Л. А. Булаховський слово *костер* у названому значенні вважає залишком давньоруської мови в українській мові. Слово *костер* зафіксоване в придністровських селах Біляївського району, де живуть турбаївці, переселені сюди царатом за виступи проти панів Базилевських. Можливо, що це слово занесено на Одещину з Полтавщини.

На теренах Одещини співіснують подільські говірки південно-західного наріччя та степові говірки південно-східного наріччя. За поширеністю переважають степові говірки південно-східного наріччя.

Професор С. П. Бевзенко зазначав [1], що степові говірки займають територію українського степу й Донбасу, контактують на північному заході з подільськими говірками південно-західних діалектів, на півночі – із середньонадніпрянськими і слобожанськими говірками південно-східного наріччя, на заході – з молдавськими говірками, на сході – з російськими. Степові говірки – це говірки наймолодшого формування, які виникли внаслідок численних переселень, що почалися лише з XVIII – поч. XIX ст. і продовжувалися далі. Українське населення приходило сюди переважно з Поділля, Волині, Полісся. Крім того, великий вплив на місцеві українські говори мали переселенці з Росії, Болгарії, Сербії, греки, німці, чехи. Степові говірки досліджені недостатньо. Але наявні матеріали свідчать про їхні відмінності, що дає змогу розрізнити серед них такі групи:

- а) нижньонадніпрянські;
- б) східностепові (донецькі);
- в) західностепові;

г) південнобессарабські.

А. А. Москаленко писав [14], що мова усіх діалектів і говорів, поряд із спільними рисами для всієї мови нації чи певного народу, має особливості, які властиві тільки їй. Українські говірки Одеської області також мають деякі риси, властиві тільки їм. А. А. Москаленко поділяє українські говори Одещини за фонетико-граматичними і лексичними особливостями та за їхньою генезою на 3 групи. До 1-ої групи належать говори, генетично зв'язані з подільськими українськими говорами. Основні фонетико-граматичні і лексичні особливості подільських говорів властиві деяким українським говорам Одещини. Найбільше ці говори зосереджені в таких сучасних адміністративних районах: Балтському, Котовському, Кодимському, Ананівському, Любашівському.

До 2-ої групи належать мішані говори, генетично зв'язані з подільськими, середньонадніпрянськими та іншими східноукраїнськими говорами. За своїми особливостями вони становлять поєднання різних рис українських говорів, з перевагою в одних із них рис подільських говорів, в інших – рис східноукраїнських говорів. Ці говори поширені в усіх районах Одещини. Говори ці формувалися переважно у ХІХ ст.

До 3-ої групи, найменшої за своїм складом, належать говори, генетично зв'язані тільки з південно-східними говорами. Особливості їх збережені, в основному, в говорах таких місцевостей Одещини: Біляївка, Дальник, Майори, Градениці, Холодна Балка, Кучургани, Дачне, Вигода, Маяки. Різні особливості, властиві сучасним українським говорам Одещини, зустрічаються і в інших говорах української мови. Від інших українських говорів вони відрізняються тільки комбінацією цих рис, наявністю поряд рис декількох інших місцевих говорів. Але не існує жодної фонетико-граматичної риси українських говорів Одещини, яка була б властива тільки їм. Серед інших говорів української мови говори Одещини помітно відрізняються деякими лексичними діалектизмами, властивими тільки їм, а також семантичними діалектизмами.

На території Одеської області жили і живуть люди різних націй. Межує наша область з Румунією і Молдовою. Поблизу знаходяться Болгарія і Польща. Цілковито природно, що в українські говори області заходили і заходять деякі слова із мов цих націй. Ці слова входять у систему українських місцевих говорів і становлять їхню особливість і стосовно усяких інших місцевих говорів, і стосовно української літературної мови. Ось деякі із діалектизмів іншомовного походження:

1) Із молдавської мови – [бад'іка] – старший брат; [глуждани] – бадилля кукурудзи; [к'ішора] – п'ятнадцять снопів; [ладар] – килимок, яким накривають скриню; [паратари] – вузенький довгий килим, який вішають над лавою попід вікнами в хаті; [чара] – сковорідка тощо;

2) Із румунської мови – [бага] – виноградник; [вакол] – загорода; [ворнител'] – товариш молодого, боярин; [граничер] – прикордонник; [масамари] – вгощання під час весілля тощо;

3) Із болгарської мови – [градина] – город; [дзарзари] – абрикоси; [йалек] – безрукавка, жилет; [крачка] – штанина, [ізвор] – джерело, з якого надходить вода у водоймище тощо;

4) Із польської мови – [тремпл'і] – прилад у вигляді колеса для розчісування вовни; [дуфрати] – надіятись, сподіватись; [слуп] – стовп; [поренча] – спинки ліжка тощо;

5) Із турецької мови – [дарак] – гребінь, яким розчісують вовну, волокно, прядиво; [калбалик] – клопіт, зайві розмови, колотнеча; [чугай] – сіряк, свита;

6) Із німецької мови – [гафувати] – чепуритись, гарно одягатись; [шопа] – сарай тощо;

7) Із чеської мови – [ау'іба] – вигук, яким відганяють собак; [у'іба] – вигук, яким відганяють собак; [у'ібе"н'а] – цуценя тощо.

Деякі з діалектизмів іншомовного походження на території Одеської області досить поширені, як, наприклад, чара, паратарі, бага, вакар, слуп, чугай. Інші вживаються значно рідше, тільки принагідно.

Із наведених прикладів стає зрозумілим, що розглядати словотвірні особливості діалектної лексики неможливо без аналізу походження діалектизмів і що аналіз словотвірних особливостей діалектної лексики є нелегкою справою.

На жаль, у діалектологічній літературі слабо вивчена система словотвору територіальних говірок, рідко залучаються діалектні словотвірні відмінності при характеристиці і класифікаційному поділі територіальних діалектів. Проте діалектно-територіальне розшарування мови в галузі словотвору є другою (після лексики) важливою ділянкою, а в окремих випадках, можливо, й випереджає лексику щодо загального процесу диференціації територіальних діалектів.

У процесі дослідження матеріалів «Словника українських говорів Одещини» за ред. О. І. Бондаря було встановлено, що більшість діалектизмів утворюється суфіксальним способом. Наприклад:

Авочний – «Який стосується *ава*» [16, с. 11]; *Авочник* – «Рибалка, що ловить рибу з плавального засобу *ава* авочними сітками» [16, с. 11]; *Авчик* – «=Авочник» [16, с. 11]; *Авчики* – «Спосіб ловити рибу авочними сітками» [16, с. 11]; мотивуюче слово – *ава*- «тюрк., маленький каючок, з якого ловлять у Дністровському лимані авочними сітками крупну рибу» [16, с. 11]. *Алігати́ка* – «Сорт винограду, аліготе» [16, с. 12]; мотивуюче слово – *аліготе* [16, с. 12]. *Амбарець* – «здрібніле до амбар» [16, с. 12]; мотивуюче слово – *амбар* – «Місце в човні під дошками на кормі і на носі (чордаку)» [16, с. 12]. *Бабник* – «Стільчик, на якому укріплена бабка для клепання коси» [16, с. 15]; мотивуюче слово – *бабка*² – «Металевий прилад для клепання коси». *Бабера* – «згрубіл., *баба*; вживається на означення негативного ставлення до жінки» [16, с. 14]; мотивуюче слово – *баба*. *Байдига* – «зневажл. збільш. до байда» [16, с. 16]; мотивуюче слово – *байда* – «Великий шматок хліба, скибка» [16, с. 16]. *Балакер* – «екс., Балакуча людина, що вміє цікаво розповідати» [16, с. 17]; мотивуюче слово – *балакати*. *Віанка* – «Лопаточка для набирання зерна під час віання» [16, с. 42]; мотивуюче слово – *віяти*. *Водявий* – «Такий, що містить багато води» [16, с. 42]; мотивуюче слово – *вода*. *Водянка* – «Глиняний посуд у формі глечика для води» [16, с. 42]; мотивуюче слово – *вода*. *Возовик* – «Віз для перевезення винограду» [16, с. 42]; мотивуюче слово – *возити*. *Возовиця* – «Час, коли возять снопи з поля до садиби» [16, с. 42]; мотивуюче слово – *возити*. *Возовня* – «Приміщення, де зберігають вози» [16, с. 42]; мотивуюче слово – *віз*. *Волоканина* – «Тяганина» [16, с. 43]; мотивуюче слово – *волочити*. *Волокуша* – «Пристрій у вигляді дротяної сітки, яким витягують солону від молотарки на скирту» [16, с. 43];

мотивуюче слово – *волочити* (=громадити) [16, с. 43]. *Волочушка* – «Примітивне сільськогосподарське знаряддя з тернового гілля, яким в старовину волочили зорану землю» [16, с. 43]; мотивуюче слово – *волочити* (боронувати). *Володжба* (*волочба*) – «Боронування» [16, с. 43]; мотивуюче слово – *волочити* (боронувати). *Волощина* – «Назва частини села, де живуть [волощина] винятково молдавани» [16, с. 43]; мотивуюче слово – волох. *Ворушало* – «Палиця, якою ворущать соломі в печі, щоб краще горіла» [16, с. 44]. Мотивуюче слово – *ворушити*.

Маємо ряд слів, утворених шляхом *конфіксації*:

Бестарка – «Ящик-ноші, яким переносять зерно» [16, с. 22]; мотивуюче слово – *тара*. *Бестарник* – «Віз, яким возять зерно без тари, насипом» [16, с. 22]; мотивуюче слово – *тара*. *Бизрошка* – «Безрога тварина» [16, с. 22]; мотивуюче слово – *роги*.

Відземок – «Частина дерева від землі, довжиною до двох метрів» [16, с. 41]; мотивуюче слово – *земля*. *Відмостка* – «Цементована призьба» [16, с. 41]; мотивуюче слово – *мостити*.

Незначна кількість дериватів утворена шляхом *основоскладання*, *основоскладання* і *суфіксації*, а також поєднанням *основоскладання* і *безафіксного способу* творення:

– *основоскладання*: *Близокий, близькоглазий* – «Короткозорий» (с. 25); мотивуючі слова *близький* + *око* (*глаз*);

– *основоскладання* і *суфіксація*: *Верхоплавка* – «Хвора на глисти риба, що у зв'язку із цим плаває зверху» [16, с. 37]; мотивуючі слова *верх* і *плавати*; *Виноделка* – «Приміщення, у якому давлять виноград і сік переброджує на вино» [16, с. 39]; мотивуючі слова *вино* і *делать* (росіянізм); *Водовозка, водовозня* – «Спеціальний віз з великою бочкою, в якій підвозять воду для робітників на поле» [16, с. 42]; мотивуючі слова – *вода* і *возити*;

– *основоскладання* і *безафіксний спосіб* творення: *Винодел* – «Завідувач винним пунктом» [16, с. 39]; мотивуючі слова – *вино* і *делать* (росіянізм).

Маємо кілька слів, утворених *префіксально-постфіксальним* способом (наприклад: *Вихлебтатися* – «Позбавитися всього» [16, с. 40]; мотивуюче слово – *хлебтати*) та *префіксально-суфіксально-постфіксальним* способом (наприклад: *Вилітатися* – «Легенько, по-літньому одягнутись» [16, с. 39]; мотивуюче слово – *літо*).

Серед діалектної лексики маємо також невелику кількість дериватів, утворених *неморфемними* способами:

– *лексико-синтаксичним* (наприклад: *Запридух* – «Горілка, самогонка від початку відгону, первак» [16, с. 82]);

– *морфолого-синтаксичним* (наприклад: *Вечірня* (ім.) – «Тоня, яку тягнуть увечері» [16, с. 37]; *Вибіжна* (ім.) – «Місце на березі, куди причалює човен з другим кінцем кодоли, щоб тягти невід, коли його вже закинуто у воду» [16, с. 38]; *Вісова* (ім.) – «Крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми» [16, с. 41]);

– *лексико-семантичним* (наприклад: *Бомба* – «Сорт квасолі» [16, с. 26]; *Борода* – «1) Огір, пропуск під час косіння колоскових; 2) Непідібрана частина кіс при заплітанні; 3) Місце, де не зійшли сходи» [16, с. 26]; *Восток* – «Східний вітер, як правило, сильний» [16, с. 44]).

Отже, найбільша кількість дериватів була утворена суфіксальним способом. У процесі творення найбільш частотними за вживанням були суфікси *-к(а)*, *-ник*, *-ар* (*-яр*), *-к(и)*, *-ак(-як)*, *-ик*, *-ов*, хоча в літературній мові деякі з цих суфіксів (*-ар(-яр)*, *-к(и)*, *-ак (-як)*) у якості словотворчих формантів вживаються значно рідше, ніж у діалектному мовленні. У діалектному мовленні значно частіше, ніж у літературній мові, використовуються такі суфікси: *-ут(а)*, *-уш(а)*, *-л(о)*, *-н(я)*. Вражає розрив між кількістю дериватів, утворених суфіксальним способом, і кількістю дериватів, утворених іншими морфемними та неморфемними способами.

Серед аналізованої діалектної лексики найбільшу групу становлять деривати-іменники, другою за кількістю є група дериватів-прикметників. Мотивуючу базу для утворених дериватів складають переважно дієслова та іменники, хоча серед мотивуючих слів зустрічаються також прикметники і числівники. Цікавим є те, що для утворення більшої частини діалектних слів мотивуючою базою є слова, спільні і для діалектного мовлення, і для літературної мови. Рідше для утворення нового діалектного слова мотивуючим служить також діалектне слово (наприклад, для деривата *вакар* («людина, яка пасе корови, пастух, чередник») мотивуючим є слово *вака* («молд., корова»).

Література

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1982. – 352 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1987. – 250 с.
3. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Харків : Освіта, 1960. – 500 с.
4. Ващенко В. С. З історії та географії діалектних слів / В. С. Ващенко. – Харків : Освіта, 1963. – 140 с.
5. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Верхратський. – Львів, 1902. – 312 с.
6. Верхратський І. Про говір батюків / І. Верхратський. – Львів, 1912. – 204 с.
7. Гаєвський С. Говірка с. Михиринець Старокостянтинівського повіту Волинської губернії / С. Гаєвський // Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. – К., 1915. – С. 38-47.
8. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 251 с.
9. Дзензелівський Й. О. Конспект лекцій з української діалектології / Й. О. Дзензелівський. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1965. – 99 с.
10. Жилко Ф. Т. Нариси діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : АН УРСР, 1966. – 440 с.
11. Лисенко П. С. Словник діалектної лексики середнього і східного Полісся / П. С. Лисенко. – К. : АН УРСР, 1961. – 72 с.
12. Михальчук К. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / К. Михальчук // Колдовство. Документы – Процессы – Исследования В. Б. Антоновича. – Петербург, 1877. – С. 20-40.

13. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : ОДУ, 1958. – 80 с.

14. Москаленко А. А. Специфічна лексика українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського / [відп. ред. А. А. Москаленко]. – Т. XXV. – Одеса: ОДПІ, 1960. – С. 65-78.

15. Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології / А. А. Москаленко. – К. : Радянська школа, 1961. – 160 с.

16. Словник українських говорів Одещини / [за ред. О. І. Бондаря]. – Одеса : ОНУ, 2011. – 222 с.

17. Український діалектологічний збірник. Книга 3: Пам'яті Т. Назарової / [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – К. : Довіра, 1997. – 471 с.

18. Яцимирский Б. Описание говора с. Старой Ушицы Подольской губернии / Б. Яцимирский // Сборник отдела русского и славянского языка. – Т. 94. – № 3. – Петербург : Императорская АН, 1890. – С. 35-50.

Л. И. Хаценко,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ УКРАИНСКИХ ГОВОРОВ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье анализируются словообразовательные особенности диалектной лексики украинских говоров Одесской области: рассматриваются специфика использования словообразовательных формантов, способы образования диалектных слов [морфемные (суффиксальный, конфиксальный, основосложение, безаффиксный, префиксально-постфиксальный, префиксально-суффиксально-постфиксальный) и неморфемные (морфолого-синтаксический, лексико-синтаксический, лексико-семантический)].

Ключевые слова: способы словообразования, диалектная лексика, мотивирующее слово, дериват, словообразовательный формант.

L. I. Hatsenko,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department

DERIVATIVE PECULIARITIES OF ODESSA REGION'S DIALECT LEXIS

The article deals with the analysis of the dialect vocabulary of Odessa region from the point of view of its word-building peculiarities: the ways of forming of dialectisms and the peculiarity of using the word-building affixes are being viewed in the article.

The research of word formative peculiarities of dialectal lexicon to differentiate the territorial dialects is very perspective. Such research is of great importance for Ukrainian dialects of Odessa region, where you can discover the coexistence of different dialects: the south-western and south-eastern.

Having analyzed 600 derivatives from the «Ukrainian Dictionary of Odessa region's dialects» [16], we have found out that most of the derivatives are formed with the help of suffixes (suffixal method). The most frequent used suffixes in the process of creating were the following: -к(а), -ник, -ар(-яр), -к(и), -ак(-як), -ик, -ов, although it is obvious that the usage of suffixes (-ар(-яр), -к(и), -ак(-як)) in literary language is much less frequent than in the dialect speech. Such suffixes as -ут(а), -уш(а), -л(-о), -н(я) are used much more frequently in the dialect language than in the literary one.

There was a surprising gap in the amount of derivatives formed by suffixal method and derivatives formed by others : morphemic and nemorfemny methods. For example, there were not words among the analyzed ones formed by the prefixal method. Only ten derivatives are formed by prefixing and suffixal methods (бестáрка, бестáрник, бизрóшка, зáстінок, підпáрок, підпáлок, підлокóтник, відзéмок, відмóстка, вистрéлювати). Only 8 derivatives are formed by word composition method, word composition and suffixal methods and by combining word composition and bezaffiksny methods (близоóкий, близькогла́зий, верхопла́вка, виноделка, водовозка, водовóзня, круподьóрка, винодел). There was one derivative formed by prefix-postaffixal and one by prefix-suffixal-postaffixal methods (вихлебтатися, вилітитися). There were derivatives formed by bezaffiksny method: перегул, перері́з, перетóк, притула.

Only one derivative is formed by lexical-syntactic method (запридух), 14 derivatives-nouns are formed by morphological and syntactic methods (вечі́рня, вибі́жна, вісо́ва, запускна́, зорова́, їздовий, кормова́, кормовий, перекидна́, підвозна́, писана, рогова́, синова́, стояча). These derivatives occur by using lexical-semantic method: бомба, борода́, востóк, голóвка, грива, кобила, козел, по́лька, серце, шашлик, шия, щур¹, щур².

The largest group among analyzed dialectal vocabulary are derivatives-nouns, derivatives-adjectives follow them.

Verbs and nouns make the motivating base for formed derivatives, but we have met adjectives and numerals among the motivating words as well. The motivating base for formation of most dialectal words are common words from both dialectal and literary languages. New dialect words rarely appear thanks to other ones (other dialect words).

Key words: ways of word-building, dialect vocabulary, motivator, derivative, word-building affix.

УДК 811.161.2:81'373.611

Н. М. Хрустик,

к.філол. н., доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВОТВОРЕННЯ

У статті розглядаються сучасні тенденції розвитку українського словотворення. З'ясовується, якими є основні закономірності розвитку словотворення, подається їх коротка характеристика, визначаються й аналізуються причини, якими вони зумовлені.

Ключові слова: розвиток української мови, процес словотворення, продуктивність, сучасні тенденції розвитку.

Питання вивчення тенденцій розвитку мови загалом та її окремих підсистем завжди було й нині залишається **актуальним**. Його дослідження дозволяє фахівцям прогнозувати, що чекає на мову в майбутньому, яким буде її подальше функціонування. І. І. Ковалик зауважує: «Наукові лінгвістичні узагальнення основних закономірностей, що виявляються у процесі розвитку української мови, становлять одне з важливих завдань сучасного синхронічного і діахронічного вивчення її дериватологічної системи» [2, с. 53]. Під поняттям «основні загальні закономірності розвитку мови» дослідник пропонує розуміти такі тенденції, що охоплюють велику кількість однорідного мовного матеріалу на різних рівнях мови, результати дії яких виявляються і впливають на всю будову і специфіку цієї мови. Основним загальним закономірностям розвитку мови підпорядковуються часткові, індивідуальні тенденції, що певною мірою є конкретним виявом дії загальних закономірностей [2, с. 52]. У різний час тенденції розвитку українського словотворення досліджували І. І. Ковалик [2], В. О. Горпинич [1], Т. А. Космеда [3], А. М. Нелюба [5; 6] вивчають особливості розвитку гендерного словотворення. Т. А. Коць [4] та І. Д. Фаріон [8] розглядають тенденції, пов'язані з формуванням словотвірної норми. Закономірності розвитку словотворення в українській літературній мові другої половини ХХ ст. висвітлюються у праці «Українська мова» за ред. С. Я. Єрмоленко [7].

Мета нашої статті – визначити сучасні тенденції розвитку українського словотворення. **Об'єкт** вивчення – процес словотворення в сучасній українській мові. **Предмет** – закономірності розвитку словотворення на сучасному етапі. Ставимо собі за **завдання** не лише назвати основні тенденції розвитку сучасного українського словотворення, але й певною мірою схарактеризувати їх, а також розкрити причини, якими зумовлена їх поява.

Словотворення – один із найпотужніших засобів розвитку української мови. Саме воно є тим механізмом, за допомогою якого на базі внутрішніх мовних ресурсів та запозичень постійно оновлюється лексична система. Словотвір – вияв мовної динаміки. Позамовні чинники вимагають, а внутрішньомовні сприяють утворенню багатьох нових слів. Основним середовищем активного продукування лексичних одиниць виступає публіцистичний та розмовний стиль. Важливе місце в цьому належить спілкуванню в Інтернеті. Наше дослідження базується на спостереженнях, які стосуються, головним чином, мови ЗМІ, зокрема мовлення Першого каналу українського радіо. Звичайно, глибоке й повне вивчення закономірностей розвитку словотворчого процесу потребує ретельного їх дослідження в усіх стилях української мови. Серед основних тенденцій розвитку українського словотворення спостерігаються такі:

1. Словотвірна імпровізація – одна з найхарактерніших рис сучасного дериваційного процесу. Поява нових слів зумовлена двома основними причинами: одна з них – необхідність якнайточніше та якнайшвидше номінувати предмет, явище, дію, процес тощо, які не мають назви, друга – прагнення до мовної компресії. Відсутність цензури. Відчуття свободи, зокрема відчуття внутрішньої свободи, яке з'явилося у громадян у зв'язку з бурхливими соціально-політичними

змінами в українському суспільстві, матеріалізувалося у процесі словотворчості. Його наслідком є поява багатьох потенційних та okazіональних утворень. Напр.: *банк-помийка, бюджетіада, вікепедист, грантоспоживач, громадянотворення, грошозбиральний, грошопровід, доларизація, євроляпас, живоспів, істероїдний, кастингмани, киевофобія, кібер-простір, коаліціада, коаліціант, кошмарити, ленінопад, лідерчукізм, лугандони, манкуртопарламентар, машина-донор, мерофон, міністр-українофоб, мінстець, музеїзація, недоббитий, недопрезиденти, одепутатитися, омандачений, піночетизація, прокуроропад, прем'єріада, ректоропад, російсько-терористичний, сакральнo-політичний, салбургер, саломан, сепаруватися, стрічконосець, уряд-камікадзе, ціновал, ямковість* тощо.

2. Висока продуктивність таких способів словотворення, як слово- та основоскладання. Фіксується чимало слів, які є результатом дії цих шляхів деривації. Серед лексем – утворення, які виникли на українському ґрунті, а також ті, що з'явилися на базі запозичень. Нерідко слово- та основоскладанням утворюються слова, що поєднують рідномовні та запозичені компоненти. Пор., напр.: *агресивно-слухняний, барабанотерапія, бебі-бум, грантодавець, грантоінструмент, грантоспоживач, громадянотворення, грошозбиральний, грошопровід, депутат-неофіт, електрозлодій, іміджкомплекс, країна-терорист, ланч-конференція, ленінопад, манкуртопарламентар, маркер-рослина, медіаграмотність, оскароносний, прокуроропад, ректоропад, рок-коляда, самоїмідж, сатирик-шовініст, сепаратист-гастролер, старопередноворічний, стрічконосець, уряд-камікадзе, фахівець-іміджмейкер, червонохрестівець* тощо.

3. Висока продуктивність творення слів за допомогою запозичених афіксоїдів, зокрема префіксоїдів. Пор., напр.: *арт-директор, арт-кафе, арт-психолог, арт-ярмарок, гіперактивність, гіпердіагностика, гіперенергетичний, екс-українець, екс-урядовиця, квазіінформування, квазіментальність, максторгівля, мегадім, міні-вибори, міні-ГЕС, необільшовик, псевдобанкомат, псевдобрати, псевдодвері, псевдоеліта, псевдозамінування, псевдопрацівник, псевдореформатор, псевдотериторіальний, ретромайданчик, суперавангардний, суперзлочинець, суперпокупець, суперфаворит, топ-десятка, топ-красуня* тощо. Лексеми, утворені суфіксоїдами: *грантофобія, зрадофіли, киевофобія, путінофіл, путінофоб, шопоманія, шпигуноманія* тощо.

4. Деривати утворюються за зразком як продуктивних (*переговорник, самітник; майданівець, беркутівець, альфівець, айдарівець; псевдореформатор, псевдобрати*), так і малопродуктивних (*альянт, коаліціант, преміант, субсидіант*) та навіть непродуктивних (*агентеса, адвокатеса, драматургеса, клоунеса*) словотвірних типів.

У процесі словотворення запозичені лексеми активно поєднуються з питомими суфіксами (*люструвати, люстраційний, топовий*). Нерідко вони стають вершинами нових словотвірних гнізд Пор., напр.: *люстрація* → *люструвати, люстрований, люстраційний, люстраційно, люстратор* тощо. Для споконвічних слів більш характерна взаємодія із запозиченими префіксоїдами (*квазідержавність, міні-вибори, необільшовик, псевдопрацівник, супербезпечний*).

5. Активне творення слів за допомогою суфікса **-к-а** на базі словосполучень, складених власних назв, у яких у процесі деривації актуалізується одна з лексем (явище універбації). Пор., напр.: *автоцивілка* (цивільне страхування автомобілів),

адмінка адміністративна стаття), *безлімітка* (безлімітне страхування), *дисконтка* (дисконтна картка), *електронка* (електронна пошта), *мажоритарка* (обрання депутатів за мажоритарними округами), *персоналка* (персональний комп'ютер), *шенгенка* (шенгенська віза) тощо. Унаслідок мовної компресії відбувається згортання синтаксичної конструкції в одне слово.

6. Творення дієслів суфіксальним способом від тих іменників, від яких ще донедавна вони не утворювалися: *банкінгувати*, *волонтерити*, *годинити*, *декретувати*, *дефолтнути*, *джазувати*, *зафіналіти*, *іміджувати*, *каменувати*, *кандидувати*, *крахнути*, *кульмінуватися*, *листувати*, *мандражувати*, *сепаруватися*, *результувати*, *улаврити*, *фестивалити*, *фанатити*, *фільмувати*, *толерантувати* тощо. Цей процес продиктований прагненням до концентрації змісту, вираженого словосполученням, в одній лексемі. Пор.: *бути кандидатом* – *кандидувати*, *знімати фільм* – *фільмувати*, *видавати декрет* – *декретувати*.

7. Активне творення відприкметникових іменників безафіксним (нуль-суфіксальним) способом словотворення: *автокефал*, *екстрим*, *деструктив*, *колорад*, *конструктив*, *наїв*, *негатив*, *нейтрал*, *нелегал*, *неформал*, *позитив*, *радикал* тощо.

8. Утворення форм іменників жіночого роду, що позначають назви осіб за професією, родом діяльності, посадою, титулом тощо, у тих випадках, коли назва спільна для осіб чоловічої та жіночої статі. Особливо високою продуктивністю при цьому відзначається суфікс **-к-**: *байкерка*, *віце-спікерка* *депутатка*, *дизайнерка*, *директорка*, *експертка*, *єврокомісарка*, *звукорежисерка*, *канцлерка*, *ораторка*, *повстанка*, *прем'єрка*, *професорка*, *рестораторка*, *службовка*, *снайперка* тощо. Спостерігаються певні тенденції до зростання продуктивності також деяких інших синонімічних суфіксів: *борчиня*, *воякиня*, *географиня*, *мисткиня*, *монархиня*, *педагогиня*, *плавчиня*, *політологиня*, *продавчиня*, *психологиня*, *фотографиня*, *членкиня*, *шевченкознавчиня* (**-ин-**); *байкерниця*, *підприємниця*, *правниця*, *продавниця*, *сотниця*, *урядовиця*, *шевченкознавиця* (**-иц'-**); *агентеса*, *адвокатеса*, *драматургеса*, *клоунеса* (**-ес-**). Деякі з перелічених лексем фіксуються у словниках, що свідчить про їх усталеність.

9. Спостерігається зниження продуктивності аббревіатурного способу словотворення, що, очевидно, пояснюється незручністю при користуванні аброутвореннями через непрозорість їх внутрішньої форми. Утім, на основі нових та більш давніх українських аббревіатур, а також аббревіатур, запозичених, головним чином, з англійської мови, активно продукуються похідні утворення. Напр.: *АТО* → *атошник*; *ГУРТ* (громадське українське радіо і телебачення) → *гуртівець* (ініціатор проекту громадського українського радіо і телебачення); *ДНР* → *дегенерівський*, *дегенерець*, *дегенерівець*; *МАФ* (мала архітектурна форма) → *мафівський*; *МВФ* → *емвеефівський*, *проемвеефівський*; *ОБСЄ* → *обеесєшник*; *ОСББ* (об'єднання співвласників багатоквартирних будинків) → *оесбебешний*, *оесбебешник*; *СУ-29* → *сушка*; *VIP* → *VIP-боксер*, *VIP-гість*, *VIP-заручини*, *VIP-зона*, *VIP-клієнт*, *VIP-кухня*, *VIP-палата*, *VIP-персона*, *VIP-пішохід*, *VIP-сауна*, *VIP-сектор*, *VIP-столик*, *VIP-чиновник* тощо.

10. Поступове зростання продуктивності творення нових слів шляхом усічення за зразком аббревіації, поєднанням цього способу словотворення з іншими. Пор., напр.: *правосек*, *реж* (режисер), *сепар*, *укр*, *шоубіз* тощо.

Лексеми, утворені усіченням за зразком аббревіації, виступають продуктивною мотивувальною базою: *фан* → *фанівський, фанклуб, фанзона, фанкультура*; *фольк* → *фолькнер, фолькфестиваль*; *фест* → *Гоголь-фест, джаз-фест, джура-фест, колядка-фест, листопад-фест, романтик-фест, корон-фест, вареник-фест* тощо.

11. Поповнення лексичного складу мови шляхом лексикалізації морфем: *суб, квазі (ніби), псевдо, супер, топ, віп* тощо.

12. Утворення слів, одним із компонентів словотвірної структури яких є варваризми в україномовному написанні та в написанні латинською графікою: *бізнесвумен, девелоперська* (про фірму, яка розробляє плани, пов'язані з будівництвом), *нюджаз, ньюзаїзд, прес-кар, шоу-рум* (виставкова кімната), *пew-романтик, pew-українець, NEXТ-покоління* тощо.

13. Активізація лексико-семантичного способу словотворення. Зростання продуктивності цього способу пов'язане насамперед з утворенням нових термінів, які з'являються шляхом проникнення з однієї галузі людської діяльності в іншу. У зв'язку з цим показовими є лексеми, утворені лексико-семантичним способом, які функціонують у політичній термінології. Пор.: *віраж* (поворот, зміна), *газова голка* (залежність від газопостачання), *дах* (захист), *імплантувати* (пересаджувати), *ін'єкція* (вкрай важливе поповнення чогось), *харчовий кошик* (статистичний набір продуктів, який планується на людину), *макіяж* (приховування істини), *перегони* (тривала боротьба за лідерство), *пресинг* (тиск), *раунд* (етап), *реанімація* (відновлення), *тайм-аут* (перерва), *щеплення* (запобігання певним діям) тощо. Від слова *майдан* (велике незабудоване місце в місті або селі; площа) лексико-семантичним способом утворився дериват *майдан* зі значенням *революція Гідності*. Лексема *майдан*, у свою чергу, стала вершиною нового словотвірного гнізда, до якого ввійшли такі похідні утворення, як *майданівський, майданний, майданівець, майданівка, євромайдан, євромайданівський, євромайданівець, євромайданівка, автомайдан, автомайданівський, автомайданівець, автомайданівка, антимайдан, антимайданівський, антимайданівець, майданутий, постмайданний, післямайданний, помайдання* тощо.

14. Заміна словосполучень дериватами. Пор., напр.: *бути креативним* → *креативити*; *виконувати свою справу* → *справуватися*; *особа, яка обіймає високу посаду* → *достойник*; *здобути результати* → *результувати*; *з обох сторін* → *обопільний*; *легковажно ставитися* → *легковажити*; *проводити час* → *годинити*; *робити висновки* → *висновувати* тощо. Стислість як ознака українського словотвору є одним із рушійних чинників більшості із перелічених вище тенденцій його розвитку.

Отже, на основі розглянутого матеріалу можемо **результувати**, що сучасні закономірності розвитку українського словотворення є виявом двох протилежних тенденцій. З одного боку, – це процес поглиблення й розвитку національної специфіки, а, з другого боку, – інтеграційний процес з усіма його як позитивними, так і негативними моментами, зумовлений, головним чином, дуже активним впливом англійської мови. Як правило, наведені нами приклади фіксуються лише на мовленнєвому рівні і не подаються в лексикографічних працях. Уживання багатьох з них є порушенням літературної норми. Утім, саме мовна практика формує ці літературні норми. **Перспективу** дослідження сучасних тенденцій розвитку словотворення вбачаємо у вивченні закономірностей його розвитку у всіх стилях

української літературної мови, детальному аналізу, систематизації і узагальненні отриманих результатів.

Література

1. *Горпинич В. О.* Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.

2. *Ковалик І. І.* Вступ. Дериватологія (словотвір) як самостійна лінгвістична дисципліна та її місце у системі науки про мову / І. І. Ковалик // Словотвір сучасної української літературної мови : монографія. – К. : Наук. думка, 1979. – С. 5 – 56.

3. *Космеда Т. А.* Фемінізація сучасної української мови : актуалізація лексико-граматичного класу слів – назв осіб жіночої статі. Дещо про проблему їхнього лексикографування / Т. А. Космеда // Гендерна лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : колект. моногр. / Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова та ін.; за наук. ред. Т. А. Космеди. – Х.; Дрогобич : Коло, 2014. – С. 161 – 172.

4. *Коць Т. А.* Розвиток української дериватології і динаміка словотвірної норми / Т. А. Коць // Мовознавство. – 2011. – № 11. – С. 55 – 66.

5. *Нелюба А.* Лексико-словотвірні інновації. 2010 – 2011 : словник / А. Нелюба. – Х. : Харківське іст.-філол. товариство, 2012. – 100 с.

6. *Нелюба А. М.* Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі / А. М. Нелюба // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – Вип. 23. – С. 137 – 146.

7. Українська мова / за ред. Св. Єрмоленко. – Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej Opole 1999. – 324 с.

8. *Фаріон І.* Словотвірні норми – фундамент слова // Мовна норми : знищення, пошук, віднова : монографія / І. Фаріон. – [3-тє вид., доп.]. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. – С. 63 – 112.

Н. М. Хрустык,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ УКРАИНСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматриваются современные тенденции в развитии украинского словообразования. Определяются основные закономерности развития словообразования, производится их краткая характеристика, определяются и анализируются причины их возникновения.

Ключевые слова: развитие украинского языка, процесс словообразования, продуктивность, современные тенденции развития.

UKRAINIAN WORD DERIVATION'S MODERN DEVELOPMENT TENDENCIES

The article is devoted of the question of studying the modern trends development of the Ukrainian language in derivation. The author proves of this problem being adequate, actual and perspective. The trends development in derivation of different years outlined and defined in works by I. I. Kovalyk, V. O. Horpynich, T. A. Kosmeda, T. A. Kots, A. M. Neluba, I. D. Farion.

The purpose of our research is to study modern trends development of the Ukrainian language in derivation. The object of the research is proper functioning derivation of the Ukrainian language. The subject of our research is modern trends development in derivation. To teach the aim we should solve such problems: outline definitive the modern trends development of the Ukrainian language in derivation; to study characteristic of this trends development and what causes their formation.

Metodology. The descriptive method, continuous sampling method, the method of morphemic and derivational analysis are used.

Results. The main modern trends development of the Ukrainian language in derivation states: the ways of word building such as lexical semantic, stem, composition, abbreviation, univerbation and other are active formative. The brevity is important characteristic for the Ukrainian word-formation.

Key words: functioning of the Ukrainian language, development of the derivation, productivity, modern trends development.

УДК 81'374.26

Я. П. Яремко,
к. філол. н., доц.,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка,
доцент кафедри української мови

ПРАГМАТИЧНА ЗАБАРВЛЕНІСТЬ ТЕРМІНА-ПОЛІТОНІМА

У статті обґрунтовано думку про те, що оптимальним середовищем для семантичної самореалізації терміна є комунікативний (глобальний) контекст, де термін неминує набуває триєдиної прагматичної (конотативної, імплікативної, емотивної) забарвленості. Наголошено, що нові грані у пізнанні лінгвістичного феномену терміна-політоніма висвітлює синтез функціонально-комунікативного та когнітивістського підходів.

Ключові слова: термін-політонім, комунікація, антропоцентризм, прагматичний компонент.

У сучасному мовознавстві очевидною є тенденція переосмислення звичних, майже аксіоматичних тверджень про природу терміна, його значення, функції ознаки, як от: однозначність, точна співвіднесеність з поняттям, системність, відсутність синонімії, лаконічність і т.д. [13, с. 188]. Тракткування терміна як динамічного антропоцентричного мовного знака виявляє, що ті названі вище «системи» вимог, яким нібито повинні відповідати справжні терміни, у реальному мовному житті, у комунікативних умовах швидше бажані, ніж дійсні. Наріжним каменем лінгвістичної прагматики стає не просто принцип антропоцентризму, а егоцентризму. Він акцентує увагу на реальному мовцеві, чия мисленнева й мовленнева діяльність реалізується щоразу в новому і конкретному комунікативно-прагматичному просторі. Саме тут відбувається семантична самореалізація терміна. Прагматичну забарвленість терміна програмує на когнітивному рівні неодновимірність позамовної дійсності, якою є, зокрема, політична. Тому функціонально-комунікативний підхід у взаємодії з когнітивістським висвітлює нові грані у пізнанні характеру основного репрезентанта цієї політичної дійсності – політичного терміна (терміна-політоніма), чим і зумовлюється актуальність наукової розвідки.

Об'єктом дослідження є національна політична термінологія як система не лише лінгвального, а й ідеологічно-культурного кодування. Тож предметом дослідження стала передусім культурна детермінованість семантики політичного терміна, зокрема його прагматичного компонента, синкретична природа якого потребує комплексної лінгвістичної характеристики.

Порівняно з іншими суспільно-політична термінологія в українському мовознавстві досліджувалась досить активно (А. Бурячок, Т. Панько, О. Сербенська, М. Леонова, О. Новоставська) у рідчій формально-семіотичній парадигмі, тобто на основі власне лінгвістичної методології і виключно внутрішньолінгвістичними методами. Методологічна основа пропонованого дослідження базується на міждисциплінарних принципах, які розкривають взаємозв'язок *політичної культури – етнічної свідомості – національної мовної картини світу*. Звернення до національної мовної особистості (людини, народу) як рушія когнітивно-культурного поступу надають змогу простежити взаємодію мовних і прихованих мисленневих структур, які можуть бути реконструйовані за комунікативними прагматичними смислами. Тому поєднання принципів логікоцентризму, системоцентризму – з одного боку та антропоцентризму (етноцентризму, егоцентризму) – з іншого уможливить розкриття синкретичної природи політичного терміна.

Мета наукової розвідки – шляхом розширення дослідницької парадигми – від структуралістської до антропоцентричної – виявити закономірність виникнення прагматичної забарвленості у семантиці терміна-політоніма як результату взаємодії когнітивних структур (психологічно реального значення), комунікативних структур (прагматичного значення мовця) і мовних (системного значення). Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: а) довести необхідність перегляду традиційних уявлень про мовну семантику терміна, вироблення нових підходів до вивчення такого лінгвістичного феномену як термін-політонім; б) висвітлити цілісність триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) компонента у значеннєвій структурі політичного терміна; в) обґрунтувати перспективність формування нового напрямку лінгвістичних досліджень – *антропологічного термінознавства*.

Теоретична цінність статті полягає у застосуванні нових методологічних стратегій, у поглибленні прагмалінгвістичного осмислення характеру терміна, онтологічна сутність якого з погляду когнітивної прагмалінгвістики постає в дещо іншому світлі. Новітнє лінгвістичне мислення створює підґрунтя для виокремлення у системі лінгвістичних дисциплін нового напрямку – *антропологічного термінознавства*. Пропонована стаття є ілюстрацією своєрідного «лінгвістичного експансіонізму» – входження ідей, сформованих у лінгвістиці, у культуру, психологію, філософію, когнітологію тощо. Тож її матеріали можуть прислужитись у викладанні як нових дисциплін (соціолінгвістика, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, комунікативна та прагмалінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвополітологія тощо), так і традиційних (вступ до мовознавства, загальне мовознавство, лексикологія, історія української мови). У цьому полягає практична цінність отриманих результатів студіювання.

Неодновимірність прагматики як інтегрального (етнопсихолінгвістичного) явища зумовила різноманітність трактування її об'єкта вивчення, місця в структурі словесного знака, її інгредієнтів тощо, а відтак – спричинила невизначеність статусу прагматики. Розбіжності фіксуються, зокрема, навколо таких питань:

- 1) чи є прагматика складовою лексичної семантики чи особливим рівнем мови;
- 2) яке місце прагматики в структурі словесного знака;
- 3) яка структура прагматики знака;
- 4) чи тотожні поняття «прагматичне значення» і «конотативне значення»;
- 5) який характер конотативності у термінології – узуальний чи okazіональний.

Тут бодай контурно окреслимо основні акценти згаданих проблем.

Одне з вузлових питань, що потребує розв'язання, – яка структура прагматики знака. Наповнюваність цієї структури безпосередньо залежить від трактування об'єкту прагматики і діапазону її функціонування.

Існує думка (Т. Дейк, Д. Лакофф), що прагматику потрібно визнати особливим рівнем структури мови. Деякі дослідники (О. Білявська) трактують прагматичний аспект значення як окрему категорію, що відрізняється від конотації, вбачаючи в ньому інформацію про учасників комунікації й умови комунікації. Поширеним у сучасній семасіології є також ототожнення прагматичного і конотативного значення, де конотацію здебільшого інтерпретують як додаткові щодо денотативно-сигніфікативного змісту слова смислові, емоційні, експресивні, оцінні і стилістичні компоненти [8, с. 92-93]. Така аморфність конотативного значення створювала підґрунтя для різних його позначень: емотивне значення, експресивно-стилістичне значення, емоційно-експресивне забарвлення слова, емоційне напластування тощо. Можна помітити, що включення в структуру конотації, яка відображає ставлення мовця до дійсності, стилістичного компонента не є з погляду семіотики цілком виправданим. До того ж структурно неоднорідним є сам стилістичний компонент. Тому ми поділяємо думку, що «доречно, кажучи про лексичне значення, включати в це поняття тільки ті експресивні елементи, які стійко і однозначно характеризують саме явище, яке відображає слово (напр., *донос*, *гордыня*), не включаючи в нього тих стилістичних елементів, які характеризують стиль і призначення мовлення чи мовців (архаїзми, діалектизми, професіоналізми)»

[14, с. 112]. Іншими словами: те напластування у значенні слова, яке розширює характеристику денотата через імплікаціонал, є невід'ємною частиною лексичного значення, а точніше – його прагматичного аспекту. Ця прагматика підтверджується на лексикографічному рівні супровідними позначками типу «іронічне», «зневажливе», «пестливе», «урочисте» та ін. Натомість позначки типу «книжне», «офіційне», «розмовне», «архаїчне», «діалектне» тощо вказують на функціонально-стильову належність слів, не додаючи ніяких прагматичних відтінків до предметно-логічної частини лексичного значення.

На відміну від конотативного та стилістичного компонентів, імплікативний компонент не має лексикографічного втілення. Він являє собою смисл, який буквально не передається під час висловлювання, а виводиться з нього шляхом смислового аналізу. Оскільки у висловлюванні закладено, як правило, більше, ніж сказано чи відбито у словнику, то імплікативний компонент (або імпліцитний, або імплікатура) теж вважається з погляду прагматики частиною значення. Причому у значення слів (чи речень) входять лише ті імплікатури (термін Г. П. Грайса), які є конвенціональними, узагальненими [12, с. 144-146]. У комунікативно-прагматичному просторі, що базується на осі «адресант – адресат», значення політонімів постійно варіюються і виступають, по суті, як вживання.

Прагматичний ореол значення слова формує і емотивний компонент, який теж, ясна річ, лексикографічно не відтворюється. З погляду психолінгвістики саме «емоційний тон» є вирішальним чинником зміни значення слова, оскільки слово служить не тільки засобом розуміння, але й засобом вираження афекту [8, с. 14, 15]. Емотивне вираження завжди «супроводжує» семантичну самореалізацію політоніма, створюючи відповідне прагматичне тло для інтонаційної характеристики явища політичної дійсності. До прикладу, у політичному дискурсі радянського періоду цей фон мав ідеологічно запрограмоване забарвлення: світле (позитивне), якщо йшлося про соціалістичну дійсність (*розвинутий соціалізм, соціалізм з людським обличчям*) і негативне, якщо характеризувався її антипод – капіталістична дійсність (*загниваючий капіталізм, акули капіталізму* тощо). У сучасному пострадянському суспільстві, де внаслідок глобальних трансформацій політична картина світу як особливий спосіб відтворення реальності у свідомості соціуму [5, с. 43] стала неоднорідною, розмитою, емотивний спектр став значно багатшим і водночас неоднозначно сприйманим. Внаслідок удосконалення політтехнологій, зокрема у засобах масової інформації, способи впливу на людську свідомість стали тотально нав'язливими, хоча не завжди впізнаваними. Стимулювання емоційних подразників дозволяє проникати у підсвідомість і маніпулятивно нагнітати відчуття страху, незахищеності, невпевненості у завтрашньому дні, а в результаті – інфікувати внутрішній психічний світ, тобто душу людини, зневірою та апатією. Це створює підґрунтя для реалізації у комунікативному акті принципу конгруентності (відповідності, узгодження), коли повідомлювана інформація викликає у адресата ту ж емоцію, яку програмує мовець.

Тому слушно, на нашу думку, слова, семантичну самореалізацію яких супроводжують суб'єктивовані конотативний, імплікативний та емотивний компоненти, що взаємодіють в прагматичній площині, можна означити узагальненою назвою «*прагматизми*». У плані вираження *прагматизм* органічно входить у словотвірний тип зі значенням «назви мовних понять»: *діалектизм*,

побутовізм, етнографізм тощо. Властивість політоніма на мовленнєвому рівні поєднувати в собі синтез компонентів – *поняттєвого, конотативного, імплікативного, емотивного* – співвідноситься зі стрижневими функціями терміна: когнітивною (пізнавальною, інформативною) і комунікативною, тобто здатністю виражати поняття, ідеї, думки й інтонаційно передавати їх комунікантам. У політичному дискурсі ці функції взаємодіють з двома іншими: *оцінною*, у якій закладено суб'єктивне ставлення комунікантів (*конотативний та імплікативний компоненти*), й *афективною*, що передає емоції та почуття.

Тож, повертаючись до актуальності дослідження прагматичного аспекту, зауважимо: симбіоз його складових створює труднощі у розмежуванні під час семасіологічного аналізу власне семантичних і прагматичних ознак слова, що виявляються у взаємопереході інтенціонального та імплікаціонального елементів значення. Дифузія цих ознак не дає змоги однозначно стверджувати, **що** панівне у цій взаємодії – «членування» чи оцінка [9, с. 382]. Прихований, латентний характер конотацій та імплікатур, які не фіксуються у словниках і у мовному повсякденні можуть бути неусвідомленими, підсилює ці труднощі.

Особливо це стосується становлення політичної терміносистеми, семантичний континуум якої об'єднується навколо соціально значущих понять-корелятивів: «прогресивне-регресивне», «істинне-хибне», «своє-чуже», «добро-зло» та ін. Соціально-історичні зміни спричиняють реструктуризацію когнітивної, а відтак – і термінологічної бази як вияву перекодифікації суспільно-політичного знання. Ця перекодифікація закладає в політонімах змінну ідеологічну характеристику того чи іншого політичного явища, змінюючи при цьому власне прагматичний «заряд» значення політоніма.

Політоніми мають ту семантичну особливість, що їх конотація може бути подвійною: закладеною в інактуальному (системному, мовному) значенні і актуальному (мовленнєвому). В актуальному значенні приховано багато смислових можливостей слова, які можуть реалізуватися в певних контекстах. Тоді виразно проявляється прагматична функція політоніма як знака, внаслідок чого він обростає новими смисловими нюансами, ніби вбираючи і наміри мовця-суб'єкта та слухача-об'єкта, і стилістичний клімат епохи, і багато різних адгерентно-асоціативних та інгерентно-асоціативних утворень [1, с. 68]. З цього погляду мовні значення постають викристалізованими моделями когнітивних структур. Ця кристалізація відбувається в процесі мовленнєвої діяльності людини, де закладається генетична основа майбутнього значення. Тому мовленнєва семантика, з одного боку, виконує конститутивну функцію, будучи базою формування семантики мовної, з іншого – комунікативну, реалізуючи значення у конкретному комунікативному акті. Звідси випливає, що мовне значення, не будучи відображенням дійсності в гносеологічному розумінні цього терміна, служить інструментом актуалізації процесу відображення навколишнього світу у свідомості людини [2, с. 53]. Саме через свідомість як посередницьку ланку між дійсністю і словом-знаком відкриваються пізнавальні можливості мови: «Мова є засіб не виражати головну думку, а створювати її... вона не відображення сформованого світогляду, а діяльність, яка його створює...» [11, с. 258].

У площині досліджуваної теми – прагматичного значення словесного знака – концептуальне твердження О. Потебні виводить на з'ясування давньої і такою ж мірою актуальної проблеми – проблеми значення і смислу. Красномовним

свідченням цієї актуальності є інтенсивні дослідження у зарубіжній і вітчизняній семасіології (Ю. Апресян, Н. Арутюнова, А. Вежбицька, Т. Ковалевська, Н. Кондратенко, В. Кононенко, М. Кочерган, В. Левицький, В. Леман, А. Леонт'єв, В. Манакін, Б. Серебрєнніков, Ю. Степанов, Ч. Філмор та ін.). Інтегральний характер цієї проблеми виходить за межі власне лінгвістики і стосується таких антропологічних наук, як етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, комунікативна та прагмалінгвістика, психолінгвістика, нейролінгвістика, лінгвополітологія, лінгвокультурологія та ін. Якраз неврахування чинників синкретичного характеру, що спричиняє відокремлене вивчення категорій значення і смислу, є основним каменем спотикання в теорії лінгвістичної семантики.

Досить поширеним є твердження, що значення і смисл протиставляються як позаконтекстний зміст слова (у словнику) і контекстний (дискурсний) варіант значення, а відтак: значення – системна (мовна) категорія, а смисл – актуальна (мовленнєва); значення – інваріантна, постійна категорія, а смисл – варіантна, мінлива, детермінована мовленнєвим чи ситуативним контекстом [8, с. 10]. Прихильники потєбніанської традиції в сучасній семасіології мовному значенню («ближче значення», за термінологією Потєбні) протиставляють смисловий зміст (смисл) слова («дальше значення», за Потєбнею) – величину ситуативну і контекстуально зумовлену. На думку А. В. Бондарка, «значення і смисл являють собою не різні і незалежні об'єкти, а різні сторони, аспекти, форми існування мисленнєвих (мисленнєво-мовних і мисленнєво-мовленнєвих) одиниць, які виявляються здатними до взаємних переходів, до перекодування» [3, с. 39]. У такому баченні вченого простежується певна переакцентація співвідношень понять «значення» і «смисл», зв'язок між якими здебільшого розглядався лише в одному напрямку: від значення – до смислу (значення в системі мови і його реалізація в мовленні). А. В. Бондарко загострює увагу на зв'язку цих понять, їх здатності «до взаємних переходів, до перекодування». Ця думка знаходить продовження у психолінгвістичній концепції, згідно з якою між корелятивними категоріями – змістом і смислом – існують і генетичні відношення, коли певне значення розглядається як результат вербалізації смислових структур, які відображають ознаки пізнаного об'єкта номінації. Відтак генетично первинним компонентом означеного є смисл як вияв суспільно виробленого ставлення до дійсності, а мовне значення є вторинним відображенням дійсності.

Сприятливим полем для проростання прагматичних особистісних смислів є політична картина світу, сформована у свідомості національної мовної особистості. Адже індивідуальна свідомість через належність суб'єкта до певного суспільно-історичного періоду й до певної етнокультурної спільноти не може бути відстороненою – вона завжди більшою чи меншою мірою аксіологічна. Відтак індивідуальна свідомість – не лише знання про дійсність, але й ставлення до неї. Смисл укорінений у культурному бутті, у самій оцінній діяльності суб'єкта, породжуваний нею і по-різному прагматично забарвлений. Тому діалог на осі «автор – читач (слухач)» неможливий без семіотичних відмінностей, так само як неможливий при абсолютних відмінностях. У діалозі потенційно закладені та варіативність сприйняття, ті різнотлумачення, які формують прагматичний ореол слова. На цю діалогічну асиметричність свого часу звертав увагу В. Гумбольдт: «Люди розуміють одне одного не тому, що передають співрозмовнику знаки

предметів, і навіть не тому, що взаємно налаштовують один одного на точне і повне відтворення ідентичного поняття, а тому, що взаємно торкають один в одного один і той же ланцюг чуттєвих уявлень і початків внутрішніх понять, торкаються до тих самих клавіш інструмента свого духу, завдяки чому у кожного спалахують у свідомості відповідні, але не тотожні смисли» [4, с. 165-166]. Така асиметрія сприйняття в межах однієї мовної культури, на індивідуально-мовленнєвому рівні, зумовлена тим, що побічні «співзначення», які напластовуються на предметно-поняттєве ядро лексичних значень, породжені передусім індивідуальним світосприйняттям мовця, його внутрішнім (культурним, духовним) Я, уявою, умінням бачити «боковим» зором. Комунікативну асиметрію може посилювати ситуативний контекст, тобто мовленнєва ситуація, у якій відбувається спілкування (вказівка на суб'єктів мовлення, їх соціальну позицію, час, умови та інші чинники комунікації). Так виникає глибинний, можна сказати, стереоскопічний ефект семантики слова. Він наводить на думку, що лише глобальний (комунікативний) контекст, який охоплює вербальний (мовний і мовленнєвий), ситуативний, культурний (контекст культури) та особистісний контексти, дає змогу побачити багатогранну семантику словесного знака, зокрема його прагматичного смислу. Позаяк комунікативні суб'єктивні смисли стосуються передовсім внутрішнього світу національної мовної особистості (людини, народу), її ідеологічних засад, уявлень про політичне буття, то навіть політоніми-інтернаціоналізми типу *демократія, парламент, опозиція, референдум, нація, еліта, націоналізм, соціалізм* тощо будуть викликати в буденній мовній свідомості спільномовних, а тим більше – різномовних комунікантів неоднакові реакції-асоціації. Смыслові конфігурації задає ідеологічна оптика, адже національна політична культура нерозривно поєднана з ідеологією, яка моделює в політиці систему ідеалів та цінностей. В аксіологічно-прагматичному вимірі вона визначає, *що* вважати суспільним добром, а *що* – злом, у *що* вірити і *як* варто діяти в тих чи тих суспільних обставинах. Тому кожен політонім – аксіологічно забарвлений й ідеологенний.

Порівнюючи слово із твором мистецтва, який відбиває індивідуальний образ світу, В.Гумбольдт зауважував: «Є всі підстави вважати, що слова різних мов, які позначають навіть найбільш конкретні предмети, не є повними синонімами і »коли вимовляють *грец. ίππος, лат. equus, нім. Pferd* «кінь», то мають на увазі не зовсім одне і те ж» [4, с. 306]. Звідси випливає, що ігнорування прагматичних елементів під час зіставного аналізу на лексикографічному рівні може створити лише видимість еквівалентності міжмовних корелятивів, підтвердженої спільним значенням у словнику.

З погляду когнітивної прагмалінгвістики як етнопсихолінгвістичного явища політична термінологія повинна розглядатися не як «річ в собі», а як результат унікального культурно-політичного досвіду народу, його розумово-оцінної діяльності, відображеної у мовній картині світу. В процесі історичного розвитку набуті і «переплавлені» у свідомості політичні знання виливаються в етнічно зумовлені ідеологічні матриці, які накладають відбиток на прагматичний компонент у значеннєвій структурі політоніма.

Те, що прийнято вважати національно-культурним надбанням, відображає «наївна картина світу». Як факт повсякденної свідомості, «наївна картина світу» органічно поєднана з політичною термінологією, носієм і творцем якої

є національна мовна особистість. Саме вона здійснює мовну концептуалізацію політичної дійсності, по-своєму інтерпретує різні явища, традиції, події національного буття. Не протиставляючи «наївний» погляд на світ «науковому», вкажемо на ту інтегральну зону, де ці погляди перетинаються. Йдеться про концептуальну (поняттєву) картину світу (ККС), яка має універсальний характер, тому що є спільною для народів із більш-менш однаковим рівнем політичної культури. Натомість мовна картина світу (МКС) виявляє не тільки спільність організації (концептуалізації) політичної дійсності, а й своєрідність її бачення. Оскільки за межами ККС залишаються ті периферійні зони, які виступають носіями національно-специфічної аксіологічної інформації, то цілком слушно вважати ККС підґрунтям мовної. Саме в національно-мовній картині світу терміни-політоніми набувають етноцентричної інтерпретації.

Таким чином, стереоскопічна виразність семантики політонімів проявляється через двомодусний спектр існування слова – у мові і мовленні, коли видно не лише значущість слова на основі парадигматичних чи синтагматичних зв'язків, але й той прихований потенціал, що реалізується на основі комунікативно-прагматичних характеристик соціально важливих явищ. Прагматичний аспект, розкриваючи семантичну наповнюваність політонімів смисловими «соціальними» семами, увиразнює національну своєрідність мовної картини світу. Це дає підстави для визначення: політоніми – це слова, словосполучення, що співвідносяться з поняттями політичної сфери і семантично самореалізуються на комунікативно-прагматичному рівні через триєдину характеристику (конотативну, імплікативну, емотивну) пізнаних явищ політичної дійсності.

Перегляд традиційних схем опису галузевих термінологій у межах структуралізму, стратегічна антропоцентричність наукової кваліфікації терміна, визнання пріоритетної ролі людського фактора в процесах творення й інтерпретативної рецепції термінопонять, неоднорідність семантики політичного терміна, зокрема його прагматичного компонента, спонукали автора до розробки нового напрямку лінгвістичних досліджень – *антропологічного термінознавства* [16, с. 2], ідеї якого окреслено у цій науковій розвідці.

Література

1. *Алефиренко Н. С.* Спорные проблемы семантики: [монография] Н. С. Алифиренко. – М.: Гнозис, 2005. – 325 с.
2. *Апресян Ю. Д.* Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37-67.
3. *Бондарко А.В.* Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Львів: Наука, 1978. – 158 с.
4. *Гумбольдт Вильгельм фон.* Избранные труды по языкознанию; пер. с нем. под. ред. и с предисл. Г. В. Рамшивили / В. Фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
5. *Іващенко В.* Політоніми в інформаційному просторі «політичної картини світу» / В. Іващенко // Українська термінологія і сучасність: Зб. наукових праць. – Київ: КНЕУ, 2001. – С. 43-47.

6. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2001. – 344 с.
7. Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс: текстуалізація реальності. – Одеса: Чорномор'я, 2007. – 156 с.
8. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2006. – 512 с.
9. Мартине А. Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. Вып. III. – М.: Прогресс, 1963. – 253 с.
10. Павиленис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
11. Потебня А. А. Эстетики и поэтика / А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 613 с.
12. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница: Нова книга, 2008. – 345 с.
13. Татаринов В. Л. История отечественного терминоведения. Направления и методы терминологических исследований: очерк и хрестоматия / В. А. Татаринов. – М., 1995. – Т. 1.
14. Шмелёв Д. Н. Очерки по семасиологии русского языка / Д. Н. Шмелёв. – М.: Наука, 1964.
15. Яремко Я. П. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації / Я. П. Яремко. – Дрогобич: Вимір, 2015. – 434 с.
16. Яремко Я. П. Концептуальні поняття сучасної політології: лінгвокогнітологічний аспект: автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 / Ярослав Петрович Яремко. – Одеса 2015. – 36 с.
17. Dijk T. A. Studies in the Pragmatics of Discourse / T/ A/ van Dijk. – The Hague; Paris; N.Y.: Mouton Publishenrs, 1982. – 331 p.
18. Wierzbicka A. Cross-cultural pragmatics. The semantics of humon interaction / A. Wierzbicka. – Berlin; N.Y.: Mouton de Cruyter, 1991. – 344 p.

Я. П. Яремко,

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Івана Франко,
кафедра украинского языка

ПРАГМАТИЧЕСКАЯ ОКРАСКА ТЕРМИНА-ПОЛИТОНИМА

В статье утверждается, что оптимальной средой для семантической самореализации термина служит коммуникативный (глобальный) контекст, где термин неминуемо приобретает триединую прагматическую (коннотативную, имплицативную, эмотивную) окраску. Подчеркивается, что новые грани в познании лингвистического феномена термина-политонима отражает синтез функционально-коммуникативного и когнитивистского подходов.

Ключевые слова: термин-политоним, коммуникация, антропоцентризм, прагматический компонент.

POLITICAL TERM'S PRAGMATIC COLORING

Socio-political terminology in the Ukrainian linguistics has been studied quite actively (A.Buryachok, T.Panko, O.Serbenska, M.Leonova, O.Novostavska) in the mainstream of the formal-semiotic paradigm, that is based on the actual linguistic methodology and exclusively innerlinguistic methods. The methodological basis of the lingual-cognitological analysis of the conceptual notions is the triad « culture – consciousness – language». Expanding the research paradigm – from linguocentric (structural) to the anthropocentric (ethnocentric) – allowed the expansion of the newest (discursive) nature of the term-politonim, its value, features and functions in a real communicative process. It also enabled to see not only a lingual but an ideological and cultural coding system in the political terminology. In fact, the latter stimulates the emergence of the triune pragmatic (connotative, implicative, emotional) meaning in a political term. Appealing to the national lingual personality (person, people) as the engine of the cognitive-cultural progress will enable us to trace the interaction of the lingual and hidden structures of thinking that can be reconstructed by the pragmatic communicative meanings. That is why the combination of the principles of the logicocentrism, systemcentrism – on the one hand and anthropocentrism (ethnocentrism, egocentrism) – on the other hand will allow to discover the syncretic nature of the political term. The purpose of the scientific exploration is to reveal a pattern of the occurrence of the pragmatic colouring in the semantics of the term-politonim as the result of the interaction of the cognitive structures (psychologically real meaning), communicative structures (the pragmatic significance of the speaker) and lingual (system value).

Key words: term-politonim, communication, anthropocentrism, pragmatic component.

СОЦІОЛІНГВІСТИКА ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ

УДК 811.161.2'27(477.74-22):371

О. В. Антонюк,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови;

У. В. Кришталь,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
бакалавр кафедри української мови

МОВНА СИТУАЦІЯ В МОНО- ТА ПОЛІЕТНІЧНИХ РОДИНАХ ШКОЛЯРІВ ШИРЯЇВСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Статтю присвячено функціонуванню української мови в моно- та поліетнічних сім'ях школярів Ширяївського району. Особлива увага звертається на належність до етнічного складу родини та її вплив на ступінь прихильності до етнічної або державної мов.

Ключові слова: мовна ситуація, респондент, етнос, поліетнічний, моноетнічний.

Мова відіграє визначальну роль у процесі формування особистості людини, здобуття нею освіти, є для неї засобом повсякденного спілкування, інструментом накопичення знань, прилучення її до надбань культури, національної самоідентифікації людини, а також, як правило, одним з головних чинників формування сучасної нації.

З огляду на складну історію становлення української державності та розвитку української мови, а також на те, що українську мову вважає рідною переважна більшість населення України (67,5% населення України за даними перепису 2001 р.), Конституція визнає державною саме українську мову. Причому зазначене положення міститься у розділі I Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні як фундаментальні принципи, що складають засади громадянського суспільства та правової державності [6].

Мовно-культурний фактор є вирішальним у становленні національних держав. Відсутність в Україні державної мовно-культурної політики призвела до того, що у державі склалась рівноважна двомовна ситуація. Кількісні показники поширення української та російської мов свідчать про однаково сильну демографічну потужність обох мов, хоча вони по-різному проявляються в різних регіонах.

Актуальність та практична цінність дослідження полягає у спрямуванні роботи на вирішення практичних завдань розширення соціальної бази української мови і повернення їй функціональної повноти, сприятиме накопиченню важливого матеріалу для майбутніх теоретичних узагальнень, проблем білінгвізму, диглосії, змішування мов.

Асиміляція значної частини українського населення, що спричинила ослаблення національної самосвідомості українців, витіснення української мови російською у східних, південних і частково центральних областях України, передусім у великих промислових центрах, становить одну з головних перешкод у побудові національної держави, незалежної від колишньої імперської метрополії.

Деформованість мовної ситуації України полягає в тому, що співвідношення українськомовної та російськомовної частин населення не відповідає співвідношенню українців і росіян на її території. Українська мова ніде на власній території не стала такою, що охоплює не тільки титульну націю, вона не об'єднує також українську політичну націю, сукупність усіх громадян держави незалежно від їхнього національного походження [10].

Теперішню мовну ситуацію України характеризує конфлікт між двома літературними мовами – українською та російською.

Результати перепису 2001 року щодо виявлення мовних характеристик груп національних меншин якраз і показали, що у функції мови міжнаціонального спілкування в Україні домінує не українська, що було б закономірно для державної мови, а все ще російська.

Щодо титульної нації, то українців в Україні мешкає 37 мільйонів 542 тисячі, що становить 77,8 % усього населення України.

85,2 % українців назвали рідною українську мову і 14,8 % вважають рідною російську.

Особливістю національного складу населення Одеської області є його багатонаціональність, за даними Всеукраїнського перепису населення (2001 рік), на території області мешкали представники ста тридцяти трьох національностей і народностей. У національному складі населення переважна більшість українців, чисельність яких становила 1542,3 тис. осіб. Таким чином, станом на сьогодні в Одеському регіоні мешкає 62,8% українців, 20,7% росіян, 6,1% болгар, 5% молдован, 0,5% євреїв та 4,9% мешканців інших національностей.

Мовний склад населення характеризується такими даними: українську мову вважали рідною 46,3% населення області, що на 5,1 відсоткового пункту більше, ніж за даними перепису 1989 року. Російську мову визначили як рідну 41,9% населення, порівняно з минулим переписом населення цей показник зменшився на 5,2 відсоткового пункту. Незважаючи на те, що у місті є регіональна мова – російська, більшість батьків вважає за потрібне навчати дітей у школах з українською мовою навчання.

Ширяївський район розташований у центрі Одеської області. З початку свого заснування характеризується багатонаціональним складом населення. Найбільший вплив на місцевих мешканців чинить російська мова. У Жовтні, одному з найбільших населених пунктів району, спостерігається відносно високий відсоток використання російської мови у зв'язку з тим, що село є місцем компактного проживання людей ромської національності.

Успіх будівництва самостійної держави залежатиме від того, чи вдасться владі надати двомовному розвитку країни зворотного напрямку, тобто побороти неприродний для держави білінгвізм.

Для успішного виконання цього складного завдання необхідно провести соціолінгвістичне обстеження різних територій і на його базі визначити показники

демографічної і комунікативної потужності української і російської мов у різних сферах, виявити їхні оцінні характеристики.

Мета дослідження полягає у проведенні аналізу внутрішньої та зовнішньої оцінки ступеня прихильності до української мови у Ширяївському районі Одеської області та визначенні тенденцій поширення української мови як основного засобу комунікації в усіх сферах життя району.

Наше дослідження полягало в опитуванні молоді шкільного віку. Опитування було проведено методом анкетування, в якому взяли участь 563 респонденти віком 14 – 17 років, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах Ширяївського району. Опитування громадської думки школярів було проведено в усіх загальноосвітніх навчальних закладах району: Бранкованівській ЗОШ I – III ст, Вікторівській ЗОШ I – III ст, Жовтневому НВК «ЗОШ I – III ступенів – ДНЗ», Катерино-Платонівському НВК «ЗОШ I – III ступенів – ДНЗ», Макарівській ЗОШ I – III ст, Малигонівській ЗОШ I – II ст, Маркевичевському НВК «ЗОШ I – III ступенів – ДНЗ», Мар'янівській ЗОШ I – III ст, Миколаївському НВК «Світанок» – «ЗОШ I-III ст. – ДНЗ», Новоєлизаветівській ЗОШ I – III ступенів, Новосвітівській ЗОШ I, II ступенів, Олександрівському НВК «ЗОШ I – III ст. – ДНЗ», Орджонікідзевській ЗОШ I – III ступенів, Осинівському НВК «ЗОШ I – III ступенів – ДНЗ», Преображенському НВК «ЗОШ I – III ст. – ДНЗ», Саханській ЗОШ I – III ст, Старомаякській ЗОШ I – III ст, Червонокутській ЗОШ I – III ст, Чогодарівському НВК «ЗОШ I – III ст – ДНЗ» та Ширяївському НВК «Олімп» «ЗОШ I – III ст. – гімназія».

В анкетах пропонувалося вказати свою національну приналежність, національну приналежність батьків, своє місце народження та вік.

Усього в анкетах респондентам було подано дев'ятнадцять питань з варіантами відповідей. Питання торкалися усіх сфер життя респондентів: навчання, спілкування у родині, вільного часу, спілкування з однолітками, спілкування у різних життєвих ситуаціях та з носіями різних мов, деяких питань мовної політики України.

Учнів було поділено на дві групи: респондентів із моноетнічних українських сімей та респондентів із поліетнічних сімей.

Серед 563 респондентів свою національність визначили як українську 94,8% опитаних. 5,2% зазначили або іншу національність, або зазначили, що один із батьків є українцем, а другий має іншу національну приналежність.

Розподіл відповідей на питання «Яку мову Ви вважаєте рідною?» дав результати, які дещо відрізняються від розподілу груп населення за етнічною ідентифікацією. Українську мову зазначили рідною 96,4%, російську – 2%, іншу – 1,2%, українську та іншу – 0,4%. Варто сказати, що навіть у сумі варіант рідної російської та рідної іншої не дають 5,2%.

Щодо питань, що стосуються мовної політики, то тут спостерігається однозначний результат – 95,9% вважають, що державною має бути саме українська мова (хоча, як зазначалось вище, рідною українську вважають 96,4%), а 88,6% бажають отримувати освіту українською мовою.

Результати загального опитування також показали, що незважаючи на те, що 94,8% респондентів є українцями, російську мову окремим варіантом обрано у всіх питаннях анкети. Найвищий показник прихильності до російської мови – 28,3% у

питанні про мову спілкування у присутності російськомовних людей. Найнижчий – 0,2% у питанні про мову звернення до вчителів.

Отже, загалом можна дійти висновку, що соціолінгвістична ситуація у районі досить стабільна, адже показники прихильності до української мови досить високі, особливо у питанні про рідну мову та питаннях, що стосуються мовної політики та шкільного життя. У блоці питань, що стосуються спілкування з незнайомими та російськомовними людьми показник прихильності до української мови різко падає, що можна трактувати як комплекс меншовартості.

Серед 563 респондентів свою національність визначили як українську 94,8% опитаних. Серед них рідною вважають 97,7%, російську – 1,5%, іншу – 0,6% українську та іншу мови – 0,2%, що одразу дає змогу дійти висновку, що не всі респонденти вказали свою національність такою, якою вона є. Трактувати це можна по-різному: або це вплив комплексу меншовартості, або, незважаючи на те, що у респондентів є коріння інших національностей, вони все ж вважають себе українцями. Щодо того, що 1,5% респондентів цієї групи зазначили рідною російську мову, однозначної відповіді отримати неможливо: це або росіяни за національністю, які вважають себе все ж українцями, або українці, які неприхильні до мови свого народу, чи вони вже настільки звикли, що звідусіль звучить російська мова, що не вважають за потрібне використовувати українську. Пояснень цьому може бути безліч, а виною цьому знову ж таки комплекс меншовартості.

Досить низький показник прихильності до української мови респонденти подають у питанні про мову спілкування у повсякденному житті – 59%. Російська та українська разом як варіант – 38,4%, російська – 1,6%.

Знову ж таки не дають приводу для гордості показники вибору української мови як мови вибору засобів масової інформації – лише 29,4%. Відсоток вибору української мови як засобу читання художньої літератури – 73,7%.

Мовою родинного спілкування українську обирають 74,5%, що теж достатньо низький показник, зважаючи на те, що опитування проводилось серед осіб, що вважають себе українцями. 23,4% в родині спілкуються як українською, так і російською мовами, а 1,7% – тільки російською.

У блоці питань, що стосуються шкільного життя, найвищий показник прихильності до української мови – 90% у питанні про мову звернення до вчителів, а найнижчий – 70,9% у питанні про мову спілкування з однокласниками. Українській та російській як варіанту надають перевагу 28,1%, російській – 1%.

Щодо питань, що стосуються спілкування з незнайомими людьми та спілкування у розважальних закладах, то тут показник прихильності до української мови коливається у межах 60%. Показник вибору української та російської мов як варіанта не падає нижче 28,7% та не перевищує 33,8% у питанні про мову, якою відповідають у кафе, магазинах, це пояснюється тим, що у розважальних закладах та центрах збуту товарів часто працюють приїжджі люди – носії різних мов, а от з незнайомими літніми людьми респонденти спілкуються переважно українською мовою – 81,6%.

За відсутності російськомовних людей опитані надають перевагу українській мові – 84,3%, а от у їх присутності українську мову як засіб спілкування обирають лише 48,6%. Українську та російську як варіант обирають 25,4%, а от показник

прихильності російської мови різко зростає з 2,6% (у попередньому питанні) до 26%. Як зазначалось вище, це пояснюється так званим комплексом меншовартості.

Питання, що стосуються мовної політики України, дали такі показники прихильності до української мови: державною її хочуть бачити 96,1%, мовою освіти – 89,3%.

Серед 563 респондентів було виділено групу, у яку ввійшли респонденти із моноетнічних сімей іншої національності та поліетнічних сімей з одним із батьків українцем. Число опитаних становить 5,2%. Серед них 79,3% свою національність зазначили як українську. Цих респондентів не було поділено на окремі групи, та деяку статистику все ж було зроблено: серед дітей із поліетнічних сімей з одним із батьків українцем свою національність як українську зазначили 94,7%, іншу – 5,3%. Серед дітей із моноетнічних сімей-носіїв іншого етносу свою національність як українську зазначили 45,5%, іншу – 54,5%.

Респондентів із поліетнічних сімей можна поділити умовно на 3 групи: тих, що не вказали, хто саме із батьків якої національності – 15,8%; респондентів, у яких українка мати – 47,4% у кого українець батько – 36,8%. 5,3% дітей із поліетнічних сімей свою національність як іншу зазначили ті респонденти, у яких носієм українського етносу є батько. Цікавими питаннями для такого зрізу респондентів є питання про рідну мову та мову спілкування у сім'ї.

Отже, українську мову рідною вважають 100% респондентів, у яких українцем є батько, у тому числі і той відсоток, що вказав іншу національність. Опитані, у чиїх сім'ях мати українка, українську мову зазначили рідною 77,8%, а 22,2% зазначили рідною російську (у цих випадках батько є росіянином).

Щодо питання мови, якою спілкуються у родині, то респонденти, у яких українцем є батько, подали такі результати: 42,9% у сім'ї спілкуються українською мовою, 42,9% спілкуються і українською, і російською, 14,2% спілкуються російською (у цих випадках мати є росіяною). Респонденти, у яких українкою є мати, подали такі результати: 33,3% дітей спілкуються українською мовою, 66,7% – українською та російською разом.

Загалом серед опитаних із поліетнічних сімей та моноетнічних сімей-носіїв іншої національності нараховано 8 національностей: азербайджанці, вірмени, гагаузи, грузини, молдовани, роми, росіяни та татари.

Цікаво подивитись з точки зору носія певного етносу на мову рідну та мову держави, у якій він мешкає. Отже, респондент, у якого мати українка, а батько азербайджанець (1 особа) свою національність визначив як українську, рідною мовою вважає українську, у родині спілкується українською, державною та мовою навчання хоче бачити українську мову.

20,8% від загальної кількості респондентів становлять особи-носії вірменської національності. 50% із них свою національність визначили як українську (в усіх один із батьків є українцем), 50% зазначили, що вони є вірменами (в усіх випадках, іншої крім вірменської національності, у сім'ї не зазначають). Рідною мовою вважають українську – 50%, іншу – 33,3%, українську та іншу – 16,7%. У родині українською та російською мовами спілкується 33,3%, іншою – 66,7%. Респонденти-носії вірменської національності одноголосно вважають, що в Україні державною та мовою освіти повинна бути українська мова.

Респондент, у якого батьки гагаузи, зазначив, що за національністю він гагауз. Рідною він вважає гагаузьку мову, у родині спілкується українською та

російською, вважає, що державною мовою та мовою освіти в Україні повинна бути українська мова.

Респондент, у якого батько українець, а мати грузинка, свою національність визначив як українську, рідною вважає українську мову, у родині спілкується українською та російською мовами, вважає, що державною мовою та мовою освіти в Україні повинна бути українська мова.

24,2% від загальної кількості респондентів становлять особи-носії молдовської національності. Серед них 42,9% мають обох батьків молдован, 57,1% – одного із батьків молдовської національності, іншого – української. 71,4% цих респондентів свою національність ідентифікують як українську, 28,6% вважають себе молдованами. 14,3% респондентів рідною вважають молдовську мову, 85,7% – українську. У родині українською мовою спілкується 57,1%, українською та російською – 14,3%, молдовською – 28,6%. 100% респондентів вважають, що державною мовою має бути українська. Щодо мови освіти, то тут відповіді розподілились таким чином: українською – 85,7%, усіма мовами – 14,3%.

10,4% респондентів є носіями ромської національності. Серед них 66,7% вважають себе українцями, 33,3% – ромами. Українську мову вважають рідною 100% респондентів. У родині спілкуються українською 33,3%, українською та російською – 66,7%. 100% вважають, що державною мовою та мовою освіти в Україні має бути саме українська мова.

31% респондентів є носіями російського етносу. Усі 100% мають у сім'ї і російську, і українську національності. 100% респондентів вважають себе українцями. Рідною зазначили українську мову 66,7%, російську – 33,3%. Мовою спілкування у родині 11,1% обирають українську, 66,7% – українську та російську, 22,2% – російську мову. 77,8% опитаних вважають, що державною мовою в Україні має бути українська, 22,2% хотіли б бачити державними українську та російську мови. Українською мовою бажають навчатися 77,8%, всіма мовами – 22,2%. Щодо більш детального розгляду відповідей цих респондентів, то можна сказати, що у 52,6% питань окремим варіантом виділяється російська мова. Найвищий показник прихильності до неї спостерігається у питанні про мову спілкування у присутності російськомовних людей. Щодо української мови, то вона як варіант присутня у 100% питань, найвищого показника прихильності до неї сягає 88,9% у питанні про мову звернення до вчителів. Найнижчий показник прихильності до української мови (11,1%) спостерігається у питаннях про мову перегляду телепередач, мову родинного спілкування та мову, якою відповідають у кафе та магазинах.

3,4% опитаних мають татарське коріння. Свою національність респонденти зазначили як українську, рідною вважають українську мову, у родині спілкуються українською, вважають, що державною та мовою освіти має бути саме українська мова.

Детально аналізуючи відповіді представників кожного етносу окремо, можна дійти висновку, що респонденти із поліетнічних сімей та сімей-носіїв іншої національності, можливо, відчувають деякі незручності, живучи в іншій державі. Можна спостерігати так званий комплекс меншовартості перед представниками українського етносу. Тільки 24,1% зазначили, що вони є іншої національності. При цьому серед них лише 14,3% (це одна особа) визначили свою національність як іншу, маючи ще й українське коріння. Всі інші зазначили, що обоє батьків є носіями іншої національності. 13,8% зазначили, що батьки мають іншу національність, але

себе респонденти зідентифікували як носіїв української національності. Також можна зазначити, що представники іншої національності відчують комплекс меншовартості не лише перед представниками української національності, а й перед представниками російської. Так, у питанні про мову спілкування у присутності російськомовних людей російська мова має аж 44,8%, а українська – 20,7%.

Щодо представників мішаних сімей (рос. та укр.), то тут картина інша. Вони відчують комплекс меншовартості лише перед представниками російського етносу. Тільки ці учні неодноголосно обирають державною українську мову. В загальному опитуванні респондентів цієї групи саме вони дають у більшості відповідей анкет російську мову окремим варіантом.

Ця група респондентів подає найвищий показник прихильності до української мови у питанні про мову звернення до вчителів – 93,1%, найнижчий – у питанні про мову спілкування у присутності російськомовних людей – 20,7%. Російська мова окремим варіантом зустрічається у 57,9% питань. Найвищого показника прихильності до неї сягає у питанні про мову спілкування у присутності російськомовних людей – 44,8%. Інша мова окремим варіантом фігурує у 26,3% питань, ще 21% іншої мови спостерігається у варіантах іншої разом з українською та іншої разом з українською та російською мовами. Найвищого показника ступеня прихильності до себе вона сягає у питанні про мову спілкування у родині – 20,7% (у цьому ж питанні російська мова має 6,9%, українська – 27,6%).

Загальне опитування школярів показало, що молодь району вільно володіє російською мовою, але перевагу надає українській. Високими показниками української мови відзначені питання про спілкування із вчителями та літніми людьми, що дає змогу зробити висновок, що вчителі та старше покоління сприяють збереженню мови. Найбільший вплив чинить російська мова через телебачення та російськомовних людей, які приїжджають працювати до населених пунктів району. Українською мовою телепередачі переглядають тільки 28,5%. А російською мовою різко починають спілкуватися україномовні діти з незнайомими людьми або у розважальних закладах. Найбільший відсоток прихильності до російської мови спостерігається у питанні про спілкування з російськомовними людьми – 28,3%.

Загалом результати опитування у цих двох групах відрізняються. Мовою повсякденного життя українську обирають лише 58% респондентів із моноетнічних українських сімей, що є досить низьким показником прихильності до української мови, а група поліетнічних сімей подає взагалі 38%. Низький показник вибору української мови як мови засобів масової інформації – 29,4% у групі моноетнічних сімей, а у поліетнічних – 10,4%. Також низький показник вибору української мови як мови родинного спілкування – 74,5%, у групі поліетнічних сімей – це лише 27,6%. Порівняно із респондентами із моноетнічних сімей діти із поліетнічних сімей гірше володіють українською мовою – лише 44,5%. Різняться відповіді на питання про спілкування з незнайомими людьми – 66,2% і 31% вибору української мови як засобу спілкування у групах відповідно.

Загалом умови для забезпечення повноцінного функціонування української мови в усіх досліджених населених пунктах Ширяївського району сприятливі, незважаючи на те, що великий вплив має російська мова, якою розмовляють люди, що приїжджають до населених пунктів працювати в розважальних закладах та центрах збуту товарів. Безумовно, найбільший вплив має телебачення. Власне українською дивляться телепередачі лише 28,5%. Навчальні заклади, вчителі, які в

них працюють, забезпечують якнайкращі умови для збереження та розвитку української мови. І, звичайно, старше покоління, батьки також неабияк сприяють збереженню мови та прищеплюють повагу та любов до рідного, хоч діти так прагнуть бути ближче до міста та усього, що з ним пов'язано, у тому числі і до чужої, російської мови (бо це ж престижно).

В цілому мовна ситуація стабільна та однозначна. Переважає українська мова практично в усіх сферах життя. Рідною її вважають 96,4% респондентів, а те, що державною має бути саме українська вважають 95,9% опитаних.

Література

1. *Антонюк О. В.* Особливості мовної ситуації у навчальному соціумі смт. Ширяєве / *О. В. Антонюк, У. В. Кришталь* // *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів : колект. моногр.* – Одеса : ПолиПринт, 2015. – С. 101 – 107
2. *Біланюк Л.* Підсвідоме ставлення до мов: дзеркало мовної політики / *Л. Біланюк* // *Урок української.* – 2001. – №7. – С. 5 – 9.
3. *Бондар О. І.* Деградація лінгвосоціуму: ознаки і типи / *О. І. Бондар* // *Записки з загальної лінгвістики.* – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 3. – С.10 – 15.
4. *Бурда Т.* Мотивація мовної поведінки білінгвів (Психолінгвістичне дослідження) / *Т. Бурда* // *Урок української.* – 1999. – № 9 – 10. – С. 11.
5. *Залізник Г. М.* Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдешній / *Г. М. Залізник, Л. Т. Масенко.* – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2001. – 95 с.
6. Конституція України. – К.: Просвіта, – 1996. – 80 с.
7. *Куліков О. М.* Історія і люди. Ширяєве / *О. М. Куліков* – Одеса: Друкарський дім, 2010. – 319с.
8. *Півторак Г. П.* Українці: звідки ми і наша мова: дослідження, факти, документи / *Г. П. Півторак* – К.: Віпол, 2014 – 279 с.
9. *Радевич-Винницький Я. К.* Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання: монографія / *Я. К. Радевич-Винницький* – Київ-Дрогобич: Просвіт, 2011. – 592 с.
10. *Ткаченко О. Б.* Українська мова: сьогодення й історична перспектива / *О. Б. Ткаченко,* – К.: Наукова думка, 2014. – 512 с.

Е. В. Антонюк,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка;

У. В. Кришталь,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ЯЗЫКОВАЯ СИТУАЦИЯ В МОНО- И ПОЛИЭТНИЧЕСКИХ СЕМЬЯХ ШКОЛЬНИКОВ ШИРЯЕВСКОГО РАЙОНА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена функционированию украинского языка в моно- и полиэтнических семьях школьников Ширяевского района. Особое внимание

обращается на принадлежность к этническому составу семьи и её влияние на степень приверженности к этническому или государственному языкам.

Ключевые слова: языковая ситуация, респондент, этнос, полиэтнический, моноэтнический.

O. V. Antonyuk,

Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of the Ukrainian Language;

U. V. Kryshstal,

Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of the Ukrainian Language

THE LANGUAGE SITUATION IN THE MONO- AND MULTIETHNIC FAMILIES OF THE PUPILS OF SHYRIAIEVE DISTRICT OF ODESA REGION

The language plays a significant role in the process of formation of the personality, getting the education, is the means of everyday communication, the instrument of accumulation of knowledge, involving into the cultural heritage, national self-identification of the person and also as a rule one of the main factors of formation of the modern nation.

The relevance and practical value of the study lay in the focus of the work on the solution of the practical tasks of the extension of the social base of the Ukrainian language and the return of its functional completeness, will contribute to the accumulation of the important material for the future theoretical generalizations, problems of bilingualism, diglossia, mixing of the languages.

The deformation of the language situation in Ukraine consists in the fact that the correlation between the Ukrainian speaking and the Russian speaking parts of the population doesn't correspond to the correlation between the Ukrainian and the Russian people on its territory. The Ukrainian language nowhere on its own territory became such that will cover not only the title nation, it doesn't unite either the Ukrainian political nation, the totality of all the citizens of the state despite their national origin.

The purpose of the study lays in the conduction of the analysis of the internal and external evaluation of the degree of adherence to the Ukrainian language in the Shyriaieve district of the Odesa region and in the determination of the tendency of the extension of the Ukrainian language as the main means of communication in all the spheres of life of the district.

The pupils were divided into two groups: Учнів було поділено на дві групи: the respondents from mono-ethnic Ukrainian families and the respondents from multiethnic families.

Key words: language situation, respondent, ethnos, multiethnic, monoethnic.

**СОЦІОФОНЕТИЧНИЙ ОПИС УКРАЇНСЬКОГО МОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ
МОЛОДІ (ШИПЛЯЧІ – СВИСТЯЧІ, ЇХ ПРЕ- ТА ПОСТПОЗИЦІЯ)**

У статті зроблена спроба виявлення, аналізу та опису девіацій, що виникають у результаті порушення норм орфоєпії, зокрема вимови шиплячих перед свистячими та навпаки, а також передньоязикових звуків [д],[т] перед ними. На основі соціопитування (запис на аудіоносії) виокремлено стійкі та слабкі норми вимови, вказано важливі вимовні проблеми.

Ключові слова: соціопитування, стійкі та слабкі норми вимови, девіації, шиплячі, свистячі, звуки [д],[т].

Ставлення до кодифікованої літературної норми різко змінилося в часи соціальних зрушень, лібералізації усіх сфер суспільного життя. З одного боку рефлексії над мовною нормою, як зазначає С.Єрмоленко, свідчать про явище соціологізації наукової, власне лінгвістичної сфери, з другого - виявляють складні процеси утвердження статусу української мови, проблеми культивування в суспільстві літературного різновиду як вищої форми національної мови [7, с. 275]. У суспільстві з високим рівнем освіти й культури неодмінно культивується висока оцінка зразкової літературної мови. Літературна мова, при всій своїй різноманітності, є, безумовно, чимось єдиним, проте цього ніяк не можна сказати про вимову, де зазвичай спостерігаються різні варіанти, які не виходять за межі норми.

Однією із основних комунікативних ознак культури мовлення є правильність, тобто визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі. Сьогодні існує багато праць, спрямованих на підвищення культури спілкування й культури української мови, наприклад праці О. Пономарева, О. Сербенської, Н. Бабич, С. Єрмоленко, с. Караванського, М. Пентиліук, Г. Волкотруб, О. Горбул, О. Кубрак, Т. Чмут, с. Шевчук та ін. Українську школу орфоєпії представляють Н.І.Тоцька, М.А.Жовтобрюх, М.Ф.Наконечний, М.М.Фащенко. Питання літературної вимови завжди цікавило й українських дослідників у діаспорі, про що свідчать публікації І. Огієнка, Я. Рудницького, О. Горбача.

Порушення норми є суспільно небезпечним явищем, оскільки неодмінно фіксуються у сфері свідомого чи підсвідомого, спричиняють формування неправильних лінгвостереотипів і тим самим заважають виробленню й закріпленню літературних норм у соціумі. Проблемою девіативності займалися Ю. Апресян, В. Девкін, В. Виноградов, Т. Булигіна, А. Шмельов, О. Падучева. На сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки створено концепції, за якими: помилки досліджуються задля удосконалення мовлення, підвищення рівня грамотності мовців (Н. Бабич, М. Волощак, Н. Непийвода) [1; 4; 11]; аналізуються у практичній стилістиці як джерело кодифікації норм (Н. Ботвина, О. Пономарів) ; осмислюються

причини виникнення помилок та досліджуються шляхи їх усунення й попередження (В. Мамушин, Л. Покровський).

Основна мета нашого дослідження – зробити спробу виявлення, аналізу та опису типових помилок вимови, зокрема вимови шиплячих перед свистячими та навпаки, а також передньоязикових звуків [д], [т] перед ними, залежно від сфери діяльності респондентів. Об'єкт дослідження: українське мовлення молоді різних сфер та вікових груп, зокрема його орфоепічна нормативність. Предметом дослідження є володіння орфоепічними нормами сучасної української мови, зокрема орфоепією звукосполук (шиплячі перед свистячими; свистячі перед шиплячими; африкатизація [т], [т'] перед свистячими та шиплячими; африкатизація [д], [д'] перед свистячими та шиплячими). Попередниками у дослідженні окремих питань проблеми – передусім соціофонетичного опису української мовлення – можна назвати Н.І. Тоцьку, Л.І. Прокопову [12], М. М. Фащенко [13].

Норми вимови сьогодні, на жаль, ігноровані, про що свідчать численні мовленнєві девіації респондентів. Соціофонетичне опитування було проведено студенткою 2 курсу Ткачук Іриною, зібраний матеріал зафіксовано на аудіоносії (диктофоні). Респонденти - учні 10-11 класу Савранської ЗОШ, студенти філологічного факультету болгарського та українського відділень Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова, хіміки-лаборанти СПТУ. Для соціопитування було підібрано слова, у яких можна простежити володіння орфоепією звукосполук: [дйеву́йіс':а], [мйелу́йіс':а], [зв'áz'с'а], [мор'óц'с'а], [д'óс'ц'і], [см'уз'ц'і], [ху́стоц':і], [п'рін`іш:у], [в'ір`іш:у], [п'арашч'ин], [в'ів`іш:у], [моту́жч'ин], [ж:увати], [в`ідзступ], [в`ідззнака], [в`ідзцентровий], [в`ідз:еркалення], [в`ідз:еркалення], [п`іджж'ивіти], [в`іджж'истити], [п`іджж'шукати], [п`іджж:ерела], [б'ра́цтво], [ко́р'іц:е].

У мовному потоці звуки виступають не відокремлено, а разом, тому вони взаємодіють один з одним і уподібнюються. Як відомо, українській мові властиві уподібнення за дзвінкістю, м'якістю, місцем і способом творення в групах приголосних. В українській орфоепії діють два закони – вимова свистячих перед шиплячими і шиплячих перед свистячими. Шиплячі приголосні перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за місцем творення змінюються на свистячі: бачи́шся [бачис':а], запоро́жці [запоро́з'ц'і], водичці́ [водиц':і], качці́ [кац':і]. Свистячий приголосний перед шиплячим є слабким і зазнає змін – звучить як шиплячий через асиміляцію за місцем творення: безжа́лісний [беиж:ал'існий], розжа́рений [рож:ареиний], відні́сиши [в`ідн'іш:у] [6, с. 64]. Передньоязиковий приголосний [д] перед свистячими внаслідок регресивної асиміляції за способом творення змінюється на свистячий [д̂з], а за способом і місцем творення - на шиплячий африкат [д̂ж]: [д] + [с] → [д̂зс]: відступ [в`ідзступ]; [д] + [ц] → [д̂зц]: відцура́тися [в`ідзцур'атіес'а]; [д] + [ш] → [д̂жш]: відшлі́фувати [в`іджшл'іфувати]; [д] + [ч] → [д̂жч]: відч'ині́ти [в`іджч'иені́ти]; [д] + [ж] → [д̂жж]: віджива́ти [в`іджж'ієва́ти]; [д] + [з] → [д̂зз]: відзвук [в`ідззвук] [3, с. 125].

У мовленні студентів спостерігається уподібнення свистячих наступним шиплячим: *прині́сиши*, *Парасч'ин*, *виві́зиши*, *моту́зч'ин*, *зжува́ти*. 80% студентів філологічного факультету першого та другого курсів підтверджують загальноприйняті кодифіковані норми: [п'рін`іш:у], [п'арашч'ин], [в'ів`іш:у], [моту́жч'ин], [ж:увати]. Майже всі лаборанти хімічного факультету вимовляють

чітко кожен звук, без уподібнення: [сш] замість [ш:], [сч] замість [шч], [зш] замість [жш], [зч] замість [жч], [зж] замість [ж:]. Близько 50% учнів 10-11 класів Савранської ЗОШ допускають такі ж помилки. Отже, можна засвідчити вплив правопису на вимову респондентів. Правопис із самого початку став головним чинником нормування й регулювання не лише писемної форми літературної мови, а й усної: написане сприймалось й сприймається переважною більшістю носіїв літературної мови як норма вимови. Таким чином, правопис, у багатьох моментах не відбиваючи домінуючих у мові особливостей вимови, завжди впливав на неї. Тому усне літературне мовлення під впливом орфографії набувало неорганічних для української мови рис: ці особливості почали стосуватися не лише звукового образу мовлення, а сягали глибинних змін – фонемного рівня мови [10, с. 183]. Орфоепічна норма не повинна далеко відходити від правопису, хоч і не треба прагнути до повної відповідності вимови і орфографічної норми [2, с. 41-42].

Кодифіковані норми вимови, які формувалися у тісному зв'язку з орфографічними, простежуються ще в рукописах, першодруках старої та нової української літературної мови, а перші дослідження вченими особливостей української літературної мови викладені ще у працях ХІХ століття. Про особливості української вимови, зокрема особливості вимови звукосполук, які були досліджені нами, є свідчення у багатьох правописних системах, побудованих більшою чи меншою мірою на фонетичних засадах. Можемо провести паралелі між сучасною вимовою української мови та пам'ятками, в яких фіксовано ті зміни, які відбувалися у мовленні і які становлять тепер орфоепічну норму. Наслідки асиміляції свистячого перед шиплячим засвідчують писемні пам'ятки ХІІ-ХІV ст.: *ижьъженуть* (Єв. 1270, 20). Асиміляція свистячого перед наступним шиплячим відбита і в літописі С. Величка: *рожжаковало* (187), у фразеологічній збірці К. Зиновієва: *ро(ш)чину* (235) [10, с. 180]. Отже, в писемних пам'ятках переважає закріплена на письмі асиміляція свистячого перед шиплячим, а більший відсоток української молоді ігнорує ці тонкощі вимови.

85 % філологів болгарської мови вимовляють правильно шиплячі перед наступним свистячим в усіх із запропонованих слів, а саме: *дивуєшся* [диєу'јуіс':а], *милуєшся* [миєу'јуіс':а], *зв'яжся* [зв'аз'с'а], *морочся* [мор'оц'с'а], *дощі* [д'оц'ц'і], *сму́жці* [смуз'ц'і], *хусточці* [ху'стоц'ц'і]. 90 % учнів допустили помилку при вимові слів *зв'яжся*, *морочся*: [зв'аш'с'а] замість [зв'аз'с'а], [мор'оц'с'а] замість [мор'оц'с'а]. Крім відсутності уподібнення внаслідок асиміляції, можемо спостерігати оглушення дзвінкого, що також є порушенням норм. У сучасній українській літературній мові дзвінкі приголосні завжди звучать дзвінко – в кінці слова і перед глухими приголосними (за окремими винятками). Про це, за даними дослідженнями М. М. Фащенко, знають 50-60% студентів першого курсу українського відділення (*соло[д]кі*, *ва[ж]кий*, *лісово[з]*), 55-65 % студентів третього курсу та вчителів-мовників (*голу[б]чик*, *ні[д]пасич*) [13, с. 16]. Щодо студентів хімічного факультету – слова *дивуєшся* [диєу'јуіс':а], *милуєшся* [миєу'јуіс':а] вимовлені правильно всіма учасниками опитування, викликало труднощі слово *хусточці* [ху'стоц'ц'і], де без потреби пом'якшували [ч] та не уподібнювали його до [ц], що суперечить кодифікованій вимові. Слід зазначити, що палаталізований [ч] більш властивий російській мові, тому спостереження показує, що цей звук вживається переважно жителями міста, які спілкуються російською. Лише 10 % філологів української мови дотримались рамок правильної вимови, більшість студентів у слові *дощі* допускали регресивну асиміляцію за дзвінкістю без уподібнення до свистячого:

[д'ожц'і] замість [д'ос'ц'і]. В інших прикладах слів спостерігаємо наступне: [жс'] замість [з'с'], [чс'] замість [ц'с'], [ж ц'] замість [з'ц'], [чц'] замість [ц':]. Слід зауважити, що для асиміляції велике значення має темп мовлення. При швидкому темпі асиміляція відбивається повно. При повільному - асиміляція може мати лише частковий характер.

У досліджуваних пам'ятках нової української літературної мови виявлено: послідовно передається на письмі асиміляція шиплячого перед свистячим у граматиці О. Павловського: *преться* (91), *печуроцьці* (82). Яскраво представлена ця вимовна особливість у П. Куліша: *запорозці, книзці, довідається*. Але вимова шиплячого [ж] перед свистячим як свистячого внаслідок асиміляції за місцем творення не засвідчується на письмі у словнику П. Білецького-Носенка: *запорожській*. Очевидно, вимова [ж] перед свистячим була різною, тому засвідчуються паралельні написання у рукописах Т. Г. Шевченка: *запорожци, запорозци*. Зрідка представлена вимова [ш] перед свистячим як [с'] в альманасі «Русалка Дністрова»: *вибирається* (197), *зведеться* (100), *але нап'єшся* (18). Виразно зафіксовано вимову [шс] як [с'с'] в рукописах Т. Г. Шевченка: *смієшся* (399), *птаства* (235). Вимова [чц] як [ц'ц'] започаткована ще в «Енеїді» Котляревського, а в рукописах Т. Г. Шевченка передається двома літерами щц або однією ц: *вкупоци, хатиноци, ріцці, купоци*, однак відповідна асиміляція не засвідчується у західноукраїнських джерелах – у «Русалці Дністровій», у граматиці М. Осадци, але передається у фразеологічній збірці К. Зіновієва [10, с. 182].

Асиміляцію передньоязикового приголосного [д] перед свистячим продемонстрували правильно як [дз] лише 50 % студентів філологічного факультету. Школярі у словах *відзнака, відцентровий, відзеркалля* чітко вимовляють [д] та [з], деякі оглушують [з], вимовляючи його як [с], та [д] при вимові переходить у свою глуху пару [т], тобто також оглушується, це є грубим порушенням мовної норми. Майже 50 % хіміків вимовляють [*в'ідзнака*] замість [*в'ідзнака*], безперечно, впливає темп мовлення та відсутність теоретичних знань. Загалом приголосні [дз] та [дж] у деяких граматичних формах, очевидно під впливом російської мови, переходять у звичайні фрикативні звуки або й зовсім випадають, наприклад: [*звоник*].

На позначення [дз] у граматиці Я. Головацького вживається зрідка буквосполучення дз: *дзвонь* (9), *дзень* (219), *але звонь* (9), М. Осадца буквосполучення дз не використовує: *зеркало* (24), *звонь* (27). Буквосполучення дз на позначення африката використовується в «Енеїді» І. П. Котляревського: *дзвинь* (7), зрідка в альманасі «Русалка Дністровая»: *задзвонити* (20), *але звонят* (32), у словнику П. Білецького-Носенка: *дзига* (114), *але кукуруза* (199). Африкатизація [д] перед наступним свистячим приголосним у досліджуваних історичних джерелах не передається: у П. Куліша: *громадську, людьми*; у словнику П. Білецького-Носенка: *людськість*; у «Русалці Дністровій»: *молодці*; у граматиці Я. Головацького: *по людски*; у граматиці М. Осади: *одинадцять*. Хоча у старій українській літературній мові зрідка трапляється: *людського* у збірці К. Зіновієва. У рукописах Т. Шевченка відповідна мовна норма теж не відбита: *людського, людського* [10, с. 183], отже цю норму відносимо до нестійкої.

Щодо переходу передньоязикового [д] у африкат [дж] перед шиплячими маємо: учні 10-11 класів вимовляють [*п'іджжєвєвити*] замість [*п'іджжєвєвити*], тобто [д] переходить у [дж], а має вимовлятися як [джж], інші представлені слова вимовляють так, як вони написані. 30 % студентів-філологів болгарського та

українського відділень знають про часткове афrikативне уподібнення передньоязикового наступним свистячим, шиплячим та афrikатом, про що свідчить в основному правильна вимова слів: відчислити, відчистити, від джерела, де [дч] вимовляють як [д̂жч], а [д̂дж] – як [д̂ж:]. За свідченням М.М. Фащенко, із 15 студентів першого курсу набору 1998 року правильну вимову слів порадились та підживити не зафіксував ніхто, в основному вимова ототожнювалась з написанням [13, с. 19]. Такі девіації можемо спостерігати і зараз, але ситуація дещо краща. Половина лаборантів-хіміків допустили помилку у слові відшукати: [v`itʃʊkati] замість [v`id̂ʃʊkati]. Бачимо, що помилка оглушення дзвінких, які мають уподібнюватися є типовою для всіх учасників опитування.

Щодо історичних пам'яток – афrikатизація [д] перед шиплячими, за винятком одного слова *оджже* у граматиці О. Павловського, не відбита у пам'ятках ХІХ століття. Пам'ятки засвідчують афrikат порівняно пізно, не раніше кінця ХVІ – поч. ХVІІ століття в українській писемності з'являється [д̂ж]: *раджу, єжджу, поуджу, Гуджуль*. Для позначення афrikати [д̂ж] в західноукраїнських граматиках вживається буквосполучення дж тільки у дієслівних формах. У граматиці М. Осадци: *походжати (27), саджати (27)* [8, с. 184]. Однак у мовленні студентів, за спостереженням Л. І. Прокопової, Н. І. Тоцької, [д̂ж] переходить у звичайний фрикативний. Отже, нормативна вимова [д] як афrikати перед свистячими та шиплячими приголосними сьогодні є важливою орфоепічною проблемою [12, с. 21]. Літературна вимова [д̂з] та [д̂ж], зокрема асимілятивного характеру, як реалізація слабкого [д], часто порушується. Як правило, важко впроваджується в мовлення звук, не властивий певній артикуляційній базі. Але органічність для української мови дзвінких афrikат [д̂ж] та [д̂з] засвідчена історією. Зазначивши, що переважна частина українських слів із звуком [д̂з] належить до питомої лексики, не заперечуючи засвоєння частини іншомовних слів із цим звуком, Ю. Шевельов доводить питомість цього афrikати для української мови, оскільки система фонем української мови не мала дзвінкого відповідника [ц], у ній було вільне місце для [д̂з]. Афrikатизація [т], [д] загалом є найменш засвоєним орфоепічним явищем [5, с. 31], оскільки вона відноситься до слабких норм української літературної мови.

Приголосний [т] перед [с], [ц], [ч], [ш] за нормами вимовляється відповідно як [ц], [ц:], [ч:], [чш]: [кв'іч:ати], [коріц:е], а [т'] [с'] [ц':]: [см'ійец':а], [в'ітайец':а]. Наявні помилки при вимові приголосного [т] перед [с], [ц], [ч], [ш] у словах *братство* [брáцтво], *корітце* [коріц:е]. 80 % студентів філологічного факультету вимовляють правильно, тоді як майже всі школярі демонструють наступну вимову: [брáтство], [корітце], знову ж відповідно до написаного. Більша частина хіміків вимовляють так само, як це роблять школярі, що свідчить про їх рівень культури мовлення. Кілька хіміків говорять: [корідце], тобто [т] при такій вимові переходить у свою дзвінку пару, а асиміляція не відбувається. Диференційні ознаки виявляємо шляхом зіставлення живого мовлення з кодифікованою нормою. У рукописах Т.Г.Шевченка у дієслівних формах фіксується: *моляця (1,1), гойдаюця (3,1)*, тобто вимова [т] перед [ц'] як свистячого частіше фіксується на письмі. Етимологічне -тсья засвідчено як [тц'] у творах П. Куліша: *зоветця (53,149,1861)*, як -тсья (крім єдиного випадку *розільецця (65)* в альманасі «Русалка Дністрова»). І тільки О. Павловський етимологічне -тсья передавав послідовно як [ц'ц'а]: *бицьця* [9, с. 520]. Абсолютно

послідовно у досліджуваних джерелах у кінці дієслівних форм фіксується вимова [т'] перед [с'] як свистячого, написання якої передається буквосполуками -тця, -тьця: у «Марусі» Г. Квітки-Основ'яненка – *зберутця* (30), *стараецця* (31); у «Кобзарі» П. Гулака-Артемівського – *ловитця* (7), *трапятця* (16); у «Кобзарі» Є. Гребінки – *нахваляютьця* (9), *наберетця* (11). У творах Т.Г. Шевченка засвідчена вимова [т'с'] як [ц']: *моляця* (1,1), *гойдаюця* (3,1), [9, с. 520]. О. Павловський -ться послідовно передавав як [ц'ц'а]: *барыцьца* (6), *дывувацьца* (34) [8, с. 70].

Як свідчать наші спостереження, норми вимови перебувають у тісному зв'язку з сферою діяльності молоді: лаборанти хіміки вдвічі більше допускають помилок при вимові, ніж філологи та учні школи. Можна також зазначити, що учні одинадцятого класу краще володіють орфоепічними нормами, ніж десятикласники. Ті норми вимови звукосполук, які хоча чинним правописом не фіксуються, але тривалий час фіксувалися на письмі у ХІХ столітті, є найстійкішими в усному мовленні. Ті ж вимовні особливості звукосполук, що не фіксувалися в пам'ятках або фіксувалися зрідка, хоча й стали нині орфоепічними, належать до нестійких, найчастіше порушуваних. НУЛМ розвила й вдосконалила ті традиції СУЛМ, які спиралися на усне народне мовлення, тому значна частина вимови звукосполук, що згодом стала орфоепічною нормою, має глибинне коріння.

Суспільна функція мовної норми полягає в обов'язковому дотриманні кодифікованої мовної норми та усуненні девіацій, що виникають у результаті її порушення. Недотримання рівневої мовної норми, зокрема орфоепічної, свідчить про потребу формування мовного середовища, шліфування в загальноосвітніх закладах, у вищій школі, у засобах масової інформації.

Література

1. *Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.
2. *Бойко В.* Проблема орфоепії української мови / В.Бойко. – Мовознавство. – № 11. – 1937 - С.41 – 46.
3. *Бондар О.І.* Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / О.І.Бондар, Ю.О.Карпенко, М.Л. Микитин-Дружинець. – К.: ВЦ» Академія», 2006. – 367 с.
4. *Волощак М.* Неправильно – правильно: довідник з українського слововживання: за матеріалами засобів масової інформації / М. Волощак. – К.: ВЦ «Просвіта», 2000. – 128с.
5. *Горпинич В.А.* Русско-украинский орфоэпический словарь / В.А.Горпинич. – К., 1992. – 254 с.
6. *Жовтобрюх М.А.* Основа і принципи української літературної вимови / М.А.Жовтобрюх // Українська мова та література в школі. – № 6. – 1976. – С. 63 – 75.
7. Літературна норма і мовна практика: [монографія] / С.Я. Єрмоленко, с. П.Бибик, Т.А.Коць, Г.М.Сюта, с. Г.Чемеркін / [за ред. С.Я.Єрмоленко].– К., 2013 – 320с.
8. *Микитин-Дружинець М. Л.* Кодифікована вимова приголосних у граматиці ХІХ ст. / М.Л.Микитин-Дружинець // Записки з українського мовознавства. – № 16. – Одеса: Астропринт, 2006. - С. 62 – 71.

9. *Микитин М. Л.* Відбиття орфоепічних норм у західноукраїнських граматиках ХІХ століття (на матеріалі граматик Я.Головацького та М.Осадци) / М.Л.Микитин // Вісник Львівського університету.– Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2004. – Серія філологічна. – №34. – С. 519-525.

10. *Микитин М. Л.*Кодифікована вимова звукосполук у пам'ятках ХІХ ст. / М.Л. Микитин // Записки з українського мовознавства. – № 12. – Одеса: Астропринт, 2003. – С. 180 – 188.

11. *Непийвода Н. Ф.* Сам собі редактор: Порадник з української мови / Н. Ф. Непийвода. – К.: Укр. книга, 1998. – 238 с.

12. *Прокопова Л. І., Тоцька Н.І.* Соціофонетичний нарис українського мовлення сучасної молоді / Л.І. Прокопова, Н.І. Тоцька // Мовознавство. – № 6.- 1990. – С. 17 – 26.

13. *Фащенко М. М.* До проблем орфоєпії / М.М.Фащенко // Записки з українського мовознавства. -№ 9.- Одеса, 2000.- С. 369 – 380.

М. Л. Дружинець,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

СОЦИОФОНЕТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ УКРАИНСКОЙ РЕЧИ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ (ШИПЯЩИЕ – СВИСТЯЩИЕ, ИХ ПРЕД- И ПОСТПОЗИЦИЯ)

В статье предпринята попытка выявления, анализа и описания девиаций, возникающих в результате нарушения норм орфоэпии, в частности произношения шипящих перед свистящими и наоборот, а также переднеязычных звуков [д], [т] перед ними. На основе сощопроса (запись на аудионосители) выделены устойчивые и слабые нормы произношения, указаны важные орфоэпические проблемы.

Ключевые слова: сощопрос, устойчивые и слабые нормы произношения, девиации, шипящие, свистящие, звуки [д], [т].

M. L. Druzhynets,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department

SOCIOPHONETIC DESCRIPTION OF UKRAINIAN LANGUAGE OF THE PRESENT-DAY YOUTH (HISSING AND WHISTLING SOUNDS, THEIR PRE- AND POSTPOSITION)

The article attempts to identify, analyse and describe the deviations that appear as a result of rules violation, the attention is drawn to the typical mistakes of pronunciation, including pronunciation of hissing sounds before whistling and whistling before hissing as well as the coronal consonants [d], [t] before them. The attention is focused on adherence to the rules of pronunciation according to the field of working of the respondents: 10-11th grade learners of Savranskaya school, the students of philological faculty of the Bulgarian and Ukrainian branch of Odessa Mechnikov National University, chemists, technicians SPU.

The survey (audio record) specifies firm and weak rules of pronunciation, points out essential pronunciation problems and their regularity that is witnessed in history. There is information in many spelling records based on phonetic rules on peculiarities of Ukrainian pronunciation, sound combinations in particular that have been investigated. A parallel is drawn between the present pronunciation and the pronunciation records more or less based on phonetic principles, which fixed the changes that took place in the language and are the orthoepical norms now. The firmest rules of pronunciation are closely connected with those which were recorded in writing during the XIX century. The same peculiarities of pronunciation that had not been recorded or recorded occasionally though have become orthoepic now belong to the unstable and are often violated.

Key words: firm and weak rules of pronunciation, deviation, hissing, whistling, sounds [e], [t].

УДК 81'367.5

Н. В. Кобченко,

к. філол. н.,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
старший викладач кафедри української мови

ПОДВІЙНИЙ І СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДКИ: ЗОНА СИНКРЕТИЗМУ

Встановлено якісний склад дієслів, здатних бути компонентом як подвійного присудка, так і складеного іменного. Обґрунтовано семантичні, граматичні й дистрибутивні чинники, що зумовлюють граматикулізацію дієслівних лексем, спеціалізованих на структуруванні подвійного присудка. Висвітлено трансформацію синтаксичного зв'язку, що супроводжує перехід подвійного присудка до сфери складеного іменного.

Ключові слова: подвійний синтаксичний зв'язок, подвійний присудок, складений іменний присудок, зв'язка, дуплексив, синкретизм, синтаксична омонімія.

Взаємодія мовних одиниць як універсальна властивість мовної системи досить часто спричиняє виникнення перехідних явищ на різних її рівнях. Оскільки синкретичні утворення постають як наслідок реалізації різноманітних комунікативних інтенцій мовців, чи не найсприятливішим ґрунтом для їхнього функціонування є синтаксичний рівень. Незважаючи на те, що дослідження синкретичних синтаксичних одиниць в українському мовознавстві вже має свою традицію, у цій сфері ще залишаються певні лакуни. Зокрема, привертають увагу перехідні втілення формально-граматичної категорії присудка, що перебувають на перетині двох його градем – складеного іменного та подвійного. Відмінності між цими різновидами присудка вже були предметом лінгвістичних рефлексій, проте вичерпний опис зони перехідності між ними відсутній, що й зумовило актуальність пропонованої розвідки.

Попри те, що формально-граматична категорія присудка є чи не найбільш дослідженою, намагання розв'язати вищезазначену проблему, на жаль, є поодинокими. Уперше натрапляємо на таку спробу в працях Л.Д. Чеснокової. Насамперед варто зауважити, що вчена прикметники чи їхні еквіваленти в конструкціях формально-структурної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$ потрактовувала не компонентами подвійного присудка, а предикативними означеннями, або дуплексивами – другорядними членами речення з подвійними атрибутивно-об'єктними чи атрибутивно-обставинними відношеннями [13]. І тому науковець окреслила дві умови переходу «дуплексивів у призив'язковий член складеного присудка»: 1) «актуалізація найзагальнішого значення дієслова – значення буття-наявності та неактуалізація значення конкретної дії», яка може супроводжуватися його десемантизацією (*Погода стоїть тепла*), «але може й не призводити до десемантизації (*От і сиджу перевізником*)» [13, с. 99]; 2) «зміна характеру відношень між дієслівно-іменним означувачем та дієсловом», яка полягає у тому, що ад'єктив втрачає обставинне чи об'єктне відношення щодо дієслова, натомість його атрибутивне відношення щодо субстантива перетворюється з відносного на абсолютне [13, с. 100]. Ці риси функційної поведінки компонентів подвійного присудка за його перетворення на складений іменний є слушними й загалом характеризують усі подібні випадки транспозиції між зазначеними грамами формально-синтаксичної категорії присудка. Проте передумови такої транспозиції, на жаль, залишаються необґрунтованими, тоді як вичерпний опис явища перехідності між подвійним та складеним іменним присудками передбачає насамперед визначення семантичних і граматичних чинників, що уможливають подібні міжграмемні переходи.

Про витворення перехідних структур між подвійним і складеним іменним присудками зазначає І.Р. Вихованець. Зокрема, лінгвіст звертає увагу на здатність дієслова *стояти* втрачати в певних контекстних умовах семантичну вагу й перетворюватися на зв'язку [1, с. 71]. Розмежування цих двох різновидів присудка, за слушним спостереженням вченого, опирається на лексичне наповнення підмета. Якщо присудок «*стояти* + ад'єктив» сполучається з підметом, вираженим іменником-назвою особи, то він є подвійним, оскільки підмет у такому разі вступає у синтаксичний зв'язок і з дієсловом *стояти*, і з ад'єктивом. Натомість, якщо такий присудок поєднаний з підметом-назвою неособи, він є складеним іменним, адже в такому випадку дієслово *стояти* переходить до сфери зв'язок [1, с. 90]. Відмінності між цими двома типами присудка унаочнює трансформаційний метод, пор.: *Люди стояли похмурі* ← *Люди стояли* + *Люди були похмурі* і *Ліс стояв мовчазний* ← *Ліс був мовчазний* [Там само]. Аналіз мовних фактів та рефлексії стосовно граматичної специфіки подвійного присудка на тлі складеного іменного свідчить про те, що висновок І.Р. Вихованця щодо здатності подвійного присудка з компонентом *стояти* перетворюватися на складений іменний при підметі, вираженому іменником, який не позначає особи, треба поширити й інші його вияви.

Вивченню зон перехідності на рівні формально-синтаксичного членування речення присвячена дисертаційна праця Ю.Ю. Наливайко [8]. Об'єктом її дослідження постало явище синкретизму лише в системі другорядних членів речення, а от природа цього феномену в системі головних членів речення так і залишається не описаною у вітчизняній лінгвістиці. Щоправда в поле аналізу

Ю.Ю. Наливайко потрапляють конструкції формально-синтаксичної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$, проте вона ад'єктив у таких побудовах витлумачує як предикативне означення й услід за Л.М. Томусяк [12, с. 40] визначає його окремим класом у традиційній системі членів речення, що посідає проміжне місце в системі головних і другорядних членів речення [8, с. 10]. Аналогічно тлумачить функцію ад'єктива в конструкціях формально-синтаксичної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$ і В.П. Олексенко, оперуючи на його позначення услід за Л.Д. Чесноковою терміном дуплексив. Учений окреслює відмінності цього компонента від іменної частини складеного іменного присудка й наводить деякі методи їхнього розмежування [9]. Проміжні ж випадки між такими побудовами й побудовами зі складеним іменним присудком ці науковці не розглядають.

В українському мовознавстві відома спроба дослідити контекстні умови переходу дієслів у зв'язки. Зокрема, К.О. Косенко виявила, що поряд з власне-зв'язками в українській мові ще 40 дієслів можуть виступати зв'язковим компонентом складеного іменного присудка [5, с. 9], з-поміж яких 26 (*виступати, поставати/постати, слугувати, правити, вживатися, функціонувати, жити, народитися, іти, піти, працювати, утворювати, формувати, репрезентувати, опинитися, повернутися, перетворитися, обернутися, вмерти, померти, вийти, стояти, лежати, сидіти, виглядати, почуватися*) – набувають цієї здатності лише в певних контекстах [5, с. 14]. У її праці окреслено контекстні умови функціонування цих дієслів у ролі зв'язок та показано їхні кореляції із власне-зв'язками *бути* й *становити* та невластиво-зв'язкою *ставати/стати*. Проте в поле аналізу дослідниці потрапили не всі семантичні й синтагматичні передумови часткової втрати дієсловами свого лексичного значення й набуття ними функцій граматичних маркерів іменного складеного присудка, також деякі твердження викликають інші міркування. У контексті студіювання категорії предикативності, яка реалізовується на різних рівнях речення, важливим постає висвітлення зони перехідності між складеним іменним і подвійним присудками, а отже й опис дієслівних лексем, здатних структурувати обидві ці грамеми.

Незадовільний стан опрацювання проблеми перехідності між подвійним та складеним іменним присудками й зумовив мету пропонованої розвідки, яка полягає в описі зони синкретизму між зазначеними грамемами формально-синтаксичної категорії присудка. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) установити склад і параметри дієслів, які можуть бути компонентами як подвійного, так і складеного іменного присудків; 2) обґрунтувати семантичні, граматичні й синтагматичні передумови переходу подвійного присудка до складеного іменного; 3) висвітлити видозміни синтаксичного зв'язку, що супроводжують такий перехід. Об'єктом дослідження постали конструкції зі складеним іменним та подвійним присудками, предметом безпосереднього аналізу є функційна природа дієслівного компонента цих двох типів присудка та характер синтаксичного зв'язку між членами предикативного центру зазначених побудов. Оскільки лексичне наповнення дієслів, спеціалізованих на структуруванні подвійного присудка, досить обмежене, вони становлять компакту групу, охоплюючи одиниці зі значенням руху (*йти, приходити, повертатися* і под.) або стану (*стояти, сидіти, лежати* і под.) [1, с. 71; 3, с. 105; 7, с. 46; 14, с. 83], переходу зі стану в стан (*народитися, вмерти* і под.), існування чи діяльності (*жити, рости,*

працювати і под.) та мовлення (*говорити, мовити, сказати* і под.) [4, с. 167]. Вибір методів дослідження зумовлений метою роботи, її завданнями та предметом. Домінантними методами є комплексний аналіз реченневих побудов на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях та описовий, застосування яких дозволило з'ясувати позиційні особливості, граматичну функцію й участь у синтаксичному зв'язку тотожних дієслівних компонентів складеного іменного й подвійного присудків. Для увиразнення диференціації складеного іменного й подвійного присудків з тотожним дієслівним компонентом та визначення критеріїв їхнього розмежування було застосовано методи дистрибутивного й трансформаційного аналізів та зіставний. Реалізація поставленої мети доповнить категорійну граматику новими відомостями про графемний склад формально-синтаксичної категорії предикативності, сприятиме оформленню цілісної теорії синтаксичних зв'язків, стимулюватиме розвиток учення про синтаксичну омонімію, а також удосконалив інструментарій членування реченневих побудов на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях.

Критерії диференціації складеного іменного й подвійного присудків ґрунтуються насамперед на відмежуванні зв'язок від повнозначних дієслів, однак проблема ускладнюється наявністю в мові перехідних зон між категорійними класами слів. Зокрема, функціонування деяких лексем то як повнозначних дієслів, то як зв'язок зумовлює виникнення синтаксичної омонімії між зазначеними типами присудка. Ця омонімія може бути як частковою (у разі тотожності першого компонента присудків), напр.: *...а жінка лежала поряд холодна, як крига...* (П. Загребельний) – *Шлях лежить великий* (О. Довженко), так і повною (коли однаковими є обидва компоненти присудків), напр.: *Студенти **стоять мокрі**, змерзлі, але щасливі, що тут і зараз можуть боронити свою думку* (<http://www.pohlyad.com/lvivnews/n/29844>) – *Тоді дерева й куці **стоять** холодні й **мокрі**, наче водорості, а трава здається сірою – у ній відбивається небо* (П. Яценко). Усі такі випадки синтаксичної омонімії, спричинені функційним синкретизмом певних дієслів, зі свого боку формують зону перехідності між подвійним та складеним іменним присудками. З цього випливає, що чинники, які уможливають функціонування певних дієслів і як компонентів подвійного присудка, і як зв'язок складеного іменного треба шукати в їхній семантичній структурі, граматичних категоріях та дистрибуції. Існування не одного, а комплексу факторів, що зумовлюють постання зони перехідності між розглядуваними графемами формально-синтаксичної категорії присудка, наводить на думку про їхню ієрархію. Визначальним, на наш погляд, постає семантичний чинник, оскільки функційна спеціалізація слів продиктована передовсім їхнім категорійним і лексичним значенням, а виконання певним словом некатегорійної для нього функції зумовлене змінами в його семантичній структурі. На другому місці перебуває граматичний, або морфологійний, чинник, адже граматичні категорії завдяки наявності в їхній структурі, окрім плану вираження, ще й плану змісту, впливають на формування конкретного значення слова в конкретному контексті, а отже й на його функційну поведінку в цьому контексті. Уживання слова в певних оточеннях коригує семантика слова та його формальні ознаки, зумовлені притаманними йому морфологійними категоріями, тому дистрибутивний чинник можна розглядати як підпорядкований двом попереднім. Ці положення потребують додаткових

коментарів і унаочнення, тому розглянемо окремо роль кожного із зазначених чинників у формуванні зони перехідності між подвійним та складеним іменним присудками.

1. Семантичний чинник. В українській мові є група полісемантичних дієслів, одне із значень яких тотожне значенню зв'язки *бути* або одне чи кілька значень яких уможлиблює їхнє функціонування як зв'язкового компонента. Наголосимо ще раз, що наш аналіз не спрямований на всі дієслова української мови, а лише на ті, які здатні виступати компонентом як подвійного присудка, так і складеного іменного. Таке обстеження лексичних значень дієслів руху, перебування в просторі, переходу зі стану в стан та існування (спеціалізованих на ролі дієслівного компонента подвійного присудка) дозволило виявити кілька одиниць, у яких здатність транспонуватися до сфери зв'язок закладена в їхній семантиці. Їх можна класифікувати на 2 групи:

1) дієслова, одне зі значень яких тотожне значенню зв'язки *бути*. Ця група представлена лише одним елементом – дієсловом *ходити* в його лексико-семантичному варіанті – «Уживається в значенні дієслівної зв'язки *бути* при позначенні якого-небудь душевного стану, настрою людини або її властивостей, рис. А потім цілий день Бліда ходила [дівчина], мов яка сновиди... (Леся Українка, I, 1951, 181)» [10, XI, с. 105] – [підкреслення наше – Н.К.]. Прикметно, що попри наявність зафіксованого в словнику цього значення дієслова *ходити*, його здатність виконувати роль зв'язкового компонента складеного іменного присудка залишилася поза увагою мовознавців;

2) дієслова, одне чи кілька значень яких уможлиблює їхнє функціонування як зв'язкового компонента в поєднанні з ад'єктивами чи субстантивами. Ця група охоплює кілька одиниць:

- *ходити* в лексико-семантичних варіантах – «Бути одягненим у що-небудь. Через то і хліб не родить, що свиня у плахті ходить (Номис, 1864, № 7244)» [10, XI, с. 105], «Мати певний зовнішній вигляд. [...] Вона виявилася господинею тямучою, моторною, так що дід завжди ходив обіпраний, обшитий (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 74)» [10, XI, с. 105]; «Носити з собою. А лікар скрізь ходив з ланцетом... І чванивсь, як людей морив (Іван Котляревський, I, 1952, 143)» [10, XI, с. 105]; «Мати на собі. [...] А де ж Окунь? – Та який Окунь? – Дід старий, що з бородою ходив (Панас Мирний, I, 1949, 131)» [10, XI, с. 105] – [підкреслення наші – Н.К.];

- *сидіти* в лексико-семантичних варіантах – «Перебувати в певному стані (здебільшого у стані бездіяльності). Сиди один в холодній хаті... Сиди і нічогісінько не жди!.. (Тарас Шевченко, II, 1953, 354)» [10, IX, с. 159]; «Не мати чого-небудь, залишатися без чого-небудь очікуваного, потрібного. [...] Хіба не видно он по тій сумовитій корові,.. що Гранчакові діти сидять без ложки молока? (Михайло Стельмах, I, 1962, 224)» [10, IX, с. 159]; «на чому, розм. Обмежувати себе в чому-небудь (*перев.* у харчуванні). – Ховати [пшеницю]? Від кого? – спаленіла Вустя. – Від тих, що на фронті? Що на голодних пайках сидять? (Олесь Гончар, II, 1959, 149)» [10, IX, с. 159] – [підкреслення наші – Н.К.];

- *сидіти* в лексико-семантичному варіанті – «розм., заст. Займати яку-небудь посаду або якесь місце, виконувати якісь обов'язки; служити, бути кимсь. [...] – Якої неволі сидіти в дяках? (Степан Васильченко, II, 1959, 76)» [10, IX, с. 159] – [підкреслення наше – Н.К.];

• *стояти* в лексико-семантичному варіанті – «Бути в дійсності; існувати» [10, IX, с. 742], напр.: *Вона всі роки моєї служби стояла переді мною живим пам'ятником нашого прощання* (А. Олійнк);

• *жити* в лексико-семантичному варіанті – «перен. Бути, існувати, мати місце» [10, II, с. 532], напр.: *Він знав тепер точно: житимуть вони в постійній ворожнечі, ніхто не поступиться ні в чому...* (П.Загребельний).

Щодо дієслів *сидіти* й *стояти*, то К.О. Косенко описує їх з-поміж невластивих зв'язок, зазначаючи, що їхнє «уподібнення до зв'язок можливе за умови, якщо вони набувають переносного значення, що є наслідком їхнього поєднання з новим підметовим іменником – назвою неістоти» [6, с. 89]. Але насправді це не єдина умова транспозиції зазначених одиниць до сфери зв'язок. Як свідчить «Словник української мови», здатність дієслів *сидіти* й *стояти* функціонувати зв'язковим компонентом складеного іменного присудка закладена в їхній семантиці й реалізовується навіть у разі їхнього уживання з підметами-істотами.

Для дієслів *народитися*, *вмерти*, *піти* й *повернутися* у «Словнику української мови» не зафіксовано значень, тотожних до значення зв'язки *бути* чи *стати*. Окрім того, неможливість елімінації в будь-якому контексті домінантною для цих слів семи 'зміна місця перебування' практично унеможлиблює нівеляцію їхнього лексичного значення й транспозицію до сфери зв'язок. Зважаючи на це, важко погодитися з твердженнями про те, що, поєднуючись з іменниками, а надто в зіставних контекстах, зазначені дієслова стають функційними еквівалентами зв'язок *бути* і *стати* [6, с. 34]. Навпаки, сполуки цих одиниць із субстантивами в конструкціях на зразок *Він жив боягузом, помер героєм; Іван пішов до армії хлопчиком, повернувся справжнім чоловіком; Василь поїхав до міста водієм, повернувся до села агрономом* – [прикладі О.К. Косенко] кваліфікуємо як подвійні присудки з огляду на те, що їхній дієслівний компонент чітко виражає існування, перехід зі стану в стан або рух особи, а іменниковий – ознаку цієї особи за соціальним становищем чи її фізіологічний стан у момент виконання дії, вираженої дієсловом. Також сумнівним видається зарахування до контекстуальних зв'язок лексем *рости* та *зростати* на підставі того, що вони «надають якісній ознаці істот та предметів, вираженій переважно прикметниками *здоровий, дужий, сильний, кволий, слабкий, млявий, флегматичний* і под., значення постійності, безперервності її вияву» [6, с. 124]. Абсолютно не заперечуючи того факту, що лексеми *рости* та *зростати* надають ознаці осіб і предметів значення безперервності її вияву, наголошуємо, що поряд з цим сема 'існування' залишається в їхній семантичній структурі домінантною, а вона якраз і є демаркаційною лінією функціонування одиниці *бути* чи то як повнозначного дієслова, чи то як зв'язки. Тому, оскільки сполуки цих дієслів з ад'єктивами передають фізичний, фізіологічний чи психологічний стан тощо особи чи предмета в період його перебування в іншому стані – стані існування, умотивовано буде потрактовувати їх подвійними присудками, напр.: *А він, онук твій, сиротою росте* (А. Волошин); *Не те, щоб дівчинка часто хворіла, але зростала вона надто тендітною, часто заходила безпричинним плачем, погано їла* (Ю. Дольд-Михайлик).

Отже, функційну спеціалізацію дієслів *ходити*, *стояти*, *сидіти*, *жити* – чи то як компонента подвійного присудка, чи то як зв'язки складеного іменного – визначає вибір їхнього лексико-семантичного варіанта. Уживаючись у наведених

вище значеннях, вони побутують як зв'язки складеного іменного присудка незалежно від лексичного наповнення підмета. Дієслова *народитися, вмерти, рости* та *зростати* у поєднанні з прикметниками чи їхніми еквівалентами структурують лише подвійні присудки завдяки постійному превалюванню в їхній семантиці сем 'перехід зі стану в стан' та 'існування як процес'.

2. Граматичний чинник виступає допоміжним до семантичного, адже подекуди визначає семантичну структуру дієслів. Його вплив на формування зони синкретизму між подвійним та складеним іменним присудками полягає в тому, що здатність/ нездатність дієслів у деяких контекстах граматикуватися певним чином залежить від категорії виду. Зокрема, у семантичній структурі дієслів, що втілюють граему доконаного виду, яскраво вираженою є сема 'результат', яка й унеможлиблює нівеляцію семи 'дія' або 'стан'. Тому деякі одиниці, спеціалізовані на функції дієслівного компонента подвійного присудка, маючи значення недоконаного виду, спроможні також виконувати роль зв'язки складеного іменного, напр.: *Кохання з княжною **жило** в його душі як найсвітліший і найсвятіший дар життя* (Б. Бойчук); *І тепер пляшка так і **стоїть незаймана*** (І. Багрянний). Натомість, втілюючи граему доконаного виду, вони або їхні деривати до сфери зв'язок не транспонуються, напр.: *Мати ж **прожила одиначкою** своє зіткане з буднів життя* (О. Гончар); *Він замовк, після чого ми **простояли** ще з півгодини у повній невідомості того, що на нас чигає попереду* (М.Кідрук).

Це положення, проте, не заперечує факту існування в українській мові зв'язок з граматичним значенням доконаного виду. Такими одиницями є власне-зв'язка *стати* та невластиво-зв'язки *опинитися, перетворитися, зробитися* тощо. Однак в їхній семантичній структурі сема 'початок' домінує над семою 'результат', практично нівелює останню, і тому, сполучаючись з субстантивами чи ад'єктивами, ці лексеми не впливають на формування предикативної ознаки, а лише деталізують її фазовий аспект. Але треба визнати, що граматикуванні цих слів сприяє також відсутність у їхній семантичній структурі значення активної дії та спричинювання ними значення пасивності суб'єкта, з яким вони поєднуються. Дієслова ж на зразок *народитися, вмерти, піти, повернутися* тощо у складі конструкції формально-структурної моделі $S_1+V+Adj_{1,5}$ беруть безпосередню участь у формуванні семантики присудка, виражаючи дію, яку виконує суб'єкт, перебуваючи в певному стані. Граматичне значення доконаного виду внеможлиблює нівеляцію в цих одиницях категорійної ознаки дії й звуження їхньої функції лише до організації граматичного й логічного зв'язку між субстантивом та ад'єктивом, саме тому, поєднуючись з прикметником чи його еквівалентом, вони структурують лише подвійний присудок, напр.: *Ніхто, крім неї, не знав і про те, що Святوپолк **народився семимісячним*** (І. Білик); *Ти **вмреш плебеєм*** (П. Загребельний); *Повернувся батько **задоволений*** (І. Багрянний); *То кував зозулю, та так, що старий Сірко **вийшов здивований** з хати* (І. Багрянний).

3. Дистрибутивний чинник. Цьому факторові надаємо найнижчого рангу, бо він лише допомагає зрозуміти, який саме лексико-семантичний варіант дієслівної лексеми реалізований у певному контексті, а зміна ж чи переосмислення значення дієслова під впливом синтагматичних умов є нерегулярним явищем. Вище було акцентовано, що в руслі дослідження виявив формально-синтаксичної категорії присудка мовознавці звертали увагу на здатність лексичного вираження підмета

визначати структурний тип присудка [1, с. 90; 6, с. 32, 89]. Водночас спостереження й аналіз мовного матеріалу показали, що на реалізацію дієслова чи як складника подвійного присудка, чи як зв'язки складеного іменного, окрім семантичної природи підмета, впливає ще лексико-граматична специфіка компонента, з якими це дієслово структурує присудок, і семантика адвербіальних поширювачів. Тому розглянемо ці три аспекти окремо.

3.1. Семантичне наповнення підмета. Як уже було зазначено, І.Р. Вихованець звернув увагу на зовнішню тотожність складеного іменного й подвійного присудків, утворених компонентом *стояти* та прикметником [1, с. 90]. Диференційною ознакою цих двох грамам формально-синтаксичної категорії присудка є семантичний вияв підмета: якщо підмет є назвою істоти, маємо подвійний присудок, адже дієслово *стояти* виражає у такому разі дію особи, під час виконання якої вона перебуває в певному стані, напр.: *А Олександра стояла висока, грізна, бліда та жовта* (М. Коцюбинський); якщо ж підмет репрезентований назвою неістоти, маємо складений іменний присудок, бо дієслово *стояти* в таких випадках є десемантизованим, воно не передає дії суб'єкта, а лише транспонує прикметник чи його еквівалент у сферу дієслова, напр.: *Зима того року стояла сувора* [...] (Н. Рибак). К.О. Косенко поряд з цією лексею описала ще лексеми *лежати* й *сидіти*, які за тих самих синтагматичних умов (поєднання з підметом-неістотою) перетворюються на зв'язки [6, с. 89]. Цілком погоджуємося з такою кваліфікацією зазначених одиниць і зазначимо, що їхній склад можна поповнити й іншими дієсловами зі значенням стану, а також руху. Оскільки підмет-неістота не може ініціювати дії, то семантика дієслова, поєднаного з таким підметом, зневизначається й вони граматикуються, напр.: *Кожен новий день приходив порожній, небажаний і непотрібний* (В. Домонтович); *З церкви тоді ж покидали хрести, познімали дзвони, і вона кілька років простояла пустою, а потім її пристосували під клуб* (А. Дімаров).

Однак варто наголосити, що семантичне наповнення підмета впливає на функційну поведінку не всіх дієслів стану чи руху, зокрема, це не спрацьовує для експресивно забарвлених лексем. Наявність у їхній семантичній структурі додаткових сем, які вказують на спосіб протікання дії чи стану, унеможливають контекстуальну нівеляцію самого значення дії чи стану, тому, навіть поєднуючись з підметами-неістотами, вони семантично не спустошуються й у комплексі з прикметником чи його еквівалентом, структурують подвійний присудок, напр.: *Сотні тисяч трупів гнили в землі, валялись непохованими в лісах і болотах, по занедбаних полях і згарищах* (О. Довженко); *Тоді на місці могили був висипаний пісок під огорожу біля сусідньої могили, квіти валялися розкидані* (<https://cases.legal/uk/act-uk1-33744256.html>).

3.2. Лексико-граматична природа придієслівного компонента. На функціонування лексем *працювати*, *служити*, *сидіти*, *стояти* чи то як складників подвійного присудка, чи то як зв'язок складеного іменного впливає категорійне й лексичне значення компонентів, з якими вони цей присудок формують. Поєднуючись з іменниками на позначення осіб за видом діяльності або соціальним статусом, вони структурують складений іменний присудок, адже в таких контекстах сема буття переважає сему активної дії чи стану, і їхня функція зводиться до організації граматичного зв'язку між двома субстантивами, напр.: *Старий*

Мартович змалку служив наймитом по господарях (В. Стефаник); *Хай там Зірка, хай слава, а від загалу Чередниченко себе не відокремлює, і роки, коли простим ковалем працював у колгоспній кузні, рядовим комбайнером стояв за штурвалом комбайна, Чередниченко вважає золотою порою свого життя* (О. Гончар). У сполученні ж з ад'єктивами, що позначають фізичний, фізіологічний чи психологічний стан, ці дієслова зберігають свою семантику активної дії чи стану, а тому утворюють подвійний присудок, напр.: *Гарасименко стояв край столу урочистий і строгий* (Б. Антоненко-Давидович); *Він сидів зблідлий, голова схилилась на груди* (О. Гончар); *Насправді велика частина помисливості пов'язана була з тим, що він взявся за портрет одночасно з тривалим позуванням П.Д. Корину і працював втомлений від чужої роботи* (<http://bibliograph.com.ua/nesterov/16.htm>).

3.3. Семантичні особливості адвербіальних поширювачів. Як уже було показано вище, семантичний діапазон дієслів *ходити*, *сидіти* та *жити* уможливорює їхнє функціонування як зв'язок складеного іменного присудка при підметі будь-якого лексичного наповнення. Тому з'ясування того, у якому саме значенні вони вжиті, і, відповідно, того, є вони зв'язками чи повноцінними складниками подвійного присудка, часто залежить від семантичних різновидів реалізованих у реченні адвербіальних поширювачів. Зокрема, наявність у реченнєвій побудові з дієсловом *ходити* локативних компонентів зі значенням початкової, кінцевої точки руху або шляху руху актуалізує його семантику активної дії й свідчить про те, що воно виступає частиною подвійного присудка. Локативні одиниці в таких випадках заповнюють валентні гнізда локативного динамічного предиката *ходити*, і ця реалізована валентність унеможливорює його десемантизацію й втрату самостійної синтаксичної функції. Натомість відсутність локативних поширювачів і наявність темпоральних зневиразнюють у цій лексемі сему руху й надають їй узагальненого значення існування. У такому разі валентний потенціал дієслова виявляється нереалізованим, що сприяє послабленню його семантичної ваги й втраті самостійної синтаксичної функції та створює умови його граматикизації. Отже, за наявності в реченні адвербіальних локативних синтаксем дієслово *ходити* є складником подвійного присудка, напр.: *Мене ніхто ні про що не питає, не заваджають ходити, але з моторошною цікавістю поглядають на мою високу постать, що без перестанку ходить по тротуарі з хмарним, стомленим лицем* (В. Винниченко); *Петренко ходив по кімнаті похмурий* (М. Дашкієв), а за їхньої відсутності й наявності детермінантних темпоральних поширювачів воно виконує роль зв'язки складеного іменного присудка, напр.: *Він тижнями ходив замислений, роздумуючи над тим, по чій волі дитина приходила на світ і з якою ціллю* (Б. Бойчук); *Влітку він ходив завжди простоволосий, у розхристаній на грудях брудній сорочці, і сиве кучеряве волосся покривало всі його груди* (А. Дімаров); *Решту дня вона ходила мов п'яна* (М. Дашкієв).

Аналогічну взаємодію з членами адвербіальної семантики спостерігаємо й у дієслова *сидіти*: у разі заповнення його валентного гнізда одиницею з локативною семантикою воно виступає членом подвійного присудка, напр.: *Вони сиділи на лавці під дубами веселі і щасливі* (В. Шевчук), якщо ж ця валентна позиція залишається не заповненою, а натомість у реченні є адвербіальний темпоральний компонент, то такі лексеми функціонують як зв'язки складеного іменного присудка, напр.: *Ми*

цілий рік сиділи без прибутку, були на грані вже зриву і закриття (<http://sibud.com.ua/7-pitan-pered-tim-yak-vidkriti-svij-biznes.html>).

Дещо по-іншому корелює з адвербіальними поширювачами дієслово *жити*. Утраті ним семантики існування й актуалізації семантики наявності сприяє функціонування в реченнєвій побудові адвербіального поширювача зі значенням метафоричної умови, пор.: подвійний присудок: *Живе вона в мене веселенька собі* (Марко Вовчок) – складений іменний: *Висока, дещо аскетична постать, часто в темно-сірому одязі, фізично імпозантна, розважна, має статичну хода, лагідна посмішка, сповнена світлої доброзичливості й осяйної задуми на інтелегентному обличчі – таким живе у пам'яті літніх людей професор Самбірської учительської семінарії, а з 30-го року приватної гімназії і ліцею, письменник Іван Филипчак* (І. Дибко-Филипчак).

Окремо варто зацентувати на питанні про тотожність чи відмінність синтаксичних зв'язків у конструкціях з подвійним та складеним іменним присудками. Л.Д. Чеснокова констатує, що у випадках переходу подвійного присудка в складений іменний, або, за її інтерпретацією, у разі переходу дуплексива в призв'язковий компонент, перерозкладу зв'язків не відбувається «зв'язки у формальному розумінні залишаються тими самими, а змінюється <...> тільки зміст відношень, змістовий бік зв'язків» [13, с. 101]. Річ у тім, що Л.Д. Чеснокова зв'язки інтерпретує повнозначними словами, а за такої кваліфікації природа синтаксичного зв'язку в конструкціях зі складеним іменним присудком і в конструкціях з подвійним присудком дійсно є аналогічною, оскільки в обох випадках він реалізовується між функційно й позиційно однаковими компонентами.

Проте з погляду функційної граматики зв'язки є словами-морфемами, практично семантично знівельованими й призначеними для транспонування різних класів слів у сферу дієслова шляхом надання їм граматичних категорій способу, часу, виду, особи тощо [2, с. 366]. Така кваліфікація зв'язок змушує пристати на іншу позицію. І.Р. Вихованець наголошує, що зв'язок цих двох присудків з підметом різний, адже між подвійним присудком і підметом реалізовується подвійний предикативний зв'язок [1, с. 90]. Цей тип зв'язку є визначальною ознакою подвійного присудка, яка стала підґрунтям його дефініції [1, с. 71; 3, с. 105-106; 11, с. 175; 14, с. 83-84].

Синтаксичні зв'язки хоч і є формальним виявом відношень між компонентами й реалізуються на формально-граматичному рівні речення, все ж перебувають у залежності від семантико-синтаксичних позицій цих компонентів, корелюючи з рівнем семантико-синтаксичним. Перехід повнозначного дієслова до сфери зв'язок зумовлює зміну структури речення, а отже й зміну позицій його компонентів, що зі свого боку призводить до перебудови синтаксичних зв'язків. Складений іменний присудок виражений аналітичним дієсловом (слово-морфема зв'язка + субстантив/ ад'єктив/ адвербіатив/ інфінітив), тому функційно він є однокомпонентним і в структурі речення заповнює одну синтаксичну позицію. Предикативний синтаксичний зв'язок у таких реченнях реалізовується між двома компонентами, тому є одиничним, і втілюється у формі координації. Натомість подвійний присудок виражений повнозначним дієсловом і ад'єктивом, тому функційно є двокомпонентним, і в структурі речення йому належать дві синтаксичні позиції. Тому в конструкціях з подвійним присудком між членами предикативного

ядра встановлюється особливий тип синтаксичного зв'язку – подвійний предикативний. Його специфікою є те, що він поєднує одразу три компоненти, кожен з яких одночасно пов'язаний з двома іншими, а саме: компоненти присудка – вербатив та ад'єктив – одночасно перебувають у предикативному зв'язку у формі координації з субстантивом-підметом, а між собою сполучаються особливим типом синтаксичного зв'язку – тяжінням.

Отже, перехід подвійного присудка до складеного іменного пов'язаний із зрушеннями в семантичній структурі дієслівного компонента зі значенням стану, переходу зі стану в стан або руху. Передумови цих зрушень можуть бути як внутрішніми, тобто закладеними в семантичній структурі дієслів, так і зовнішніми, тобто зумовленими дистрибутивними чинниками. У зоні синкретизму між складеним іменним і подвійним присудками перебувають насамперед дієслова, один із лексико-семантичних варіантів яких тотожний значенню зв'язки *бути* (*ходити*) або один чи кілька лексико-семантичних варіантів яких функційно наближаються до цього значення в певних контекстах (*ходити*, *сидіти*, *стояти*, *жити*). Певним чином здатність/ нездатність дієслова до граматикалізації залежить від категорії виду (*жити* – *прожити*, *стояти* – *простояти*). Дистрибутивними чинниками, що стимулюють перехід подвійного присудка до складеного іменного, є лексичне наповнення підмета (практично для всіх дієслів зі значенням стану, переходу зі стану в стан та руху), лексико-граматична специфіка придієслівного компонента (для дієслів *стояти*, *сидіти*, *працювати*, *служити*) та семантика адвербіальних поширювачів (для дієслів *ходити*, *сидіти*, *стояти*). Перехід подвійного присудка до складеного іменного супроводжується й перебудовою синтаксичних зв'язків у реченнєвій структурі: якщо у конструкціях з подвійним присудком предикативний зв'язок є подвійним, підмет перебуває у синтаксичному зв'язку одночасно з обома компонентами присудка, то в утвореннях зі складеним іменним присудком предикативний зв'язок є одиничним. Вивчення впливу порядку слів на втілення формально-граматичної категорії предикативності в грамемі подвійного присудка належить до перспектив нашого дослідження.

Література

1. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.
2. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови : [академ. граматики укр. мови] / І. Вихованець, К. Городенська; [за ред. І. Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
3. *Дудик П.С.* Синтаксис української мови : [підручник] / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
4. *Загнітко А.П.* Основи українського теоретичного синтаксису / А.П. Загнітко. – Ч.1. – Горлівка : ГДПШМ, 2004. – 228 с.
5. *Косенко К.О.* Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Косенко Катерина Олександрівна. – К., 2010. – 20 с.

6. *Косенко К.О.* Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ К.О. Косенко. – К., 2010. – 192 с.

7. *Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови / Б.М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1965. – Ч. 2 : Синтаксис. – 342 с.

8. *Наливайко Ю.Ю.* Синкретизм у системі членів речення : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Наливайко Юлія Юріївна. – Дніпропетровськ, 2007. – 20 с.

9. *Олексенко В.* Дуплексив як один з основних способів реалізації семантико-синтаксичного синкретизму у межах простого речення / В. Олексенко // Materialy VII mezinarodni vedecko-prakticka conference «Vedecku prumysl evropseho kontinentu-2011». – Praha, 2011. – P. 13-23. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/721> (Дата звернення – 20.02.2016). – Назва з екрана.

10. Словник української мови : в 11 т. / [АН УРСР. Інститут мовознавства]; [за ред. І.К. Білодіда]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.

11. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. І.К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

12. *Томусяк Л.М.* Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л.М. Томусяк. – Чернівці, 1999. – 199 с.

13. *Чеснокова Л.Д.* Семантические типы членов предложения с двойными отношениями: [материалы для спецкурса] / Л.Д. Чеснокова. – Ч. II. – Ростов-на-Дону, 1973. – 103 с.

14. *Шульжук К.Ф.* Синтаксис української мови : [підручник] / К.Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 408 с.

Н. В. Кобченко,

Национальный университет «Киево-Могилянская академия»,
кафедра украинского языка

ДВОЙНОЕ И СОСТАВНОЕ ИМЕННОЕ СКАЗУЕМОЕ: ЗОНА СИНКРЕТИЗМА

Определен качественный состав глаголов, выступающих компонентом как двойного сказуемого, так и составного именного. Обоснованы семантические, грамматические и дистрибутивные факторы, обуславливающие грамматикализацию глагольных лексем, специализирующихся на формировании двойного сказуемого. Освещена трансформация синтаксической связи, которая сопровождает переход двойного сказуемого в сферу составного именного.

Ключевые слова: двойная синтаксическая связь, двойное сказуемое, составное именное сказуемое, связка, дуплексив, синкретизм, синтаксическая омонимия.

THE DOUBLE-PREDICATE AND THE COMPLEX NOUN PREDICATE: A ZONE OF SYNCRETISM

The paper deals with the describing a zone of syncretism between two grammamas of the formal-syntactic predicate category – a double-predicate and a complex noun predicate. This zone includes verbs, which can be as a complete component in a structure of a double-predicate so a copula in a structure of complex noun predicate. These are the verbs with the semantic of standing, change of standing, position and movement. The connection of the double-predicate's transition to the complex noun predicate's sphere with the semantic shifting is cleared up. The background of the shifting may be in the semantic structure of these verbs as one of their lexical meaning and also it may be stimulated because of the distributive factors. These verbs' meanings, that are close to copula *бути*, are characterized. These verbs' capacity of transition to a copula depends on the grammatical category of aspect. Lexical expression of a subject, lexical-grammatical particularity of a pre-verb component and semantic of adverbial members of a sentence are distributive factors, that stimulate the the double-predicate's transition to the complex noun predicate's sphere. There is double-predicative syntactic connection in the sentences with a double-predicate, because a subject connects with the both components of a predicate. There is single predicative syntactic connection in the sentences with a complex noun predicate, because a copula and an adjective or its equivalent function as the only component, whereas a copula is a syntactic analytical morpheme.

Key words: double-syntactic connection, double-predicate, complex noun predicate, copula, duplexive, syncretism, syntactic homonymy.

УДК 811.161.2'373.611

Т. І. Крупеньова,
к. філол. н., доц.,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»,
доцент кафедри української філології і МНФД

ФУНКЦІОНУВАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ У РОМАНІ Ю. АНДРУХОВИЧА «ДВАНАДЦЯТЬ ОБРУЧІВ»

У статті розглянуто структурно-семантичні особливості складних слів у романі Юрія Андруховича «Дванадцять обручів». Досліджено основні типи утворення складних іменників, прикметників та прислівників.

Ключові слова: складні слова, композити, юкстапозити, аббревіатури, словотворення.

Словотворення – одне з найбагатших джерел поповнення лексичного складу мови. Воно органічно пов'язане з живими процесами розвитку лексики. Серед новоутворень складні слова – ці особливі за певними ознаками складні номінації – охоплюють досить об'ємний і всезростаючий шар лексики сучасної української літературної мови. Вони позначені цілком очевидними й специфічними семантико-структурними ознаками, певними своєрідними умовами й особливостями функціонування. Утворення складних слів в українській мові шляхом складання основ і цілісних слів виявилось особливо продуктивним в останні десятиліття. Це пояснюється тим, що за багатьох комунікативних ситуацій справді з'являється потреба у висловленні двох ідей однією лексемою, словом. У теорії складного слова й дотепер немало суперечливого, неузгодженого. За останні десятиріччя з'явилося немало праць, у яких уточнюється методологія й техніка дослідження складних слів, зокрема, в українській та інших літературних мовах; все повніше кваліфікуються різні типи й засоби формування композитів. Помітне місце в мовленні художнього стилю посідають складні слова. Не так давно Н.Ф.Клименко зазначала, що такі лексеми становлять 10 відсотків словникового складу української мови [5, с. 9]. Проте нині засвідчується зростання цих одиниць у нашій мові [1, с. 25], а за твердженням О.А.Стишова, «найактивнішим способом словотвору на сучасному етапі розвитку української мови (після суфіксації) є композиція» [4, с. 25]. Адже назви, утворені шляхом осново-, словоскладання чи скорочення слів, мають кілька вагомих переваг перед іншими номінаціями. По-перше, вони завжди коротші, ніж словосполучення, порівняння чи навіть речення, на основі яких будуються. По-друге, «за багатьох комунікативних ситуацій виникає необхідність у висловленні двох ідей однією лексемою, словом» [4, с. 26]. А звідси і впливає закон економії лінгвальної енергії. По-третє, складні слова порівняно з простими мають «більші стилістичні можливості, більшу пізнавально-оцінну силу, більшу понятійну й естетичну місткість» [5, с. 25]. В українському мовознавстві є чимало праць, присвячених вивченню складних слів. Серед них можна виділити ті, у яких розглядається питання історії виникнення та формування композитів (М.Я.Плющ, П.П.Плющ, с. П.Самійленко, І.Й.Тараненко, В.В.Німчук, В.М.Ліпич), структури, морфемної будови, семантики, процесів творення цих одиниць, статусу юкстапозитів (М.Т.Чемерисов, І.І.Ковалик, Н.Ф.Клименко, Л.Є.Азарова, К.Г.Городенська, Н.С.Родзевич, В.О.Горпинич, Є.А.Карпіловська, А.М.Нелюба та ін.), складної термінології (М.П.Богуцька, В.М.Овчаренко, Е.І.Огар, А.А.Бурячок, І.М.Кочан та ін.), аббревіатур (К.Л.Тронь, М.Г.Середюк, Л.М.Бойченко, Н.Ф.Клименко, Р.Микульчик, с. М.Климович та ін.). Функціонуванням композитів і юкстапозитів у художніх текстах цікавилися М.Т.Доленко, Л.П.Павленко, О.М.Рудь, Н.М.Журавльова, Н.М.Сологуб та ін. Стилiстичні можливості окреслених лексем у різних контекстах фрагментарно описано у розвідках О.Д.Пономарева, С. Я.Єрмоленко, О.С.Шевчук, І.М.Кочан, А.П.Коваль. Дослідники Т.А.Коць, О.А.Стишов, О.А.Мітчук, О.М.Турчак, Н.О.Попова, Л.В.Туровська, Л.М.Василькова й ін., досліджуючи лексику сучасних ЗМІ, принагідно звертають увагу на структурно-складні загальноживані одиниці, неологізми, запозичення, оказіоналізми. Нині з'являються роботи, в яких вивчаються складні лексичні утворення на основі англійської (С.С.Воробйова), французької (П.О.Чуча), німецької (Ю.Й.Мацкуляк) мов. Попри незаперечні теоретичні й практичні

напрацювання лінгвістики у вивченні цього явища, проблема складних слів у мові сучасної української літератури до сьогодні не є остаточно розв'язаною. Усе це надає нашій розвідці актуальності.

Матеріалом для дослідження обрано роман Ю. Андруховича «Дванадцять обручів», у якому особливу увагу слід звернути на складні слова, які є постійним джерелом поповнення загальномовного словника. Метою роботи є дослідження структурно-семантичних особливостей складних слів роману «Дванадцять обручів» Юрія Андруховича. Об'єктом дослідження обрано складні слова, що функціонують у мові роману Ю. Андруховича «Дванадцять обручів». Предмет дослідження розвідки є структура і семантика складних слів (іменників, прикметників, прислівників – всього 230 слів) у романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів».

Словоскладання – це ділянка словотвору, яка розгортається переважно в певному синтагматичному зрізі. В історичному плані словоскладання розглядається як перший ступінь творення складних слів; другим ступенем слугує основокладання. Складні слова поділяються на композити, юкстапозити й аббревіатури. Аналіз функціонування композитів, юкстапозитів, аббревіатур не викликає потреби в принципово новому перерозподілі одиниць між різними видами складних слів. Співвідношення таких слів у словниках і текстах виявилось усталеним: найбільша група серед таких слів – це слова-композити, друге місце за кількісним виявом належить юкстапозитам, після них фіксуються аббревіатури. В сучасних текстах, особливо наукових, простежується помітне зростання юкстапозитів. Серед досліджуваних двокомпонентних складних слів композитів – 7,5%, юкстапозитів – 0,85%, аббревіатур – 0,39%. Проведений аналіз юкстапозитів засвідчив: серед них кількісно переважають іменники-юкстапозити. Термінологічна *номінативність* іменників-юкстапозитів слугує для них визначальною номінативною ознакою. Її не можна вважати єдиною категоріальною ознакою тільки слова, бо така ознака властива й словосполученню: «цілий ряд словосполучень має риси лексичного поєднання» [1, с. 18].

Про словоскладання можна вести мову за умов, коли обидва елементи (їх може бути і більше) ототожнюються зі словами, кожне з яких позначає окремий предмет думки і не зовсім втратили свою попередню семантику. Ідіоматичність лексичного значення композита як властивість лексико-граматичної єдності слів виражається їхньою цільнооформленістю. Термін *цільнооформленість* іменників-юкстапозитів запровадив до наукового вжитку А.І.Смирницький. Автор не поділяє його розуміння цільнооформлені слова, яке обмежується оформленням усього слова в його другому компоненті. Переконливішим видається погляд М.М.Шанського: відрізнювальна особливість юкстапозитів полягає у відсутності синтаксичних відношень між компонентами, в наявності одного основного наголосу, в закріпленні місцезнаходження компонентів і в смисловій єдності. Заслугове також на увагу й погляд В.В.Виноградова, який вважає, «що єдність слова створюється перш за все його лексико-семантичним стрижнем, який є спільним для всіх форм» [1, с. 20]. Саме тому критерій семантичної єдності є основною і обов'язковою ознакою іменника-юкстапозита.

У романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» [2] було проаналізовано близько 80 складних іменників, які були утворені основокладанням, словоскладанням та аббревіацією. Серед композитів було виділено сім типів. До

першого типу належать складні іменники (переважно чоловічого роду), мотивовані сполученням двох іменників з сурядним зв'язком: *звіроферма, житлоплоща, відеоапокліп*. Другий тип становлять іменники, мотивовані сполученням дієслова і залежного іменника з об'єктною функцією. Основоскладання, як правило, супроводжується суфіксацією другої основи. До таких похідних належать: а) іменники чоловічого роду: назви осіб за родом занять чи певними нахилами, рисами вдачі тощо: *сировар, лісоруб, пішохід, добродій, поетознавець, серцеїд, слідопит, сажотрус*; назви предметів, знарядь праці, приладів: *вогнегасник, газопровід, цементовоз, водоспуск, газомір*; б) іменники жіночого роду: назви знарядь праці, машин і виробничих процесів: *бензозаправка, птахорізка, цукроварня*; назви галузей – процесів виробництва, наук: *радіолокація*; назви осіб за родом занять чи певними нахилами, рисами вдачі тощо: *посудомийниця, добродійка*; в) іменники середнього роду, що позначають галузі наук, народного господарства, процеси виробництва: *паровозобудування, сортооновлення, димопускання, сновидіння*. Третій тип становлять іменники, мотивовані сполученням іменника з прикметником. Зв'язок між компонентами підрядний, відношення атрибутивні. Складання основ може бути чисте (*чорнослив, білотіл, жовтобрюх*), і ускладнене суфіксацією (*дрібнолісся, довгоносик, білокрівці, вітродвигун*). До цього типу належать клички, назви людей за зовнішніми ознаками й схожістю: *дурносміх, білоручка, сторожил*. Четвертий тип об'єднує іменники, мотивовані сполученням дієслова з залежним прислівником. Друга основа може бути безсуфіксною або суфіксальною: *вільнодум, гуртожиток, всюдихід*. П'ятий тип становлять іменники, мотивовані сполученням числівника з іменником. Числівникова основа поєднується за типом підрядного зв'язку словоформ інтерфіксом *-и-*. Складання основ супроводжується суфіксацією другої основи. До цього типу належать назви людей за родом занять і характерними ознаками оцінки їх праці тощо: *двотисячник, п'ятисотенниця*; назви предметів, періодів (часу, розвитку), соціальних, політичних та інших термінів, абстрактних понять: *двокасетник, століття, десятиліття, восьмирічка, двоєборство*. До шостого типу належать іменники, мотивовані сполученням іменника (переважно дієслівного походження) із залежним займенником. Якщо першим компонентом складного слова виступає займенник *сам*, то він набуває значення префіксоїда зі значенням: «дія, замкнена в самому предметі; певна ознака криється в самому процесі»: *самовбивця, самогубство, самогонка, самовислів, самокрутка, самозаглиблення, самоповтори*. Сьомий тип становлять іменники, мотивовані поєднанням іменника з дієслівною формою наказового способу. За цією моделлю утворилися іменники – загальні назви (*крутивус, мочиморда, разгуляйдуша, вертихвістка*).

Іменники, які творяться за способом словоскладання (юкстапозити), відрізняються від композитів тим, що їх словотворчою базою стають словосполучення прикладкового типу. Творення таких складних слів супроводжується процесом тісного зближення за семантикою двох компонентів і переростання в одне слово, наприклад: *поп-зірка, кар'єрист-цербер, підприємці-товаровиробники, відмінник-вундеркінд, віртуоз-гакер, крісло-каталка, маніяк-винахідник, броварі-анабаптисти, самовбивці-банкіри, вусань-архітектор, форд-аеростар, велетень-важковаговик, спортсмени-гірськолижники, стрибун-невдаха, вакуум-клінери, компакт-плеєри, міні-система, кафе-їдальня, шпигун-фотограф, газетяр-пролаза, попутники-спільники, авторитети-ідеологи, денді-бренді,*

маргінал-фенолог, партнер-австрієць, режисер-постановщик, котяра-муркотун, красень-легінь, істота-вамп, брати-волоцюги, нотар-алкоголік, черниці-василіянки, спільники-лікарі, дельта-планерист, замок-блискавка, горе-ловеласи, студентки-боржниці, конструктор-імперіаліст.

Абревіатури творяться головним чином на основі словосполучень прикметників з іменником або, рідше, від словосполучень іменник+іменник чи поєднання іменника з дієприкметником. Розрізняють три типи аббревіатур: складовий, змішаний та ініціальний. У романі нами було зафіксовано аббревіатури складового типу (*юннат, міськрада, райцентр*) та змішаного типу: *сантехніка, натурфілософ, культмасовик, спецслужба, держбезпека, газ вода, дурхата.*

Складні прикметники творяться способами чистого основоскладання і словоскладання, ускладненого суфіксацією. Можуть використовуватися різні основи, але найпродуктивнішими є іменникові словосполучення. Нами було зафіксовано близько 120 складних прикметників, серед яких можна виділити такі типи: 1) складні прикметники, утворені на основі іменниково-прикметникового словосполучення. Залежність між компонентами підрядна. Компоненти поєднуються за допомогою інтерфікса. Тип продуктивний, наприклад: *пшеничновусий, лісопильні, високогірний, рідкозубі, короткозорі, високогірні, машинописні, довгонога, повнолітня, високочолі, різночинні, повноцінні, чудодійний;* 2) складні прикметники, утворені поєднанням двох прикметникових синтаксично рівноправних основ. Компоненти з'єднуються за допомогою інтерфікса. Тип продуктивний, наприклад: *науково-пізнавальний, морально-політичний, побутово-предметні, лазерно-цифрова, санаторно-оздоровче, нервово-пералітичний, нав'язливо-голосна, амєбно-безформний, любовно-нетерплячий, примхливо-вразливе, несамовито-фатальне, науково-практичний, регулярно-притишений, внутрішньо-професуальне, розхристано-анархічний, сумлінно-сонетний, смертельно-зимній, історично-культурне, аматорсьько-аналітичний, осінньо-зимовий, твердокартонний, знаково-символічний, вузько-регіональна, вузько-партійна;* 3) складні прикметники, утворені поєднанням прислівникової та прикметникової, рідше дієприкметникової основ. Залежність між компонентами підрядна. Компоненти поєднуються між собою за допомогою інтерфікса. Тип продуктивний, наприклад: *новопризначений, багатозначний, мимовільна, довготривалий, новознайдена, короткотривала, навколобогемні, небагатослівна, навколовокзальне, високопосадовий, пізньоромантичні, новоутворений, малоуявний;* 4) складні прикметники, утворені від двох основ прикметників або основи прислівника і прикметника зі значенням кольору. Залежність між частинами сурядна або підрядна. Компоненти поєднуються за допомогою інтерфікса. Тип продуктивний. У словах цього типу перша частина може означати відтінок того кольору, який позначено другою частиною складного слова, наприклад: *жовто-чорні, червоно-жовте, різнокольорові, сіро-чорне, червоно-зелені, чорно-білі, сіро-біла, синьо-жовтувата, тьмяно-коричнева, темно-жовтий.* Сюди ж можна віднести й складні прикметники зі значенням якостей та їх додаткових відтінків: *гіркувато-солодкий, кисло-солоний, гірко-терпкий, жовтозубий, криваво-чорний, мертвотно-білий, тьмяно-болотяний, пудровато-білі, світлонепроникна, блідо-борошніста, золотисто-хвилястий, насичено-синя, вогненно-фіолетовий, сіроокий, чорношкірий;* 5) складні прикметники, першим елементом яких є числівник, другим – іменникова основа,

ускладнена прикметниковим суфіксом. Залежність між компонентами підрядна. Тип продуктивний, наприклад: *тригодинна, двокімнатна, сорокарічний, чотирирічна, двострофові, шестигодинна, п'ятирічна, двадцятилітні, двостатевий, шістнадцятиразовий, двогодинне, сімнадцятилітня, вісімнадцятирічна, стовідсоткова, десятитисячолітня, чотиригодинний, двадцятидвохрічний, п'ятистоповий, двосторонні, чотириярусна*; 6) складні прикметники, першою частиною яких виступає займенник, а другою – прикметникова або дієприкметникова основа. Залежність між компонентами підрядна. Тип продуктивний, наприклад: *самвидавних, тогорічні, цьогорічна, самовбивче, самогонний, осамотілий*; 7) складні прикметники, утворені поєднанням двох іменникових рівнозначних за змістом основ з додаванням до другої частини суфікса відносного прикметника. Зв'язок між компонентами сурядний, наприклад: *побутово-предметні, лазерно-цифрова, техніко-економічний*. Тип продуктивний; 8) складні прикметники, що утворюються сполученням іменникової та прикметникової або дієприкметникової основ. Поєднання компонентів відбувається за допомогою інтерфікса. Зв'язок між компонентами нагадує керування. Наприклад: *дивовижні, зловісний, вислозаций, злощасний, видозмінений, чортопільський*; 9) це складні прикметники, що утворюються поєднанням іменникової та дієслівної основ. Наприклад: *лісорубська, машинописні, доморослі, чудодійний, доброзичлива, смертоносна, світлонепроникний, куленепробивна, лісотильні, вогнепальна, злочинний*; 10) складні прикметники, що утворилися на основі прийменникових сполучень займенника та іменника з суфіксацією іменникової основи. Наприклад: *тогорічні, післяопераційне, повсякденний, потойбічний*. Цей тип прикметників непродуктивний у сучасній українській мові.

Складним прислівникам у романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів» властиві два продуктивні способи словотворення – юкстапозиція і складносуфіксальний (нами було проаналізовано 30 прислівників). Композиція основ у прислівників має нерегулярний характер, відзначається особливостями, що вказують на її периферійність серед інших способів прислівникового словотворення. Словотворчим структурам юкстаполітизмів у цій частині мови притаманні повторення тих самих (*ледь-ледь*) або дещо видозмінених слів/словоформ (*міцно-преміцно*), а також поєднання різних слів (*вибухово-несумісно, багатослівно, мимоволі, різнобічно*). Позиція одного компонента щодо іншого в слові здебільшого стала. Проте засвідчені випадки, коли компоненти юкстаполітизму можуть змінювати позицію в слові без зміни його значення: *так-сяк, сяк-так*. Семантична характеристика прислівників-юкстаполітизмів виявляє їх орієнтацію на підкреслення невизначеності /визначеності місця, часу, способу, підсилення цих ознак або їх заперечення. Так, невизначеність місця властива семантиці прислівників *будь-якої, хтозна-куди*. Зрідка вона супроводжується ще запереченням невідомого місця: *куди-інде* (куди-небудь в інше місце). Називання визначеного, певного місця для прислівникових юкстаполітизмів менш характерні: *онде* (3. На певній відстані або поблизу чого-небудь; там, отам); *тут-таки* (1. Ось тут; у цьому місці). Підкреслення часової невизначеності становить основу значень складних прислівників типу *абиколи, вряди-годи*. Підкреслення визначеного щодо якогось моменту часу властиве прислівникам *насамперед* (перш за все, передусім, найперше); *насамкінець* (під кінець, на завершення всього). Невизначеність способу

дії притаманна юкстапозитам *бозна-як* (невідомо як); *будь-як* (як-небудь, недбало, абияк). Подекуди невизначеність способу дії поєднується в семантиці і прислівникових юкстапозитів з вказівкою на обов'язковість виконання дії: *чимшвидше, повсякдень, самозабутньо, чимраз*. Частина прислівників-юкстапозитів окреслює сам спосіб дії: *вочевидь, навдивовижу, сміховинно, споконвіку, нашвидкуруч, тимчасова, навспак*. У семантиці деяких аналізованих слів співіснують значення, що вказують на невизначеність способу дії *хтозна-як* та інтенсивність, силу вияву яких-небудь ознак *хтозна-як*. Нечисленну групу утворюють юкстапозити, що заперечують наявність будь-якої кількості (*анітрохи, аніскільки*), можливість виконання розгортання ознаки в будь-якому місці (*аніде, анікуди*), часі (*аніколи*), будь-яких умов (*анізащо*). Такі юкстапозити виражають не тільки певне заперечення, а і його підсилення.

Підсилення значень того самого часу, місця, способу здебільшого характерне для юкстапозитів, у складі яких повторюються ті самі або дещо змінені слова (словоформи). Серед локальних прислівників трапляються слова, що вказують на далеку відстань (*ген-ген*), час (*споконвіку*), спосіб (*зрештою-решт, трохи-потроху*). Зрідка підсилення того самого значення є причиною поєднання в одному юкстапозиті синонімічних прислівників на зразок *часто-густо*. Такі прислівники значеннєво споріднені і з суми їх значень складається підсилене спільне значення юкстапозита. Виділяється кілька юкстапозитів з першим компонентом *чим-*, що вказує на посилення, наростання ознаки, якості, кількості, часу, вираженої другим компонентом слова: *чимраз, чимшвидше, чимдуж*. Композиція основ у прислівників має ряд характерних ознак, серед яких виділяються: поєднання основ без сполучної голосної: *горілиць, насамкінець, навсібіч, чимраз, вочевидь, повсякдень, нашвидкуруч, чимшвидше, потойбіч, тимчасова*; варіативність обох основ у слові: *більш-менш, тут-така, все-таки, вряди-годи, просто-таки*; сполучення з іншими способами морфологічного словотворення: *немилосердно, кінематографічно, різнобічно, несамохіть, самозабутньо, недобррозичливо, сміховинно, навдивовижу, добровільно*; сполучення першої основи з усіченою другою у прислівниках супроводжується використанням інтерфіксів *о, і*: *багатослівно, праворуч, ліворуч, водночас, силоміць, добровільно, споконвіку*.

Отже, виражальні можливості художнього слова безмежні. Складні слова в романі Юрія Андруховича є лише часточкою цього безмежжя. Вони розкривають можливості художньої мови і, зокрема, індивідуального стилю у створенні нових словесних образів.

Література

1. Азарова Л. Є. Складні слова в українській мові: структура, семантика, концепція «золотої» пропорції: [монографія] / Л.Є.Азарова. – Вінниця: УНІВЕРСУМ, 2000. – 222 с.
2. Андрухович Ю. Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К.: Критика, 2007. – 275 с.
3. Головин В. Г. Префиксоиды имен прилагательных / В. Г. Головин // Исследования по русскому и славянскому языкознанию. Труды Самаркандского гос. ун-та. – Самарканд, 1976. – Вып. 299. – С.190.

4. *Городенська К. Г.* Структура складних іменників у контексті семантичного синтаксису/ К.Г.Городенська // Мовознавство. – 1988. – №3. – С.27-34.

5. *Клименко Н. Ф.* Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К.: Наукова думка, 1984. – 252 с.

Т. И. Крупенёва,

Южноукраинский национальный педагогический университет им. К. Д. Ушинского, кафедра украинской филологии и МОСД

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ В РОМАНЕ Ю. АНДРУХОВИЧА «ДВЕНАДЦАТЬ ОБРУЧЕЙ»

В статье рассмотрены структурно-семантические особенности сложных слов в романе Юрия Андруховича «Двенадцать обручей». Исследованы основные типы образования сложных имён существительных, прилагательных и наречий.

Ключевые слова: сложные слова, композиты, юкстапозиты, аббревиатуры, словообразование.

T. I. Krupenyova,

K.D.Ushinsky Southern Ukrainian National Pedagogical University, Ukrainian Philology Department

OPERATION OF COMPOUND WORDS IN YURI ANDRUKHOVYCH'S NOVEL «TWELVE RINGS»

Word formation is one of the richest sources of language vocabulary replenishment. It is organically connected with the living processes of language. The formation of compound words in Ukrainian language by adding bases and coherent words proved especially productive in the last decade. This is because in many communication situations there is really a need to express two ideas with one token, in short. Compound words are divided into composites jucstaposition and abbreviations. Analysis of composite jucstaposition and abbreviation functinino make need of fundamentally new units redistribution between different types of compound words. Value of words in dictionaries and texts was proved established: the largest group among these words is composite words, second place for the quantitative expression belongs to jucstaposition after them are abbreviations. In Yuri Andrukhovych's novel «Twelve Rings» 80 compound nouns, were analyzed which were formed by base assembling, compounding and abbreviations. Among the composites allocated seven types were. Nouns that are created by compounding (jucstaposition) differ from composites that their word-formation base are phrases serial type. Creation of compound words is accompanied by a close encounter on the semantics of two components and development into a single word. Abbreviations are created mainly based on combinations of adjectives with nouns or, less frequently, by combinations of noun + noun or noun+ participle combination. Compound adjectives are created by clear base and word assembling and complicated by suffixes. Various bases

may be used, but the most productive are noun phrases. Two ways of word assembling is inherent for compound adverbs in the novel – juxtaposition and compound-suffixal. Base composition in adverbs has irregular nature, is indicated by features of peripheralism among other ways of adverbial word formation.

Thus, compound words in the Yuri Andrukhovych's novel reveal the possibilities of artistic language and, in particular, individual style in creation of new verbal images.

Key words: complex words, composites, juxtaposition, abbreviation and word formation.

УДК 821. 161. 2. 09 «18»: 811. 161. 2' 373. 422

Л. Б. Мельник,

к. філол. н.,

Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка,
старший викладач кафедри української мови

СОЦІАЛЬНА ДІЙСНІСТЬ КРИЗЬ ПРИЗМУ АНТОНІМІЇ У ТВОРАХ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА (НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ТА ПРОЗОВОЇ СПАДЩИНИ МИТЦЯ)

На матеріалі публіцистичної та прозової спадщини західноукраїнського письменника і журналіста Федора Заревича простежено антонімію як лексичну категорію, що завдяки своїм широким стилістичним можливостям розкриває соціальну дійсність II половини XIX століття.

Ключові слова: антонім як художньо-зображальний засіб, народовці, система опозицій, контрастна характеристика.

Розуміння змісту висловлювання залежить не тільки від знання мови, а й від уміння експлікувати імпліцитний смисл, який міститься у цьому висловлюванні та безпосередньо співвідноситься із ситуацією. Одним з питань, що стосуються взаємозв'язку мови та мислення, є питання відображення мовної картини світу різними мовними засобами. Антоніми, виражаючи протилежні значення і поняття, якраз відносяться до словникових одиниць, що забезпечують точність, глибину, дієвість думки, використовуються з метою привнесення додаткового смислу зіставлення, контрастного порівняння, прихованого заперечення і досягнення ефекту парадоксальності.

Антонімію як лексико-семантичне явище досліджувало багато вітчизняних мовознавців: Л.А. Булаховський, Л.М. Полюга, Л.А. Лисиченко, Н.В. Журавель та ін. Одним із важливих питань цих досліджень є питання про класифікацію антонімів за характером протиставлення. Зауважимо, що поділ антонімів за типологічними ознаками перебуває і досі в полі зору науковців.

Об'єктом нашого дослідження є особливості мови представника західноукраїнського письменства XIX століття Ф. Заревича, зокрема його публіцистичних статей та редагованих ним друкованих матеріалів у журналі «Вечерниці» та газеті «Русь», а також прозових творів митця («Хлопська дитина»,

«Син опришка», «Загубидуш», «Дві сестри», «Родина»). Предмет дослідження – аналіз лексичних засобів, що завдяки стилістичним можливостям дозволяють автору створювати реальну картину тогочасних подій. Метою нашої розвідки є репрезентація лексичної антонімії для зображення соціальної дійсності у публіцистичній та прозовій спадщині Ф.Заревича. А це якраз дає можливість показати, наскільки глибоко і всебічно використовуються автором скарби української мови. Практична цінність цієї роботи полягає в тому, що нами вперше розглянуто роль антонімів як художньо-зображального засобу у згаданому творчому доробку.

Творчість галицького письменника й журналіста Федора Заревича представляє період складний і суперечливий. 60-і роки ХІХ ст. – це час політичного протистояння народів москвофілам, зокрема боротьби за утвердження в правах народу мови як однієї з головних ознак етносу, основи його самобутності, важливого фактора розвитку самосвідомості й національної культури. Окрім цього, 1861 року народівська молодь започаткувала у Львові товариство клубного типу «Руська бесіда», а 1864-го – при ньому створила театр. 1868 року було засновано (за матеріальної підтримки наддніпрянців) літературний журнал «Правда», і в грудні цього ж року – організацію «Просвіта». Галицькі просвітяни випускали художні й науково-популярні книги для народу, шкільні підручники, організовували народні читальні, видавали альманахи, вшановували різноманітними заходами пам'ять про Т. Шевченка.

Можна сказати, що національно-культурницький рух народівців в Україні відбувався тоді в руслі європейського романтизму і підтверджував життєдайність ідей німецького філософа Й. Гердера про природну неповторність кожного народу і його прагнення до самовизначення, творення самобутніх форм національного життя та національної держави. Шлях до національної ідентичності лежить через формування національної самосвідомості, в основі якої – вивчення національної історії, знання народної культури, фольклору, пошанування народних традицій. Але, як вважав Гердер, найголовніший чинник, серцевина формування національної самосвідомості, це – мова [3].

Про ці важливі для кожного свідомого громадянина постулати говорив Ф.Заревич ще в «Передньому слові» першого числа «Вечерниць» (друкований орган народівців). Редактор наголошував, що українці, русини – це окремий народ із своєю історією, мовою, літературою, який повинен здобути свій подальший самобутній розвиток. Бо ж «**зріс** він на свою питоменну стать, яко кожний інший; його такого виховало время, і уже йому **зростися** з яким-небудь іншим народом **не можна**» [2]. Як бачимо, протиріччя епохи відображаються в системі опозицій, і основним засобом вираження цих опозицій на лексичному рівні є виділена нами антонімія. Її функція, нагадаймо, полягає у тому, щоб «протиставити прояв однієї й тієї ж сутності (властивості, якості, стану, процесу, відношення), і уточнити їх відміну, яка стає семантичним фокусом цілої текстової конструкції і навіть мініатюри» [5, с. 39].

Усі публіцистичні статті Федора Заревича відзначаються «громадянською мужністю і соціально-політичною загостреністю» [4, с. 100]. У них автор не боїться виступати проти існуючого устрою, проти соціальних і національних утисків. Так, скасування панщини невдовзі привело до швидкого зубожіння селян, адже ліси як найбільше багатство краю опинилися в руках великих землевласників. Соціальні наслідки такого пограбування найкраще показано у статті Ф.Заревича «З Верховини» :

«А нині, коли сто нумерів у селі, то певно вісімдесят жебраками, котрі живуть не знати яким чудом божим [9, № 63, с. 70] « Трагічність даної ситуації яскраво ілюструє автор через антитезу *сто нумерів у селі* та *вісімдесят живуть не знати яким чудом*.

Не менш болісно сприймається і стаття «Русь в Австрії». У ній автор сумно констатує наступне: «Отим же и найгорячіша гадка галицьких Поляків сповнилася, бо Русь в крузі політичнім держави австрійської не живе більше! Сповнене діло. А ми заложимо руки та глядімо плачучи кінця, аж доки з помилування не ударять нас еще в саме серце з гори и усвятять нам гріб, положивши вінець-діло: заведенне язика польського в школах народних на Русі! [9, № 15, с. 14]». Отож, щоб не допустити непоправних наслідків, голос Заревича-публіциста звучить як гнівна інвектива проти «словенських племенців – Ляхів і Москалів», бо ж «лише самі в собі бачити маємо свою будучину і нашу силу [9, № показ., с. 2]». У даному випадку можемо спостерігати антитезу *глядімо плачучи кінця* та *бачити маємо свою будучину*.

Окрім уже згаданих політичних статей публіциста Заревича, на увагу заслуговує і чимало інших дописів, які доходили до читача вже завдяки редакторському відбору того ж Заревича. У 14 і 15 числах «Вечерниць» було опубліковано «Лист Харківської громади до галицької молоді». Головні ідеї цього листа, що має підпис «Харківці» (на думку дослідників його автором є студент Харківського університету того часу, в майбутньому відомий український письменник Василь Мова), звучать так. По-перше, автор листа прагне донести до галицьких братів своєрідність ситуації на сході України. Вона, на думку В. Мови, найбільш істотно вирізняється тим, що в підросійській Україні **попівство виступає як ворожа щодо народу сила: церква служить знаряддям дальшого поросійщення українського народу і не може ні сприяти його національному відродженню, ні бути його носієм**. У цьому полягала відмінність становища українства в Росії від Австрії, де греко-католицька церква виступила **головною ініціаторкою українського національного відродження** [2, № 14, № 15]. По-друге, В. Мова від імені харківських українців заявив про їх ставлення до російської мови, на адаптацію якої для українських культурних потреб спрямовувалися зусилля галицьких москвофілів. Категорична позиція харків'ян полягала в твердженні: московська мова не наша, вона чужа нам [Там же]. З попередніх положень впливала третя ідея: нам треба виробляти свою українську народну мову, а головний інструмент для цього – література, причому **не та, що забезпечує лише інтереси нижчих верств і служить «для домашнього обіходу», а така, що репрезентує світові ідеї українською мовою**. Такою була творчість Т. Шевченка. «Все, що є у наших думках українського, – стверджував В. Мова, це недавній схід посіяного Тарасом». Нам література потрібна для того, запевняв автор листа, «щоб неосвічені та чисті душею люди розвивались у освічених українців-русинів, рівно розширюючи свій розум і возвишаючи душу, а не перероблювались у нікчемних перевертнів». Для цього потрібна «вироблена народна мова». «А виробити її, братці, інак не можна, як тільки силкуючись зложити цілу **літературу, згодну не для одних селян, а для всіх українців; таку літературу, яка б удовольняла духовні тріби не тільки простих хліборобів, а й вищої народної громади**». Вказана автором і виділена нами опозиція, тобто антонімія, теж дає змогу краще зрозуміти існуючі тоді проблеми.

На провідну програмову ідею журналу «Вечерниці» – прокладання галичанам шляху до духовного єднання з українцями – «працювала» й повість Ф.

Заревича «Хлопська дитина», яку він друкував під псевдонімом Юрко Ворона в багатьох числах «Вечерниць» в 1862 році (2, №№ 1-18). Її сюжет складала історія Стефана Василичина, сина наймички-сироти. Вихований у родині сільського священика, юнак здобув університетську освіту, став відомим адвокатом і виступив в обороні селянських інтересів. Задум письменника полягав у тому, щоб зобразити зрушення в свідомості й соціальній структурі галицького русинства після революції 1848 року. Досить спостережливо прозаїк описав чванство й станові передсуди попівства і шляхти, їхні глузування зі Стефана, який, однак, сповнений почуття власної гідності, усвідомлення свого призначення – служити українському народові.

Увесь твір, зважаючи на його проблематику, «всіяний» антонімами. Найбільша їх кількість виявляється, власне, при змалюванні образів двох головних героїв – Стефана та отця Євстахія.

Не мав щастя Стефан рости зі своїми батьками, та доля змилосердилася над сиротою і послала йому нову родину – в особі священикової родички Настасі та її брата Константа. Це їм хлопець вдячний за безмежну батьківську любов та належну освіту: *«Коби не ваша ласка, я бим нині чим був – нічим. Бог мені **взяв маму єдну** і зробив сиротою – а потому **дав мені другу**, якби знова рідну, та сотворив для мене ліпшю долю»* [2, № 3; с. 21]. Тому, коли помирав Констант, закликав до себе Стефана і сказав: *«Я мій Стефане піду з сего світа раднішій, що ти вже на людій вийшов, видить ся міні, що я виплекав та викохав гідного сина – но ще був би я хоть на стілько хотів поживотіти, аби довести до кінця діло, щоб вас обоє з Ганею ще я подружив був. Я знаю, що **ви обоє любитеся, а отець Євстахій тому супротивний буде**, хоть би й сирота Анастася також тому рада. Та чей Господь pomoже, лиш протерпи, якось оно чей Бог дасть»* [2, № 10, с. 73].

Отець Євстахій, *«хоть дивний у своїх засадах для тих часів, в котрих жив, був однако ж чоловіком дуже правим у своїх ділах, і годен всякой шаноби. Майже рівно од громади і од сусідів, од простих простих селянинов і панів люблений, був он межи всіма попами довкола, якби найстаршим братом якоїсь великої семі...»* [2, № 3, с. 2]. Як бачимо, контекстуальні та загальнономовні антоніми **громада – сусіди, прості селяни – пани** творять у даному випадку синонімічний ряд, який дає позитивну характеристику панотця. Однак після відмови отця одружувати Ганю зі Стефаном, читач мимоволі налаштується проти старого, бо той вірить у наклепи на адвоката: *«От видиши біда сироті – та який хосен, що він адвокатом, а от замкнуть єго, та буде кінець ділови всему. Що то погана натура – не видержить, сли не вкрасти, то ошукати, а все на своє. Тепер лише сором з дівчини та й кінець такій...»* [2, № 15, с. 114-115].

Аналізуючи прозову спадщину Ф.Заревича, хочемо зупинитися і на повісті «Син опришка», що змальовує часи опришківства на Галичині, Закарпатті й Буковині. Найбільше використання антонімів спостерігаємо в останньому розділі цього твору. *Хижам, як чорні та сиві кранки* протиставляється *дворець* [лісничого], який *«блистів білий на краї, як дзеркальце манюньке»*; а необізаному про викрадення дружини *жартовливому пану – засумовані молодиці*. Далі читаємо таке: *«Єще **вчора** якъ тамъ було гарно, світло, а нині ажъ жалъ дивитися. Розтворомъ стояли всі двері, у покояхъ все поперевертано догори ногами, порозмітувано, забрано де що ліпшого и постелі навіть не лишено»* [11, № 41, с. 350]. Тут, як бачимо, протилежні явища передані не окремими лексемами, а цілими реченнями.

Іноді антоніми дають контрастну характеристику не лише предметів чи явищ навколишньої дійсності, а й внутрішнього стану героя, про що свідчить такий епізод: *«На приспі під вікнами сидять и розмовляють дві жінки. Одна собі вбрана на верховинській ладъ, у вишиваній сорочці, зі світлыми пацьорками, коралями червоними и хрестиками на грудяхъ, у малеванці...Побічъ молодиці друга жінка, молоденька и красна якъ квітка; але то вже не молодиця верховинська, то квітка не уросла на буйныхъ горахъ, то молода якась пані. Чорноброва, зъ чорними як терень очима, й сама убрана чорно, и не весела якъ бойкиня, бо уперла голову на долонь, не промовить и одного слова, лише думає та думає»* [11, № 41, с. 351]. Так на противагу яскравому одягу бойкині, чорний колір у всій зовнішності пані підкреслює її сумний настрій. Про душевну боротьбу Емілії говорять і такі контекстуальні антоніми як «любов і горе», яких так багато було в очах пані; а сутність кохання розкривається через поєднання щастя і нещастя.

Часом зіставленням антонімічних слів, тобто антитезою, письменник створює яскравий образ – *очі темні і лиш йому ясні, як найясніше небо*.

Ще одне зіставлення – вже двох характерів, двох життєвих позицій – представлено у повісті «Загубидуш». Щоб краще зрозуміти обставини, в яких опиняється сирота Павля, автор ще задалегідь подає характеристику пана: *«Бувало, кажуть люде, коли пан розгуляється, то годі зъ нимъ и видержати, усє вь нєго однако: чи загарбати волівъ господареви напастею, чи ґрунту вдерти кусень отъ такъ ні сіло ні пало, чи забрати дівчину зъ хати вітцівської на службу у двіръ – на тоту пропащу службу – усє єму було одного крою, аби вінъ собі вдоволивъ по волі»* [7, № 27, с. 29]. Тому й не дивно, що маючи біля себе красуню-вихованку, хтивий дідич не раз мислив: *«Гарна росте дівчина, якъ рожса. Сирота справді, та чия? Донька вбогого чоловіка, нині, якби не моя ласка, може ходила би прошенимъ хлібомъ я їй життє уратувавъ и вчинивъ долю. Вона-жъ и нічия, лише моя. Я їй подержу єще, ажъ викохається гарна, дужа, ажъ стане ціла пишна, налюбуюся тою красою, ...а потому віддамъ за якого чесного чоловіка»* [7, № 28, с. 32].

Проте вже після перших залицянь Павля почала уникати пана. Її поведінка вмотивована тим, що *«не тота вона стала и тіломъ и душею, подужала, здавалося и зрозуміла, чого їй впередже до голови и не могло приходити»* [7, № 28, с. 35]. Паралельно з тверезістю думок і вчинків молоді дівчини показує письменник темноту, затурканість і примітивний спосіб мислення двірських слуг: *«Яка ми пані, возниці донька, – замічає на двірських ласках пожовтіла шевкиня, - може їй виділося, що панъ нашъ то їй для дідича якого ховає. Не рада, що ласкавъ на ню. Ха, ха, ха, яка дурна! Инша би й рада такій добрій пригоді...»* [7, № 29, с. 40]. Такі роздуми стосовно дій Павлі підсилюють позитивну характеристику панської вихованки.

У ще одному творі Ф.Заревича, оповіданні «Дві сестри», перед нами постає родина безіменного героя-напівсироти, який після смерті батька виховувався в сім'ї свого стрія. Письменник показує розпорошеність членів цієї спільноти через соціальний чинник. Твір побудований на контрастних характеристиках як головних героїнь, так і їхніх обранців.

У стрія було дві доньки і дві – зовсім різні. Старшу Ерміну виховувала гордовита стрийна. Вона навчала дівчину не лише манірності, пихатості, а й польських молитов, тобто, зневажання українського. Молодшу Катерину в

українському дусі виховував стрий. У кінцевому результаті дівчата обирають собі суджених відповідно до власних поглядів: старша – аж надто патетичного польського патріота Артура, молодша – тверезо мислячого, приземленого руського теолога Николая. Перший виголошує, що *«своя воля нічого не значить, ту значить лише воля загальна, воля народу цілого – браться тамъ въ Варшаві взывають, и мы довжни слухати такого голосу»*, другий розрізняє думку народу і думку польського уряду, зазначаючи: *«Воля народа, а браться въ Варшаві – то інше»* [10, № 1, с. 4]. Але головний у цій ситуації не просто факт вибору дівчатами своєї долі, а те, як вони поведуть себе після заручин: одна самовдоволено, друга – тихо, спокійно.

Зрештою, через дев'ятнадцять років стрий вихованець зустрічає двох рідних по крові, проте цілком чужих між собою жінок – самотню вдову Ерміну та щасливу дружину й матір Катерину. Манірна, гордовита Ерміна не визнає свою родину, вона зневажливо ставиться до сім'ї сестри через те, що там прості люди, які розмовляють руською (українською. – Л. М.) мовою. Сама ж ходить до костела і, хоч не має великого багатства, *«на шляхоцьку паню хорує»* [10, № 2, с. 11].

Яскравим прикладом контрастності є новела «Родина», у якій мирний побут одних членів родини зіставляється зі своєю протилежністю – перебуванням на війні інших представників цієї родини: *«Ми ту живемо в щастю й мирі, а они оба небораки, Господи, ци они хоть одну часинку вільну мають...»* [2, № 16, с. 128]. Згодом стримана розмова про долю родичів переходить у неспокійне резюмування господині: *«Ей Господи, а що оно дієся таке, що за наших ніякої чутки донині. Таже за інших прійшло вже, котри не вернуть більше; уже й тоті що живі, листи писали – а наші не пишуть, ні за них не дають відомости»* [2, № 17, с. 156]. І накінець, лякаюче дорослих запевнення дитини: *«Мамо, нині Василь прійде, та принесе міні колач... Я знаю: стрийко прійде, а вуйко – ні. Вуйко уже не прійде, бо я так знаю»* [Там же], що підтверджується жорстокою реальністю – *«Прокіп уже давно погіб, ще десь коло Івана, а я от прійшов осьде як на показ безрукій! От тільки що відтам приношу моїй родині»* [Там же]. Часте використання антонімів якраз підсилює гостроту піднятої у новелі проблеми.

Як бачимо, творчість Ф.Заревича контрастна на всіх рівнях: від ідеї до композиції, від сюжету і характерів до окремого малюнка та образу. Гармонії і красі світу протистоять обов'язково крайні стани краху, убогості, небуття. Радості життя і щастю його повнокровного відчуття протистоять страждання, біль, горе. Тому саме антоніми посідають помітне місце серед виразових засобів мови митця, відіграють чималу стилістичну роль. Це пояснюється тим, що вони дають можливість створити контрастну характеристику образів, понять, предметів та явищ тогочасної дійсності, а відтак є і засобом експлікації імпліцитного смислу твору чи тексту.

Дане дослідження може слугувати підґрунтям для детальнішого аналізу антонімічної парадигми як універсалії поетичної мови цього самобутнього галицького письменника.

Література

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці в 5 т. / Л.А. Булаховський. – К.: Наук. думка, 1977. – Т. 2. Українська мова. – 1977. – 632 с.

2. Вечерниці: літературне письмо для забави і науки. – Львів, 1862, Р.І. – 368 с.
3. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / Гердер И. – М.:Наука, 1977. – 704 с.
4. Дем'ян Г. Таланти Бойківщини / Дем'ян Г. – Львів : Каменяр, 1991.– 325 с.
5. Диброва Е.И., Донченко Н.Ю. Поэтические структуры антонимии. /Диброва Е., Донченко Н. –М.: С. Принт, 2000. – 183 с.
6. Журавель Н.В. Засіб експресії – антонімія // Культура слова. – К.:Наукова думка, 1981.- вип. 20.
7. З.[Заревич] Загубидуш / Заревич Ф. // Русь. – 1867. – Р.І. – № 27.
8. Полюга Л.М. Повний словник антонімів української мови./ Л.М. Полюга. – 4-е вид. – К.: Довіра, 2008. – 510 с.
9. Русь. – Львів, 1867. – Р.І.
10. Ф. З. [Федір Заревич] Дві сестри / Заревич Ф. // Русалка. – 1866. – № 1.
11. Юрко Ворона. Син опришка / Ворона Юрко // Вечерниці, 1862. – Р. І.

Л. Б. Мельник,

Дрогобычский государственный педагогический университет им. И.Франко,
кафедра украинского языка

СОЦИАЛЬНАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ СКВОЗЬ ПРИЗМУ АНТОНИМИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ФЕДОРА ЗАРЕВИЧА (НА МАТЕРИАЛЕ ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО И ПРОЗАИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ ПИСАТЕЛЯ)

На матеріалі публіцистического і прозаического насліддя западноукраїнського писателя і журналіста Федора Заревича просліджена антонимія як лексическа категорія, котора благодаря своим широким стилістическим можностям раскрываєт соціальну дійствительность второй половини ХІХ века.

Ключевые слова: антоним как художественно-изобразительное средство, народовцы, система оппозиций, контрастная характеристика.

L. B. Melnyk,

Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych,
Department of Ukrainian Language

SOCIAL REALITY THROUGH ANTONYMY IN THE WORKS OF FEDIR ZAREVYCH (BASED ON THE WRITER'S JOURNALISTIC AND PROSAIC HERITAGE)

This article presents antonymy as a lexical category that due to its wide stylistic features reveals the social reality in the works of the West Ukrainian writer and essayist of the 60-ies of the XIX century Fedir Zarevych. Research materials are his prose («Countrychild», «Son of oprishok», «Segovius», «Two Sisters», «Family») and his own and edited by him essays in the magazine «Vechernytsi», newspaper «Rus'».

The conducted study gives grounds to assert that the creative heritage of F. Zarevych is contrast at all levels: from idea to composition, from plot and characters to a separate drawing and image. An extreme condition of collapse, poverty and nothingness confront to the harmony and beauty of the world. Sufferings, pain and sorrow confront to the joy of life and happiness of his hearty feelings to confront suffering, pain, sorrow. Therefore, antonyms occupy a prominent place among the expressive means of the artist's language, play an important stylistic role. This is because they provide an opportunity to create a contrasting feature of images, concepts, objects and phenomena of contemporary reality, and therefore they are means of explanation of hidden meaning of a work or the text.

Antonyms are important stylistic means, not only because of their inner semantic properties that are associated with the name of their opposite realities, but also because Antonym oppositions are not something static or limited. The representative of the Galician literature F. Zarevych uses lexical antonyms not only by means of the rooted in the language scheme, but depending on the specifics of his own Outlook. However, this does not affect to an objective representation of the events through the prism of antonymy.

Key words: the antonym as art-visual means, populists, system of oppositions, contrasting characteristics.

УДК 811.161.2.'373.612.2

К. О. Мікрюкова,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
викладач кафедри філології (прикладна лінгвістика)

МОВНА СТРУКТУРА ПЕЙЗАЖНОГО ОБРАЗУ «МІСТО»

У статті розглянуто мовну структуру пейзажного образу «місто» в художній прозі письменників-постмодерністів. Проаналізовано основні функції міського пейзажу: локальної ідентифікації, психологічного портретування, ідентифікації авторського ставлення. З'ясовано роль епітетів, метафор, іронії у вербалізації міського пейзажу.

Ключові слова: пейзаж, міський пейзаж, епітет, метафора, іронія.

Природа, місто, місцевість, навколишнє середовище часто виступають об'єктами пейзажних описів. Пейзаж – це опис природи як частини середовища, в якому розгортається дія. Відповідно до цього виокремлюють природний, сільський та міський (архітектурний, індустріальний) пейзажі. Ми акцентуємо увагу на особливостях міського пейзажу – еквіваленті міського ландшафту, що відіграє знакову роль у вираженні лексико-семантичного поля «місто» у творчості І. Карпи, О. Ірванця, Ю. Андруховича, Л. Дереша, Л. Дашвар. На жаль, мовна структура пейзажного образу «місто» в художній прозі письменників-постмодерністів досі не була предметом спеціального дослідження.

Незважаючи на наявність доволі великої кількості наукових розвідок, присвячених пейзажу в художньому тексті, досі немає однастайності в теоретичних узагальненнях цього поняття. Н. Іванова розглядає пейзаж, як категорію тексту,

О. Вітрук – як одиницю тексту, Р. Луценко – як концепт, Г. Пасічник акцентує увагу на феномені пейзажу. Своєрідний плюралізм наукових інтерпретацій фіксуємо і в термінологічному апараті. Ю. Свірідова зазначає, що «для аналізу картин природи у своїх розвідках дослідники використовують різноманітні терміни: «пейзаж», «опис природи», «пейзажний опис», «опис пейзажу», «пейзажний компонент», «пейзажний образ природи», «образ пейзажу», вважаючи ці поняття взаємозамінними» [11, с. 128]. У контексті нашого дослідження ми оперуємо терміном «пейзажний образ». Із позицією, прийнятою у нашій статті, збігається і погляд Ю. Свірідової, яка вважає, що пейзажний опис – це «картинка, вид місцевості, зафіксований в уяві, пам'яті спостерігача в певний момент сприйняття навколишньої дійсності» [12, с. 228].

Метою статті є дослідження мовної структури пейзажного образу «місто» в художній прозі письменників-постмодерністів.

Методом суцільної вибірки з художніх творів письменників-постмодерністів виокремлено 100 текстових фрагментів з описом міста. За одиницю дослідження обрано текстовий фрагмент, що містить лексикографічно зафіксовані номінації на позначення міста, його складових частин. Наприклад: «*(Львів) можливо, навіть люмпенський, себто всі його жахливо освітлені й непролазні осінньо-весняні передмістя з усіма можливими гуральнями, гарбарнями, олійнями та броварнями, з повсюдними брудними базарчиками й вагончиками, а також розбитими й навіки загрузлими у багні лімузинами, з вуличною торгівлею ...*» [1, с. 44]. В поданому контексті виділеним шрифтом фрагмент – опис міських реалій – трактуємо як одиницю пейзажного образу.

Міський пейзаж дає змогу відтворити обличчя певного міста. Саме місто (його площі, вулиці, центр) стає не лише місцем, де розгортаються події, а й важливим фактором впливу на світогляд та самосвідомість героїв. Письменники-постмодерністи значну увагу приділяють детальному опису побутових реалій міського життя: зображуються вулиці, площі, сквери, парки, кав'ярні тощо.

Парки у прозі авторів відзначаються особливим колоритом. Наприклад: «*А парк все той самий – великий, загадковий, притишений. Парк розпочинався за кілька кварталів від п'ятиповерхової хрущовки, в якій тоді мешкала ваша родина*» [9, с. 66]; «*Парк оглушував безлюддям*» [9, с. 3]; «*.вище за «Супутником» починався парк, цілий ненаписаний роман, три чверті, ні, дев'ять десятих юності твоєї, за гранітним метровим бордюром...*» [9, с. 34]. Оригінальність образу парку створюються епітетами, що актуалізують ознаку «візуальне враження» (*великий, загадковий, притишений*); предикативними метафорами з дієсловами на позначення початку дії, впливу (*парк розпочинається, парк оглушує*). Значний ступінь експресії виявляють також метафори, що порівнюють парк із ненаписаним романом, юністю.

Мовна структура міських пейзажних одиниць «вулиця», «площа», «район» також різноманітна. Наприклад:

1. «*Костянтинівська світилася ліхтарями, неоновими вивісками й автомобільними фарами*» [4, с. 30]. В цьому контексті ключовими компонентами є такі лексеми: ліхтарі, неонові вивіски, автомобільні фари, що проектують авторське сприйняття вулиці як надзвичайно світлого місця. Така візуалізація підтверджується також метафорою із дієсловом *світитися*.

2. *«Я вийду з «Арбатської» на Новий Арбат, себто на проспект імені мудака Калініна, і йтиму ним аж до кіноконцертного залу «Октябрь». Там, до речі, зовсім поруч є «Мелодія», з якої нарешті заберу свою касету з Майном Олдфілдом. А тоді попензлюю праворуч. І там, на чудових старих вуличках, у цьому еклектичному заповіднику струхлявілого московського модерну, де поруч із амбасадами Грузії та Литви, є один фантастичний будинок, з якого ростуть дерева» [2, с. 27]. Ефект опису вулиці досягається розгорнутою метафорою вулиця – еклектичний заповідник струхлявілого московського модерну, підсилюється епітетами внутрішньо психологічного сприймання – чудовий, фантастичний. Емоційно-експресивне навантаження опису вулиці підсилюється використанням сленгізму «мудак» у назві вулиці «проспект імені мудака Калініна».*

3. *««Наступна зупинка – вулиця Баггавутівська!»... Але звідси, здається, вже дві чи три зупинки до метра. Великі розлогі дерева, рідкі ліхтарі, якийсь металевий паркан з протилежного боку вулиці» [7, с. 4]. Привертає увагу монологічна форма комунікативного вираження цієї текстової одиниці. Синтаксичне оформлення пейзажного уривку сприяє зацікавленню вулицею. Першим окличним реченням автор акцентує на дивній назві вулиці, а далі за допомогою лексем дерева, ліхтарі та паркан описує її специфіку. Особливості вуличних реалій деталізуються прикметниками із ознаками розміру (великі, розлогі), розташування (рідкі) та матеріалу (металевий).*

4. *«Антонич зустрів його у нетрях середмістя, серед примарних кам'яниць і млосних подвір'їв з вузькими й мокрими сходами, де чи то на Вірменській, чи на Сербській» [1, с. 48]. В цьому контексті пейзажна одиниця «вулиця» реалізується за допомогою лексем кам'яниця, подвір'я, сходи в поєднанні з епітетами внутрішньо психологічного сприймання – примарні, млосні та епітетами з ознакою «властивість предмета» – вузькі, мокрі. Цікавою реалізацією пейзажної одиниці «вулиця» є метафорична конструкція «нетрі середмістя», що вказує на місце розташування вулиці.*

5. *Площа Київського вокзалу, Ваша Королівська Милосте, була затоплена. Цілоденний дощ, який не вщухав ні на хвилину, спричинився до великого виверження вод. Ущент забиті піском, попелом, трояндами, паперами, голубиним пір'ям, масками, мертвими щурами та іншим непотребом каналізаційні стоки не приймали вже нічого» [2, с. 87]. Семантика пейзажної одиниці «площа» актуалізована метеорологічною лексемою «дощ», вжитою із прикметником на позначення тривалості «цілоденний», а також субстантивами пісок, попел, троянди, папір, пір'я, маски, щури, непотріб. Семантично різні субстантиви, вжиті в одному контексті, яскраво продемонстрували характерну рису площі – бруд та захаращеність.*

6. *«На Контрактовій площі тільки чорні, мов круки, готи біля пам'ятника Сковороді не здавалися – сіяли філософський смуток навколо обліпленого голубами філософа» [4, с. 65]. Семантика пейзажної одиниці «площа» розкривається через оцінку зовнішнього вигляду її відвідувачів, що виявляється у порівнянні «чорні, мов круки, готи». Порівняння готів із круками точно передає загальний меланхолічний настрій, що панує на площі. Важливою деталлю в описі площі є акцентування уваги на пам'ятнику Сковороді, візуалізованому експресивно-оцінною метафорою «обліплений голубами».*

7. «Коли мені зробилося зовсім тепло, я виповз із **кав'ярні** й рушив помаленьку в бік **Швабінга**, поминаючи **Одеонсплатц** і залиту першим присмерковим освітленням **Людвігштрассе**. **Вітрини обіцяли все на світі**, навіть безсмертя.... Тисячі перехожих рухалися поруч зі мною в цьому **іграшковому мегаполісі**. Не доходячи ще до **університету** і **Тріумфальної брами**, я відчув, що починається весна» [3, с. 15]. В цьому контексті ключовими компонентами, що описують вулицю, є лексеми на позначення вуличної інфраструктури та архітектури (**кав'ярня**, **вітрина**, **університет**, **брама**), нестандартна авторська одиниця (**іграшковий мегаполіс**), дієслівні антропоморфні метафори (**вітрини обіцяли**), розгорнута метафора (**залита першим присмерковим освітленням Людвігштрассе**). Фразеологізм «**ніхто не посипає голову попелом**» передає спокійний настрій мешканців міста.

8. «**Базар** побіля **Стадіону** залишається, але немає вже на ньому ні турків, ні китайців з в'єтнамцями – таких екзотичних, таких яскравих і незвичайних. Без них вже місто – не те. Бо кілька десятків іноземних студентів водного **інституту** – це лише затуркані азіати, ялові, нездатні створити **обличчя міста**, додати йому своїх неповторних рис. Один по одному зачиняються **дорогі крамниці-бутіки**, вмить перетворюючись на пересічні **державні установи** зі стінами, **помальованими олійною фарбою нестерпно ординарних кольорів**, з **облупленими сходами-переходами**, **запльованими слиною вдячних і вдоволених відвідувачів**» [9, с. 214]. В цьому контексті вулиця описується за допомогою номінативів **базар**, **стадіон**, **інститут**, **крамниці-бутіки**, **установи**. Важливу роль відіграють метафори (**обличчя міста**), епітети з ознакою «візуальне враження» (**дорогі крамниці-бутіки**; **облуплені**, **запльовані слиною сходи-переходи**; **помальовані стіни**). Вулиця також візуалізується через епітетну характеристику мешканців міста – студентів водного інституту (**затуркані**, **ялові азіати**).

9. «За **Гостинний двір «Укрреставрація»** і **Держагентство** з інвестицій та інновацій судяться. А їх би обох – геть. **Сивіє Гостинний двір** без торгового галасу. А у **Грецькому Свято-Катерининському Синайському монастирі** не ченці – банкіри на курс долара моляться. І **Контрактовий дім** – зовсім не **контрактовий...**» [4, с. 65]. Величезну роль у змалюванні образу міста, представленого реаліями **Гостинний двір**, **«Укрреставрація»**, **Держагентство**, **Грецький Свято-Катерининський Синайський монастир**, **Контрактовий дім**, відіграють дієслівні метонімічні метафори: **«Укрреставрація»** і **Держагентство судяться**, **Гостинний двір сивіє**; іронія: **«не ченці – банкіри на курс долара моляться»**, каламбур: **«контрактовий дім – зовсім не контрактовий»**.

У прозі письменників-постмодерністів спостерігаємо численні описи закладів відпочинку та розваг:

– пивбарів: «**Ти гадав, Отто фон Ф.**, поплівшись у хвості за старими галичанськими уявленнями, що **пивбар** – це **обов'язково затишна і суха печера на старовинній брукованій вулиці**, де на вивісці симпатичний Чортик із округлим від зловживань кендюшком, де тьмяне світло, неголосна музика, а кельнер вживає незбагненне словосполучення «**прошу пана**»? Натомість маєш – **пивбар на Фонвізіна**, якась **незбагненна конструкція**, **збірна-розбірна піраміда**, щось наче **ангар посеред великого азійського пустиря**, зарослого першою травневою лободою» [2, с. 17]. Зображення пивбару яскраво увиразнюється розгорнутими метафорами: **пивбар – затишна і суха печера**, **пивбар – збірна-розбірна піраміда** та

порівнянням пивбару з ангаром посеред великого азійського пустиря. Семантика метафоричних конструкцій та порівняння свідчить про незвичайність інтер'єру та дизайну пивбару;

– ресторанів: *«Щезають ресторани й прогулянкові тераси понад Устею – весь той Гідропарк перетворюється на понуру, заболочену і кримінальну місцину»* [9, с. 214]. Важливу роль в актуалізації цієї пейзажної одиниці відіграла дієслівна динаміка та конотативна лексика.

Знаковими у прозі постмодерністів є описи будівель:

– *«Дивилися на урочисту будівлю академії – беззаперечну першу скрипку в архітектурному ансамблі Контрактової, бо для чого будувалася – тому й служить»* [4, с. 65]. Особливості будівлі академії передано за допомогою епітета внутрішньо психологічного сприймання – *урочиста*, дієслівної антропоморфної метафори – *служить*. Красу будівлі акцентовано нестандартним метафоричним текстовим словосполученням – *будівля – беззаперечна перша скрипка в архітектурному ансамблі*;

– *«Далі схил закінчується і вже на рівнині – будинки новішого планування, перехрестя біля друкарні, власне, друкарня так і лишається праворуч, а тобі повернути ліворуч, на вулицю Артема – і вперед, повз двоповерхову лазню з табличкою «Бани», ряди довгих, критих шифером одноповерхових будиночків, названі «лініями», потім праворуч за спорудою дитячої поліклініки, навпроти понурої залізобетонної огорожі овочесушильної фабрики – й туди, у самий майже кінець вулиці Струтинської, у хвіст витягнутого з заходу на схід (саме так, ззаду наперед іде нумерація помешкань) неймовірно довжелезного, аж на дев'ять під'їздів, сірого панельного чудовиська, будинка, що наприкінці сімдесятих певний час був найдовшим у місті, будинка, з якого кілька років тому ти вийшов до міста...»* [9, с. 35]. Цей контекст насичений різними номінаціями на позначення будівель (*будинок, будиночок, споруда, помешкання, лазня, фабрика, друкарня*), субстантивами із семантикою будівництва (*планування, шифер, огорожа*). Описи будівель конкретизовані прикметниками із семантикою розміру (*найдовший, довжелезний, довгий*), матеріалу (*залізобетонний, панельний*), висоти (*одноповерховий, двоповерховий*). Слід також відзначити субстантивні метафори (*будиночки – лінії, будинок – чудовисько, хвіст будинка*), епітет внутрішньо психологічного сприймання (*понура огорожа*).

Міста зображуються в багатоманітні чуттєвих образів:

– зорових: *«Стіни залу, а сказати точніше, інфернальні межі цієї підземної площі, було прикрашено прапорами лише двох гатунків червоними і чорно-жовто-білими»* [2, с. 71]. В цьому контексті зорові образи акцентуються за допомогою прикметників кольору: *червоний, чорний, жовтий, білий*;

– смакових: *«на кільці перед яким завмерло кілька побитих життям тролейбусів «Шкода», оточених юрбою потенційних пасажирів, повз кафе «Супутник» – (враз пригадався смак тістечка «Лимонне» по п'ятнадцять копійок, з білим верхом, притрушеним якоюсь жовтуватою субстанцією, смак, звичайно, зовсім не лимонний, якийсь пісно-солодкий, мучнистий, смак нікелевої монетки-п'ятнадцятки, смак убогого дитинства...»* [9, с. 34]. Смакові образи моделюються за допомогою іменників: *смак, тістечко, дитинство, монетка-*

п'ятнадцятка, а також прикметників: *лимонний, пісно-солодкий, мучнистий, убогий*. Смакові образи передають ностальгію героя за своїм містом;

– нюхових: *«Можливо, це в запахах з лісів та гір або в туманах із річки. З вогких підвалів та порожніх вулиць. Із запаху самотності й відчаю...»* [6, с. 15]. У цьому контексті нюховий образ, актуалізований словосполученнями: *запах самотності й відчаю*, дає змогу яскраво передати колорит міста;

– тактильних: *«Бо тут холодно і кожен ранок мерзнуть пальці на ногах. Тому довго й здивовано дивилися на градусник в тіні, і бачили, що температура чомусь не «около 0 С». не вистачає міста Л.»* [10, с. 11]. Туга головного героя за містом передана за допомогою тактильних образів, що вербалізовані лексемами із семантикою «температура»: дієсловом (*мерзнути*), іменниками (*градусник, температура*);

– звукових: *«Коли стояти на Високому Замку лицем до Замарстинова, до станції Підзамче, крізь туман чутні звуки: машиніст ходить вздовж колії і стукає по рейках молотком на довгій ручці, – й здається, ти зовсім не у Львові»* [5, с. 183]. Звуковий образ відтворений за допомогою словосполучення *чутні звуки* та дієслова *стукає* майстерно описує львівське середовище.

Отже, міський пейзаж у творчості письменників виконує такі основні функції:

1. Функція локальної ідентифікації. Наприклад: *«... від аптеки униз і ліворуч, й у самому кінці вулиці Кузнецова поза корпусами водного інституту, лабораторіями, стадіоном, гуртожитками, перебігши вулицю Мірющенка навпроти медучилища, до якого наступного року, вже після дев'ятого класу не без певних проблем таки вступить Олена Бляшана, піднялися схилом пагорба до крайнього корпусу міської лікарні»* [9, с. 74]. Аптека – вулиця Кузнецова – водний інститут – лабораторії – стадіон – гуртожиток – вулиця Мірющенка – медучилище – лікарня є маркерами основних подій у творі.

2. Функція психологічного портретування. Ця функція допомагає розкрити характер героя, певні події в житті персонажа, створити певний настрій: *«Тим більш коли ти виріс на Подолі, де золоті куполи церков вищі за дахи будинків. Фролівський монастир, Покровська церква, Богородиці Пирогощі, Миколи Притиска, Іллінська, Христо-Воздвиженська, дзвіниця церкви Миколи Доброго, Набережно-Микільська та Різдва Христового, де Кобзаря відспівували... А над ними – Андріївська. А в повітрі – Божя благодать від передзвону»* [4, с. 9]. В цьому контексті пейзаж, поданий крізь призму сприйняття героя, розкриває його релігійність.

3. Функція ідентифікації авторського ставлення. Через пейзаж може виражатися авторське ставлення до зображуваного. Наприклад: *«Ясна річ – на Андріївський узвіз. Он він, летіть на Поділ від Андріївської церкви»* [4, с. 9]. Дієслово «летіть» є свідченням того, що автор сам захоплюється, милується краєвидом.

Отже, мовна структура міського пейзажу тісно пов'язана з лексемами із семантикою міста та відповідним контекстом (опис вулиць, площ, районів, будівель, закладів відпочинку та розваг тощо). Пейзажні образи дають змогу авторам передати психологічну основу сюжету та емоційний стан героя. Якісною ознакою, характерною для міського пейзажу, є не лише опис реалій на позначення міста, але й функціонування нестандартних авторських конструкцій. Важливу роль у зображенні міського пейзажу відіграють художні засоби – епітети, метафори, іронія, що відрізняються індивідуальністю. Міський пейзаж у творчості письменників-

постмодерністів виконує функції локальної ідентифікації, психологічного портретування, ідентифікації авторського ставлення.

Література

1. *Андрухович Ю.* Дванадцять обручів / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2004. – 105 с.
2. *Андрухович Ю.* Московіада. Роман жахів / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 88 с.
3. *Андрухович Ю.* Перверзія. Роман / Юрій Андрухович. – Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. – 289 с.
4. *Дашвар Л.* Рай. Центр / Люко Дашвар. – Харків : Клуб Семейного Досуга, 2009. – 153 с.
5. *Дереш Л.* Архе. Монолог, який усе ще триває. Роман / Любоко Дереш. – Львів : Кальварія, 2005. – 276 с.
6. *Дереш Л.* Культ / Любоко Дереш. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 90 с.
7. *Ірванець О.* Львівська брама. Оповідання [Текст] / О. Ірванець // Кур'єр Кривбасу. – 2003. – № 1. – С. 3–17
8. *Ірванець О.* Очамимря (Повість безвременних літ) / Олександр Ірванець. – Харків : Фоліо, 2010. – 33 с.
9. *Ірванець О.* Рівне/Ровне (стіна). Нібито роман / Олександр Ірванець. – Харків : Фоліо, 2010. – 219 с.
10. *Карпа І.* 50 хвилин трави / Карпа Ірена. – Харків : Фоліо, 2004. – 34 с.
11. *Свірідова Ю. О.* Методика аналізу поезики пейзажу в австралійських віршованих текстах ХХ століття / Ю. О. Свірідова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2015. – Вип. 23. – С. 128–134.
12. *Свірідова Ю. О.* Опис природи і пейзаж: критерії розрізнення (на матеріалі австралійської поезії ХХ ст.) / Ю. О. Свірідова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – Вип. 2 (74). – С. 227–232.

Е. А. Микрюкова,

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского,
кафедра филологии (прикладная лингвистика)

ЯЗЫКОВАЯ СТРУКТУРА ПЕЙЗАЖНОГО ОБРАЗА «ГОРОД»

В статье рассмотрена языковая структура пейзажного образа «город» в художественной прозе писателей-постмодернистов. Проанализированы основные функции городского пейзажа: локальной идентификации, психологического портретирования, идентификации авторского отношения. Выяснена роль эпитетов, метафор, иронии в вербализации городского пейзажа.

Ключевые слова: пейзаж, городской пейзаж, эпитет, метафора, ирония

THE LINGUISTIC STRUCTURE OF «CITY» LANDSCAPE IMAGE

The article studies the linguistic structure of the landscape image of «city» in postmodern Ukrainian fiction. Landscape is a description of nature as a part of environs. A cityscape is the urban equivalent of a landscape. Townscape is roughly synonymous with cityscape, though it implies the same difference in urban size and density (and even modernity) implicit in the difference between the words city and town. The cityscape allows us to recreate the face of a city. We focus on the features of the urban landscape, which plays a symbolic role in terms of lexical-semantic field «city» in postmodern Ukrainian fiction. Language structure of landscape image «city» in prose of postmodern writers has not been the subject of special study. Landscape description is a picture, the view of areas, that are fixed in the imagination of the observer at some point. Language structure of cityscape closely associated with tokens from the city and semantics of context (description of streets, squares, areas, buildings, recreation facilities, etc.). Language structure of urban landscape units ‘street’, ‘square’, ‘area’ are varied. In postmodern prose there are numerous descriptions of leisure and entertainment. The iconic in a postmodern prose are the descriptions of buildings. Cities are portrayed in varied sensory images. Landscape images allow authors to convey the psychological basis of the plot and the emotional state of the character. The qualitative features characteristic of the urban landscape is not only a description of the realities on the designation of the city, but also the functioning of copyright unusual designs. The artistic means (epithets, metaphors, irony, different personality) play an important role in a city description. The cityscape in a postmodern prose serves different functions as the local identity, as the psychological description and as an identification of author’s attitude.

Key words: landscape, cityscape, epithet, metaphor, irony.

УДК 81.161.2’373.2

О. Ф. Немировська,

к. філол. н., доц.,

Південноукраїнський національний педагогічний університет

імені К.Д.Ушинського,

доцент кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ХРОНОТОПУ ДОРОГИ В ЖАНРІ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ В. МАЛИКА «КНЯЗЬ ІГОР»)

У статті розглянуто особливості творення автором хронотопу дороги як одного з чинників утворення жанру історичної прози. Проаналізовано лексеми на позначення руху, описано характер їхнього функціонування у контексті.

Продемонстровано їхні конотативні можливості і стилістичну роль у створенні різноманітних художньо-образних ефектів.

Ключові слова: дорога, шлях, хронотоп дороги, дромонім, історична проза.

Художній простір (ХП) є однією з універсальних категорій, одним із ключових компонентів довершеного художнього цілого; поряд з іншими складовими він є виразником авторської концепції, засобом моральної характеристики героїв, етико-естетичної оцінки. Просторові уявлення митця визначають своєрідність структури його твору, вони є основою сюжету, композиції, системи образів, усіх рівнів тексту. Художній світ – це символічна статико-динамічна модель твору і творчості в цілому, що «формується автором і є результатом його вибору, зумовлена жанром твору, часом відтворюваних подій і часом написання твору» [4, с. 78]. Саме авторські настанови визначають форми виразу і втілення ХП – він може бути природним і побутовим, відкритим, безмежним і обмеженим, закритим; може бути динамічним з різноспрямованим рухом і статичним, застиглим. Спрямований рух у художньому творі (ХТ) зумовлює появу однієї з провідних просторових категорій – образу *дороги*.

Вивчення української художньої прози, поезії, драматургії сьогодні здійснюється у багатьох напрямках: дослідження естетичних основ, вивчення принципів літературної взаємодії, детальне дослідження системи жанрів, естетики і поетики художнього твору (М.П.Брандес, Р.І.Єнукідзе, В.А.Кухаренко, Г.М.Поспєлов, В.В.Різун, І.Б.Роднянська, В.Л.Співак, І.В.Фоменко та ін.). У зв'язку з цим особливої **актуальності** набуває вивчення *хронотопу дороги*, що є суттєвою частиною художнього мікросвіту. Саме в *дорозі* в одній локально-темпоральній площині перехрещуються шляхи і долі різних людей, виникають різноманітні контрасти, стикаються і переплітаються різні долі, зав'язуються і вивершуються події, відбувається розгортання сюжету. Саме лінійний, спрямований простір, уособленням якого є *дорога*, стає підґрунтям для образного переосмислення, метафоризації шляхів-доріг (життєва путь, обрати нову дорогу, історичний / творчий / науковий шлях), а також для моделювання темпоральних категорій («дорога» як засіб розгортання характеру в часі) [5, с. 253]. Будучи найменш дослідженим аспектом ХТ, домінанта *дороги*, що є значущою складовою загального феномену «хронотоп» [7, с. 2], заслуговує особливої уваги. Цей образ може стати просторовою домінантою, композиційним стрижнем оповіді, що структурує весь текст і об'єднує його просторові координати. «... концепт **шлях** є одним з найважливіших «працюючих» концептів у площині «людина – простір», а семантика лексем, що становлять поле шляху, відображає численні аспекти взаємодії людини з близькими або віддаленими, видимими чи уявними просторовими сферами» [9, с. 17].

На нашу думку, це безпосередньо стосується історичного роману Володимира Малика «Князь Ігор», присвяченого історичному походу 1185 року новгород-сіверського князя Ігоря Святославича на половців. Герої роману потрапляють у самий вир трагічних подій, де на них чекають і тяготи походу, і криваві бої з ворогом, і полон та втеча з нього. Зазначений твір є взірцем художньої майстерності, відзначається довершеністю, високою естетичністю, правдивістю у відтворенні історичних подій, реалістичністю у змалюванні характерів, багатством художньо-образних та мовностилістичних засобів. І одним із ключових моментів художньої виразності,

побудови сюжету, реалістичності у зображенні подій є *хронотоп дороги* (ХД), що органічно поєднує в собі часопросторові параметри. «Мало який твір обходиться без будь-яких варіацій мотиву дороги. Більшість творів буквально побудовані на мотиві дороги і дорожніх зустрічах, оскільки хронотоп дороги має широкий обсяг і досить чітко і зрозуміло розкриває просторово-часову єдність» [7, с. 3].

Отже, **темою** нашого дослідження є лексичні і стилістичні засоби виокремлення ХД в жанрі історичної прози. **Матеріалом** розвідки послужив історичний роман В.Малика «Князь Ігор», провідним компонентом якого є ХД, представлений у контексті широко й різнопланово. Ми поставили за мету на прикладі зазначеного твору визначити мовностилістичні засоби виокремлення ХД в жанрі історичної прози. Поставлена мета зумовила низку завдань – проаналізувати тематичне поле дороги, виявити варіанти та описові конструкції, що містять відповідні лексеми, з'ясувати їх стилістичну роль як засобу актуалізації ХП.

Тематичне поле *дороги*, крім власних назв (ВН) - дромонімів **Любецька дорога, Залозний шлях, Залозний, Муравський шлях, Ізюмська сакма**, представлене в романі лексемами **дорога** (*подорож, дороги*); **шлях** (*шляхи, шляхи-дороги*); **путь; стежка** (*стезя, стежина, стежки-доріжки*). «Створюючи текст, автор проводить селекцію знакових форм і відбирає з них ті, які (...) максимально повно й адекватно відображають і виражають задум» [10, с. 110]. Особливістю даного контексту є поодиноке уживання дромонімів порівняно з апелятивними лексемами – **Любецька дорога** (1): «В пам'яті також могутні вали города і дитинця, княжі кам'яні хорони, величний Спаський собор, загородній княжий двір на **Любецькій дорозі**» [6, с. 176]; **Залозний шлях** (4): «... довго обмірковували (...) яким **шляхом** йти – **Залозним**, тобто по лівому березі Дніпра, по Дніпру на човнах чи по правому березі...» [6, с. 88]; **Муравський** [*шлях*] (1): «... чи повернути на захід у тил орільським половцям, погромити їх і вже **Муравським** чи **Залозним шляхом** навпростець, щоб було ближче, повертатися додому?» [6, с. 286]; **Ізюмська сакма** (2): «За два дня полки (...) вийшовши на **Ізюмську сакму**, досягли умовленого місця»; «**Шлях** лежав прямий – по **Ізюмській сакмі**- на Сальницю» [6, с. 285-286]. Усі ВН уживаються у прямому, номінативному значенні, виконуючи функцію локалізації місця дії і розгортання сюжету.

Найбільше семантико-стилістичне навантаження у контексті припадає на лексеми-апелятиви. Саме вони у переважній більшості випадків утворюють просторову площину, що пов'язана з розгортанням сюжету. Завдяки своїй семантиці вони утворюють різноманітні синтагматичні зв'язки. Так, «лексема *дорога* має абсолютний пріоритет при описі просування вперед і перешкод, що зустрічаються на путі» [9, с. 23] і уживається у контексті 57 разів, 20 із них – у складі словосполучень, один раз у множині. *Дорога* щільно пов'язана із композицією твору, долею головних героїв на інших персонажів. Це **дорога додому** із половецького степу [6, с. 287; 376; 418]; **далека дорога** половецького невільника *Ждана* додому і князя *Володимира Галицького* до князя *Ігоря* [6, с. 23; 82; 108; 171]; **довга дорога** *Ждана* і *Любави* до *Києва* [6, с. 95; 109]; **важка дорога** *Ждана* до *Новгород-Сіверського* [6, с. 94; 150]; **зворотна дорога** боярина *Славути* до *Києва* [6, с. 118; 200]; **нелегка дорога** *Самуїла* до половців [6, с. 237; 330]; **наша нелегка дорога** [6, с. 264]; **накатана дорога** [6, с. 402], якою їде *Ярославна* назустріч коханому чоловіку; **далека і небезпечна дорога** [6, с. 270], що чекає на князя *Ігоря* та його воїнів; **тверда найжджена дорога** [6, с. 26], якою їдуть *Ждан* із *Самуїлом* до *Глібова*; **широка найжджена дорога** до *Києва* [6, с.

80], якою їдуть *Ждан і Любава*; *найжджена курна дорога* [6, с. 192], якою тягнуть приреченого на жорстоку кару *Овлура*; *нескінченно важка дорога* [6, с. 38], про яку співає *Славути*; *нелегка зимова дорога* [6, с. 226] *Овлура* до Лубен; *стара найжджена дорога* [6, с. 330] князя *Святослава* до Новгород-Сіверського; *дорога додому* [6, с. 376] князя *Ігоря* з полону; *дорога життя* [6, с. 303], яку перетинає *Янь* половцям, захищаючи *Ігоря* від загибелі. Лексема *подорож* створює сумну тональність при описі переходу *Ігоря* через поле битви, усіяне тілами загиблих русичів: «Сумна це була *подорож* (...) Молода трава вже прикрила обглемедані звіриною та птахами людські кістяки» [6, с. 392]. А словосполучення *остання земна подорож* у контексті опису похорон загиблого *половецького князя Чугая* набуває особливої експресії – у цю останню подорож разом із загиблим відправляється приречений на смерть юний князь *Святослав*: «Схудлого, посірілого *Святослава* прив'язали до воза, на якому лежав прибраний до *останньої* своєї *земної подорожі* *Чугай*, - і процесія рушила» [6, с. 401].

Наступною в порядку частотності уживання стоїть лексема *шлях*, що вживається 49 разів, із 16 – у складі словосполучень, 2 рази – у множині і 2 рази – у сполученні з лексемою *дорога*. Лексема *шлях* «займає видільну позицію: вона активно репрезентує концепт, який перебуває в динамічному стані» [9, с. 26] і створює у контексті різні художні ефекти: *битий шлях*, що з'єднує *Київ* з *Путивлем* [6, с. 22]; *широкий шлях*, яким їдуть *Самуїл* і *Ждан* до *Києва* [6, с. 32]; *цей важкий шлях*, яким тікає з полону *Ігор* [6, с. 384]; *свій власний шлях* торує у поезії князь *Володимир Галицький*, оповідаючи про *Ігорів похід* [6, с. 426]; *половина шляху*, яку встигли здолати половці [6, с. 134]; *на цьому шляху* стоять темною стіною половці, не даючи русичам вирватися з оточення [6, с. 307]; *на своєму шляху* половці нищать усе живе, випалюють села і вбивають мирних людей [6, с. 363]; *шляхи до відступу* перетинають половцям руські воїни [6, с. 140]; пильну охорону шляхів ведуть половці [6, с. 289]; боярин *Славути* з болем згадує *знайомі шляхи-дороги* [6, с. 100]; *усі степові шляхи-дороги* відкриває перед *Самуїлом* і *Славутою* оберег, отриманий від хана *Кончака* [6, с. 326].

Метафоризації лексема *шлях* зазнає, в основному, в мікроконтекстах, де йдеться про життєвий шлях, шлях до влади: «Доля круто повернула *життєвий шлях*» [6, с. 27]; «... той самий *Кза*, який завжди ставав *на його шляху* (...) нині сам назвав його великим ханом! Яка примхлива доля! Вороги своїми руками прочищають йому *шлях до влади!*» [6, с. 297]; «... це для тебе єдиний *шлях на Галицький стіл!*» [6, с. 219]. У контексті опису втечі *Ігоря* з полону метафоризована лексема *шлях* уживається при описі руху зірок на небі: «Вони скочили на коней і повернули на північ, до *Небесного Ока*, довкола якого *верстають свій віковичний шлях усі зірки*» [6, с. 378].

Отже, лексема *шлях* постає у романі як частина певного простору. Проте шлях завжди виводить людину за межі цього простору, у нові виміри, і у досліджуваному творі часто постає як «унікальний об'єкт життєвої сфери» [9, с. 18], особливо при переосмисленні життя людини як шляху.

Лексема *путь*, що використовується, в основному, як засіб експресії, уживається 27 раз у прямому значенні і один раз – у переносному: це *путь додому* *Ждана* з хворим батьком [6, с. 6; 7; 8]; готовність війська рушити *в путь* [6, с. 53]; *путь купця* *Самуїла* до *половецького степу* [6, с. 110]; *путь князя* *Святослава* до інших князів із закликом захистити Русь [6, с. 257]; *путь* *Ігоря* з дружиною на *половецьку землю* [6, с. 259; 263; 264; 279; 295]; *путь* втечі з полону [6, с. 376; 393];

путь Ігоря та інших князів до Києва [6, с. 402; 404]; *зворотна путь* Київського полку [6, с. 64]; *дальша путь* князя Святослава, що збирає військо для походу [6, с. 252]; *ледь помітний путівець* на схід [6, с. 277]. У складі метафори лексема *путь* уживається при описі сходу сонця: «*Золоте сонце, встаючи щоранку на сході, вітало Ігореве військо ласкавою усмішкою і верстало по небу далі свою одвічну путь*» [6, с. 145]. Обмеженість уживання цієї лексеми пов'язана з відсутністю просторових параметрів, непередметністю значення для окреслення частини природної сфери і простору для руху. «...використання лексеми *путь* у предметному значенні пов'язане із входженням (...) в експресивні контексти» [9, с. 20], що є цілком закономірним у досліджуваному романі, в якому переважає «дорожній» сюжет.

Лексема *стежка* («доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми» [1, с. 1192]), ключовими ознаками якої є *вузькість*, *звивистість*, зустрічається у контексті у різних модифікаціях: в однині – 7 разів, у множині (у складі словосполучень) – 2 рази; лексема *стежина* – 3 рази; як і лексеми *дорога*, *шлях*, *стежка* також уживається в прямому і переносному значеннях. Перш за все, це *стежка*, *стежина*, що найчастіше зустрічається під час оповіді про втечу Ігоря з полону: «*Стежку ледь видно: петляє в гущавині, незмірно подовжуючи путь*» [6, с. 382]; «*Тепер по стежці нам ходу нема – будемо йти манівцями...*» [6, с. 384]; «*Тепер вони звернули зі стежки і вибирали найсухіші місця*» [6, с. 384]; «*Жданове серце вже здригнулося від якоїсь неясної, тривожної надії, і він швидко метнувся по стежці вниз*» [6, с. 396]; «*Звивистою стежиною піднялися до Аскольдової могили*» [6, с. 79]; «*Ігореве військо по крутій стежині піднялося на високу Ізюмську гору*» [6, с. 289]; «*Хуртовина не вицухала п'ять днів – занесла усі сліди, всі степові стежки-доріжки*» [6, с. 8]; «*Та до рідної землі на крилах летіла б – щоб хоч одним оком уздріти її, на рідні стежки-доріжки поглянути*» [6, с. 195]. Як метафора, лексема у різних варіаціях уживається у значеннях: *стежа татя-грабіжника* [6, с. 80]; «*Проторив стежину й іншим*» [6, с. 389] «*Не довго вже йому стежку топтати на білому світі...*» [6, с. 219]; *незрадлива стежка дружби* [6, с. 254]. Контрастну опозицію утворюють лексеми *стежка* і *шлях* при описі погоня половців за Ігорем: «*У Ігоря один шлях – на захід сонця. Та не одна стежка: і по цьому березі, і по тому, і понад самою річкою...*» [6, с. 381]. Отже, домінанта *дороги* вибудовується в романі за допомогою різноманітних мовних засобів, в т.ч. компонентів синонімічного ряду *дорога*, кожен з яких містить виразні семантичні і стилістичні відтінки.

В умовах художнього контексту з найбільшою силою виявляються стилістичний потенціал мови і багатство емоційно-експресивного плану. «...конотативні ознаки будь-якого слова, що традиційно вважаються вторинними, додатковими, факультативними, стають основними» [3, с. 41]. У досліджуваному творі спостерігається стилістична трансформація окремих лексичних одиниць, в т.ч. і онімних, наповнення їх особливим смислом. Так, опис *Залозного шляху* з поясненням походження даної назви супроводжується концентрацією топонімів різних розрядів, що відбиває тогочасну реальну топонімічну ситуацію: «*Залозний шлях починався в Києві і колись з'єднував його з Тмутараканню, а після захоплення її половцями – з Половецькою землею. Правим берегом він тягнувся до Заруба, де подорожні переправлялися боком через Дніпро, і прямував на південний схід уже лівим, низинним, берегом, густо порослим очеретами, вільшняком і найбільше – лозою. Тому і прозвали його Залозним, тобто шляхом за лозами*» [6, с. 108]. Масштабне нагромадження топонімів у сполученні з «дорожніми» лексемами

створює ефект панорами – читач мовби переноситься у 12 століття, охоплює думкою територію Київської Русі, Половецької землі, Європи. Подібні топонімічні масиви [8, с. 13-15] створюють емпфу і градацію, що підсилюють експресивність і виразність: *«Прямий, узвичаєний шлях на половців здавна відомий: з Києва – це Залозний шлях, з Чернігова – уздовж Поля на Ромен чи Лубен, а там на Оріль та Самару, з Новгород-Сіверського – поперек Поля до Сули і звідти вже на Оріль та Самару. Або прямо на Дон через Мерло, як ми ходили торік»* [6, с. 244]; *«... виїхали на битий шлях, що з'єднував Київ та Переяслав з Путивлем, Рильськом та Курськом»* [6, с. 22]; *«Стоїть він край битого шляху, що веде на Волинь та в Галицьке князівство, у Польщу та Угорщину, Моравію та Чехію, а там далі – і в Священну Римську імперію»* [6, с. 88].

Протягом розгортання сюжету «дорожні» лексеми сполучаються з іншими онімними і безонімними номінаціями; уживаючись у складі стилістичних фігур, вони зазнають переосмислення і трансформуються у виразні конотеми, часто з відтінком суму, навіть трагічності: 1) дорога додому, переміщення - *«... однієї ночі, коли за хурделила буремна хуртовина, рушили в дорогу»* [6, с. 8]; *«Єдиний шлях – до Києва!»* [6, с. 79]; *«Не витримала б довгої дороги до Новгород-Сіверського»* [6, с. 95]; *«Останні сили, що тримали її в дорозі до рідного порога, вичерпались»* [6, с. 154]; *«Кожен обрав собі свій шлях»* [6, с. 139]; *«... через кілька років буду верстати шлях через їхні землі»* [6, с. 167]; *«Мені довелося під наглядом Рюрикових кметів верстати шлях до Галича»* [6, с. 168]; *«... в моєму серці змалку жила мрія пошукати колись шляху в невідомий город Тматорокань»* [6, с. 161-162]; *«Дон мене кличе! Великий Дон! Там моя слава! Там шлях до града Тматороканя, яким солоділи мої предки»* [6, с. 279]; *«Там шлях на Руську землю!»* [6, с. 300]; *«Гор кидав свої дружини в атаку на північ, у той бік, де відкривався найближчий шлях до Дінця»* [6, с. 305]; 2) контрастні опозиції (антитези) – *«Поволі їхали на захід, з Половецької землі в Руську»* [6, с. 5]; *«Не пустимо поганих на Русь! Загородимо їм дорогу своїми щитами!»* [6, с. 213]; *«... перекрити ворогові шлях на рідну землю!»* [6, с. 223]; *«Чи не пора сильною збройною рукою перепинити шлях поганим на Русь?»* [6, с. 248]; 3) метафоризація (життєвий шлях, шлях до звершень) – *«... доля вготувала йому інший шлях»* [6, с. 41]; *«Довгий і нелегкий це був шлях – і ось сьогодні все Половецьке поле кричить «славу» на його честь...»* [6, с. 185]; *«... це для тебе єдиний шлях на Галицький стіл»* [6, с. 219]; 4) відчуття майбутньої трагедії – *«Княже, тебе не стривожила недобра прикмета? Ти твердо намірився продовжувати путь?»* [6, с. 279]; *«... я цього не зроблю, хоча б усі знамення світу стали на моєму шляху!»* [6, с. 284]. Останні два приклади, завдяки супроводжуючим словосполученням *недобра прикмета*, *усі знамення світу* підсилюють зловісну тональність, утворюють сумну перспекцію прийдешньої поразки Ігоревого війська.

Таким чином результати дослідження хронотопу дороги у романі В.Малика «Князь Ігор» демонструють використання автором для його створення різноманітних мовностилістичних засобів. Перш за все, це ВН - дромоніми *Любецька дорога, Залозний шлях, Муравський шлях, Ізюмська сакма*; далі йдуть ключові апелятивні лексеми – *дорога, шлях, путь, стежка*. До них приєднуються різні стилістичні прийоми – метафоризація, повтор, градація, контрастна опозиція, що разом утворюють домінанту *дороги*, нерозривно пов'язану із художнім локосом в усіх його проявах – національних, етичних, історичних. «При створенні

літературного тексту письменник виявляє (...) вміння відтворити і витлумачити об'єктивну реальність тими чи іншими методами, прийомами і засобами словесно-художнього зображення» [2, с. 105], що підпорядковуються єдиній меті – правдивому відтворенню історичної правди, масштабному, панорамному зображенню історичних подій, чіткій локалізації місця дії, створенню художнього цілого у його єдності, закінченості і глибині ідейного змісту.

Література

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / Уклад. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К., 2002. – 1440 с.
2. *Гончарова Е.А.* Лингвостилистические способы номинации персонажей в литературном тексте и их значение для художественного смысла произведения / Е.А.Гончарова // *Художественный текст. Структура и семантика* / Межвуз. сб. науч. труд. – Красноярск: КГПИ, 1987. – С.105-111.
3. *Иванова Н.И.* Смысловая перспектива поэтонима как проявление его символичности / Н.И.Иванова // *Записки з ономастики: Зб. наук. праць.* – Вип.2. – Одеса: Астропринт, 1999. – С.40-47.
4. *Кардашук О.В.* Засоби вираження категорії простору в художньому творі / О.В.Кардашук // *Записки з загальної лінгвістики: Зб. наук. праць.* – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип.6. – С.78-84.
5. *Лотман Ю.М.* В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь: Кн. для учителя / Ю.М.Лотман. – М.: Просвещение, 1988. – 352 с.
6. *Малик В.К.* Князь Игорь / В.К.Малик. – Харків: Фоліо, 2014. – 476 с.
7. *Меркулова И.И.* Хронотоп дороги в русской прозе 1830-1840-х годов: АКД / И.И.Меркулова. – Самара, 2007. – 22 с.
8. *Перкас С.В.* Парадигматические и синтагматические аспекты лингвостилистического потенциала топонимов в современном английском языке: АКД / С.В.Перкас. – М., 1980. – 16 с.
9. *Радзівєвська Т.В.* Концепт шляху в українській мові: поєднання ідей простору та руху / Т.В. Радзівєвська // *Мовознавство*, 1997. - № 4-5. – С. 17-26.
10. *Сераджим К.С.* Текст як комунікативне вираження дискурсу / К.С.Сераджим // *Вісник Запорізького державного університету: Зб. наук. статей.* – Вип.1. – Запоріжжя, 2001. С.109-115.

А. Ф. Немировская,

Южноукраинский национальный педагогический университет
имени К.Д.Ушинского,
кафедра украинской филологии и методики обучения специальным дисциплинам

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ХРОНОТОПА ДОРОГИ В ЖАНРЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА В.МАЛИКА «КНЯЗЬ ИГОРЬ»)

В статье рассматриваются особенности создания автором хронотопа дороги как одного из составляющих жанра исторической прозы. Проанализированы

лексемы, обозначающие движение, описаны особенности их функционирования в контексте. Продемонстрированы их коннотативные возможности и стилистическая роль в создании разнообразных художественно-образных эффектов.

Ключевые слова: дорога, путь, хронотоп дороги, дромоним, историческая проза.

O. F. Niemirowska,

South-Ukrainian Teacher's University named K.D.Ushinsky,
Department of Ukrainian philology

THE BELLE-LETTER ORIGINALITY IN THE GENRE OF HISTORICAL PROSE (BASED ON V.MALYK'S «PRINCE IGOR» NOVEL)

In the article is realized the chronotope of the road as on the ways building genre of the historical prose. It is analyzed the lexemes of the different perks of the speech for reflecting moving, described their character in the context. It is demonstrated their connotative abilities and stylistically role in forming different associations, contrast oppositions in the building of the fiction work. The sense of the chronotope of the roads in the belle-letter is very important, so long as rare work of literature does without some variations of the motif of the road. Many works of the literature on the dominant of the road and of the road's meeting are building, so long as the chronotope of the roads has the big volume and it very accurate reveals the unity of the local and the temporary. The writers are using various stylistically means for create of the chronotope of the roads. It is the proper names – dromonyms and the key common nous – the road, the way, the path and the various stylistically methods. All its together create of the dominant of the road, which has to do with the belle-letter space in all his proves – national, ethically, historical.

Key words: the way, the road, the dominant of the roads, the dromonym, the historical prose.

УДК 811.161.2'37:821.161.2

А. Л. Порожнюк,

к. філол. н., доц.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри української мови

СЕМАНТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЛОВА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Різні типи семантичних трансформацій мовних одиниць у художньому тексті розглядаються як акт творчості, як суттєва складова частина вторинної моделювальної системи – тексту, як основа образного смислу, як глибинний зв'язок частини і цілого – семантики слова і семантики тексту.

Ключові слова: художній текст, семантична структура слова, сема, семантичні трансформації.

Естетичне значення слова у художній мові органічно пов'язано з семантикою усіх мовних одиниць тексту. Їх єдність, художній сплав і взаємодія генерують потужний вплив на узуальне, узвичаєне розуміння слова, експлікуючи його глибинні художні смисли. У вітчизняному мовознавстві дослідження семантичних перетворень поетичного слова було започатковано О. О. Потебнею. Поглиблений інтерес до цієї проблематики нині засвідчують праці С. Єрмоленко, М. Кочергана, В. Манакіна, Л. Новикова, Н. Слухай, Н. Сологуб, О. Тараненка та багатьох інших. Проте й досі неоднозначно трактується сутність естетичного значення слова, механізми його виникнення, художня мотивація семантичних перетворень, у зв'язку з чим видається актуальною спроба поглянути на семантику слова як на суттєву складову образного змісту твору.

Метою роботи є дослідження семантичних трансформацій лексичних одиниць у тканині художнього твору. Відповідно до зазначеної мети передбачається розв'язання таких завдань: 1) визначити умови, за яких відбуваються зміни у семантичній структурі слова; 2) диференціювати чинники, що призводять до таких змін; 3) з'ясувати художню мотивацію семантичних перетворень слова. Матеріалом дослідження слугували твори класика української літератури ХХ століття Олеся Гончара.

Вивчення семантичних трансформацій художнього слова передбачає аналіз його на рівні текстової синтагматики, на рівні парадигматичних зв'язків з одиницями того ж класу, а також у співвіднесенні з семантикою цілого тексту. Фоном, на якому увиразнюються семантичні перетворення лексичних одиниць, є узуальне, словникове значення їх, що відображає мовну норму. Відхилення від цієї норми переводить мовні знаки у нову інформативну якість, яка є частиною загальної семантичної інтерпретації тексту. Семантично трансформовані слова розглядаємо як компоненти вторинної моделюючої системи, оскільки все нове у мові виникає на ґрунті вже існуючого, а основне значення слова ніколи не погасає до кінця [2].

Аналіз лексичних одиниць в аспекті парадигматичних та синтагматичних зв'язків їх з іншими мовними одиницями та з урахуванням фонові семантики тексту дозволив виокремити такі типи семантичних трансформацій: 1) семантичні зміни, які не порушують семного ядра лексеми; зміни, за яких зберігається основне значення слова і прирощуються додаткові компоненти смислу; 2) семантичні зміни, які, не руйнуючи домінантних сем, нейтралізують диференційні компоненти; 3) семантичні зміни, в результаті яких відбувається цілковитий перерозподіл семного складу, що призводить до повної зміни лексичного значення слова. Такий тип трансформацій виразно ілюструють контекстуальні синоніми.

Різні семантичні перетворення слова розглядаються як основа образності тексту, як специфічний прийом художнього упорядкування інформації.

До частотних семантичних трансформацій мовного знака уналежнюємо ті, які на рівні текстової синтагматики демонструють процес семантичного прирощення. Його виникнення відбувається під дією різних чинників, зокрема таких: а) образної семантики тропів; б) конотативної семантики сполук фразеологічного типу; в) семантики, обумовленої асоціативними зв'язками номінованих у тексті реалій. Окрім цього, семантичним перетворенням у тексті може сприяти семантика структурних компонентів лексеми. Інколи семантичні прирощення обумовлюються певною синтаксичною конструкцією фрази. Для

потвердження наведених вище міркувань наведемо приклади відповідних семантичних змін в аналізованих текстах.

... вона так і пострілює на всіх своїми **блискучими**, як вишня в росі, очима; У тітки Катерини обличчя передчасно зістарене, а очі молоді, **повні** майже дівоцького **блиску**; Великі, **іскристі**, як вугіль, очі нерухомо світилися на нього з-під краю шинелі...

Інтегральна семантика виділених лексем прирощується конотативними семами під впливом образної семантики порівнянь, епітетів, контрастного зіставлення. Контекстуально формуються позитивно-оцінні та позитивно-емоційні смисли, які несуть у собі значну частину ваги художнього висловлювання [1]. Зазначимо, що в художньому тексті зазвичай кілька чинників можуть привносити додаткові семи в семантику слова, напр.: *Ніч зоряна, **видна**, в такі ночі співає степ.* Словникове значення прикметника *видна* з компонентами «світла», «ясна», «яка уможливує зорове сприйняття» прирощує конотативну семантику, поєднуючись із семантично близькою у тексті лексемою *зоряна* та метафоричним виразом *в такі ночі співає степ.* Семантика метафори виражає позитивну оцінку, яка «в етносвідомості українців має естетичну природу і пов'язана з насолодою від пісні» [6, с. 61]. Такої ж конотації набуває і лексема *видна*, що перебуває у синтагматичному зв'язку з цією поетичною метафорою.

У художньому тексті стилістично нейтральні мовні одиниці можуть прирощувати конотативні семи під дією образної семантики усталених зворотів, бо «якщо слово в контексті може бути нейтральним, то цього аж ніяк не можна категорично сказати про фразеологічну одиницю» [4, с. 44]; напр., до доміантних сем лексеми *чистий* – «ясний», «прозорий», «зі свіжим повітрям» – у контексті додаються семи, що зумовлюють емоційно-образне сприйняття означуваного предмета: *Чистий, як скупаний, серпневий ранок лежав до ясних горизонтів.*

Семантичному прирощенню сприяють різного роду асоціації, які, за висловом І. Франка, є одним із засобів «механіки творчого натхнення». У досліджуваному матеріалі появу додаткових сем переважно позитивної емоційної тональності зумовлювали асоціації за схожістю (*повний місяць* сприймається як *матове сонце*), асоціації за суміжністю (*білими* названо присмерки зимового вечора), асоціації, пов'язані з усталеною конотацією слова у поетичному, народно-пісенному вжитку (прикметником *ясний* характеризується простір за аналогією до *ясна година, ясні зорі, ясен місяць* тощо): *Повний місяць, як матове сонце, осявав океан хребтів...; Черниш стояв нагорі у палаті сенаторів, повитий білими присмерками; ...в ясному повітрі над Будапештом з ранку до вечора висіла наша авіація.*

До семантичних змін слова на рівні контексту призводить і логіка зображуваних персонажів. Словникове значення лексеми *кістлявий* – «худий, з випнутими кістками» стосовно семантики інших лексем (*фріц, виволікся*), що характеризують той самий персонаж, набуває додаткових сем, які демонструють виразно негативний емоційний зміст. У тексті це слово фігурує як засіб, що виявляє ставлення персонажа (і автора) до певних фактів, подій і явищ: – *Що ти сюди впер, Тимофійовичу? Так наче кістлявого фріца зашморгнув.*

Іншим чинником, який призводить до семантичних перетворень художнього слова, є смисловий зв'язок лексики різних тематичних груп, що реалізується у межах

речення. Проілюструємо це таким прикладом із тексту: **Обпалений танкіст ... стогнав, благав, жалібно лаявся, несамовито і багато ночей підряд кричав.** *Обпалений* належить до тематичної групи лексики, що характеризує поверхню (за контекстом – це пошкоджена вогнем поверхня тіла). Низка дієслів у цьому таки реченні входить до тематичної групи, що позначає процес мовлення. У контексті формується причинно-наслідковий смисловий зв'язок лексики зазначених тематичних груп, внаслідок чого значення лексеми *обпалений* наповнюється додатковими семами, які акцентують високий ступінь інтенсивності ознаки.

Семантичні прирощення в умовах контексту іноді зумовлюються семантикою морфемного складу слова. Так, наприклад, на позначення червоного кольору письменник використав лексему *розпалахкотілий*. Дієприкметниковий суфікс –л- вказує на властивість як на результат процесу, що відбувається у самому предметі [8]. Оскільки йдеться про колір сорочки, що тріпоче на вітрі, нагадуючи вогонь, полум'я, то можна припустити, що у семантиці лексеми *розпалахкотілий* з'являється сема, яка фіксує динаміку кольору. Саме така назва червоного кольору є художньо умотивованою деталлю, за якою проглядається невгамовна, енергійна й некерована натура власника розпалахкотілої сорочки: ... *причал зрушився з місця й поплив од них разом з ... Гринею Мамайчуком у розпалахкотілій сорочці...*

Семантика словотвірної структури слів також викликає деякі зміни їх лексичного значення. Це зокрема ілюструють назви кольорів, відтінки яких базуються на певних асоціаціях, що контекстуально прирощують конотативні смисли у структуру лексем: *Тоня вже нагнулась над іншою квіткою, рубіново-червоною; ... розбудив його комбайновий агрегат, що косить, підтинає смугою червоно-смагляву золотисту пшеницю...; ...високо вставали вогні ракет, потворно-бліді при денному світлі.*

Зміни у семантиці слова можуть бути пов'язані зі структурними компонентами речення: лексичними повторами, подвійним запереченням, логічним наголошуванням, особливостями інтонаційно-ритмічної будови і т. ін. Сказане ілюструє семантика лексеми *ясний*, що прирощує семи емоційності, експресії, позитивної оцінки у реченні: *Ніколи вже не було таких ясних, таких безмежно місячних ночей!*

Спостерігаються зміни в лексичному значенні слова, зумовлені фоновою семантикою тексту. Так, скажімо, значення слова *звуглений*, що містить семи «опік», «чорний», «перетворений на вугіль», набуває додаткових експресивних сем під впливом семантики ширшого контексту, де йдеться про те, що «балки сталеві плавилась», «черепиця скипалась у груддя шлаку», «вишивка відбивалася, мов трафарет, на живих жіночих плечах». Смилова скерованість контексту стала базою розгортання смислу, реалізацією різних видів експресії: *Сотні тисяч звуглених людей – оце Хіросіма.*

Різні семантичні трансформації слова у художньому тексті демонструють переважно процес семантичного прирощення. Порівняно рідше фіксується звуження семантики за рахунок нейтралізації периферійних сем. Наприклад, узуальне значення лексеми *обсмалений* називає ознаку болючих опіків тіла. У контексті сема «болючий» втрачається, а з нею і компоненти експресивного плану. Отже, контекстуально лексема *болючий* реалізує значення «злегка прихоплений полум'ям»: *Обсмалене лоша, пирхаючи, вискочило з полум'я.*

Майже цілковитий перерозподіл семного складу спостерігаємо у лексичному значенні прикметника *голодний*: *Обличчя аскета, витягнуте, закостеніле. Голодна довга шия з випнутим борлаком*. Словникове значення аналізованої лексеми таке: «який настає від голоду, викликаний голодом». Мікроконтекстна ситуація, смислове наповнення інших мовних одиниць висуває на передній план периферійну семантику цієї лексеми – «дуже худий». За таких семантичних перетворень зв'язок узуальної та оказіональної семантики цілковито не зникає і свідчить про потенційно можливу семантичну зміну у структурі лексеми.

Результати здійсненого дослідження дають підстави стверджувати, що слово у художньому тексті зазнає різних семантичних трансформацій і створює певну модель повідомлення. Процес семантичних змін, що відбуваються в слові, пов'язаний із семантикою інших мовних одиниць тексту. Семантизація фонем, морфем, словотвірної структури, усталених сполук, синтаксичних конструкцій і т. ін. моделює смислове наповнення слова у тексті. Художня інформація як засіб комунікації експлікується смислами усіх структурних компонентів тексту, їхнім взаємозв'язком і взаємодією. За різних семантичних перетворень слово зберігає зв'язок зі своїм узуальним значенням, порівнюється з ним і оцінюється як нова художньо-інформативна якість. Зміни слова демонструють рухливість його семного складу і насамперед тих семантичних компонентів, які перебувають на периферії лексичного значення. Текстуальне прирощення їх у значенні слова пов'язане здебільшого з появою або ж увиразненням конотативної семантики; нейтралізація окремих сем призводить до певного звуження узуального смислу, а перерозподіл сем у структурі семного ядра лексеми – до появи оказіональної семантики.

Отже, семантичні трансформації слова формують різні ракурси сприйняття й розуміння художнього тексту і свідчать про потенційно можливу еволюцію узуальної семантики слова.

Література

1. *Булаховский Л. А.* Художественный язык А. С. Пушкина / Л. А. Булаховський // Вибрані твори в 5 т. – К.: Наукова думка, 1977. – Т. 3. – С. 532-559.

2. *Виноградов В. В.* Основные типы лексических значений слова / В. В. Виноградов // Лексикология и лексикография. Избранные труды. – М.: Наука, 1977. – С. 162-189.

3. *Гончар О. Т.* Твори в 6 т./ О.Т.Гончар. – К.: Дніпро, 1978-1979. – Т. 1. – С. 51-460; Т. 2. – С. 5-270.

4. *Медведев Ф.П.* Українська фразеологія. Чому ми так говоримо / Ф. П. Медведев. – Х.: Вища школа, 1982. – 232 с.

5. *Потебня А. А.* Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М.: Высшая школа, 1990. – 344 с.

6. *Селіванова О. О.* Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): монографія / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

7. *Словник української мови в 11 т.* – К.: Наукова думка, 1970-1980.

8. Цыганенко Г. П. Словарь служебных морфем русского языка / Г. П. Цыганенко. – К.: Радянська школа, 1982. – 242 с.

А. Л. Порожнюк,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СЛОВА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Различные типы семантических трансформаций языковых единиц рассматриваются как акт творчества, как существенная составляющая вторичной моделирующей системы – текста, как основа образного смысла, как глубинная связь части и целого – семантики слова и семантической структуры текста.

Ключевые слова: художественный текст, семантическая структура слова, сема, семантические трансформации.

A. L. Porozhniuk,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department

SEMANTIC TRANSFORMATIONS OF WORDS IN ARTISTIC TEXTS

An artistic text is viewed as a cognitive structure which verbally explicates information provided through a system of artistic images. The aesthetic value of the artistic discourse is determined in correlation with the language as a system of signs and their compatibility models. The interaction between various text components and their meanings provides changes in the semantic structure of the language units. The contextual meaning of a language unit is considered secondary in relation to language as a system and language as a code. The study of semantic transformations of words in the artistic text involves word analysis on the level of the syntagmatic structure of the text, as well as the level of the word's paradigmatic relationship with lexical units of the same class, and also on the level of the semantic relation between the word and the whole text. A change in a word's semantic structure is most often referred to as a semantic 'increment' (V.V. Vinogradov). In this case the nominative/denotative part of the semantic core remains intact, thus preserving the ordinary, usual meaning of the word. Due to such changes the semantic structure of the word acquires some optional semes that carry a specific stylistic load in the text. Contextual synonyms used by the author show complete neutralization of the seme structure which is replaced with a new one, thus creating a completely changed lexical meaning of the word. Various types of semantic transformations of the language units are regarded as an act of creativity, an essential component of the text as a secondary modeling system, the basis of figurative meanings, and the underlying relation between a part and the whole – the semantics of the word and the semantic structure of the text.

Key words: artistic text, semantic structure of the word, seme, semantic transformations.

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПІДТЕКСТ»: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено дослідженню поняття підтексту як засобу впливу у мас-медійному дискурсі. Розглянуто види інформації, наявні в текстах різних функціонально-жанрових типів, проаналізовано проблему визначення та змісту терміна «підтекст». Простежено роль фонових знань та інших факторів, які впливають на сприйняття й розуміння підтекстової інформації в повідомленні. Наголошено на необхідності формування єдиного цілісного підходу до розуміння підтексту.

Ключові слова: підтекст, текст, категорія тексту, інформативність, фонові знання.

Актуальність наукової розвідки. У межах сучасної лінгвістики розвивається велика кількість наукових напрямів, скерованих на дослідження різних жанрів і стилів текстів, зокрема в центрі уваги науковців перебувають лінгвістичні одиниці, прийоми, структури тощо, наявні в різнотипних текстах. Проте пріоритетними питаннями до розв'язання в текстолінгвістиці залишаються проблеми текстово-дискурсивних категорій, серед яких досі не має однозначного трактування категорія підтексту, передусім релевантна у створенні та функціонуванні художніх і мас-медійних текстів. Якщо в межах художньої комунікації підтекст досліджено в працях провідних мовознавців (І. Р. Гальперін, В. А. Кухаренко, Ю. А. Левицький, О. О. Селіванова та ін.), то в сучасному мас-медійному дискурсі, що характеризується експлікацією підтекстової інформації, яку часто використовують для вербального впливу на реципієнтів, підтекст вивчено не достатньо. Наразі у ЗМІ, рекламі та публіцистиці активно використовують імпліцитний спосіб подання інформації, що і зумовлює **актуальність** розроблення цієї проблеми у лінгвістиці. У мовознавчій літературі її висвітлено лише фрагментарно, тому науковцями не був сформований єдиний підхід до розуміння та визначення поняття «підтексту». Зважаючи на це, існує потреба у ґрунтовному дослідженні цієї категорії.

Предметом нашого дослідження є підтекст як текстово-дискурсивна категорія тексту, що реалізована в мас-медійному дискурсі, а **об'єктом** слугували лінгвістичні концепції підтексту як явища мови і мовлення.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Проблеми текстолінгвістики та дискурсології привернули увагу багатьох українських дослідників, що дало підстави для формування вітчизняної школи теорії тексту (див. праці А. П. Загнітка, І. М. Колегаєвої, Н. В. Кондратенко, В. А. Кухаренко, О. О. Селіванової та ін.). Уявлення про імпліцитний зміст повідомлення та зацікавленість у розгляді цього явища з'явилися ще на межі ХІХ та ХХ століття, але підтекст як лінгвістична категорія стає предметом дослідження лише в середині ХХ ст. Спираючись на ідеї В. Скалочки, В. Я. Миркін розуміє підтекст як «друге значення тексту, яке важливіше, ніж перше» [7, с. 86; 13].

Увагу науковців привертають різні аспекти дослідження цієї категорії. В. С. Виноградов вивчав її у зрізі перекладознавства, наголошуючи на визначальній ролі фонових знань для сприйняття та розуміння підтекстової інформації. Переважна більшість учених розглядають її у тісному зв'язку з категорією інформативності (І. Р. Гальперін, О. О. Селіванова, В. А. Кухаренко, А. П. Загнітко та ін.), однак цілісний погляд на визначення поняття ще не сформований. Поодинокі дослідження цієї теми не дають можливості розробити системний підхід до аналізу підтекстової інформації. У межах сугестивної лінгвістики та НЛП увага науковців зосереджена на підтексті як засобі впливу на свідомість людей. Це питання розкривається у роботах таких учених, як В. В. Різун, Н. В. Непійвода, В. М. Корнєєв, Т. Ю. Ковалевська та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження. Оскільки підтекст може бути сприйнятий та зрозумілий лише у певному контексті та на конкретному текстовому матеріалі, його потрібно розглядати в межах теорії тексту. Німецькі дослідники Р.-А. де Богранд та В. Дресслер виокремили сім критеріїв текстуальності (когезію, когерентність, інтенціональність, сприйнятність, інтертекстуальність, інформативність та ситуативність) [12]. Незважаючи на те, що ситуативний підтекст тісно пов'язаний з категорією інтертекстуальності, більшість науковців розглядають його як підкатегорію інформативності. Такий підхід до потрактування підтексту був сформований ще у роботах І. Р. Гальперіна, який приділив багато уваги дослідженню цієї текстової категорії. Він виокремлює три типи інформації: змістово-фактуальну; змістовно-концептуальну; змістово-підтекстову [3, с. 27–28]. Нас цікавить третій тип, який виражається в тексті імпліцитно.

Розуміння прихованої інформації, на думку вченого, відбувається завдяки «здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення, а також завдяки здатності речень всередині змістово-фактуальної інформації прирощувати смисли» [3, с. 28]. В. С. Виноградов вважає, що розуміння підтексту можливе завдяки «матеріальним мовним індикаторам», які належать до різних мовних рівнів. Імпліцитна інформація виражена у слові, словосполученні або в реченні, уривку тексту і самому тексті в цілому. Вона виконує різні функції – іронічну, пізнавальну, емоційно-експресивну тощо, залежно від яких виокремлюють різні типи і види підтексту. В. С. Виноградов зазначає також, що класифікація може бути побудована й на інших критеріях: спосіб утворення, співвіднесеність змісту і певної галузі знань, дійсності, подій, умов тощо [2, с. 20]. В. В. Різун вважає, що прихована інформація стає зрозумілою адресату завдяки тому, що автор використовує мовні конвенції та соціальні стереотипи [8, с. 118].

Одним із найсуперечливіших питань, до якого звертається і І. Р. Гальперін, є визначення підтексту – чи можна розглядати його як текстову категорію і, якщо так, то чи є вона іманентною. Дослідник вважає, що необхідно виокремлювати два типи змістово-підтекстової інформації: ситуативну та асоціативну. Перший тип – це підтекст, пов'язаний з тим, про що йшлося в тексті раніше, і реципієнт сприймає та розуміє таку інформацію завдяки попередньо описаним фактам чи подіям. Другий тип виникає завдяки «властивій нашій свідомості звичці пов'язувати викладене вербально з накопиченим особистим чи суспільним досвідом» [3, с. 45]. О. О. Селіванова вважає підтекст підкатегорією інформативності [9, с. 212].

Суперечки науковців виникають також щодо проблеми взаємозв'язку підтексту та імплікації. В. А. Кухаренко розглядає ці поняття як синонімічні і визначає їх як

«спосіб організації тексту, що веде до різкого зростання та поглиблення, а також зміни семантичного та/або емоційно-психологічного змісту повідомлення без збільшення довжини останнього» [6, с. 190]. В. В. Різун ототожнює підтекст, імплікатуру та пресупозицію, вказуючи, що все це є інформацією, вираженою неявно [8, с. 117]. І. Р. Гальперін розмежовує два поняття, зазначаючи, що імплікація більш наближена до пресупозиції, а підтекст породжує думку та спричинює таке розуміння тексту, яке не пов'язане з пресупозицією [3, с. 46]. Н. В. Шевченко навпаки розглядає підтекст як більш загальну категорію: «до підтекстової інформації належать: пресупозиція, символ, імплікація, так званий асоціативний та ситуативний підтекст, контрапункт» [11, с. 28]. В. А. Кухаренко зазначає, що занадто розширене розуміння терміна зумовлює втрату ним власної специфіки, в той час як надмірне звуження – ототожнює його з поняттям контекстуального значення [6, с. 181].

Важливу роль у сприйнятті підтекстової інформації відіграють фонові знання. В. С. Виноградов, розглядаючи це явище в аспекті перекладознавства, детально описав особливості створення тексту-перекладу з урахуванням зв'язку між фоновими знаннями та сприйняттям імплікатур [2, с. 17]. Однак цей зв'язок має важливе значення під час декодування прихованої інформації не тільки в межах перекладознавства, але й у мас-медійному дискурсі, інтерпретації художніх текстів тощо. Спираючись на працю Є. М. Верещагіна і В. Г. Костомарова «Мова і культура» [1], В. С. Виноградов визначає фонові знання як такі, що є «спільними для учасників комунікативного акту» [2, с. 17]. Учений виокремлює три типи фонових знань (країнознавчі, регіональні, загальнолюдські), однак зазначає, що така класифікація не охоплює абсолютно усі випадки [2, с. 17]. Вона не враховує соціально-групові знання. Проте якщо для інтерпретації художніх творів таке упущення є несуттєвим, то для мас-медійного дискурсу фонові знання певної соціальної групи можуть відігравати провідну роль у сприйнятті підтекстової інформації. Це стосується зокрема текстів, скерованих на вузький сегмент цільової аудиторії (напр., за віковим критерієм: на молодь, дорослих чи людей похилого віку; за фахом: на медиків, економістів, політологів, психологів тощо). Ми зустрічаємо такі приклади в новинах, коментарях, публіцистиці, рекламі та інших функціонально-жанрових типах тексту. Знання соціально-політичної ситуації в країні і світі, економічних процесів, модних тенденцій, нових технологічних розробок тощо дають змогу реципієнту правильно зрозуміти прихований зміст повідомлення. Якщо він не володіє цією інформацією, то підтекст буде загублений.

Розглянемо приклад рекламного тексту: *«Про нього намагаються замовчувати, оскільки **дехто** його дуже боїться. Meizu Pro 5 об'єднав у собі усі новітні технології й міць. Міць, якій немає рівних сьогодні. Meizu Pro 5 вселяє страх лідеру, адже йому доведеться дуже добре посунутися. Meizu Pro 5 – найпотужніший смартфон року, і це – яблучний вирок»*. Оскільки законодавство України забороняє неправомірне використання порівняння у рекламі, а також регулює відносини, які виникають у зв'язку з порівняльною рекламою (Закон України «Про рекламу» (стаття 11), Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» (стаття 7)) [4; 5], використання підтексту у рекламних повідомленнях є достатньо поширеним прийомом. У прикладі ми бачимо, що підтекстова інформація виражається в словах «дехто», «лідер» та словосполученні «яблучний вирок». Вона розкривається поступово: лексема «дехто» привертає увагу адресата та змушує його замислитись над тим, на кого натякають у повідомленні; лексема «лідер» дає

зрозуміти адресату, що мається на увазі; словосполучення «яблучний вирок» (з англ. apple – яблуко) остаточно підтверджує здогадки про те, що у повідомленні йдеться про продукцію компанії «Apple». Для того, щоб комунікативну мету було досягнуто і адресат зрозумів підтекст повідомлення, він має володіти фоновими знаннями про те, що серія смартфонів iPhone, розроблена корпорацією «Apple», є лідером на ринку мобільних технологій.

Вважаємо актуальним дослідження підтексту саме на матеріалі рекламних повідомлень та текстів ЗМІ, оскільки в них реалізується впливовий потенціал такого виду інформації. В. В. Різун, Н. Ф. Непийвода та В. М. Корнєєв у своїй монографії зазначають, що «кількість прихованих змістів, породжених текстом, для різних людей неоднакова» [8, с. 118]. З огляду на це сприйняття та розуміння підтексту залежить від багатьох чинників: уваги реципієнта, обсягу фонових знань, схильності до стереотипного мислення, аналітичних здібностей тощо. Ефективність використання імплікатур пов'язана з тим, що така інформація не підлягає аналітичній обробці. Адресат сприймає її як істину, оскільки не отримує її «в готовому вигляді» (експліцитно), а виводить самостійно [8, с. 118].

В окремих випадках недостатньо чітко викладено інформацію або порушено логічні зв'язки, що призводить до виникнення так званого псевдопідтексту. Реципієнт починає домислювати те, що автор не мав на увазі і бачити прихований зміст, якого не було. Таке явище може відвернути увагу адресата від важливих речей та зосередити її на побічних моментах [8, с. 119]. Створюючи текст, необхідно враховувати те, що прихована інформація має бути однозначно потрактована і зрозуміла носіям тої чи іншої картини світу.

Висновки і перспективи дослідження. У наукових колах немає однозначного розуміння підтексту як лінгвістичного явища. Суперечки учених виникають з приводу таких питань: визначення та зміст терміна «підтекст»; статус підтексту як іманентної текстової категорії; термінологічна невизначеність поняття «підтекст» та кореляція його із суміжними поняттями; механізм декодування підтекстової інформації та чинники, які впливають на її розуміння; впливовий потенціал підтексту у текстах мас-медійного дискурсу. Формування єдиного цілісного підходу до розуміння підтексту уможливить аналіз підтекстової інформації із системного погляду та дозволить враховувати усі аспекти під час дослідження того чи іншого матеріалу.

Література

1. *Верещагин Е. М. Костомаров В. Г. Язык и культура / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1973. – С. 126*
2. *Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.*
3. *Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – [4-е изд.]. – М. : Ком Книга, 2006. – 144 с.*
4. *Закон України «Про рекламу» № 270/96-ВР від 03.07.1996 (станом на 28.12.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80>.*

5. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» № 237/96-ВР від 07.06.1996 (станом на 03.03.2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/236/96-%D0%B2%D1%80>
6. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 272 с.
7. Мыркин В. Я. Текст, подтекст и контекст / В. Я. Мыркин // Вопросы языкознания. – 1976. – № 2. – С. 86–93.
8. Різун В. В. Лінгвістика впливу : [монографія] / В. В. Різун, Н. Ф. Непійвода, В. М. Корнеєв. – К. : Київський університет, 2005. – 148 с.
9. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : [монограф. учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
10. Филиппов К. А. Лингвистика текста : [курс лекций] / К. А. Филиппов. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2007. – 331 с.
11. Шевченко Н. В. Основы лингвистики текста / Н. В. Шевченко. – М., 2003. – 160 с.
12. Dressler W. U. Einführung in die Textlinguistik / W. U. Dressler., R. de Beaugrande. – Tübingen, Niemeyer, 1981. – 410 s.
13. Skalička V. Die Situation und ihre Rolle in der Sprache / V. Skalička. – Bucuresti : Omagiu lui Alexandru Rosetti, 1965. S. 839–841.

Ю. А. Снегоцкая,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ «ПОДТЕКСТ»: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Статья посвящена исследованию понятия подтекста как средства влияния в масс-медийном дискурсе. Рассмотрены виды информации, встречающиеся в текстах разных функционально-жанровых типов, проанализирована проблема определения и содержания термина «подтекст». Прослежена роль фоновых знаний и других факторов, которые влияют на восприятие и понимание подтекстовой информации в сообщении. Подчеркивается необходимость формирования единого целостного подхода к пониманию подтекста.

Ключевые слова: подтекст, текст, категория текста, информативность, фоновые знания.

Y. A. Snihotska,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Applied Linguistics

THE ESSENCE OF THE CONCEPT «SUBTEXT»: THEORETICAL ASPECTS

The article is devoted to the studying of subtext as the means of the influence in mass media discourse. It is told in detail about the problem of the term's meaning and its definition. The types of information in the texts of different functional genres were

researched. The implication was considered within the theory of the text. The role of background knowledge and other factors that affect the perception and understanding of the implied information in the message was found out. The emphasis is put on the fact that forming of the common and holistic approach to the understanding of the term «subtext» can enable the system analysis and give the possibility to consider all aspects in the research. The article touches upon the issue of the actuality to study the subtext on the material of advertisements and media texts because the manipulative potential of this type of information is implemented in them. The attention is drawn to the problems that need to be solved, such as the status of subtext as the immanent text category, the terminological uncertainty of subtext and its correlation with related terms, decoding mechanism of the implied information and the factors that affect its understanding. The article reveals the theoretical aspects of the study of subtext as a subcategory of informativeness in the texts of mass media discourse.

Key words: subtext, text, text category, informativeness, background knowledge.

УДК 811.161.2:323.1

Г. Г. Стойкова,

к. філол. н., доц.,

Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
доцент кафедри української та іноземних мов

МОВА ЯК НЕВІД'ЄМНИЙ СКЛАДНИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Статтю присвячено проблемі мови як невід'ємного складника формування української національної ідеї. Українська національна ідея розглядається як утворення української соборної самостійної національної держави, в основу якої покладено українські національні цінності і в першу чергу – українська мова як державна, що повинна панувати в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Ключові слова: українська національна ідея, українська мова, національна мова, соборність, соціум, національна ідентичність.

Формування української національної ідеї – процес складний і безперервний, на який впливає багато чинників. На її основі розкриваються потреби, нахили, інтереси, характери, здібності особистості в конкретному соціумі. Національна ідея як наукова проблема завжди була предметом особливої уваги вчених. І сьогодні залишається актуальною для України. Універсальної моделі національної ідеї, як у світі, так і в Україні й дотепер не існує. Україна як сучасна незалежна держава відбулася завдяки наявності консолідуючої національної ідеї. Однак історичне призначення української національної ідеї цим не вичерпується. Необхідність суспільної консолідації для подальшого розвитку залишається актуальною й нині, тому вивчення такого феномену як українська національна ідея залишається

важливим [16]. Національна ідея – усвідомлення певної етнічної (народної) спільноти єдиним цілим, що розуміє свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє ставлення і розвиток, свою долю і призначення, робить її предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі. Національна ідея повинна забезпечувати найбільш оптимальне тлумачення призначення нації в сучасному світі, проте вона не лише визначає стратегію розвитку держави, а й необхідна для ідентифікації громадян [4].

Мова в соціумі є потужним знаряддям символічного домінування. Із 47 європейських країн своя національна мова є державною у 41 країні (85 % від загальної кількості). Отже, визначальною ознакою певної національної ідентичності та державності в Європі є власна мова [15]. Мова як консолідуєчий чинник була предметом розгляду в творах українських письменників та поетів: Шевченка Т., Сковороди Г., Котляревського І., Франка І., Українки Л. та ін., провідних мовознавців, політиків та громадських діячів: Бурячка А., Дзюби І., Костенко Л., Лизанчука В., Радчука В., Павличка Д., Томенка М., Ющука І., та ін. [17]. Проблему формування української національної ідеї вивчали вітчизняні мовознавці: Ажнюк Б., Бондар О., Масенко Л., Огієнко І., Потебня О. та ін. Але сьогодні ми не маємо опрацьованої української національної ідеї, тому розпочинати треба з науково-теоретичних досліджень, на підставі яких було б створено українську національну ідею, а потім необхідно буде створити загальнонаціональний український культурний проект.

Мета статті – звернути увагу науковців, керівників публічної сфери, політиків на введення мовного чинника (стосовно української мови як державної) до складу української національної ідеї як одного з основних етноутворюючих чинників української державності.

Найвища форма організації суспільства, яку дотепер виробило людство на шляху його поступу – це нація. Саме в нації, передусім державній, створюються умови для повного розкриття життєвих сил і можливостей окремої людини. Нація, як і будь-яка інша спільнота людей не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є державна мова. Вона забезпечує єдність, функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах. Мову і суспільство необхідно розглядати як єдину цілісну систему, утворену мовцями не тільки як індивідами, здатними говорити, а в ширшому розумінні – як продуктами індивідуальної взаємодії в процесі їхньої практичної та духовної діяльності з наявністю таких складових: мовна самосвідомість (усвідомлення окремішності, мовний патріотизм); національна самосвідомість (усвідомлення самоцінності своєї нації); наявність особливого менталітету (особливого способу мислення, вияв національної психології); національна гідність (патріотизм, шанування, гордість за свою націю); духовність (сукупність національних ідей, цілей, моральних цінностей: істини, віри, любові, надії, добра, краси). Мова є найважливішою ознакою етноспільноти, держави і національним обличчям народу. Вибір державної мови залежить від демографічних, географічних, психологічних, політичних і релігійних чинників. Нація, як і будь-яка інша спільнота, не може ні сформуватися, ні існувати й діяти без спілкування її

членів. Бурячок А. відзначав, що завдяки мові нормально функціонує держава, як політично, так і економічно і культурно. Рівень розвитку мови відображає рівень економічного розвитку країни. Тверда державна мовна політика – тверда держава економічно й політично. Мова і суспільство – нерозривна єдність двох явищ, пов'язаних між собою як часткове і загальне, як невід'ємна сторона й одна з обов'язкових ознак цілої суспільної системи в її безперервному функціонуванні. Найтипівішим видом суспільства є етнічне (етнос), народ, а найтипівішою його ознакою – мова. Мова як найважливіший засіб спілкування здатна обслуговувати суспільство в усіх сферах людської діяльності. І хоч зміни в неї можуть вносити окремі суспільні групи, а то й поодинокі мовці, остаточне прийняття цих змін залежить від згоди на них суспільства в цілому. У контексті загальної проблематики мови і суспільства українська мова має багато своєрідних моментів. Вона досягла відносно високого рівня досконалості у своєму внутрішньому розвитку, однак останній певною мірою гальмується і поки що недостатньо забезпечений від рецидивів регресу.

Національна мова є найпомітнішою диференційною ознакою, що виявляє себе вже при першому знайомстві – зауважує Ажнюк Б. [1]. У вигляді акценту вона продовжує маркувати мовця навіть після того, як він опанував усіма комунікативними ресурсами мови національного спілкування. Цим мова нагадує такі антропологічні ознаки як колір шкіри, форма обличчя тощо. Науковець підкреслює, що символічна вартість мови як носія ідентичності виявляється настільки потужною, що здатна маркувати навіть таку узагальнену гіперетнічність, як європейськість. Комунікація є не тільки зустріччю дискурсів, сприймання і розуміння, спонукання і обміну інформацією, а й зустріччю позицій, норм і ціннісних орієнтацій. Разом із тим характеристики мовних засобів залежать не лише від чітко протиставлених складових контексту, а й значною мірою від характеру, специфіки, тематики спілкування, що для конкретних особистостей чи певної спільноти може бути більш чи менш значущою, нейтральною чи, навпаки, дратівливою, обурливою, словом, конфліктогенною. Так звані «ідеологічні» конфлікти найчастіше зумовлені розбіжностями в ідеологіях, відмінностями соціальних, етнічних, естетичних, політичних уподобань, визначальних для певної спільноти [11]. Саме через мову досягається дійсність, усвідомлюється й успадковується від покоління до покоління [8].

Мовне питання в Україні стоїть гостро і мова подекуди стає каменем спотикання на шляху до міжособистісного порозуміння. Але очевидна істина, що конфліктують не мови, а люди, бо мова виконує соціальну функцію. Робен Р. також зауважує, що говорити означає не тільки обмінюватися інформацією, а перш за все, здійснювати мовленнєвий акт, впливаючи на слухача, через мовлення здійснювати систему переконань слухача і навіть його поведінку [10]. Аналіз мовних проблем є важливим через зіткнення даних мовознавства з доробком інших галузей людського знання допомагає у вирішенні теоретичних проблем лінгвістики. «Мова – це наріжна категорія лінгвістики і як така не може бути в рамках однієї лише лінгвістики теоретичним чином розкрита і визначена. Для її визначення потрібно вийти на метарівень – у сферу філософії» [3]. До цього можна додати, що не тільки філософія, а й інші науки (насамперед увесь цикл суспільних дисциплін) роблять свій внесок у з'ясування феномену мови. У той самий час не можна забувати, що

функціонування суспільства, а отже і всіх його складових, до яких належить і наука, не було б можливим без існування мови як основного засобу спілкування, що ставить лінгвістику в центр (і не тільки гуманітарних) дисциплін. Тому важливим засновком для з'ясування «мова – суспільство» є теза про їхню взаємозалежність. Як мова впливає на суспільство, так і суспільство впливає на мову. Суспільство, проводячи кодифікацію мови, впорядковує та створює умови функціонування мови в межах окремого соціуму. Мова (її лексичний запас та структура) є відображенням історії соціуму. Досліджуючи навіть синхронний стан певної мови, можна помітити значну кількість явищ, що є відображенням історії суспільства, яке послуговується цією мовою. Це свідчить про важливу кумулятивну функцію кожної мови із збирання та засвоєння знань про світ. Але не треба нехтувати і тим фактом, що мова є лише скарбницею попереднього досвіду народу, водночас вона тим або іншим чином відображає сучасні умови існування етносу, реалізуючи закладений у ній потенціал адаптації до нових умов існування, що змінюються [6].

Для більшості народів мова є визначальною ознакою в етнічному усвідомленні. Ушинський К. називав мову цвітом духовного життя народу, поки жива мова – живий і народ. Стисло і точно висловив думку про важливу роль мови всесвітньовідомий український мовознавець Потебня О., який твердив, що без мови немає культури, без добре розвиненої культури немає нації, без нації немає держави [2]. Така ж думка і у визначного українського мовознавця, громадського діяча Огієнка І.: «Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання. Мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, у певній традиції. У такому разі мова – це найяскравіший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я. І поки живе мова – житиме й народ» [13].

Зараз, як ніколи, необхідне об'єднання всіх верств населення держави навколо нового світогляду на основі національної ідеї. Справжнє об'єднання можливе тільки на основі зрозумілої позиції кожного. Пошук національної ідеї відбувається через економічні, політичні та соціальні катаклізми. Керівники намагаються приміряти західну, східну і навіть латиноамериканську модель [7]. Але будь-яка, навіть найкраща модель не буде ефективною. Ми повинні винайти свою модель. А для цього необхідно усвідомити, що головна особистість в історії – це кожна людина. Необхідно перейти в таке громадянське суспільства, де кожна людина – це особистість. Пора зрозуміти, що наше життя залежить не стільки від керівників, скільки від нас самих, від нашого світогляду [6].

У сучасному світі вже майже не залишилось етнічно чистих територій. Згідно з оцінкою Коннора У., лише близько 10 % держав можуть претендувати на статус «національної держави», у тому розумінні, що етнічні та державні кордони збігаються [12]. Отже, унітарна (мовно-етнічна) держава є скоріше винятком, ніж правилом. Протилежна ситуація (багатонаціональність) є більш поширеним у світі явищем. Для цілого ряду регіонів характерне спільне проживання численних етносів, які говорять різними мовами (Індія, Африка, Кавказ тощо).

Відомо, що кожна мова є своєрідною картиною світу, яка членує навколишню діяльність. Картина світу, відображена у свідомості людини, є вторинне існування об'єктивного світу, закріплене і реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка й виконує функції

об'єктивації індивідуальної людської свідомості як окремої монади світу [5]. Кожна мовна картина світу є унікальною і виражає певні ідеї, що не є експліцитними в інших мовних картинах світу.

Маємо надію, що деякі європейські держави недовго затримаються на рівні вузького націоналізму. Звичайно, цей перехідний період неминучий. Патріотизм шовінізм – дві протилежності. Перше – поняття соборне, друге – навпаки і тому призводить до смерті. Істинний патріотизм клечається не тільки в безкорисній та самовідданій любові до вітчизни, до всіх проявів її національного генія, а й у повазі та бережності до всього і до всіх народів, які населяють її, збагачують її. Адже завдання національного генія в тому, щоб перетворити і пропустити через свою свідомість досягнення всіх народів країни, саме надати свій синтез цього конгломерату творчих проявів [9].

Народи і країни повинні навчитися зберігати основу свого характеру, свою індивідуальність, розвиваючи та збагачуючи його. Всіляке насильницьке відокремлення в наш час – згубне. Не за горами високий рівень, коли країни почнуть прагнути до культурної, духовної співпраці та обміну, вносячи кожна свої досягнення. Отже, мудро переживемо неминучу смугу націоналізму, та зуміємо не порушити, а зблизити все, що можливо.

Національна самосвідомість один з основних критеріїв для визначення окремішності народу (нації). Як окрема одиниця етнос може існувати лише за наявності етнічної самосвідомості, тобто, коли соціум усвідомлює свою окремішність, унікальність, неповторність. Українська мова для української нації залишається найважливішим серед етноутворюючих чинників. Тут хочеться знову згадати про мовний патріотизм, який розпочинається з розвинутої мовної самосвідомості, коли мовцем усвідомлюється іманентність рідної мови, її самоцінність. Визначний український церковний діяч Липківський В. в одній із своїх праць наголошував, що мову, як і матір, батьківщину, церкву треба любити не тому, що вона краща від інших, не за якісь її визначні особливості, а лише за те, що вона є рідна, материнська мова. Адже усвідомлення себе як людини здійснюється через мову [2]. Любов до Батьківщини – поняття священне. Саме національна свідомість є виявленням характеру нації, а характер є найбільшою цінністю в кожному прояві. Люди і держави повинні берегти основу свого характеру, свою індивідуальність, розвиваючи та збагачуючи її. Завдання національного генія полягає в тому, щоб перетворити і пропустити через призму своєї свідомості досягнення всіх народів та надати свій неповторний синтез цього конгломерату творчих виявлень. Але в малій уяві національна свідомість є відокремлення та, відповідно, обмеження. Кожна відокремленість протиприродна та згубна, тому що вона проти єдності. Любов до Батьківщини – це і любов до батьківської мови.

У сучасній українській літературній мові переважають фонетичні риси діалектів терену України – Карпатського, південно-західного та південно-східного, тобто загальне зібрання з усієї території [14]. За роки незалежності України сталися деякі позитивні зрушення, а саме: досить значне соціальне розширення знання української мови, серед молоді масове володіння українською мовою. Силкові методи у здійсненні мовно-культурної політики, придатні в Західній та Центральній Україні, не можуть бути пріоритетними в Південному регіоні. Основний наголос тут повинен робитися на природному процесі мовного виховання. Держава та

суспільство повинні дбати про виховання молоді країни на досягненні української національної ідеї [2].

Отже Українська національна ідея – це продовження формування та утворення української соборної самостійної національної держави, в основу якої покладено українські національні цінності і в першу чергу українська культура і українська мова як державна, яка пануватиме в усіх сферах суспільного життя на всій території України (10 ст. Конституції України і тлумачення її Конституційним Судом України) [18]. Національна економіка і національна культура – це нерозривна пара, розвиток якої, особливо при будівництві держави є абсолютно доконечним [6]. Місія України – стати щасливою нацією з істинно щасливою кожною людиною.

Отже, під час формування української національної ідеї пропонується взяти все найкраще з глибин слов'янських джерел, з Православ'я, з інших ідеологій та на цьому виростити свою національну ідею – ідею України. І з новим світоглядом увійти в нове життя. Посилити увагу до мовного чинника як етноутворюючого можна через виховання. Передумовою повинна стати національна ідея, яка об'єднуватиме не тільки етнічних українців, бо Україна – багатонаціональна країна, а повинна творити метаєтнічну спільність. Щодо ознак на основі яких має ґрунтуватися українська національна ідея, то це насамперед моральні категорії – доброта, милосердя, любов, віра, надія, доброзичливість, патріотизм, хоробрість, рішучість, терпіння, свобода, повага, чесність, відповідальність, самостійність, почуття любові до своєї мови, гордість за неї, що означає повагу до свого народу і до самого себе. Український етнос відзначається багатьма етноутворюючими чинниками і одним із найважливіших є українська мова. Саме вона визначає етнічну самосвідомість і повинна стати невід'ємним складником формування української національної ідеї.

Література

1. *Ажнюк Б. М.* Мовна єдність нації: діаспора й Україна. – Київ, 1999 – 450 с.
2. *Бондар О. І.* Мова: структура, суспільство, культура : Збірник наукових статей [До 60-річчя з дня народження професора Бондаря Олександра Івановича] / О. І. Бондар. – Одеса, 2012. – 230 с.
3. *Жоль К. К.* Язык как практическое сознание. – К. : Вища школа, 1990.
4. *Енциклопедичний словник з державного управління* / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін., ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010, с. 267.
5. *Калшанский Г. В.* Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Калшанский. – М. : Наука, 1990.
6. *Мова і мовознавство в духовному житті суспільства* : Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – 352 с.
7. *Некрасов А.* Живые мысли / А. Некрасов. – М.: АСТ, 2009.
8. *Одеська лінгвістична школа: інтеграція підходів* : колект. моногр. / за заг. ред. Ковалевсько. Т. Ю. – Одеса : ПолиПринт, 2015. – 330 с.
9. *Рерих Е. И.* Тайны Агни Йоги / Е. Рерих. – М. : Эксмо, 2012.

10. *Робен Р.* Анализ дискурса на стыке лингвистики и гуманитарных наук: вечное недорозумение / Р. Робен // Квадратура смысла: Французская школа анали за дискурса; пер. с фр. и португ. / Общ. ред. вст. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 1999. С. 184–196.
11. *Руда О. Г.* До питання настанов щодо мови спілкування в українському соціумі // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. – 26. – Ч. 3. С. 54.
12. *Сміт Е.* Національна ідентичність / Е. Сміт. – К. : Основи, 1994.
13. *Сучасна українська мова : Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін., За ред. О. Д. Пономарева.* – 2-ге вид., перероб. – К. : Либідь, 2001, с. 3.
14. *Таранець В. Г.* Українці: етнос і мова : монографія / В. Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУНАДУ, 2013, с. 315.
15. *Юревич М. В.* Мова як ідентифікатор етнічності // Мовні і концептуальні картини світу. Вип. – 26. – Ч. 3. – С. 374–375.
16. *Українська національна ідея: спроба наукового підходу* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/24778/>
17. *Лопушинський І.П.* рідна мова як важливий чинник консолідації української нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/philo/05lipkun.pdf>
18. *Wikipedia* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki/>

Г. Г. Стойкова,

Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
кафедра украинского и иностранных языков

ЯЗЫК КАК НЕОТЪЕМЛЕМАЯ СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ

Статья посвящена проблеме языка как неотъемлемой составной части формирования украинской национальной идеи. Отмечено, что язык в социуме является мощным инструментом символического доминирования и определённым признаком конкретной национальной идентичности и государственности. Украинский язык как консолидирующий фактор был предметом рассмотрения в произведениях украинских писателей и поэтов, ведущих языковедов и политиков современности. В статье отмечено, что одним из главных факторов формирования украинской национальной идеи является украинский язык, который определяет этническую самосознательность и должен стать её неотъемлемой составляющей.

Ключевые слова: украинская национальная идея, украинский язык, национальный язык, соборность, социум, национальная идентичность.

H. H. Stoykova,
National Academy of Public Administration's
Odessa Regional Institute for Public Administration,
Department of Ukrainian and Foreign Languages

LANGUAGE AS AN ESSENTIAL COMPONENT OF FORMING THE UKRAINIAN NATIONAL IDEA

The article deals with the problem of language as an essential component of forming a Ukrainian national idea. The aim of the article is introducing the language factor (concerning the state Ukrainian language) as an element of a Ukrainian national idea and an important ethnic constituent forming a Ukrainian national state. The Ukrainian national idea is treated as the formation and creation of the Ukrainian united independent national state, which is based on the Ukrainian national values and first of all the Ukrainian language as a state language which should be dominant in all spheres of social life all over the area of Ukraine (Article 10 of the Constitution of Ukraine and the commentary of the Constitutional Court of Ukraine). It is stated that language is a powerful instrument of symbolic dominance in the society and that in Europe the distinguishing feature of the national identity and state system is the national language. The encyclopaedia of public administration treats a national idea as the recognition of a certain ethnic groups to constitute a single whole that understands their inner relationship, their historical character, their traditions, their destiny and role. The Ukrainian language as a consolidating factor was the subject of study in the works of Ukrainian writers and poets, notable linguists and politicians of the present day. The author of the article stresses that one of the most important factors of forming a Ukrainian national idea is the Ukrainian language which determines ethnic self-consciousness and should become its essential component.

The problem of forming a Ukrainian national idea has been studied by such Ukrainian linguists as Azhniuk B., Bondar O., Masenko L., Ohienko I., Potebnia O. and others. But today we do not have a developed Ukrainian national idea, so there is a need to conduct theoretical scientific research which would provide a basis for forming a Ukrainian national idea, and then it is necessary to develop a national Ukrainian project.

Key words: Ukrainian national idea, the Ukrainian language, national language, unity, society, national identity.

ОДОРАТИВНА ЛЕКСИКА: КЛАСИФІКАЦІЯ, СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ІРЕН РОЗДОБУДЬКО)

У статті комплексно досліджено лексику на позначення запаху в сучасній українській мові; подано класифікації запаху; схарактеризовано тематичні групи назв на позначення запаху; проаналізовано лексико-семантичні й структурно-граматичні особливості лексем на позначення запаху, а також з'ясовано стилістичні функції, виражально-зображальний потенціал цієї категорії номінацій у творах І. Роздобудько.

Ключові слова: одоративна лексика, лексема на позначення запаху, лексико-семантичні групи, семантика, структура, системні відношення, граматичні категорії, лінгвостилістичні засоби.

Семантичним процесам, які відбуваються в мові, належить означувана роль. Розвиток і формування лексико-семантичної системи української мови характеризується тенденціями розвитку суспільства й внутрішніми стосунками. Лексика відчуттів активно впливає на свідомість українців і обумовлюється номінацією нових понять і явищ. Це семантичні процеси, які формують номінації як позитивного, так і негативного характеру. Вони мають зростаючу інтенсивність і, на нашу думку, пов'язані з загальними процесами розвитку категорії якості в українській літературній мові.

Метою статті є дослідження лексики на позначення запаху в сучасній українській мові, з'ясування лексико-семантичної природи, виявлення граматичних і структурних особливостей, системних відношень і стилістичних функцій.

Для досягнення мети визначено такі **завдання**: 1) проаналізувати класифікації запаху й визначити найпридатнішу для сучасної української мови; 2) виявити лексеми на позначення запаху, скласти їхній реєстр, визначити місце і роль у лексичній системі української мови; 3) дослідити семантичну структуру зазначених назв, окреслити їхні тематичні групи; 4) з'ясувати функціонально-стилістичні особливості номенів на позначення запаху.

Об'єктом дослідження є лексика української мови на позначення запаху.

Предметом дослідження є тематичні групи одоративної лексики в творчості Ірен Роздобудько та їхній функціонально-стилістичний аналіз.

Номінації на позначення запаху привертають увагу багатьох дослідників не лише в галузі мовознавства, а й літературознавства, психології, культурології, психофізіології, біології, хімії та ін. Незважаючи на численні праці з проблеми дослідження, цей аспект залишається актуальним, що зумовило вибір теми статті.

Лексику на позначення запаху вивчали С. Александрова (Запахові відчуття – художня деталь в оповіданнях Григора Тютюнника), О. Білецький (Зображення

живої і мертвої природи), О. Ботвинюк (Образно-виражальні засоби вербалізації концепту відчуття у творах І. Багряного), В. Виноградов (Вибрані праці), В. Власюк (Людина як об'єкт і суб'єкт запахової картини світу; Особливості запахових відчуттів та їх вияв у мові), І. Гайдаєнко (Стилістичні функції назв смаку й запаху в поезіях Яра Славутича). В. Дятчук (Слова на означення запахів), І. Іншакова (Лексика на позначення запаху в творчості Т. Шевченка), М. Калениченко (Статус орудного відмінка при безособово вжитих дієсловах із значенням породження запаху (на матеріалі чеської та української мов), Ю. Каліущенко (Англійські конструкції з ольфакторними дієсловами та їх еквіваленти в українській мові), Н. Ключко (Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча), Н. Павлова (Лексика с семей «запах» в языке, речи и тексте), О. Потєбня, Л. Соболева, Л. Ставицька (Стать крізь призму запаху), І. Тарасюк (Особливості номінації запахів у сучасній французькій мові), О. Турчак (Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у творах Григора Тютюнника), О. Федотова. Попри величезну кількість досліджень одоративної складової, «малодослідженою залишається проблема застосування одоративної лексики у художньому мовленні. Слова на позначення запахів у результаті взаємодії з іншими елементами художнього тексту реалізують свій багатий експресивний потенціал і набувають більшої стилістичної значущості. Тому особливо цінним на сьогодні є вивчення ролі одоративної лексики у художніх текстах поетів та письменників» [7]. Втім майже всі дослідники зауважують на обмеженості мовних засобів, що позначають запах. На нашу думку, це зумовлено тим, що немає єдиної класифікації запахів, яка б повною мірою відбивала функціонально-семантичні характеристики одоративів.

Спроби створити єдину систему класифікації запахів не одне століття захоплюють вчених-ботаніків, хіміків, фізіологів, медиків. Однією з перших вважається система, яку розробив у 17 ст. шведський ботанік-систематик Карл Лінней як допоміжний засіб для класифікації рослин. Вона містила сім категорій запахів:

- ароматичні (червона гвоздика);
- бальзамічні (лілея);
- амброзіальні (мускус);
- цибулеві (часник);
- псячі (валер'яна);
- відштовхуючі (деякі комахи);
- нудотні (падла) [5].

Найвідомішою вважається класифікація голандського отоларинголога Гендика

Цваардемакера, який розширив схему Ліннея і доповнив її двома новими класами, як-от:

- 1) ефірні (фруктові й винні);
- 2) ароматичні (прянощі, камфара);
- 3) бальзамічні (квіткові запахи, ваніль);
- 4) амбромускусні (мускус, сандалове дерево);
- 5) часникові (часник, хлор);
- 6) пригорілі (смажена кава, креозот);

- 7) псячі або каприлові (сир, протухлий жир);
- 8) відштовхуючі (блошиці, беладонна);
- 9) нудотні (фекалії, трупний запах) [6].

Дж. Девіс Монкрифор запропонував теорію рецепції запаху з метою впізнавання форми молекули. Розвиваючи цю теорію, Еймур дослідив запахи багатьох органічних сполучень і систематизував їх. За Еймуром, налічується сім первинних запахів: камфорний; мускусний; квітковий; м'ятний; ефірний; їдкий, гострий; гнилісний.

Решта запахів з їхніми комбінаціями є сполученням первинних запахів [8].

Крім зазначених класифікацій запаху, найбільш популярними вважаються такі:

- класифікація Геннінга визначає шість основних запахів: *ароматні, ефірні, пряні, смоляні, палені й гнилісні*;
- система Крокера-Гендерсона складається лише з чотирьох основних запахів: *ароматний, кислий, горілий і каприловий (або козячий)*;
- стереохімічна модель Еймура визначає сім: *камфарний, ефірний, квітковий, мускусний, м'ятний, їдкий, гнилісний* [6].

Л. Ставицька класифікувала одоративи на шість функціональних груп: *запахи природи, людини, їжі та напоїв, цивілізації, абстрактні запахи, інші запахи* [14]. Думаємо, що ця класифікація має право на існування, зважаючи на те, що виведена через соціолінгвістичний експеримент.

Втім, попри загальну відомість, жодна класифікація запахів досі не визнана через наявність суб'єктивних і асоціативних елементів.

Запах є поштовхом до вивчення емоційно-оцінних компонентів значення, котрі є змістовною специфікою суб'єктивного досвіду, за яким стоїть повне яскраво виражене невербалізоване відчуття, що формує семантичний простір. Семантичний простір розкриває структуру індивідуальної свідомості, що відповідає певним аспектам її когнітивної організації, тобто трансформує семантичний склад значень в одиниці індивідуальної свідомості. Семантичний простір запаху поєднує не лише вербальні поняття, а й візуальні зображення. Така форма опису категоризує об'єктивну дійсність, яка співвідноситься з психологічним настроєм людини. Тому, на нашу думку, серед запахів слід виділяти: *приємний; неприємний; квітковий; вразливий; задушливий; відштовхуючий; нудотний*.

Сучасна українська мова має у своєму лексичному фонді цілий ряд слів на означення запахів, що передають пряму ознаку: *пах, пахнути, пахтіти, пахучий, п'янкий, пахучість, пахучо, запах, запахнути, запаховий, запахтити, запахтіти, запахучий, запахуций, запашний, запашність, запашно, аромат, ароматизувати, ароматичний, ароматно, дурманити, духмяний, душок, задушливий, сморід, сморідок, тхнути* та ін., оскільки для визначення запахів «важливі такі риси: який предмет виступає джерелом запаху, приємність чи неприємність його для людини, інтенсивність, а також подібність до запаху певного предмета» [16, с. 71]. Усі лексеми об'єднуються спільною семантикою – називають той чи інший запах (приємний або неприємний) [3].

В арсеналі семантики запаху налічуємо різні граматичні форми: **іменники** – *запах, запашність, аромат, душок, пахучість, сморід, сморідок*; **прикметники** – *пахучий, запаховий, ароматичний, духмяний*; **дієприкметники** – *пахучий, запахучий*;

дієприслівники – *запахуций, запашиий; прислівники* – *пахучо, запашино, ароматно; дієслова* – *запахнути, запахтити, запахтіти, ароматизувати, дурманити, тхнути.*

Характерною ознакою семантики запаху є відтворення одоративів у довкіллі. Дієслова *пахнути, запахнути* передають семантику приємних ароматів, втім запах можуть позначати й неприємні джерела й ознаки: *тхнути, смердіти*. «Оскільки світ реальної дійсності являє собою безмежну різноманітність ознак запахового відчуття, мова прагне до адекватного відображення конкретно-чуттєвого сприймання запахів, тому поряд з первинними, прямими значеннями вживаються вторинні, переносні, які поповнюють лексико-семантичну групу слів на означення запаху. У сучасній мові активну роль при цьому відіграють дієслова з вторинним одоративним значенням, що завдяки розширенню сполучуваності з іменниками можуть передавати відчуття запаху» [1, с. 32]. На думку І. Гайдаєноко, «реакція на запах, є тим відчуттям, яке викликає певні емоції, оскільки відомо, що хоча межі сприйняття запаху в корі головного мозку чітко ще не визначено, однак ученими підтверджено прямий зв'язок запахової частини мозку з гіпокампом, який виконує життєво важливі функції – слугує центром емоцій та мотивації, це фізіологічний апарат із механізмом, подібним до пам'яті й відповідно має важливе значення в умовно-рефлекторній поведінці та виступає вищим мозковим центром запаху» [2].

Запах для носія української етнокультури відіграє важливу роль. В арсеналі вербальних характеристик лексико-семантичного поля 'запах' у творах Ірен Роздобудько містяться:

– одиниці, які підсилюються прикметником, або дієсловом; тут ми розглядаємо запах

приємний/неприємний:

Тоді я чи не вперше наважилася сісти перед люстром у своїй кімнаті. Хоч зазвичай я намагаюся не дивитись у нього. Відучила себе від цієї поганої звички, ледь мені перевалило за п'ятдесят. Та перед цим виник той огидний запах... Не допомагали жодні парфуми – а я на них добре знаюся. Мабуть, цей запах, котрий, гадаю, відчувала лише я, і зіпсував мою подальшу кар'єру. Адже ще можна було б грати й грати... Але запах! Я завжди прискіпливо ставилася до запахів. Коли вперше його почула, подумала, що десь поруч стоїть букет із зів'ялими квітами, потім поглянула за вікно – чи не палять на подвір'ї листя? Але була зима. Можливо, я доторкнулася до старої газети? І я обнюхала свої долоні. Якраз у той час я крапнула на зап'ястя свої улюблені «Шанель номер 5»...

І от крізь цей аромат, крізь шовк моєї нової сукні від кравчині, що шила дружинам державних мужів, крізь мереживо французької білизни, яку мені регулярно надсилав мій тодішній друг, крізь саму шкіру – таку біло-рожеву, намащену кремами, випещену особистою косметичкою, я почула цей страшний, огидний, неможливий запах. Він ніби сказав мені: «Будь мужньою: це кінець. Віднині я завжди супроводжуватиму тебе. Але не бійся, поки що мене чуєш тільки ти...» [12, с. 12–13];

– запах-маркер, що впливає на людину, і має безпосереднє відношення до соціального

статусу:

... відчув запах. Тоді я ще не знав запаху дорогих парфумів, бо їх діставали «з-під поли», а мої знайомі дівчата здебільшого користувалися задушливою

«Шахерезадою» чи концентрованою «Конвалією». А тут до мене побіг струмисько запашного аромату – терпкого й запаморочливого [9, с. 13];

... він ніби побачив і її тонкий стан, і густу чорну косу, а ще особливий запах від «заморської сукні» – цей запах не був ядучим запахом зеленої «Шахерезади»... [11, с. 88];

Темно-синя сукня висіла на видному місці. Він погладив її рукою й, озираючись на двері, аби вона не бачила, понюхав тканину. Вона мала ще зовсім свіжий запах якихсь вишуканих парфумів... Щодо запахів нюх у нього був професійний – «собачий»... [11, с. 89];

Я штовхнула двері й... задихнулася...

«Платиновий егоїст!» Я його впізнаю серед тисячі ароматів... Милый мій хлопчику... Але чому? Звідки? Невже запах може зберігатися так довго? [10];

– запах природного походження:

... згодом незнайомі нічні запахи й таємничі звуки, яких вранці не було чути, поглинули нас із головою [9, с. 35];

– запах, який має національну специфіку рослинного світу:

На веранді духмяно пахли сухі трави, на розстелених сухих газетах лежали горіхи, зі стін звисали низки грибів. Я всотувала в себе звуки й запахи. Вони були новими, незвичайними та цілющими. Я навіть змогла вдихнути на повні груди – вони були, немов забиті голками [9, с. 185];

Коли нарешті ми зайшли в хату, мені здалося, що я потрапила до раю – скрізь лежали фрукти, голова йшла обертом від їхнього запаху [9, с. 188];

Орест тільки зараз водночас відчув її запах – той самий, із ненав'язливою прохолодною гамою, запах осені, до якого ніби примішувався легкий гіркуватий димок від спаленого листя... [11, с. 107];

Запах осені пробивався навіть крізь подвійні віконні рами [12, с. 42];

Вона вийшла на балкон. І відразу ж її оповив потік майже відчутного на смак солодкого повітря, сповнений ароматом петуній і хвої. Він, цей запах, влився в кімнату, заповнив собою весь простір – густий і природний, зовсім не схожий на парфуми, але такий само солодкий і насичений [13];

– запах, що визначає перебування у лікувальному закладі:

Кидаю швидкий погляд у дзеркало і жахаюсь: бридка й беззуба стара всміхається до мене напівдитячою посмішкою. Сорочка окреслює її зів'яле тіло. Навдовзі має прийти нянечка. Почне возити смердючою ганчіркою по підлозі. Часом здається, що воду в склянку – щоб запивати пігулки – вона наливає прямо з цього відра. Вода так само страшенно смердить [12, с. 26–27];

– специфічний запах географічних умов розташування міст:

Аеропорт Орлі... Запах! Повітря просякнуте дивним запахом кави і чимось свіжо-солодким... [12, с. 62];

Краще б мені ніколи не бути в Парижі! Я бачу його – і не можу доторкнутися, я дихаю і захлинаюся смородом, що тхне від тих десятих у штатському, незважаючи на божевільний запах акацій, парфумів та аромату, що випливає з кондитерських [12, с. 64];

Анна-Марія поклала долоню на стіл і відчувала під нею тепло нагрітого за день дерева. Вона заплющила очі й раптом чітко відчула новий запах, що

пробивається крізь аромат кави й дурман петуній. Це був запах мокрого асфальту й вогких сірників – так пахло сто років тому в дворі її дитинства [13].

Лексико-семантичне поле 'запах' «утворює складну систему назв, які, функціонуючи в семантико-синтаксичних конструкціях, здійснюють безпосередній зв'язок мови і з реально існуючими в природі запахами, і з понятійними категоріями, які відображають конкретні відчуття в нашій свідомості» [1, с. 51]. Лексеми на позначення запаху мають спільну семантику – називають той чи інший запах (приємний або неприємний). Втім граматичне оформлення різне: вони виступають як іменники, прикметники, дієслова, дієприкметники, дієприслівники та прислівники. Стилiстичне забарвлення у них також нерівноцінне, оскільки має багато відтінків. Насамкінець слід зазначити, що лексико-семантичне поле 'запах' є культурним маркером, який дозволяє пізнавати довкілля, символізувати певну подію, визначати професію і соціальний статус людини, згадувати певні події, що були пов'язані з конкретним запахом. І це яскраво підтверджує творча спадщина Ірен Роздобудько.

Перспективу дослідження вбачаємо в дослідженні лексико-семантичного поля сприйняття запаху в когнітивному аспекті.

Література

1. *Власюк В. В.* Особливості запахових відчуттів та їх вияв у мові / В. В. Власюк [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npkrnu_fil/2009_18/1_16_Wlasiuk.pdf.
2. *Гайдаєнко І. В.* Засоби вербалізації чуттєвих коцептів у художній мовній картині світу українських письменників // [Електронний ресурс] / І. В. Гайдаєнко. – Режим доступу <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/403/>.
3. *Дятчук В. В.* Слова на означення запахів / В. В. Дятчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kulturamovu.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine9-15.pdf>.
4. *Іншакова І. Є.* Лексика на позначення запаху в творчості Т. Шевченка / І. Є. Іншакова [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://seanewdim.com/uploads/3/2/1/3/3213611/inshakova_i._vocabulary_on_denotation_of_smell_in_the_creation_of_t._shevchenko.pdf.
5. *Класифікація Запахов Линнея* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/psihologic/777>.
6. *Класифікація запахов Цваардемакера (Zwaardemaker odor system)* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_psychology/.
7. *Клочко Н. Л.* Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у поетичній творчості Івана Драча / Н. Л. Клочко, Ю. В. Поздрань [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2014/Philologia/3_159328.doc.htm.
8. *Обонятельный метод. Класифікація запахов* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.znaytovar.ru/s/Obonyatelnyj-metodklassifik.html>.
9. *Роздобудько І.* Гудзик [роман] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2011. – 240 с. ПК (Популярні Книжки).

10. *Роздобудько І.* Дванадцять, або Виховання жінки в умовах, не придатних для життя / І. Роздобудько [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrclassic.com.ua/katalog/r/rozdobudko-iren/477-iren-rozdobudko-dvanadtsyat-abo-vikhovannya-zhinki-v-umovakh-ne-pridatnikh-do-zhittya?start=17>.

11. *Роздобудько І.* Ескорт у смерть / Ірен Роздобудько. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. – 128 с.

12. *Роздобудько І.* Зів'ялі квіти викидають [роман] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2006. – 208 с. Серія : ПК (Популярні Книжки).

13. *Роздобудько І.* Шості двері / І. Роздобудько [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://chernenko.org.ua/2010/>

14. *Ставицька Леся.* Стань кризь призму запаху / Леся Ставицька [Електронний ресурс] /. – Режим доступу : <http://www.anthropos.lnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1100/1/Stavytska.%2072-78.pdf>. *Турчак О. М.* Частиномовна та функціонально-стилістична характеристика одоративної лексики у творах Григора Тютюнника / О. М. Турчак [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/2011/Artcl36.pdf>. – Назва з екрану.

15. *Шамота А. М.* Переносне значення слова в мові художньої літератури / А. М. Шамота. – К. : Наук. думка, 1967. – 124 с.

С. В. Форманова,

Государственное учреждение «ЮНПУ імени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской филологии и методики обучения специальным дисциплинам

ОДОРАТИВНАЯ ЛЕКСИКА: КЛАССИФИКАЦИЯ, СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА ИРЭН РОЗДОБУДЬКО)

В статье произведен комплексный анализ лексики, обозначающей запах в современном украинском языке; предложена классификация запаха; дана характеристика тематических групп запаха; произведен анализ лексико-семантических и структурно-грамматических особенностей лексики, которая обозначает запах, а также определены стилистические функции запаха, образный потенциал данной категории в произведениях Ирэн Роздобудько.

Ключевые слова: одоративная лексика, лексема, обозначающая запах, лексико-семантические группы, семантика, структура, системные отношения, грамматические категории, лингвостилистические средства.

S. V. Formanova,

«K.D. Ushinsky SUNPU» State Establishment,
Ukrainian Philology and Special Disciplines Teaching Methods Department

ODOURATIVE VOCABULARY: CLASSIFICATION, STRUCTURE, SEMANTICS (BASED ON THE WORKS OF IRENE ROZDOBUDKO)

The article comprehensively studied vocabulary to describe the smell in the modern Ukrainian language; presented classification of smell; characterized thematic group names to describe the smell; analysis of lexical-semantic and structural-grammatical

peculiarities of tokens to describe the smell and found stylistic functions, expressive-figurative potential nominations in this category of I. Rozdobudko's works. It is known that a person perceives the surrounding reality with the help the external senses: sight, hearing, touch, smell, taste. Tactile human world is reflected in his mind, it is evaluated and is embodied in language and formed into images, which arise from the impressions, moods and associations. All this gives rise to the verbal designation of smell, because all the smells associated with emotions and can influence way of thinking. Smells, inherent to the person accompanying the natural phenomena, the events of life are reflected not only in psychology, sociology, philosophy, literature, but also in the language of writers, which show the art world through the linguistic resources. The theme of our of article related to the study of functioning in texts Irene Rozdobudko's vocabulary, transmitting its lexical semantics explicitly or implicitly «smell». Touches upon the problems of the study of individual linguistic world of the writer, her sensual piece, reflected by means of a nomination and predication, as well as their means of explication – «olfactory words» as elements of aesthetic system of I. Rozdobudko. It is important to study the words themselves and with the semantics of «smell» in the language in general, their classification in modern linguistics, their place in modern linguistics, etc. The smell in the artistic use - this is nomination, which is perceived in context, so it is different semantics and semantic certainty and specific lexical-semantic variant. Thus, the vocabulary, indicating smell has an individual semantics, defines the meaning of context, language speaks means displays the aesthetic credo of the writer.

Key words: odourative vocabulary, lexeme to describe the odour, lexical-semantic groups, semantics, structure, system relations, grammatical category, stylistic means.

**КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА
СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА
ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА**

УДК 821. 161.2'42:32

О. С. Билінська,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
викладач кафедри прикладної лінгвістики

**ПОЛІТИЧНИЙ СЛОГАН В АСПЕКТІ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ГЕНОЛОГІЇ:
ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ**

У статті досліджено українські політичні слогани як особливий мовленнєвий жанр. Простежено розвиток теорії мовленнєвих жанрів у межах мовознавства та в контексті розвитку сучасної лінгвопрагматики й комунікативної лінгвістики. Окреслено основні напрями розвитку сучасної генології. Подано визначення політичного слогану й доведено, що він належить до одного з мовленнєвих жанрів із відповідними характеристиками. Проаналізовано українські політичні слогани виборних перегонів 2015 року, на підставі комунікативної мети слоганів визначено їх тип і створено типологію політичної слоганістики. Кожний із типів слоганів співвіднесено з відповідними мовленнєвими актами і мовленнєвими формами вербалізації.

Ключові слова: політичний слоган, мовленнєвий жанр, мовленнєвий акт, політичний дискурс, типологічні ознаки.

Актуальність статті. Сучасні лінгвістичні розвідки, присвячені проблемам політичної комунікації, зосереджено на конкретних виявах політичного дискурсу, серед яких одне з основних місць належить слоганам. Функціонування слоганів підпорядковано такій специфічній рисі політичного дискурсу, як неусталеності та прозорості його меж, що спричиняє «накладання характеристик різних видів дискурсу в одному тексті» [12, с. 24], оскільки слогани мають ознаки рекламного та політичного дискурсу одночасно. Зважаючи на це, їх здебільшого аналізують як жанр рекламної комунікації, тоді як у політичному дискурсі слогани мають свою специфіку. При цьому політичні слогани як особливий мовленнєвий жанр потребують ґрунтовного аналізу та створення розгалуженої типології, що наразі відсутня в сучасній україністиці. Це зумовлює потребу дослідження політичних слоганів та розроблення їхньої типології, а також визначає актуальність нашої наукової розвідки.

Стан розроблення проблеми. Слоган як стисле висловлення концептуального характеру, що містить унікальну рекламну пропозицію і «може існувати ізольовано від інших рекламних продуктів та становить згорнутий зміст рекламної кампанії» [8, с. 7] здебільшого вивчено на матеріалі комерційних (І. Л. Вікентьєв, В. В. Зірка, О. І. Зелінська, Н. Л. Коваленко та ін.) та соціальних

(В. Л. Музикант, с. Сергеев та ін.) рекламних повідомлень. Окремі наукові розвідки було присвячено маніпулятивному потенціалу політичних слоганів (Т. Ю. Ковалевська, А. В. Ковалевська, Н. В. Кутуза та ін.) та структурно-семантичним особливостям політичної слоганістики (Н. В. Кондратенко та ін.). Проте, відзначаючи специфічні особливості політичних слоганів порівняно з іншими типами, лінгвісти не зосереджують увагу на слоганах як одному з мовленнєвих жанрів політичного дискурсу та їх типологічних ознаках.

Мета статті – виявити особливості політичних слоганів як мовленнєвого жанру та розробити типологію слоганів в українському політичному дискурсі. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: визначити слоган як мовленнєвий жанр, окреслити основні напрями розвитку сучасної генології, проаналізувати слогани останніх політичних кампаній та створити їхню типологію.

Об'єктом дослідження слугував український політичний дискурс в його агітаційному вияві, а **предметом** – політичні слогани, що функціонують в українській політичній комунікації. **Матеріалом** для аналізу було обрано політичні слогани останніх виборів 2015 року – загальною кількістю понад 100 одиниць.

Слоган як рекламне гасло політичної кампанії становить висловлення, що в стислій і зрозумілій для реципієнтів формі передає основну ідею політичної комунікації, як-от програмні положення, іміджеву характеристику, унікальну рекламну пропозицію тощо. На думку Н. В. Кондратенко, політичний слоган має «стисло та афористично передавати основну ідею програми політика» [6, с. 55]. Основними проблемами сучасних політичних слоганів дослідниця називає асемантичність та однотипність, саме тому слоган «повинен відбивати основну ідею передвиборчої кампанії політика, бути стрижневим семантичним компонентом його програми» [там само]. Аналізуючи текстотвірний потенціал рекламних слоганів, Н. В. Кутуза стверджує, що слоган є «вагомою константою рекламної комунікації, оскільки багато компаній користуються ним як таким рекламним посиленням, що виконує інтеграційну роль у межах рекламного дискурсу, розрахованого на певну цільову аудиторію» [7, с. 133]. Ці загальні вимоги стосуються і політичних слоганів, що так само «спрямовані передусім на те, щоб позитивно вплинути на адресата і спонукати його до здійснення конкретної практичної дії» [5, с. 6].

Проте проблема подання дефініції слогану пов'язана і з його мовленнєвим вираженням: слоган називають висловленням, фразою, текстом, мікротекстом і дискурсом. Одна з оригінальних концепцій стосується витлумачення слогану як конструкції малого синтаксису, оскільки «слогани позаконтекстні, а значить конструкції, які їх репрезентують, повинні бути інформативно ємними і в той же час компактними, а найголовніше – чітко передавати необхідну інформацію, тому вони повинні бути й оформлені відповідним чином» [9, с. 15]. На нашу думку, для визначення політичного слогану потрібно залучити комунікативно-прагматичну теорію мовленнєвих жанрів, обґрунтовану в працях М. М. Бахтіна. Вчення про жанри мовлення складає один із аспектів бахтінської філософії мови, яка, у свою чергу, відображає тільки один аспект його цілісної концепції культури. Мовленнєвий жанр М. М. Бахтін визначав як категорію, що дозволяє пов'язати соціальну реальність із мовною реальністю. Жанри мовлення вчений називав «приводними ремнями від історії суспільства до історії мови» [1, с. 165]. При цьому мовленнєвий жанр він розумів як універсальну одиницю мовлення. Уже з праць М. М. Бахтіна стає

зрозумілим, що мовленнєвий жанр – це складна єдність змісту, стилю і композиції, а також низки позамовних чинників, насамперед соціальних. Зважаючи на це, прагматична скерованість мовлення детермінує певні типові одиниці й категорії, якими послуговується суб'єкт у процесі мовлення для досягнення бажаних результатів комунікації чи конкретного комунікативного ефекту. Ф. С. Бацевич обґрунтовує доцільність виокремлення мовленнєвого жанру як проміжної лінгвістичної категорії тим, що «від мовленнєвого акту немає прямого переходу до дискурсу з його гнучкими стратегіями, тактиками учасників спілкування, моделюванням подвійного змісту, увагою до зворотного зв'язку тощо» [2, с. 24]. З огляду на це мовленнєвий жанри представляють «у вигляді об'ємної моделі, у межах якої мовець komponує менші комунікативні одиниці: конституціональні і факультативні мовленнєві акти. Склад конкретної моделі формується залежно від конситуації спілкування, особистостей його учасників, крім того, мовець може відразу вносити корективи до побудови жанру, враховуючи моментальну реакцію адресата та власні міркування щодо підсилення ефекту своїх мовленнєвих дій» [3, с. 5]. Теорія мовленнєвих жанрів утворила в сучасному мовознавстві окремих науковий розділ – генологію (Ф. С. Бацевич, Р. Д. Карамішева, О. О. Саламатіна, О. С. Шлапаков та ін.).

Ми вважаємо перспективним витлумачувати політичний слоган як мовленнєвий жанр, тобто як модель, схему побудови рекламного повідомлення в політичній комунікації, що виступає своєрідним комунікативним ходом, прийомом у політичному дискурсі. На думку, Н. Формановської, «відношення між мовленнєвим актом та мовленнєвим жанром визначені характером мотивувальної інтенції» [11, с. 36]. Такий підхід пояснює можливість моделювання політичних слоганів та визначені комунікативно-прагматичні ознаки, на підставі яких об'єднано всі слогани. При цьому головною комунікативною інтенцією політичних слоганів вважаємо вплив на реципієнтів з метою формування або зміни його переконань. Політичні слогани як мовленнєвий жанр функціонують у політичному дискурсі в конкретних виявах, що становлять відповідні комунікативно-прагматичні типи, отже, на підставі комунікативної мети слоганів визначаємо їх тип і пропонуємо типологію політичних слоганів.

1. Слоган-повідомлення ґрунтується на утвердженні певного порядку речей, тому в основі цього мовленнєвого жанру мовленнєві акти репрезентативного типу (за класифікацією Дж. Сьорля [10]). Слогани-повідомлення лише подають певну інформацію переважно констатувального характеру, напр.: *Україна починається з рідного краю* (Політичне об'єднання «Наш край»); *Одесі потрібна правда* (Політична партія «Відродження»). Репрезентативи представлені різними типами висловлень, однак у слоганах-повідомленнях фіксуємо особливий тип мовленнєвого акту – констатацію-твердження. Мовленнєвий жанр повідомлення належить до інформативних мовленнєвих жанрів [4, с. 8], проте в політичному дискурсі інформативність певною мірою трансформується, тобто новизна повідомлення зникає. Загалом потенційні адресати політичних слоганів не розраховують на отримання нової інформації, вони більшою мірою сприймають їх як твердження загального характеру, іноді навіть як трюїзми, напр.: *В єдності – сила!* (Об'єднання «Самопоміч»).

Слоган-повідомлення відповідає основній вимоги до змісту слоганів – вони є концептуальними, тому що в концентрованій формі передають основну ідею

політичної кампанії партії або політика, напр.: *Ми в опозиції до нищівних тарифів ЖКГ* (Опозиційний блок); *Розвиток краю – наша робота!* (Політичне об'єднання «Наш край»). За таких умов слоган-повідомлення стає найкращим способом втілення програмних положень, поданих як констатування певного факту. Конкретним мовленнєвим вираженням повідомлення виступають різноманітні типи мовленнєвих актів і висловлень. Так, сюди уналежнюємо твердження-антитезу, що містять внутрішнє протиставлення, напр.: *Жодних гасел. Лише справи* (Р. Яворський); твердження-експресиви, що містять емоційно забарвлене повідомлення, напр.: *Віримо в майбутнє України!* (Партія пенсіонерів України), *Кияни вимагають змін!* (Рух «Народний контроль»); твердження-констативи, що передають основні програмні положення, переважно через перелік субстантивів, напр.: *Мир, реформи, процвітання!* (Політична партія «Відродження»); *Мій вибір – Одеса* (Політичне об'єднання «Батьківщина») тощо. Спільною рисою усіх слоганів цього мовленнєвого жанру є їхня комунікативна настанова на повідомлення інформації, а багаторазове повторення цієї інформації закріплює у свідомості реципієнта ключове програмне положення, подане в констатувальній формі.

2. Слоган-заклик належить до агітаційних мовленнєвих жанрів, оскільки орієнтований на спонукання адресата до дії, тому здебільшого цей мовленнєвий жанр ґрунтується на мовленнєвих актах-директивах (за Дж. Сьорлем). Директиви охоплюють накази, прохання, спонукання і становлять основну групу слоганів-закликів, напр.: *Приєднуйся до Відродження країни!* (Політична партія «Відродження»); *Єднаймося заради України!* (Патріотична партія України); *Обирай свідомо!* (Об'єднання «Самопоміч»). Конкретною мовленнєвою реалізацією заклику, реалізованого за допомогою директивів, є спонукальне речення з дієслівним присудком у формі імперативу, напр.: *Довіряй справам!* (Політична партія одеського мера Г. Труханова). Наявність дієслова в наказовому способі, у формі 2-ої особи однини створює ефект діалогічної взаємодії мовця та реципієнта, тому політична комунікація, як один з різновидів масової комунікації, набуває міжособистісного характеру. Така форма має впливовішу силу, ніж звичайна констатація перебігу подій або подання інформації. У формі безпосереднього звернення до адресата неперсоніфікований мовець вступає в інтеракцію, адресуючи інформацію конкретному реципієнту, тобто створюється, так би мовити, ефект інтимізації масової комунікації.

Проте цей мовленнєвий жанр не обмежений лише директивними мовленнєвими актами, оскільки спонукання до дії може виражатися й непрямими мовленнєвими засобами. Так, форми дієслова-присудка доконаного виду майбутнього часу здатні передавати заклик у політичних слоганах, напр.: *Збережемо тепло в наших оселях!* (Опозиційний блок); *Разом зробимо Одесу краще!* (Політична партія «Відродження»). Іноді імперативні та неімперативні форми об'єднують в одному слогані, напр.: *Майдан! Єднаймося! Разом зробимо більше!* (Рух «Народний контроль»). У такий спосіб спонукальність слогану посилюється.

Слоган-заклик виражається й у висловленнях бездієслівного характеру, переважно структурно неповними синтаксичними конструкціями, напр.: *Разом до дії!* (Об'єднання «Самопоміч»); *За мир на своїй, Богом даній землі!* (Політичне об'єднання «Легіон свободи»). Через те, що вплив є основною інтенцією політичної

комунікації і зокрема політичної слоганістики, слогани-заклики виражають цю комунікативну настанову в чистому вигляді, це прямий спосіб вираження впливу через спонування.

3. Слоган-обіцянка як мовленнєвий жанр ґрунтується на мовленнєвих актах-комісивах, визначених Дж. Остінім і Дж. Сьорлем. Однак специфічною рисою усіх слоганів-закликів є відсутність перформативних дієслів-комісивів, вони мають на увазі, але не вербалізовані. Зважаючи на це, до кожного із слоганів-обіцянок можна додати комісивну частину «Ми обіцяємо, що...», однак в нашому матеріалі вербалізовані комісиви відсутні, напр.: *Змусимо Київенерго встановити лічильники!* (А. Вагін, «Політична партія «Батьківщина»); *Змусимо владу працювати чесно!* (Рух «Народний контроль»); *Розженемо прокурорів і суддів!* (Радикальна партія України); *Дістанемо!* (Політичне об'єднання «УКРОП»). Наявність дієслівного компонента у формі доконаного виду майбутнього часу зближує ці слогани зі слоганами-закликами. Проте в попередньому випадку йшлося про потенційно сумісні дії, що можуть виконувати разом мовець та адресат, а в цьому разі акціональна семантика стосується виключно мовця, оскільки він має відповідну компетенцію і можливість для виконання обіцяного, тоді як адресат такої можливості не має.

По суті політична програма – це вже згорнута обіцянка, тому що політичні сили обіцяють покращити життя своїх виборців в обмін на електоральну підтримку. Зважаючи на це, політичний слоган – це, з одного боку, вербальний вплив, спонування до дії, а з іншого – унікальна рекламна пропозиція, подана у формі обіцянки політиків своїм виборцям, напр.: *Готовий боротися за Одесу!* (Е. Гурвіц, кандидат на посаду мера). Слогани-обіцянки здебільшого представлені неповними синтаксичними конструкціями бездієслівного типу, напр.: *Добробут – родинам, розвиток – місту!* (Опозиційний блок); *Бойові командири, а не паркетні генерали* (Політичне об'єднання «УКРОП»); *Справедливі зарплати та пенсії* (Політична партія «Батьківщина»). У такий спосіб політичні сили повідомляють, що саме вони зроблять, коли отримують владу, тому і подають програмні положення у вигляді обіцянок.

За кількісними характеристиками в аналізованому матеріалі переважають слогани-повідомлення, що охоплюють концептуальні вираження ключової ідеї виборних перегонів (42%); менш частотні, але достатньо поширені слогани-обіцянки (34%), що в різній формі передають програмні положення політичних партій та окремих політиків; останнє місце посідають слогани-заклики (24%), які переважно мають агітаційний характер і передають інтенцію впливу в прямій формі. Зазначимо, що всі виокремлені типи мовленнєвих жанрів політичних слоганів репрезентовані в українському політичному дискурсі в значному обсязі.

Висновки та результати дослідження. Політичний слоган – мовленнєвий жанр політичного дискурсу, що підпорядкований комунікативній меті вербального впливу на потенційного виборця-адресата та становить специфічну модель, схему побудови унікальної рекламної пропозиції, а також передає основну концептуальну ідею політичної програми. Різновидами слоганів у політичному дискурсі є слоган-повідомлення, слоган-заклик та слоган-обіцянка, що по-різному виражають основну комунікативну мету, але орієнтовані на досягнення потужного впливу на реципієнта. Кожний із типів слоганів співвіднесено з відповідними мовленнєвими

актами (репрезентативами, директивами та комісивами) і мовленнєвими формами вербалізації (конкретними типами синтаксичних конструкцій).

Література

1. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин. Собрание сочинений. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. : Работы 1940–1960 г.г. – С. 159–206. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://philologos.narod.ru/bakhtin/bakh_genre.htm
2. *Бацевич Ф. С.* Лінгвістична генологія : проблема і перспективи : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. *Дерпак О. В.* Конфронтативні мовленнєві жанри : комунікативно-прагматичний та мовний аспекти (на матеріалі української, англійської та польської мов) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / О. В. Дерпак. – Київ, 2005. – 16 с.
4. *Карамішева Р. Д.* Мовленнєвий жанр «повідомлення» в засобах масової інформації (на матеріалі української та англійської мов) : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство / Р. Д. Карамішева. – Львів, 2011. – 20 с.
5. *Коваленко Н. Л.* Лінгвістична позначеність слогана в структурі рекламного тексту : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова / Н. Л. Коваленко. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
6. *Кондратенко Н. В.* Український політичний дискурс : текстуалізація реальності : [монографія] / Н. В. Кондратенко. – Одеса : Чорномор'я, 2007. – 156 с.
7. *Кутуза Н. В.* Слоган як сугестивний концентр реклами / Н. В. Кутуза // Н. В. Кутуза. Рекламний та PR-дискурс: аспекти впливу : [зб. статей]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. – С. 133–137.
8. *Морозова И. Г.* Слагая слоганы / И. Г. Морозова. – М. : РИП-Холдинг, 1996. – 168 с.
9. *Романець Н. І.* Конструкції малого синтаксису в сучасній російській мові : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 – російська мова / Н. І. Романець. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
10. *Серль Дж.Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 2002. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 170–194.
11. *Формановская Н. И.* Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
12. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

А. С. Былинская,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

ПОЛИТИЧЕСКИЙ СЛОГАН В АСПЕКТЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ГЕНОЛОГИИ: ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье исследованы украинские политические слоганы как особый речевой жанр. Прослежено развитие теории речевых жанров в целом в языкознании и в контексте развития современной лингвопрагматики и коммуникативной лингвистики. Очерчены основные направления развития современной генологии. Дано определение политического слогана и доказано, что он принадлежит к одному из речевых жанров с соответствующими характеристиками. Проанализированы украинские политические слоганы выборов 2015 года, на основании коммуникативной цели слоганов определены их типы и предложена типология политической слоганистики. Каждый из типов слоганов соотнесен с соответствующими речевыми актами и речевыми формами вербализации.

Ключевые слова: политический слоган, речевой жанр, речевой акт, политический дискурс, типологические признаки.

O. S. Bylinska,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Applied Linguistics

THE POLITICAL SLOGAN IN THE ASPECT OF LINGUISTIC GENOLOGY: TYPOLOGICAL FEATURES

In the article the Ukrainian political slogans is devoted as a particular speech genre. It traces the development of the theory of speech genres within linguistics and in the context of modern linguistics and communicative lingual pragmatic. The main directions of development of modern genology were outlined. Posted definition of political slogan and proved that he belongs to one of the speech genres relevant characteristics. Ukrainian political slogans analyzed electoral race in 2015, defined the types of slogans based on the communicative purpose and created a typology of political slogans. Each type of slogans associated with appropriate speech acts and speech forms of verbalization.

Key words: political slogan, speech genre, speech act, political discourse, typological features.

ЗАСОБИ НЕВВІЧЛИВОСТІ В СУЧАСНОМУ ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто засоби невічливості в сучасній українській літературі, доведено, що використання ненормативної лексики дає авторові необмежену волю до створення нових емоційно наповнених слів. З'ясовано, що використання антиетикетних форм спілкування не завжди є вмотивованим і подекуди використовується заради епатажу.

Ключові слова: засоби невічливості, антиетикетне спілкування, обценна лексика, пейоративізм.

Актуальність статті зумовлена необхідністю розширення наукового пізнання про внутрішню організацію й особливості антиетикетних форм спілкування в сучасному прозовому дискурсі, що сприятиме глибшому розумінню способу мислення письменників і репрезентації авторського «я».

Метою статті є з'ясування засобів невічливості в сучасному прозовому дискурсі.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) визначити характерні особливості невічливості в українській мові; 2) схарактеризувати форми антиетикетного спілкування; 3) проаналізувати засоби невічливості в сучасному українському прозовому дискурсі.

У своїх роботах антиетикетні форми спілкування досліджували Ф.Бацевич, О.Леонтьєв, Я.Радевич-Винницький, с. Форманова, В.Хорошилова, П. Браун, Д.Бусфілд, с. Левінсон, Дж.Остін та ін. Ненормативна лексика, вживання якої в українській художній літературі ще донедавна входило до розряду табу, активно функціонує у багатьох жанрах світової літератури. Сприймання критиками такого феномена досить неоднозначне – від схвального до вкрай негативного. Для зарубіжних філологів тема пейоризації літературної мови втратила академічну новизну, втім є часто обговорюваною і досліджуваною. Численні етимологічні розвідки про ненормативні лексичні одиниці належать російським лінгвістам (В. Мокієнку, О. Плущер-Сарно, Б. Успенському), які зробили спроби їхнього лексикографічного впорядкування. Для вітчизняних дослідників вона належить до низки делікатних, можливо, навіть не вартих академічної уваги, проблем. Свідчення тому – чимало несхвальних, здебільшого негативно критичних зауважень у бік тих авторів, які її вживають у своїх творах, та тих дослідників, які намагаються встановити межі нормативності й класифікувати цей лексичний пласт. Як зазначала С. Форманова «стилістика художнього мовлення завжди привертає увагу з боку дослідників, оскільки сприяє розвитку творчого слова, збагачує індивідуальний стиль автора і свідчить про його ставлення до мови» [10, с. 215]. Ігнорування цих властивостей спотворює уявлення про мову, перешкоджає правильному розумінню

її складної структури. Стилiстичнi можливостi художнього мовлення активно розвиваються i поширюються, часто переростають в яскравi стилiстичнi вислови, крилатi формули, якi характеризують стиль письменника i мовлення його персонажiв [Там само].

Друга половина минулого столiття позначилася певною лiбералiзацiєю мови. Апогей процесу, який називають вульгаризацiєю чи експансiєю ненормативної лексики, припадає на початок дев'яностих. В. Мокiєнко охрестив цей перiод «матизацiєю всiєї краiни» [7, с. 10], яка розвивалася з надзвичайною швидкiстю, а соцiокультурний ефект вiд цього процесу назвав «соцiальною хворобою» [7, с. 231]. Таке культурне розкрiпачення стало наслiдком полiтики гласностi. Саме вона привела до тiєї соцiальної розкутостi, яка «пiдштовхнула до розкутостi мовної, у результатi чого за час перебудови i пiсля неї вульгаризми потоком хлинули на сторiнки друку» [Там само, с. 202]. Якщо в перших творах, у яких з'являлася ненормативна лексика, йшлося про порушення соцiокультурних заборон чи навiть офiцiйних, то в останнi роки табу на вживання ненормативної лексики перейшло з соцiокультурного на iнший рiвень – iндивiдуальний, вiдбулася змiна «зовнiшнього цензора» на «внутрiшнього», тобто цензора в собi. Автор тепер сам для себе встановлює межi дозволеного друкованого слова.

Ненормативна лексика стала невидiмним елементом творчостi багатьох письменникiв-постмодернiстiв. На тлi зниженої лексики гострiше відчувається iронiя Ю. Андруховича, метафоричнiсть О. Забужко, сарказм С. Жадана, аморальнiсть Л. Дереша, вiдвертiсть I. Карпи. Писане слово, яке оцiнили читачi й критики, дає можливiсть говорити про статус письменника. I цiкавим є той факт, що ненормативна лексика, яка присутня у творчостi багатьох сучасних авторiв, причетна до його формування. Саме зумисна деконструкцiя канону сучасної української художньої лiтератури диктує статус його авторам. Сакральне профанується не тiльки через порушення мовних чи комунiкативних табу, а й через порушення тематичних табу. Легiтимiзацiя культури андеграунду, iнтимнiсть людських стосункiв, девiантна поведiнка сучасної молодi, свiт наркоманiї – це лише кiлька тем, про якi не можна було писати «зсередини». У лiтературi радянської доби завжди було бiльше табу, нiж дозволених тем. Тому лiбералiзацiя лiтературної мови привела до безповоротної руйнацiї штучних культурних цiнностей, переосмислення реальностi i її текстуального вираження крiзь призму iмпресiонiстичного чи експресивного свiтосприйняття. З погляду суспiльства ненормативна лексика є ще одним свiдченням розширення аративної свободи автора та наочною демонстрацiєю свободи слова, жага якої певною мiрою спричинилася до такої масової появи ненормативних мовленнєвих конструктiв у лiтературнiй мовi задля вiдновлення лiтературної правди. Ще кiлька рокiв тому застосовування мату в лiтературнiй мовi було символом подолання цензури, однак сьогodнi зниженi лексичнi номiнацiї поступаються iншим художнiм засобам, що є бiльш вишуканими i привабливими. «Причиною такої появи можна вважати прагнення до цiлковитого бюрократичного вiдкидання, дерев'яної мови радянської епохи» [7, с. 210]. Однiєю з домiнантих тенденцiй часткової «легалiзацiї» мату в прозовому дискурсi i засобах масової iнформацiї є загальне розкрiпачення соцiального життя в останнi кiлька рокiв, i лайлива лексика служить своєрiдним мiрилом цього розкрiпачення.

Появу ненормативної лексики в сучасній художній літературі передбачив дискурс постмодернізму. Попри модерне переосмислення літературної традиції постмодернізм виявився прогресивнішим у всьому. Перевага форми над змістом твору змінилася на довільну. На зміну індивідуалізові приходить культ незалежної особистості. Постмодерний психологізм поглибшав, а діапазон художніх прийомів збагатився. Постмодернізм пропонує нам множинність культур, релігій, філософій, суміш жанрових різновидів, переплітання стилів, іронічність та пародійність. Цікавим прикладом українського літературного постмодерну є творчість Леся Подерв'янського. Мова його творів переважно є суржиковою з чималою часткою нецензурних, лайливих слів: *«А я тебе говоріл, што когда-нібудь етот день настанєт, ето будєт, а ти не веріла»* («Дохуя масла»); *«Нада двері якось закрутить, це ж не богадельня, шо вони все лізуть і лізуть»* («Піздец») [5]. Але звернімо увагу, що це мова персонажів, вживання якої можна виправдовувати метою типізації героя. Із синтаксичної побудови авторська мова струнка, проте насичена лексично лайливими словами або ж русизмами: *«На сцені середньовічна ратуша, зроблена в стилі сталінського бароко. На ратуші великий годинник із знаками Зодіаку та різною іншою хуйньою. Посередині годинника стирчать гарні скульптури робітника і колгоспниці»* [5, с. 27]. Щодо самої нецензурної лексики, то виявляється, що у творах вона не вирізняється особливою різноманітністю. Ми проаналізували якісний склад таких слів в одній із п'єс Леся Подерв'янського – «Діані». Ось, що ми отримали (наводимо у формах, вжитих у тексті): *блядь, бздить, довиябуєшся, жопа, кльова, переїде; спиздить, розпиздівся, пизда, пиздів, до пизди; срати; хуя тобі, хуяк, нехуй, ніхуя собі, нахуй, хуйова, хуяк, хуйне* тощо. Як бачимо, наведені одиниці можна навіть об'єднувати у ряди спільнокоренових слів. Але насправді це не зовсім так. Якщо звернутися до «Словника сучасного українського сленгу», то, навіть порівнявши значення всіх зафіксованих вищезгаданих слів, складно виокремити спільний корінь, що був би носієм основного лексичного значення всіх номінацій [8, с. 229-231, 319-320]. Єдино спільною є негативна конотація.

Проникнувши в художній твір, матірщина стала претендувати і на суто творчі функції. Головна з них лежить у площині філологічно-національній. У художньому творі обсценна лексика особливо впадає в око, якщо читачеві ні на чому більше зупинити зір. Або не впадає, коли він її просто не помітить. Говорячи про вибух обсценності в сучасній літературі, слід наголосити на тому, що одним з його чинників є естетика огиди як постмодерна реакція на каналізацію і нудьгу життя, освіжити яку може лише відразливе й монструозне...» [9, с. 55,56-57]. Вживання обсценної лексики можна виправдати потребою типізації персонажа, але надмірність викликає побоювання. Тоді виникає запитання, чи зараховувати такі твори взагалі до літератури, а якщо й зараховувати, то переінакшується саме поняття «літературний», зокрема і «літературна мова». Думки дослідників тут розходяться, але у певних випадках така лексика розглядається не лише, як зовнішня форма, а як дещо більше. Лайливі слова можна трактувати або як прокляття, або ж як звернення до давніх язичницьких богів чи демонів. Прикметно, що одним із зафіксованих значень лексеми «хуй» є «еквівалент «чорт» [9, с. 320]. Дехто з письменників намагається поставити матюк на службу літературі. Використовуючи лайливе слово в ролі художнього засобу, автор посилює емоцію,

чи різкіше окреслює характер персонажу. Наприклад, у романі Любка Дереша «Культ» Ірина Рибка-Сонце змальована недалекою та високомірною, що знаходить відображення у її мові.

– Дарця! Валі атсюда! Чьо ти сюда припърлась?! – загавкала крізь зуби Іринка. Її багряно намальовані губи люто скривились. На них масно блищали краплинки жиру від жилявого м'яса у гречці. Дарця не сказала нічого, рівно як і не зрушила з місця. Вона піднесла до рота горнятко, затуляючи все лице, крім очей, тримаючи його обома руками, мов дитина, і почала голосно сьорбати компот. Вона не зводила з Іринки погляду.

– Ти шо, може, аглохла? – Рибка-Сонце заводилась усе більше від того, що Дарця (так-так, Дарця!) посміла ослухатися. Раптом Іринка зрозуміла, що на неї тисне не лише погляд дівчини. Банзай відклав ложку набік і підпер підборіддя п'ястуками, так, щоб не було видно посмішки. Він дивився на неї дуже уважно, мов на реліктовий вид латимерії, виловлений у дідусевому ставку коло хати.

– Нублядвсьо! – процїдила вона.

Рибка-Сонце брязнула ложкою (тут ніхто виделками не їв, бо їх попросту не було), з гуркотом встала на весь свій зріст валькірії й понесла тарілку до стійки, де ставилося брудне начиння [3, с. 42].

Наведений текст цілком можна розцінювати як інвективний, оскільки у ньому наявні емоційно забарвлені лексеми, що передають роздратованість, безкультурність Ірини та її повну зневагу до Дарці, що посміла зайняти її місце. Мовлення Рибки-Сонце виражає емоційний стан, викликаний думкою про об'єкт висловлювання, тобто емоційну оцінку одного персонажа іншому. Героїня розлючена непокорю Дарці, й виражає своє роздратування за допомогою вигуку нублядвсьо. Мовлення персонажа перенасичене русизмами Валі атсюда! Чьо ти сюда припърлась?!, що вказує на безграмотність та неосвіченість. Слід зазначити, що для характеристики Ірини Рибки-Сонце сам автор активно використовує дієслова доконаного виду минулого часу загавкала, процїдила, які за своєю природою належать до стилістично зниженої лексики. Таким чином, за допомогою інвективних засобів мови автор посилює негативну ауру персонажа.

У художній літературі пейоративна лексика може слугувати засобом сатири, пародії, гнівного осуду. В історичному романі Сергія Батурина «Охоронець», спостерігається велика кількість експресивно забарвленої лексики. У творі автором вживається пейоративна лексика із значенням осуду, презирства, люті і здебільшого стосується експресивних лексем на означення тілобудови людини, назв тварин, які застосовуються до людей із загальною моральною неповноцінністю, із негідною поведінкою: «Кольчуга ж була – лайно: тонкого дроту, нерівних кілець» [2, с. 4]; «То вчися, **теля!** – Лавр віддав зброю та повернувся до Вовка» [2, с. 6]; «Боярин Сіверко **дебелююсвинею** розвалився, жере – аж упрів, руки від стола до рота так і літають – троє не вженуться. Свиня і є. Кнур чорнігівський. Та ти ж і не русич! Діди твої **чорнопикі** сівами звалися й кугурликали говіркою нелюдською» [2, с. 10]; «Смердить від них, – **ника** в сотника була аж багряна, а погляд – помітив воєвода – твердий та тверезий» [2, с. 18]; «Ти – **дурний?** – заревів воєвода. – Ні, тільки трохи п'яний, – спокійно заперечив Асмуд. – А ти до родича прийшов чи до бовдура печенізького? Я що, не вартий привітання?» [2, с. 22].

Отже, пейоративізм вводиться С. Батуриним у мову художнього твору із характерологічною метою, із розрахунком на ефект жарту, іронії, для передачі

позитивного чи негативного ставлення до певної людини, предмета або явища. Просторічні слова в тексті виступають засобом характеристики осіб за рівнем культури, освіти, за психічним складом, а також інтенсивно увиразнюють мову. Використання ненормативної лексики, вульгаризмів, інвектив допомагає сучасним українським письменникам розширити словесний ареал письменності, а на сучасному постмодерному тлі дає безкінечний простір для літературних експериментів. Проте, як вказує М.Карасьов «в більшості ж випадків письменник, пустивши матірщину на сторінки своїх творів, втрачає над нею контроль. Матюки починають грати по своїх правилах, недобре жартуючи над господарями текстів. Це стається навіть з визнаними майстрами слова».

Якоюсь мірою нецензурні слова Юрія Андруховича є реакцією на пуританську мораль радянського суспільства. Але сьогодні вже не йдеться про матюк як зброю в боротьбі з радянщиною. Вживання нецензурної лексики в його «Таємниці» можна пояснити лише психологічними схильностями автора. З самого початку, навіть за формою, він хоче зробити свій текст не схожим на традиційний. Ю.Андрухович відмовляється від розділення діалогів, подаючи все суцільним масивом, хоча подібна форма письма і не зумовлюється змістом твору. Деяка зверхність над читачем химерно переплітається з намаганням показати героя «своїм в дошку». Іноді лайка використовується для того, щоб створити враження довірливої розмови за кухлем пива: *«Але того надвечір'я це була колона, ціла колона танків – уявляєш? І всі херачать у напрямку вокзалу, де їх потім вантажать на такі спеціальні платформи. І – вперед, на чехів»* [1, с. 4].

Ще частіше використання матірщини зовсім невмотивоване. Розповідаючи про свої шкільні роки, автор пише: *«я кілька разів перемагав на олімпіадах з української, всю ту блядську комісію чомусь дуже проперло від моїх творів»* [1, с. 2], хоча сердитись на комісію в нього немає ні підстав, ні приводу – потім він про неї навіть не згадує. Тому, кожного разу, натрапляючи на матірне слово, свідомість читача здригається, немов після електричного розряду. Ці особливості письма свідчать про бажання тримати статус морально розкутого письменника. Матюкаючись, автор-герой переступає табу, щоб здаватися вільним і сильним. А тим часом матюк починає служити не літературі, а особі письменника, створюючи йому доволі неприємний імідж. Те, як саме слід вживати (якщо вже вживати!) ненормативну лексику, розуміють, начебто, всі. В інтерв'ю для сайту «Радіо Свобода» письменник Сергій Жадан сказав: *«Ні, це все дурниці, всі ці фрази про те, що письменники вживають ненормативну лексику для епатажу чи для привернення уваги. Це все, мені здається, дуже наївно звучить. Для мене в цьому є певне стилістичне завдання. Якщо я описую середовище якихось кримінальних елементів чи контрабандистів, то описувати їхні діалоги мовою, скажімо, Леся Гончара чи Павла Загребельного означає автоматично ніби брати якусь фальшиву ноту»*. Однак на практиці висунута теза виглядає суперечливою. Ось фраза одного з персонажів «Ворошиловград», котра стосується футбольного матчу: *«Що за хуйня? Який поза грою? Поза грою в нас був у першому таймі»* [4, с. 12]. М. Карасьов слушно зауважує: «якщо вже автор хоче добитися правдоподібності, то поруч з матюком слід би написати «вне ігри». Чому матюк пишемо, а розмовне «вне ігри» заміняємо на академічно-словникове «поза грою»?». Прикро, що всі персонажі у «Ворошиловграді» говорять абсолютно однаково. Ось як промовляє бандит-рейдер: *«Ну, значить так. Я вас попереджав. У вас часу – рівно двадцять чотири години. В разі опору діям працівників комунальних служб будете*

нести відповідальність» [4, с. 59]. Може, це такий грамотний бандит трапився? Послухаємо іншого, Ніколаїча: «Ось до чого я веду, Германе, ви людина молода, енергійна. У вас багато амбіцій. Мені б особисто хотілось, щоби у нас із вами теж склалися добрі партнерські стосунки» [4, с. 28]. Такою ж чистою українською говорять у Жадана і комерсанти з Донбасу, і фермери з контрабандистами, і сміливі циганські хлопці, які приїхали захищати Германа від рейдерів: «Германе, ми все знаємо. ... Ми що хочемо сказати – якщо буде потрібно, ми завжди допоможемо. Розумієш?» [4, с. 63], і також крутий бізнесмен: «Мені здається, ваші проблеми від того, що ви занадто чіпляєтесь за ці місця. Вбили собі в голову, що головне – це залишитись тут, головне – ні кроку назад, і тримаєтесь за цю свою порожнечу. А тут ніхуя немає!» [4, с. 41]. Таким чином, ми бачимо, що використання антиетикетних форм спілкування не завжди є вмотивованим, і подекуди використовується заради епатажу.

Художній текст є способом спілкування письменника з читачем, що відбиває світоглядні позиції автора, його естетичне кредо і мовну картину світу. Семантичне переосмислення мовних засобів сприяє об'єктивації процесу пізнання автором світу та накопиченні отриманих знань, якими він хоче поділитися. Через образи персонажів письменник намагається донести до читача концептуальну сутність мовних засобів, в які вкладає емоції, оцінку та експресію. Однією з причин того, що ненормативна лексика привертає увагу сучасного читача є її величезна словотвірнo-семантична продуктивність. Використання лексики матюка є непрямим свідченням того, що табу, накладене на неї, забезпечує доволі широкий простір свободи, якому могли б позаздрити інші шари мови. Завдяки цій внутрішньомовній свободі така семантична продуктивність лексики матюка набула здатності не лише заміщати певне слово, а й виконувати функцію мови в цілому.

Поява творів на табуйовані теми і вживання в них ненормативних мовленнєвих конструктів стала можливою лише в постмодерному дискурсі культури. Завданням літератури було змусити читача зацікавитися нею і говорити про неї або взагалі почати творити обличчя українського читача літератури українською мовою. Ненормативна лексика справила ефект бомби. Насиченість нею художніх творів не могла залишити поза увагою ні читача, ні критика. Можна вважати, що зі своїм першочерговим завданням вона впоралась, епатаж у цьому випадку був найвлучнішою стратегією. Тенденція руйнування табу, яке поступово комерціалізується, веде до вживання ненормативної лексики у творах все більшої кількості молодих авторів, а відтак до масовізації культури андеграунду. Використання ненормативної лексики дає авторові необмежену волю до створення нових емоційно наповнених слів, у всій повноті свого емоційного спектру – від максимально негативних до передання стану найвищого захоплення.

Література

1. Андрухович Ю. Таємниця. – [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович – Режим доступу до ресурсу: <http://www.litmir.info/br/?b=214483&p=1>. – Назва з екрану.
2. Батурич Сергій. – Охоронець [Електронний ресурс] / Сергій Батурич. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>. – Назва з екрану.

3. *Дереш Л.* Культ / Любко Дереш. – Львів : Кальварія, 2002. – 199 с.
4. *Жадан С.* Ворошиловград [Електронний ресурс] / Сергій Жадан – Режим доступу до ресурсу: <http://www.litmir.info/br/?b=202064&p=1>. – Назва з екрану.
5. *Подерв'янський Л.* Множення в умі, або Плинність часу / Л. Подерв'янський. – Харків : Фоліо, 2010. – 64 с.
6. *Клепуц Л.* Естетика художнього слова і соціокультурні табу / Л. Клепуц // Вісник Львівського університету: Сер. філологічна. – 01/2009. – Вип. 46 ч.1 . – С. 155-162.
7. *Мокиенко В. М.* Словарь русской брани / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина. – Калининград: Норинт, 1997. – 448 с.
8. *Словник сучасного українського сленгу* [ред.-упоряд. Кондратюк Т.М.]. – Харків : Фоліо, 2006. –350 с.
9. *Ставицька Леся.* Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
10. *Форманова С. В.* Інвективи в українській мові:[монографія] / С.В.Форманова; за ред.: Н.М. Сологуб ; НАН України, Ін-т української мови. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012 . – 335 с.

Э. В. Боева,

Государственное учреждение «ЮНПУ імени К. Д. Ушинского»,
кафедра украинской и зарубежной литературы

СРЕДСТВА НЕВЕЖЛИВОСТИ В СОВРЕМЕННОМ ПРОЗАИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье рассмотрены средства невежливости в современной украинской литературе, доказано, что использование ненормативной лексики дает автору неограниченную свободу для создания новых эмоционально наполненных слов. Установлено, что использование антиэтикетных форм общения не всегда есть мотивированным и иногда используется ради эпатажа.

Ключевые слова: средства невежливости, антиэтикетное общение, обсценная лексика, пейоративизм.

E. V. Boyeva,

«K.D. Ushinsky SUNPU» State Establishment,
Ukrainian and Foreign Literature Department

MEANS OF DISCOURTEOUS IN THE MODERN PROSE DISCOURSE

The article deals with means of discourteous in modern Ukrainian literature, proved that the use of profanity author gives unlimited freedom to create new emotional-filled words. It has been found that the use discourteous forms of communication are not always motivated, and sometimes used for epatage. One of the dominant trends of partial «legalization» mat in prose discourse and in the media is the general emancipation of social life in the last few years and abusive language serves as a measure of emancipation. The appearance of profanity in modern artistic literature predicted the

discourse of postmodernism. Despite the modern rethinking of postmodern literary tradition was progressive throughout. The advantage of form over content of the work has changed at arbitrary. In place of the individualism comes cult of independent personality. Postmodern psychology are deepened, and the range of artistic techniques enriched. Postmodernism offers us a multiplicity of cultures, religions, philosophies mix of genre varieties interlocking styles, irony and parody. The use of profanity, vulgarism, invectives helps modern Ukrainian writers to expand the range of verbal literacy, and at the present postmodern background provides infinite space for literary experiments. One of the reasons that profanity draws attention to the modern reader is its huge-semantic word creative performance. The use of obscene lexicon is indirect evidence that the taboo imposed on it provides a fairly wide area of freedom, which could be the envy of other layers of language. With this freedom Intralingual such semantic productivity obscene vocabulary acquired ability not only to replace a word, but also perform the function of language in general. The use of profanity author gives unlimited freedom to create new emotional-filled words, in the fullness of his emotional range - from the most negative to transfer the status of the highest admiration.

Key words: means of discourteous, discourteous communication, obscene lexis, pejorative.

УДК 821.161.2'42:32

Л. В. Завальська,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови

ТИПОЛОГІЯ КОМУНІКАТИВНИХ РОЛЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИКІВ В ІНТЕРАКТИВНОМУ СПІЛКУВАННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛІТИЧНИХ ТОК-ШОУ)

У статті представлено аналіз мовленнєвої поведінки українських політиків у ситуації усного спонтанного спілкування в умовах політичних ток-шоу формату прямого ефіру. Обґрунтовано поняття комунікативного іміджу та комунікативної ролі, визначено комунікативну роль як основне поняття інтерактивної взаємодії політиків у ситуації політичних ток-шоу. Простежено реалізацію комунікативних ролей політиків в українських політичних ток-шоу та створено типологію комунікативних ролей відповідно до мовних особистостей політиків і конкретних мовленнєвих ситуацій.

Ключові слова: політична комунікація, політичний дискурс, інтерактивна взаємодія, політичне ток-шоу, комунікативний імідж, комунікативна роль.

Актуальність наукової розвідки. Бурхливий розвиток політичних подій в Україні в останні десятиліття зумовив зацікавлення й вербальними аспектами політичної комунікації у вітчизняному мовознавстві (Т. Ю. Ковалевська, Н. В. Кондратенко, К. С. Серажим, Л. М. Синельникова, Л. Л. Славова, Н. В. Петлюченко, О. М. Холод та ін.). Дослідження політичної комунікації в лінгвістичному аспекті

набувають особливої актуальності в контексті потреби вивчення політиків як мовних особистостей, які реалізують себе насамперед у ситуації усного спонтанного мовлення. Однією з репрезентативних форм спонтанного політичного мовлення є політичні ток-шоу, що мають здебільшого полілогічний характер, транслуються в прямому ефірі та передбачають невідповідну комунікативну взаємодію учасників. За таких умов політики-мовці змушені демонструвати власну комунікативну поведінку, послуговуючись різними моделями поведінки, що відповідають обраному комунікативному іміджу. У свою чергу комунікативний імідж виявлено через конкретні комунікативні ролі, співвіднесені з іміджевими характеристиками політиків, та обрані відповідно до конкретної комунікативної ситуації. Питання аналізу комунікативних ролей у політичному дискурсі належить до малодосліджених, тому потребує ґрунтовного лінгвістичного аналізу, що і визначає актуальність нашої статті.

Ступінь розроблення проблеми. У зарубіжному мовознавстві лінгвопрагматичні аспекти політичного дискурсу ставали предметом розгляду мовознавців насамперед в аспекті реалізації комунікативних стратегій і тактик (А. М. Баранов, О. С. Іссерс, Е. Лассан, О. М. Паршина, А. П. Чудінов, О. Й. Шейгал та ін.), в українській лінгвістиці в центрі уваги дослідників перебувають як питання стратегічного планування політичної взаємодії, так і мовленнєвих жанрів політичного дискурсу (Ф. С. Бацевич, Л. Л. Славова, К. С. Серажим, Л. І. Стрій та ін.). Поняття політичного іміджу та його вербальних складників здебільшого досліджено у світлі комунікативістики та іміджелогії (Г. Г. Почепцов, О. М. Холод, В. П. Шейнов та ін.), тоді як комунікативні ролі в політичному дискурсі не ставали предметом розгляду окремих наукових розвідок.

Мета статті – створити типологію комунікативних ролей, реалізованих українськими політиками в ситуації інтерактивного спілкування в умовах ток-шоу. Мета зумовила розв’язання таких завдань: визначити поняття комунікативної ролі у співвідношенні до поняття комунікативного іміджу, проаналізувати мовленнєву поведінку українських політиків у ток-шоу, виявити типологічні особливості реалізації комунікативних ролей у спонтанному спілкуванні.

Об’єктом аналізу слугували тексти політичних виступів та інтеракцій українських політиків, виголошені під час проведення відомих ток-шоу; **предмет** дослідження – мовні засоби реалізації комунікативних ролей в політичному дискурсі інтерактивного типу.

Матеріал дослідження – записи текстових фрагментів і відеозаписи українських ток-шоу «Свобода слова», «Чорне дзеркало» та «Шустер Live» за 2009–2015 роки.

Викладення основного матеріалу дослідження. У безпосередньому спілкуванні комуніканти реалізують різні типи рольової поведінки – комунікативні, соціальні та психологічні ролі. Комунікативні ролі (далі – *KP*) зумовлені позиціями мовця та адресата; соціальні – із статусом і функцією людини в суспільстві, а психологічні – з обраною моделлю психологічної поведінки, «его-станом». Основну увагу в політичній комунікації приділяють соціальним і комунікативним ролям, що тісно пов’язані між собою. Н. І. Формановська поділяє соціальні ролі на постійні та змінні: до першої групи належать місце народження та виховання, біологічна стать, освіта, вік; змінними є соціальні ролі, пов’язані із професією, посадою, конкретною

функцією, яку виконує людина [5, с. 67]. Виконання соціальних ролей регулюється відповідними правилами, прийнятими в суспільстві, тобто, виконуючи соціальну роль.

КР відрізняються тим, що вони характеризують «поведінку людини під час спілкування в тій або іншій комунікативній ситуації. Це образ, який людина створює у спілкуванні для досягнення певної мети» [4, с. 113]. У цьому аспекті КР подібна до поняття іміджу, зокрема комунікативного іміджу, оскільки імідж – це не звичайний образ людини, а комплекс тих рис і характеристик, які людина нав'язує оточуючим як свій справжній образ. Можливий повний збіг цих ролей у комунікації, оскільки людина може виконувати певну соціальну роль, наприклад, керівника, якщо ця роль відповідає соціальному статусу, тобто мовець справді є керівником. З іншого боку, мовець виконує КР керівника, демонструючи мовленнєву поведінку, характерну для керівника, але ця роль не відповідає соціальному статусу, в і другому випадку ми маємо відокремлення соціальної ролі від комунікативної. Й. А. Стернін зазначає, що одні й ті самі ролі одночасно можуть бути потрактовані і як соціальні, і як комунікативні [3, с. 73].

На нашу думку, КР співвідноситься з комунікативним іміджем. Цим терміном послуговується О. О. Чорна, яка визначає його як «сукупність вербальних стереотипів поведінки (ролей), механізмів і засобів їх реалізації (стратегій), що використовуються комунікантом, наділеним високим соціальним та професійним статусом, з метою (вираженою в інтенціях) формування у свідомості слухачів / співрозмовників узагальненого образу своєї особистості» [6, с. 28]. Моделюючи структуру комунікативного іміджу у вигляді піраміди, дослідниця вважає, що КР належить визначальна, базова роль у реалізації комунікативного іміджу, ролі реалізується через комунікативні стратегії, а комунікативні стратегії формуються з опертям на комунікативні інтенції. Зважаючи на це, О. О. Чорна визначає КР як «сукупність правил і стандартів комунікативної поведінки особистості, що має певний соціальний статус» [6, с. 34], проте зазначає, що єдиної дефініції поняття в науці не існує.

Розглянемо основні КР українських політків, представлені в інтерактивній взаємодії, відповідно до домінантних комунікативних стратегій – самопрезентації або дискредитації.

I. Комунікативна стратегія самопрезентації представлена такими комунікативними ролями.

1) КР **«реформатор»** передбачає активну мовленнєву поведінку мовця, що є ініціатором спілкування, схильний до пояснень власних дій, ставить риторичні питання, на які сам і відповідає. На семантичному рівні мовленнєва поведінка «реформатора» представлена в підвищеній перформативності, що передбачає залучення комісивів, які містять обіцянки і гарантії. КР «реформатор» демонструє мовну особистість відповідального політика, тому на лексичному рівні висловлення насичено лексемами «відповідальність», «відповідальний», «відповідаємо» тощо, напр.: *Ми готові брати за це відповідальність.* (Ю. Луценко. Свобода слова. 6.10.2014); *Потрібно, щоб кожен ніс відповідальність за те, що робив* (Шустер-Live. Є. Соколов. 26.09.2014). Позиція «реформатора», готового нести відповідальність підкріплюється й звинуваченням опонентів або чинної влади у безвідповідальності, що і передбачає «реформування»: з одного боку, політик-

мовець виступає відповідальною особою перед масовим адресатом, а з іншого боку – вказує на безвідповідальність своїх політичних суперників, напр.: *Влада відповідальна – вона не може бути сама по собі відповідальна. Вона відповідальна тільки тоді, коли є «дамоклів меч»: над нею висить – громадянського суспільства* (О. Ляшко. Свобода слова. 11.08.2014). Відповідальність пов'язана з другим семантичним компонентом – конкретними пропозиціями з реформування суспільства, що вказує на залучення лексем «зміни», «пропозиція», «планувати» тощо, напр.: *Я хочу, щоб ви точно знали, що в Україні може все змінитися достатньо швидко. Ці зміни залежать не від того, що нам потрібно 15 років щось перетворювати* (Ю. Тимошенко. Свобода слова. 6.10.2014). Для КР «реформатор» не є характерною актуалізація конкретних пропозицій і реформ, навпаки, ця модель мовленнєвої поведінки передбачає лише декларування власної відповідальності, потреби змін у суспільстві та вказівки на наявність певних планів і пропозицій. Проте в умовах політичних ток-шоу, розрахованих насамперед на реалізацію стратегії самопрезентації не йдеться про конкретні плани і пропозиції, лише про декларації цих планів.

2) Комунікативна роль «**рятівник**» передбачає актуалізацію виняткової позиції певного політика на сучасному етапі розвитку суспільства, тобто мовець обирає для себе унікальну функцію – врятувати країну, напр.: *І я: Ольга Богомолець, – незважаючи на позиції будь-якої партії, буду робити так, щоб мирні мешканці, які не брали до рук зброї, на усіх територіях України: незалежно від того, що буде відбуватися і хто буде при владі...* (О. Богомолець. Свобода слова. 10.11.2014). Політики–«рятівники» також реалізують комунікативну стратегію самопрезентації, однак тут вони вже виступають уособленням політичної сили, здатної змінити долю країни. Реалізація цієї КР схожа на рекламування політика, на його передвиборну агітацію, фактично це розгортання політичних слоганів у розширені монологічні репліки, оскільки в діалогах такий спосіб подання інформації недоцільний, напр.: *Если каждый политик, просыпаясь утром, будет думать о том, что он лично сделал, чтобы наша страна стала сильнее, то, я уверена, что мы и без стены, и без колоссального противостояния, и, дай Бог, без остановившегося кровопролития в стране, сможем построить сильную единую страну* (Н. Королевська. Шустер-Live. 12.09.14). КР «рятівник» передбачає й негативну оцінку опонентів або наслідків політичних подій у разі, якщо визнання «рятівником» відповідного політика не настане, напр.: *І якщо ми десь не розрахуємо наш крок і десь не зробимо те, що мусимо зробити, зобов'язані зробити, це може призвести до наслідків, які будуть трагічними для України, для багатьох прийдешніх поколінь* (Ю. Тимошенко. Свобода слова. 16.03.15). Іноді мовці вдаються не лише до опису таких наслідків, а й до прихованих погроз. Зважаючи на викладене, зазначимо, що для КР «рятівник» характерно використання розлогих монологічних реплік, складних синтаксичних конструкцій, утвердження власної виняткової ролі в політиці, декларування власного політичного кредо, урочисто-піднесена лексика.

3) Комунікативна роль «**патріот**» належить до найпопулярніших у сучасному українському політичному дискурсі, оскільки актуалізує у свідомості реципієнта відповідні архетипи: мовець вказує на свою любов до Батьківщини, переважно підкріплюючи це фактами біографії, тобто наводить інформацію про участь у подіях на Майдані, поїздки на схід країни, волонтерство тощо, напр.:

Вибачте мене, я щодня, щотижня, у тому числі завтра їду в зону антитерористичної операції, щотижня я проводжу на Донбасі: там, де стріляють (О. Ляшко. Свобода слова. 18.08.2014); *Я глибоко переконаний, що волонтерський рух зробив неймовірне українське відродження на українському сході* (Ю. Луценко. Свобода слова. 16.03.2015). Варіантом реалізації КР «патріот» є й апеляції до українського народу, до Батьківщини, що передбачає гіперболізацію оцінних характеристик українського народу, напр.: *І я вірю, що українці переможуть і що українці сильні* (Ю. Тимошенко. Свобода слова. 22.09.2014). Зважаючи на це, частотними лексемами в мовленні політиків є «Україна», «українці», «патріотизм», «АТО», «волонтерство» тощо. Крім того, політики-«патріоти» схильні до називання військових дій на сході «російською агресією» та «війною» замість евфемізації цих і подібних понять, напр.: *...ми реально там у стані війни, і потім гинуть хлопці* (Т. Кутовий. Свобода слова. 15.06.2015); *Вибачте мене, у нас відкрита агресія Російської Федерації: держави, яка має майже мільйонну армію...* (С. Пашинський. Свобода слова. 18.12.2014). У такий спосіб вони виражають своє ставлення до ситуації і демонструють власний патріотизм, іноді чисто декларативний.

4) Комунікативна роль «**правдолюб**» характерна для агресивних політиків, які наполягають на відвертості своїх співрозмовників, вказуючи на власну схильність до подання правдивої інформації, напр.: *Олексію, перше: чому Ляшко правий? Тому що я правду кажу* (О. Ляшко. Свобода слова. 22.09.2014). Вміння говорити правду загалом не характерно для політичної комунікації, хоч і суперечить одній з максим комунікації Г. П. Грайса [1]. Українські політики, які обирають цю КР, не лише стверджують, що вони говорять правду, а й те, що виконують свої обіцянки та є чесними перед своїми виборцями, напр.: *Ми виконали, товариство, свої зобов'язання перед нашими виборцями: те, чого виборець очікував від «Свободи», він отримав* (О. Тягнибок. Свобода слова. 20.10.2014). Мовець сам виступає як борець за правду і той, хто говорить правду, а також і той, хто закликає інших говорити правду, зокрема адресовану народу, напр.: *Я вважаю, що після того, як на майданах на всіх і на фронтах наш народ добровільно іде на смерть і кладе своє життя, народ, як мінімум, має право, щоб з ним говорили не езоповою мовою і не мовою обману, а говорили з ним чесно* (Ю. Тимошенко. Свобода слова. 6.10.2014). На лексичному рівні для цієї КР характерно використання лексем «правда», «чесність», «відвертість» тощо; на граматичному – займенника «ми» з відповідними дієслівними формами множини; на семантико-прагматичному – мовленнєвих актів твердження, закликів та декларування.

5) КР «**інтелектуал**» характерна для українських політиків, які демонструють власну обізнаність, високий інтелектуальний рівень, при цьому не стільки є такими насправді, скільки хизуються знаннями, підготовкою, освітою тощо. З огляду на це політик-«інтелектуал» ретельно готується до виступів на ток-шоу, використовуючи цитати, алюзії, документи, тобто матеріал, що підтверджує фаховість та обізнаність, напр.: *Ніколо Макіавеллі сказав, як мені здається, дуже важливу фразу: «Не пропонуй людям низьких планів: вони не захоплюють»* (Ю. Луценко. Свобода слова. 6.10.2014). Використання цитат і посилань на джерела в інтерактивному спілкуванні виглядає як непідготовлене мовлення, тому реципієнти сприймають подібні репліки як демонстрацію високого інтелектуального рівня мовця. Для КР «інтелектуала» характерно посилання на прецедентні феномени

і прецедентні тексти, зокрема зі сфери політики і культури, непряме цитування, а також позитивні оцінки власних здібностей, напр.: *Я читав книжки у школі: я перечитав всю шкільну бібліотеку. Мені Господь дав якісь інші таланти, а не...* (О. Ляшко. Свобода слова. 18.08.2014). Такими рисами, що створюють позитивний імідж, є знання історії, культурних подій і явищ, начитаність, наявність наукових ступенів тощо. Саме ці факти стають підґрунтям для реалізації КР «інтелектуала», а на власне текстовому рівні КР репрезентована цитатами, алюзіями, посиланнями на першоджерела тощо.

II. Комуникативна стратегія дискредитації [2, с. 160–161], скерована на політичних опонентів, представлена іншою групою КР.

1) КР «**критик**» вербалізована як позиція політика, опозиційного до чинної влади, тому його промови містять негативні оцінки дій влади і подій у країні, напр.: *Плану реформ президента не існує в природі. Давайте визнаємо: ви його не бачили, я не бачив...* (А. Гриценко. Свобода слова. 29.04.2014). Комуникативна ситуація токшоу, у якому стикаються протилежні політичні позиції, передбачає й критику опонентів, напр.: *Вы, «Правый сектор, уже добились того, что мы потеряли Крым* (М. Левченко. Чорне дзеркало. 17.05.2014). КР «критика» в такому разі містить апеляції до конкретних політиків, мовець називає їх імена та прізвища, зокрема під час присутності опонентів у залі. Хоч форма критики може мати й приховану форму, без вказівки на конкретну особу, проте це зрозуміло з контексту, наприклад, репліка Ю. Луценко після промови Н. Королевської: *Я з багатьма тезами погоджуюся. Не погоджуюся з тим, хто це говорить* (Ю. Луценко. Шустер-Live. 12.09.2014). Використання займенника знімає персоніфікованість репліки, хоч комуникативна ситуація і не дає інших потрактувань змісту тексту. Політик-«критик» поводить ся в межах правил мовленнєвої взаємодії, виступає толерантно щодо учасників дискусії, його оцінки політичних опонентів і влади мають стриманий характер, тому «критик» часто стверджує, що він і не бажає критикувати, напр.: *Я не хочу критикувати нікого... Але всі прекрасно розуміють, що для декого та ж революція Гідності – це була зайва можливість покрасуватися на телебаченні* (О. Тягнибок. Свобода слова. 6.10.2014). Така декларована позиція означає протилежне: небажання критикувати дає можливість адресатам розтлумачити інтенцію мовця на свій розсуд. За умови порушення правил комунікації КР «критик» трансформується в наступну КР «скандаліста».

2) КР «**скандаліст**» передбачає агресивну мовленнєву поведінку скеровану на політичних опонентів. «Скандаліст» висловлює тільки свою комуникативну позицію, не бажає нікого слухати, перебиває, принижує та звинувачує, тобто насамперед порушує максими спілкування і принцип ввічливості Дж. Ліча [7], напр.: *Рот закрой и слушай! Сейчас ты сидишь здесь только потому, что мы относимся толерантно* (Б. Береза – М. Левченко. Шустер-Live. 17.05.2014). Його мета – дискредитувати співрозмовників та нав'язати власну думку аудиторії, не враховуючи жодну іншу позицію і точку зору. Проте свою комуникативну роль «скандаліст» бачить як роль «очищувача» суспільства від аморальних політиків, він декларує високу мету, якій нібито слідує, звинувачуючи своїх політичних опонентів. Для комуникативної ролі «скандаліста» характерні такі мовленнєві риси: домінування стратегії дискредитації з тактиками образи, звинувачення та висміювання; переважна монологічність мовлення; відсутність аргументативності;

використання зниженої лексики; підвищена емоційність; немотивована вербальна агресія, напр.: *Леоніде Макаровичу, ...Ви краще б стали знову першим президентом, аніж шісткою у Тимошенко...* (І. Богословська. Свобода слова. 9.11.2009). Загалом для «скандаліста» характерна підвищена емоційність та використання інвектив, напр.: *Кто пригласил эту проститутку на программу? Ты что, больная, пьяная баба? Ты – дрянь!* (В. Колесніченко – О. Шевченко. Шустер-Live. 6.03.2012). У такому разі мовець демонструє комунікативну поведінку, яку можна визначити як нахабну, зухвалу: він не обирає вербальні засоби, не стримується у спілкуванні, виражає відверту агресію.

3) КР «провокатор» пов'язана з комунікативною стратегією дискредитації співрозмовника, проте тут політик провокує своїх політичних опонентів до активних дій. Хоч на перший погляд КР «провокатор» і подібна до «скандаліста», але звинувачення й образи не виражають негативації мовця, а скеровані на те, щоб викликати відповідні дії співрозмовника, вивести його з рівноваги, напр.: *Вы еще народный депутат Украины? Или нет? Или Вы не помните? Вы, как Царев, не можете определиться? Спросите меня «что?»* (Б. Береза – М. Левченку. Шустер-Live. 17.05.2014). На мовному рівні це виражено зниженою лексикою та метафорами інвективної природи, приміром, як під час скандалу М. Бродського з А. Геращенко: *«Сам дурак» – это стиль вот этой команды, которая ворует, придя сегодня к власти.* (Звертаючись до М. Саакашвілі): *Миша, скажи им, что они воры. Или брось в меня камень...* (М. Бродський. Шустер-Live. 6.03.2015). Серед українських політиків яскравим прикладом реалізації КР «провокатор» є поведінка О. Ляшка, напр.: *Пані Богословська, про те, що Ви чорнорота, знає вся країна і про те, що Ви брехуха безсовісна* (О. Ляшко. Шустер-Live. 7.09.2012); *У Тігіпка немає яєць. Він слабак* (О. Ляшко. Чорне дзеркало. 17.05.2014). Для О. Ляшка така поведінка є скоріше комунікативною грою: він не підвищує тону, не дратується, не хвилюється, а лише намагається вивести з рівноваги комунікативного партнера, тобто його метою є провокація. Цій комунікативній ролі притаманні такі риси: порушення принципу ввічливості; експлікація прагматичної інтенції в комунікативній взаємодії; надання переваги прямим формам мовного вираження інтенції; реалізація стратегії дискредитації через прямі образи та звинувачення; порушення прагматичних конвенцій.

Висновки і перспективи дослідження. В українському політичному дискурсі вибір КР визначає пріоритетна комунікативна стратегія. Так, у межах стратегії самопрезентації виокремлено КР «реформатора», «рятівника», «патріота», «правдолюба» та «інтелектуала», покликани сформулювати або підтримати позитивний комунікативний імідж політиків. У межах стратегії дискредитації – КР «критик», «скандаліст» і «провокатор». Перша група КР переважає в монологічному мовленні, а друга – в діалогічному. До перспектив дослідження уналежнюємо подальшу розробку типології КР в українському політичному дискурсі.

Література

1. *Грайс Г. П.* Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистическая прагматика. – Вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217–237.

2. *Иссерс О. С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. С. Иссерс. – М. : КомКнига, 2006. – 288 с.
3. *Стернин И. А.* Введение в речевое воздействие / Иосиф Абрамович Стернин. – Воронеж : Полиграф, 2001. – 252 с.
4. *Стернин И. А.* Основы речевого воздействия [учебн. издание]. – 3-е изд. / И. А. Стернин. – Москва – Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 289 с.
5. *Формановская Н. И.* Речевое общение : коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 2002. – 216 с.
6. *Чорна О. О.* Комуникативні засоби творення іміджу політичного лідера (на матеріалі українського, російського та англійського політичного дискурсу) : дисс. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.15 – загальне мовознавство / О. О. Чорна. – Кіровоград, 2012. – 278 с.
7. *Leech G. N.* Principles of Pragmatics. – L.N.Y.: Longman Inc., 1983. – ch.6. – P. 132–156.

Л. В. Завальская,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ТИПОЛОГИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ РОЛЕЙ УКРАИНСКИХ ПОЛИТИКОВ В ИНТЕРАКТИВНОМ ОБЩЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТОК-ШОУ)

В статье представлен анализ речевого поведения украинских политиков в ситуации устного спонтанного общения в условиях политических ток-шоу формата прямого эфира. Обосновано понятие коммуникативного имиджа и коммуникативной роли, определена коммуникативная роль как основное понятие интерактивного взаимодействия политиков в ситуации политических ток-шоу. Прослежена реализация коммуникативных ролей политиков в украинских политических ток-шоу и создана типология коммуникативных ролей в соответствии с языковыми личностями политиков и конкретными коммуникативными стратегиями.

Ключевые слова: политическая коммуникация, политический дискурс, интерактивное взаимодействие, политическое ток-шоу, коммуникативный имидж, коммуникативная роль.

L. V. Zavalska,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Ukrainian Language

TYPOLOGY UKRAINIAN POLITICS' COMMUNICATIVE ROLES IN INTERACTIVE COMMUNICATION (BASED ON POLITICAL TALK SHOWS)

The article presents the analysis of verbal behavior of Ukrainian politicians in spontaneous situations of oral communication in terms of political talk show format live. Grounded concept imagecommunication.

and communicative roles defined communicative role as the basic concept of interactivity in political situation of political talk shows. It traces the implementation of communicative roles of politicians in the Ukrainian political talk show and created a typology communicative roles according to figures of speech and political speech specific situations. Thesis there is determined such communicative role of Ukrainian politicians under the dominant communication strategy, within the strategy of self-presentation – «reformer», «savior», «soothsayer», «patriot» and «intellectual»; within the strategy to discredit – «critic», «brawler» and «provocateur.» Determined verbal means of communication roles in spontaneous political speech. Proved that interactive communication allows individuals to explore the language of politicians and reveal the specifics of their communicative behavior.

Key words: political communication, political discourse, interact, political talk shows image of communicative, communicative role.

УДК 81'234

О. В. Климентова,

д-р філол. н., доц.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри української філології для неспеціальних факультетів

ВПЛИВОВА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНИХ ІНТЕРАКЦІЙ СЕКТАНТСЬКОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОПОВІДЕЙ САНДЕЯ АДЕЛАДЖИ)

У статті здійснено лінгвістичний аналіз друкованих проповідницьких матеріалів пастора Сандея Аделаджи. Висвітлено специфіку текстових репрезентацій концепту «послух» і характер цілей, імплементованих у текст проповіді.

Ключові слова: вербальна сугестія, сектантський дискурс, послух, експлікація, експансивна адресатна програма.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. На сучасному етапі феноменологія вербальної сугестії залишається остаточно не проясненою, як і модель оптимального вербального впливу, узгодженого з рівнями організації мови й адекватного сучасним потребам соціуму; також залишаються слабо опрацьованими лінгвістичні механізми захисту від небажаних маніпуляційних впливів, хоч проблематикою комунікативних впливів займаються представники багатьох галузей знання, зокрема й мовознавці (Т. Ковалевська, Л. Компанцева, Н. Кутуза, Н. Слухай та ін.). Через те що у суспільстві все частіше практикуються різноманітні форми жорсткої маніпулятивної вербалізації, є потреба в поглибленому науковому вивченні механізмів прихованого мовленнєвого впливу.

Мета статті – дослідити проповіді Сандея Аделаджи щодо прийомів латентного мовленнєвого впливу.

Завдання – проаналізувати текстові експлікації прозелітного характеру.

Об'єкт дослідження – репрезентанти концепту «послух» як експліканта основної форми комунікативної поведінки, що дає змогу контролювати адепта.

Предмет дослідження – конотації основних пасторських інтенцій.

Матеріалом для дослідження слугують інтеракції сектантського спілкування, що практикуються «Посольством благословенного Царства Божого для всіх народів» під керівництвом Сандея Аделаджи.

Теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає в об'єктивній оцінці діяльності угруповання й виробленні рекомендацій щодо його позиціонування в інформаційному просторі українців.

Це угруповання на території України діє вже більше 20 років; його лідер має дуже неоднозначну репутацію, що сформована як сплесками надзвичайної популярності й номінаціями духовного і харизматичного лідера, так і звинуваченнями в протиправних діях та фінансових махінаціях. При цьому, має місце чітко спланована місіонерська робота: існує центр, розгалужена структурна організація, налагоджена масмедійна та видавнича діяльність, міжнародні представництва, благодійні ініціативи, що корелюють з державними і приватними структурами тощо; для легального користування українцям пропонується широкий вибір аудіо- та відео проповідей, значна кількість авторизованих друкованих та Інтернет-видань (бл.70 книг), освітні послуги, конференції, участь у численних конфесійних акціях, спрямованих на цільову аудиторію (алко- і наркозалежні, дітисироти, безхатченки, безробітні, переміщені особи тощо). З огляду на цей доволі значний сегмент в інформаційному просторі України є потреба у його науковому аналізі, зокрема й лінгвістичними методами.

Методи. У дослідженні для лінгвістичного аналізу було використано метод семантичного резонансу, що базується на виявленні вербальних семантичних асоціатів. Метод був апробований при аналізі українськомовних молитов в ортодоксальному православному дискурсі [2]. Сутність його полягає у виявленні семантичних комплексів, які формуються резонансною взаємодією семантичних компонентів.

Такий тип аналізу дає змогу виявити в тексті вербальні одиниці сугестивного впливу на лексико-семантичному рівні мови, зв'язки між цими одиницями, механізми вербальної дії та умови їх активації, потенційні ефекти дії цих механізмів, виділити ознаки програмувального характеру.

Було з'ясовано, що смисли, які кодуються у відповідні вербальні коди й репрезентуються з використанням резонансних ефектів, мають потужну впливову дію. Це забезпечує їхнє проникнення й закріплення в нейрофізіологічній системі людини. У свідомості індивіда універсальна вербальна форма об'єктивується за рахунок привнесення в неї особистісної інформації і стає повноцінною частиною вербальної мережі реципієнта. В такий спосіб закладається фундамент для бажаних (з позицій суб'єкта дії) ментальних побудов, емоційних рефлексій і поведінкових моделей. Активація текстових експлікацій різними засобами усного й письмового мовлення відкриває доступ для корекції глибинних індивідуально маркованих семантичних кодів реципієнта.

Подібна індукція має прогнозований характер і прагматично використовується в сугестивних дискурсах різного профілю. Тому аналіз текстових

експлікацій, посиленних ефектами семантичного резонансу, дає змогу виявити вектор прихованого впливу й осмислити характер програмувальних акцій.

Специфіка прозелітного дискурсу полягає в тому, що насичення мовної картини світу адепта сакралізованими смислами, штучне конструювання стійких асоціативних зв'язків між ними дає змогу через можливості подібного лексикону створювати ідеологію нової віри, впливати на когнітивні структури та уяву адептів й формувати нову систему цінностей, досягати високого рівня довіри до інформаційних повідомлень сугестора і змушувати адептів до бажаних для лідера групи форм соціальної поведінки.

Подібні лексикони на рівні текстових експлікацій корелюють із сакральним джерелом, натомість імпліцитно продукують його деформовану культову версію, вони є ефективним інструментом вербального сугестивного впливу, що використовується в сектантських спільнотах.

Одним із ключових концептів таких лексиконів є *послух* (рос. *послушание*) як основна форма комунікативної поведінки, що дає змогу контролювати адепта. В книзі Сандея Аделаджи «Успіх в усьому» [1] спонукання до такої пасивної рефлексії здійснюється поступово. Першим експлікантом концепту стає біблійна метафора «слово Боже солодше за мед»: «Ты научаешь меня. Как сладки гортани моей слова Твои! лучше меда устам моим. Повелениями Твоими я вразумлен...» (Пс. 118:97-104).

На наступному етапі пастор поглиблює її сприйняття власною аргументацією: «*призываю вас достичь такого уровня изучения Слова, чтобы оно стало необходимым, как воздух, сладким, словно мед*»; «*Когда Слово открывается, тогда оно для вас приобретает вкус. Я советую вам углубиться в Библию, пока она не станет для вас медом, не станет кормить вас, насыщать вас, давать вам вкус сладости. Такая любовь к Богу, такое отношение к Слову непременно поднимет вас на высоту. И я верю, что вы придете к успеху, и у вас будет хорошая жизнь, благополучная семья*» [1, 7].

Отже, вербалізатор *слово Боже* репрезентується через зрощення аудіальної та смакової субмодальностей.

На наступному етапі акцентується цінність асоційованих із послухом форм комунікативного реагування: жити у відповідності з Божим словом, пізнавати слово Боже, дослухатися до голосу Бога, бути слухняним, якщо Бог цього хоче тощо: «*Если ты будешь слушать гласа Господа, Бога твоего, тщательно исполнять все заповеди Его, которые заповедую тебе сегодня, то Господь, Бог твой, поставит тебя выше всех народов земли*» (Втор. 28:1); «*для нашего же блага следует жить в послушании Богу. Тогда как неповиновение всегда влечет за собой печальные последствия*» [1, 10].

Як і в попередньому прикладі має місце прогностична вербальна стимуляція, що базується на паралогізмах з контрастивними емотивними кореляціями: **якщо будеш слухати, то отримаєш усе найкраще; будеш неслухняний – буде тобі погано**. Такий тип вербалізації чинить латентний тиск на вибір поведінкової моделі, тому є маніпулятивним.

Разом із тим на тлі міркувань про Бога й цитування Святого Письма відбувається потужна стимуляція аудіальної модальності сприйняття.

Предикати із семою *слухати* накопичуються в тексті: «*Господь хочет послушания*»; «*в Слове говорится, чтобы вы следовали за Ним и делали то, что*

*Всевишній Бог говорить вам»; «я слушал историю»; «вдруг услышала голос Бога», «во второй раз услышала голос»; «Господь говорит: «Слушайся голоса Моего»»; «Не думайте, что слушаться Бога и сохранять Его заповеди так трудно. Он хочет поставить вас выше всех народов земли»; «Я служу Богу, я слушаюсь Его, я следую за Ним»; «Я лично слушаю Его голос»; «слушайся Меня, служи Мне»; «верить Слову и служить Господу»; «слушайтесь Его голоса, будьте скромными, угождайте Ему». Частотність уживання різного типу вербальних асоціатів із семою *слухати*, зокрема й імперативів, які резонансно взаємодіють, дуже висока: «Господь говорит: «Слушайся голоса Моего». Друзья, никогда не думайте, что слушаться Бога и сохранять Его заповеди вам не под силу. Если Бог велит вам быть послушными, значит, вы можете быть такими. Бог ценит послушание. Он непременно благословит вас за это» [1, 11].*

Так само частотними є й форми імперативної стимуляції до слухняності: «**и исполнится на тебе, если будешь слушать гласа Господа, Бога твоего**» (Втор. 28:2); «**Вы не знаете, какими путями поведет вас Господь, поэтому смиритесь перед Ним и во всем будьте послушны, а Он наполнит вашу жизнь Своими благословениями**» [1, 13].

По мірі текстового розгортання у семантичне поле концепту *послух* уводяться нові значення й формуються нові сегменти на основі семантичних зрощень, зокрема й конативного (поведінкового) характеру. Наприклад, у такий спосіб уводиться інформація про необхідність робити пожертви (платити десятину).

Аргументація базується на імперативному заохоченні до наслідування лідерської поведінки, що водночас об'єктивує фрейм результативних очікувань і від реципієнта: «**Я хожу в церковь, я слушаю Слово Бога, я размышляю над Ним, я молюсь, чтобы это Слово исполнилось в моей жизни, я помогаю людям, я даю десятину, я делаю то, что Он мне говорит**» [1, 14]. Трохи нижче цей фрейм отримає вербальне підкріплення як зреалізована і схвалена поведінкова модель: «**Бог, я послушен голосу Твоему: плачу десятину, благословляю людей, делаю все то, что Ты открываешь мне**». Пасторська фігура позиціонується як інструмент Божої волі, канал. Це дає змогу навіть у ситуаціях прямої експлікації вольових інвектив залишатися в тіні.

На наступному етапі мовленнєвого конструювання цього сугестивного повідомлення (с.14 – 19) концепт *послух* репрезентується шляхом зрощення з сакральним концептом *благословення*: «**Где бы вы ни были, вы благословлены. То есть, когда вы дома, – вы благословлены, когда вы на работе, – ваша работа должна быть благословением. Что нужно делать, если нет благословения в работе? Не огорчайтесь, у Господа есть благословения и для этой сферы вашей жизни. Вам нужно прийти к Господу в молитве и сказать: «Бог, я послушен голосу Твоему: плачу десятину, благословляю людей, делаю все то, что Ты открываешь мне, потому согласно книги Второзакония 28:3 я буду благословен в городе, то есть в семье, в обществе, а также на поле, то есть в своей работе, во имя Иисуса Христа**» [1, 14]. При цьому, як засвідчують приклади, семантичні зрощення попередніх етапів виступають повноцінними складниками нового розширеного конструкта – текстового експлікатора пасторських інвектив: «**Вы обманываете себя, если не слушаетесь Бога, не приносите в церковь десятину и пожертвования, если ходите просто молиться и послушать проповедь**» [1, 14].

Сенсова варіативність почергово то динамізується, то консервується відповідно до актуальних завдань текстового розгортання. Так, уведення нових значеннєвих інтерпретацій супроводжується динамізацією, водночас у разі імплікативної експансії вербального стимулу мають місце протилежні стратегії, зокрема й ітерація: *«Богом **благословен** не только ваш труд, но и плод вашего чрева. Если у вас есть дети, **благословляйте** их»*; *«он (ребенок) является для вас **благословением** от Господа»*; *«**Благословение** Господне»*; *«станет **благословением** для вас»*; *«**провозглашайте благословения** в их жизни»*; *«**благословенны** житницы твои и кладовые твои»*; *«Бог **благословляет** ваши деньги»*; *«**Благословен ты** при входе твоём и **благословен ты** при выходе твоём»*; *«Бог будет **благословлять** все, к чему прикоснутся ваши руки»* тощо.

Така семантична інтенсифікація забезпечує некритичне сприйняття концепту. Окрім того, вона супроводжується й привабливою емотивною кореляцією: *«**Благословение** Господне – оно **обогащает** и **печали** с собою **не приносит**»* (Притч. 10:22) [1,15].

У свою чергу, завершення активного етапу маркується посиленням імплікативної експансії: *«Следовательно, если вы также будете послушны Его слову, то, **не зависимо от** вашего желания, Божьи благословения будут **приходить** в вашу жизнь»* [1,15].

Уведення кожного нового значення (благословення потребує оновлення розуму, відмови від старих переконань; благословення – це єдина істина, все інше – брехня тощо) відбувається у вигляді надбудови на вже існуючих компонентах семантичного комплексу: *«Как люблю я закон Твой! Весь день размышляю о нем...я стал разумнее всех учителей моих, ибо размышляю об откровениях Твоих...как сладки гортани моей слова Твои! лучше меда устам моим...Повелениями Твоими я вразумлен; потому ненавижу всякий путь лжи»* [1,19].

При цьому, на паравербальному рівні взаємодії з текстом як пріоритетні імпліцитно позиціонуються соціальний аутизм, різноманітні форми пасивної рефлексії. На нейрофізіологічному рівні вони корелюють із зміненими станами свідомості на основі концентрації, а на семантичному – з концептом *послух*: *«Слово действует в жизни только того человека, который **размышляет** над ним»*; *«если во время чтения...вы найдете ответ на волнующий вас вопрос...**выпишите его в блокнот** и в течение дня **возвращайтесь** к этой записи. **Размышляйте** над ним, **задумывайтесь**...»*; *«можете **выучить** этот стих **наизусть** и **цитировать** его **бесчисленное количество раз**»*; *«**Начните размышлять** над словом, и она (депрессия – авт.) **покинет вас**»*; *«**Размышление** над **Словом оживляет** клетки человека, **активизирует** его жизнь»*; *«когда беспокойство **вкрадывается** в мою жизнь, я **открываю Библию**, **нахожу** какой-нибудь стих и **начинаю размышлять над ним**»* [1, 23]. Переконувальна тактика, як і у попередніх прикладах, будується в опорі на авторитет сакрального тексту: *«со слов Давида мы видим, что он постоянно практиковал это в своей жизни»* [1, 23]; власний приклад: *«И если я **делаю** это перед сном, то мне обеспечен спокойный сон. Прежде чем выйти из дома, даже если у меня нет времени читать Библию, я **нахожу** в Писании какой-нибудь стих и **размышляю** над ним в течение дня»* [1, 23] і привабливу емотивну кореляцію: *«**Именно размышления** приводят нас к тому, что **мы влюбляемся** в слово Божье»* [1, 23]. Фрейм результату імплікується в текст *«делаю это перед*

сном», « если ...нет времени, нахожу... и размышляю». Завершення сугестивної акції чинного етапу й активація нової здійснюються через командну імплікацію: *«помните, размышления над Писанием помогут вам быть послушными Господу... Настоящий христианин – отличник во всем»* [1, 24]

Декларація перфекціонізму об'єктивується в конкретних сенсорних вимірах: відмова від розслаблення, комфорту, грошей, смачної їжі, взагалі різного роду «делікатесів» (що, до речі, мають і гендерне маркування, бо мовиться про пристрасть до жінок). Як засвідчує наявна у відкритому доступі інформація про життя лідера угруповання, праведний гнів проти подібного «бруду» містить проекцію властивих самому Аделаджі внутрішніх імпульсів і велику любов до них.

У семантичному полі концепту цей інформаційний сегмент вербалізується як *чистота*: *«Храните себя в чистоте, и это приведет вас к достойной судьбе и успеху»* [1, 26]. Подібно до наведених вище прикладів сакралізований сугестоген *чистота* виконує роль експлікатора впливової стратегії, що передбачає імпліковану експансію адресатної програми. Вона свідомо й послідовно розгортається в цьому фрагменті тексту шляхом використання прийомів вербальної сугестії. До них уналежнюємо: повтори (слово 'делікатеси' має 5 точних асоціатів і 4 семантичних = 9 разів), розмиті референції (*мир бизнеса, достигь точки своего величия*), апеляція до авторитету (*«Мы будем... поступать так, как Даниил»*), інтенсифікація негативу (*искушение, несправедливость, не поддаваться соблазну, пожнет то, что посеет, нельзя опускаться до уровня неверующих людей, блуждали, осквернить, раздражается, напряжены, недоброежелателя, инфаркт, раб греховных планов*) чи позитиву (*проявляете милость, молитесь за него, Господь приходит, Божья мудрость, делает вас мудрее, принципы возвысят нас и сделают мудрее всех врагов, сделают нас сведующими более, чем старцы*), паралогізми (*«Мы будем угождать Господу, и он возвысит нас»*), модальні оператори (*«Нам нужно хранить себя от 'делікатесов' мира сего»*), універсалізатори (*«неверующий человек ненавидит верующего»*; *«Ради выгоды люди идут на все»*), риторичні запитання (*«Не видите в ней смысла?»*), ярлыки (*«они избирают 'делікатеси' мира сего»*) тощо. Їхня концентрація дуже висока.

Завершувальним етапом вербально-сугестивної реконструкції семантичного поля концепту *послух* стає апеляція до покірності. Роль її експлікатора виконує одна з Божих заповідей про любов до своїх ворогів. Вона об'єктивується через накопичення прикладів неагресивної поведінки, що позиціонується як бажана реакція на власні сумніви і зовнішні спроби розхитати нові переконання адепта. Звісно, що ця стратегія має упереджувальний і захисний для лідера групи характер.

Дихотомія *віруючий – невіруючий* розв'язується через імпліцитне зрощення з негативною емотивною кореляцією – залякування й черговий паралогізм, який нівелює можливі претензії до сугестора: *«Когда в разуме человека появляются разного рода негативные мысли, его мозг начинает вырабатывать ядовитые вещества, которые отравляют организм. Следовательно, сам человек портит свое здоровье»* [1, 26].

Отже, лінгвістичний аналіз ключового для сектантського дискурсу концепту *послух* методами сугестивної лінгвістики дав змогу виявити, що семантичне наповнення концепту системно формується шляхом прищеплення експансивних адресатних програм, які маскуються інтеракційною емпатією (*«Вас одолела*

депрессия? Начните размышлять над Словом...»; «Но мы-то знаем...», «Друзья, если ваше желание созвучно...» тощо).

Складником впливового потенціалу тексту виступає й авторське позиціонування себе як людини, що на практиці керується декларованими принципами і щоразу досягає успіху. Частотними в тексті є речення з Я-суб'єктом.: *Я призываю.., Я уверен..., я знал..., я размышлял..., Я провозглашаю..., Я верю...* тощо. Локально вони розміщуються в сильних позиціях, які є оптимальними щодо розподілу уваги читача. При цьому, автор позиціонує себе без жодних патерналістських проявів. Це дає йому змогу ефективно здійснювати впливові інтеракції, об'єктивувати досвід, який практично не піддається верифікації, і водночас залишатися в тіні щодо аспектів моральної відповідальності: *«Все мы будем обеспеченными, счастливыми, уважаемыми людьми, потому что так сказал Бог. И в этом нет моей заслуги. Я всего лишь выполняю повеление Господа, а Его обетования исполняются в моей жизни»* [1,12].

Приклади успішної поведінкової моделі, що системно вводяться автором у текст, імпліцитно спонукають до наслідування. Їхня текстова присутність умотивовується одним з обов'язкових (за оцінками фахівців) складників ефективного впливу, а саме: властивості сугестора (високий соціальний статус та рейтинг, інтелектуальна та характерологічна перевершеність) [3, 111]. Водночас така текстова репрезентація імпліцитно сприяє зрощенню ціннісних аспектів інформації з її адресантом, авторитет якого формується комунікативними інтеракціями суб'єктивного тлумачення прецедентного тексту. Отже, і за цією ознакою аналізований проповідницький текст підпадає під визначення **«програмувальний»**.

Висновки. Лінгвістичний аналіз вербалізаторів концепту *послух* в сектантському комунікативному дискурсі виявив, що концепт експлікується через такий асоціативний ряд: слухняна людина, слухання Божого слова, розмірковування над Божим словом, підкорення Божій волі, плата за Боже слово, Боже слово – благословення, правда, чистота, любов до ворогів.

Вербально-сугестивний аналіз характеру лексики, конструкцій, фраз, експресивних складників, структури тексту в цілому та принципів розгортання його окремих категорій дав змогу виявити набір прагматичних цілей, імплікованих в текст, а саме: розвивати слухняність, платити десятину, практикувати аутичні соціальні поведінкові моделі з регулярною активацією змінених станів свідомості, зводити до тілесного й побутового аскетизму, гальмувати здорову почуттєву динаміку, практикувати пасивні форми емоційної рефлексії тощо.

Характер цілей дозволяє портретувати автора тексту як особистість, схильну до маніпулятивного типу комунікативної взаємодії. Також характер цілей указує на експансивну адресатну програму, що відповідає впливовим інтенціям латентного жорсткого вербального програмування, яке практикується в деструктивних культурах.

Аналізований текст за своїми психоекологічними параметрами є патогенним. Комунікація з ним дає змогу адресанту нав'язувати свої експансивні цілі й ефективно досягати їх оптимальним шляхом на основі вербальної сугестії.

Виявлення подібних текстів в українському інформаційному просторі й вилучення їх сприятиме більш повній реалізації захисту прав, свобод та інтересів українських громадян, інформаційній безпеці як окремої особи, так і української держави в цілому.

Поza аналізом нашого дослідження залишилися численні аспекти текстової репрезентації, що продукуються аудіо- та відеOVERсіями проповідей Сандея Аделаджи. Залучення їх до аналізу, окрім друкованих версій, відкриють **перспективи** вербального сугестивного студіювання сучасного українського релігійного дискурсу в сегменті маргінальної комунікації.

Література

1. *Аделаджа С.* Успех во всем / Сандей Аделаджа. – К.: Светлая звезда, 2002. – 80 с.
2. *Климентова О.В.* Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українських молитов) : монографія / О. В. Климентова. – К.: ППНВ, 2012. – 371 с.
3. *Ковалевська Т.Ю.* Актуальні напрями дослідження вербального впливу / Т.Ю. Ковалевська // Одеський лінгвістичний вісник. Вип. 3: зб. наук. праць. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014 – С. 110 – 117.

Е. В. Климентова,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
кафедра украинской филологии для неспециальных факультетов

ВОЗДЕЙСТВУЮЩАЯ СПЕЦИФИКА КОММУНИКАТИВНЫХ ИНТЕРАКЦИЙ СЕКТАНТСКОГО ДИСКУРСА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОПОВЕДЕЙ САНДЕЯ АДЕЛАДЖИ)

В статье проведен лингвистический анализ печатных проповеднических материалов пастора Сандея Аделаджи. Рассмотрена специфика текстовых репрезентаций концепта «послушание» и характер целей, имплементированных в текст проповеди.

Ключевые слова: вербальная суггестия, сектантский дискурс, послушание, экспликация, экспансивная адресатная программа.

O.V. Klymentova,

Kyiv Taras Shevchenko National University,
Department of Ukrainian philology for unspecial faculties.

THE INFLUENCE SPECIFIC OF THE COMMUNICATIVE INTERACTIONS OF THE SECTARIAN DISCOURSE (ON MATERIAL OF SUNDAY ADELADGY SERMON)

The article is dedicated consideration of the printed sermon materials of Sunday Adeladgy. As the unit of informative influence have been distinguished the textual representations of ‘obedience’ concept. The author's method of revelation of semantic resonance effects has been used.

The linguistic analysis of the textual representations of ‘obedience’ concept has been discovered some semantic associates of ‘obedience’ concept such as an obedient person; listening (to God’s word); meditating (over God’s word); humility (to God’s

word); payment (for God's word); blessing; truth; purely; toleration to enemies. The verbal suggestion analysis of the lexicon, phrase constructions, expressive components, over the text construction and principles of realization of some categories has revealed the complex of pragmatic aims which were implicated into text. The complex consists the following components: forming of obedience, payment for tenth, practice is represented by of the social models of passive behavior's patches and passive forms of emotional reflections, of the textual meditations and the process of activation the concentrated statement of consciousness, practice is represented by of the corporal and common asceticism and restrain the healthy emotional dynamics est.

This model of influence focuses attention on some important moments in the process of the interpersonal communication. The audio channel through which a message is received by the recipient is a very important in this process. The understanding of messages is based on the Adeladgy's interpretations.

The personal example is also a very important part of speech. The main idea of the message concentrated in the following phrases: 'Repeat, please!' or 'Follow me because I am a transfer of God'. I am a successful, reach, happy and healthy man because I listen to the God'. According to this influence model, there are the oral, written or visual symbolic forms of message. There are also different results of the influence process: feedback as a change in the system of knowledge, relations and attitudes, behavior as well.

The characteristics features of Adeladgy messages let us identify the preacher as a personality who uses manipulative forms of communication. It has been stated that there is an expansive addressed program implemented into the text. The program corresponds to the influence intentions of latent hard verbal programming, which is recognized as destructive activity of all the religious sects.

The author has determined the Sunday Adeladgy messages as the pathogenic verbal activity and certain form of aggression. Understanding of the programming character of Sunday Adeladgy sermon texts let us reconstruct the model of destructive verbal-suggestive influence. Step by step analysis of all the stages of verbal manipulations and their influence on the recipients has been proposed.

Key words: verbal suggestion, sectarian discourse, obedience, explication, expansive addressed program.

УДК 811.161.2'22/'23:159.964

Т.Ю. Ковалевська,

д-р філол. н., проф., Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови

НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ МЕТАПРОГРАМНИХ СТРАТЕГІЙ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто феномен національної ментальності крізь призму положень нейролінгвістичного програмування, виокремлено базові моделі

психоментального субстрату у проекції на впливову природу сучасного комунікативного простору, акцентовано на специфіці їхньої дискурсивної активації.

Ключові слова: ментальність, нейролінгвістичне програмування, метапрограми, сугестія.

Концептуальний поворот лінгвістичної науки до мовної особистості зумовлює необхідність виокремлення стрижневих психосемантичних детермінант мовця, пов'язаних передусім із його ментальними характеристиками як статичними компонентами психології етносу [16, с. 285]. Багатозначність терміна *ментальність*, *менталітет* припускає співіснування різних тлумачень, у яких зазначений феномен часто ототожнюють із раціональною інтерпретацією об'єктивно-суб'єктивної реальності [9, с. 200-201]. Проте більшість учених дефінує ментальність як синкретичний неподільний комплекс раціонально-ірраціональних векторів людської психіки [23], що «визначає особливості душі, серця і розуму» [13, с. 199] і корелює з чотирма системотвірними ознаками власне української ментальності: інтроверсивністю вищих психічних функцій, кордоцентричною орієнтацією в аксіосистемному континуумі, анархічним індивідуалізмом з партикулярним прагненням до особистої свободи та домінуванням емоційного складника [5, с. 11], які, у свою чергу, ілюструють засадничі положення «філософії серця» Г.Сковороди, роздуми М.Грушевського, М.Драгоманова, П.Куліша, О.Кульчицького, В.Липинського, Д. Чижевського, П.Юркевича та інших видатних українських філософів. Проте, попри вагомі здобутки у визначенні природи й архітекτονіки національної ментальності, подальше наукове опрацювання цієї глобальної психологічної універсалії залишається неймовірно складною проблемою, бо торкається глибинних імплікатур етносу, вияв яких ускладнено розмаїттям їхніх психосемантичних взаємовпливів, що зумовлює мультиплікативність смислових конденсацій і на рівні лінгвоментальному, пов'язаному з «духовною енергією народу, ...закарбованою в певних звуках» [2, с. 349]. Очевидно, що до аналізу ментальних орієнтирів обов'язково має залучатися лінгвістичний феномен, інтерпретований у соціальному контексті особистісної та етнічної психології та загальнофілософських універсалій, оскільки саме на мовному рівні найяскравіше виявляється специфіка базових домінант національного світобачення. На особливу увагу в цьому аспекті заслуговують розробки, здійснені у межах нейролінгвістичного програмування (НЛП) з огляду на його інтегративний характер (коректне поєднання досягнень нейрофізіології, когнітивної й психолінгвістики, етно- та соціолінгвістики, філософії, психології тощо), що в цілому утворює стереометричний аналітичний комплекс дослідницьких технологій, адекватний гетерогенній природі реконструйованого об'єкта. Нейролінгвістична кваліфікація максимально «унаочнює» лінгвалізовані сегменти ментального субстрату, відповідно уможливаючи конструювання потужних сугестивних текстів як складних систем вербальних знаків, здатних «впливати на усвідомлювані та неусвідомлювані аспекти реагування людини» [6, с. 4] як колективної мовної особистості в широкому спектрі дискурсивних практик [15]. Цей аспект на сьогодні перебуває в центрі уваги науковців-комунікативістів (див. праці В. Зірки, Н. Слухай, Н. Кондратенко, Н. Кутузи та ін.), потребуючи якнайдетальнішого опрацювання і в плані систематизації лінгвоментальних ознак національної аудиторії, і з огляду на

необхідність подальшої розробки теорії комунікативного впливу та його маніпулятивних стратегій.

Наведене визначає актуальність і загальну спрямованість пропонованої розвідки, мета якої полягає у визначенні провідних ментальних характеристик особистості/соціуму, здійсненому за допомогою комплексних технологій НЛП. Об'єктом аналізу виступає власне феномен ментальності (радше – лінгвоментальності), предметом – його конкретні нейролінгвістичні моделі у проекції на сугестогенну природу сучасного комунікативного простору.

У межах креативної парадигми НЛП лінгвоментальні актуалізації в особистісній психосистемі пояснено специфікою корелятивних відношень між глибинно-поверхневими структурами, реалізованих в потенціях індуктивно-дедуктивних перетворень, а також у можливостях абдуктивних трансформацій, спрямованих на пошук схожості між об'єктами та явищами. Отже, латентність глибинних структур реалізується в поверхневій конкретиці як результаті певної низки реконструкцій, детермінованих загальними психосемантичними закономірностями у відображенні докільця та актуальними концептами особистісних аксіосистем. У НЛП поняття глибинних структур, запозичене з трансформаційної граматики Н.Хомського, пояснюють як суму сенсорно-емоційних переживань («первинний досвід») людини, що зумовлює оригінальність мовного моделювання дійсності як «вторинного досвіду». Взаємозв'язки між цими площинами систематизовано у т.зв. об'єднаному полі НЛП - ієрархії логічних ярусів, де конгломерат глибинних структур представлено рівнями духовності (співвідносною з архетипами колективної свідомості К.-Г.Юнга), самоідентифікації, настанов, цінностей та власне здібностей, актуалізованих на рівні поведінки й оточення [6], що відповідає усталеному в сучасній психології погляду на структуру індивідуальності і є деталізацією відомої схеми С.Рубінштейна, орієнтованої на виокремлення шарів скерованостей, знань, умінь і навичок та індивідуально-типологічних особливостей [14]. Оригінальність індивідуальної репрезентації в НЛП пояснено, зокрема, особистісними метапрограмами, які наявні на рівні психіки і пропускають крізь певний фільтр всі поведінкові наміри, лінгвізуючи глибинні психологічні параметри особистості / соціуму.

До основних метапрограм (МП) належать 1) екстернальна / інтернальна особистісна референція, 2) відцентрова / доцентрова й 3) активна / пасивна мотивація діяльності, 4) зіставно-протиставний фокус порівнянь, 5) аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів докільця, та 6) суб'єктивні / об'єктивні пріоритети у процесах спілкування тощо. Вказані МП, отже, фіксують власне особистісні скерування й мотиваційні вподобання, інтерактивні напрями перцепції та пріоритетні шляхи інформаційної діакритизації реальності. МП є певною інтегративною структурою, «в якій задіяно особливості індивідуальних репрезентативних систем, нейрологічну організацію, здатність сприйняття з трьох різних позицій, специфіку взаємодії когнітивного свідомого розуму з творчим безсвідомим, особливості уваги, а також інші фільтри сприйняття» [18]. В такому разі йдеться про відбиття в них особистісного модусу мислення, що, у свою чергу, і дає підстави для їхнього співвідношення з феноменом ментальності, оскільки МП «окреслюють властивості й взаємозв'язки між переживаннями та інформацією, яку відтворює та чи інша когнітивна стратегія» [3, с. 267], і є

ключовими моментами у процесах мотивації і прийняття рішення. Можна припустити, що виокремлення МП-конусів певним чином відбиває водночас й універсальну ієрархію мотиваційних домінант, і власне національну їхню акцентуацію, що дає підстави вважати МП системними психосемантичними ментальними концентрами. Метапрограма систематика виокремлює характерологічні риси, які, з одного боку, містять концептуальні ознаки структурованого комплексу індивідуальної «самості», а з іншого - інтегрують людину до континуальної природи нації та людства, бо, за Е.Фроммом, однією з найважливіших умов формування індивіда є почуття єдності з іншими [20]. Д.Юм також наголошував на глибинній корелятивній природі особистості й соціуму, оскільки «воднораз із однаковою мовою вони повинні набути схожості в моралі та мати спільний (або національний) характер поруч зі своїм власним, притаманним кожному окремому індивідові» [22, с. 704]. Отже, метапрограми відбивають психосемантику особистісних векторів, водночас накреслюючи універсальні напрямки їхнього розгортання. Але виокремлені вченими інваріанти в спектральному обсязі характерологічних рис особистості часто не збігаються через наявність різних позицій дослідників щодо системотвірних потенцій відповідних психоознак.

У цьому питанні ми дотримуємося психологічних теорій, що ґрунтуються на факторному аналізі, серед яких на особливу увагу заслуговує факторна модель особистості «велика п'ятірка», укладена на матеріалі української та російської мов Л.Ф.Бурлачуком та С.Д.Корольовим, «Circumplex»-модель С.Шварца та матриця складників особистісної психоструктури Л.Хьелла і Л.Зіглера (докладніше див. [7]). Перша з указаних моделей ототожнює системотвірні елементи особистості з факторами екстра / інтравертованості вищих психічних функцій, інтелекту, конформності / активності, емоційної стабільності та рівнем соціальної адаптації. В «Circumplex»-моделі оцінювання особистісних і соціальних властивостей індивіда відбувається за десятьма позиціями, які згруповано у два блоки, що позначають за принципом біполярності особистісні вектори традиційності / проактивності та самоствердження в спільноті / самодолання. У моделі Хьелла-Зіглера особистісну психоструктуру також представлено у вигляді комплексу, складеного з бінарних опозицій, які містять перспективні напрямки самовиявлення. На думку авторів, такими константами є: 1) свобода - детермінізм, 2) раціональність - ірраціональність, 3) холізм - елементалізм, 4) конституціоналізм - інвайроменталізм, 5) змінність - незмінність, 6) суб'єктивність - об'єктивність, 7) проактивність - реактивність, 8) гомеостаз - гетеростаза, 10) пізнавальність - непізнавальність. Як видно, константні ознаки індивідуальної психоструктури в актуальних дослідженнях збігаються з 1) когнітивно - емоційною кваліфікацією особистості, 2) її референційними характеристиками, співвідносними з вольовими настановами, 3) визначенням рівня соціальної адаптованості та 4) пріоритетними шляхами інформаційного оброблення. Саме ці характеристики, спроектовані на комунікативну вісь, узгоджуються з певними метапрограмами, відбиваючи людські уявлення про світ і про своє місце в ньому, а отже, визначаючи вчинки та поведінку людей.

Так, **відцентрова / доцентрова** вмотивованість передбачає «рух в напрямку до чогось позитивного чи від чогось негативного» [3, с. 267] і корелює з гомеостатикою мотивації як такої, що скерована на зменшення особистісної напруги

порівняно з вектором самореалізації, прагненням до здійснення мети, характерним для гетеростазу за Хьеллом-Зіглером. Спробу лінгвістичної ідентифікації векторів умотивованості здійснив зокрема В. Шалак, один із фундаторів комп'ютерного проекту текстових експертиз ВААЛ, який оприлюднив результати аналізу лексики в різноманітних російськомовних газетах, скерованого, зокрема, на фіксацію відповідних прийменникових маркерів, що ілюструє орієнтованість на позитивну / негативну мотивацію діяльності. Проведений нами аналіз української преси також засвідчує наявність чітко визначеної орієнтованості на пасивну/активну прогнозованість діяльності. Крім того, цікавою є й відповідна інтерпретація рекламного/політичного мовлення як максимально сугестогенного у всій амплітуді його мегастратегій, тобто комплексу «тактико-стратегійчних дій, до яких вдається мовна особистість (як індивідуальна, так і колективна – Т.К.) з метою реалізації цільової настанови дискурсивної взаємодії» [17, с. 204]. Побіжний аналіз дає підстави казати не лише про особливості конструювання зазначених дискурсів, а й про специфіку їхнього сприйняття. Опитування показало, що слогани на кшталт «*Ліки від застуди*», «*Ми проти зубожіння населення України*» сприймаються референтними групами знегативовано порівняно зі «зворотними» формулюваннями («*Ці ліки для вашого здоров'я*», *Ми виступаємо за забезпечене населення України*»), вимагаючи відповідної реконструкції в моделюванні таких контекстів від професійних рекламистів та іміджмейкерів.

Екстернальна / інтернальна особистісна референція описує «процес використання людиною власних відчуттів, репрезентацій і критеріїв як основного джерела дій та виміру їх успішності» [3, с. 269] і дефінована як «локус контролю», згідно з яким людина пояснює свої успіхи або невдачі зовнішніми чи внутрішніми причинами. Екстернальну референцію співвідносять переважно з явищем неагентивності, інтернальну ж – з наявністю особистісної «відповідальності» за результативність дій суб'єкта (пор.: *Не пощастило? Звертайтеся до наших представників!* або *Лише ти обираєш своє майбутнє*), що також виявляє глибинні альтернативи у кваліфікації поведінкових наслідків.

МП зіставно-протиставного фокусу порівнянь орієнтовані на розкриття специфіки в процесах інформаційної обробки і реалізуються у виборі релевантних холістично-елементалістських стратегій, спрямованих або на комплексне, «гештальтоване» сприйняття докільця (холізм), або на його деталізацію, де «розмір узагальнення залежить від розвитку репрезентативних систем і домінування одного з двох типів мислення» [18]. Тут ідеться про перевагу логічного чи аналогового мислення та відповідний взаємозв'язок із провідною репрезентативною системою й загальними мисленнєвими стратегіями, оскільки, наприклад, аналоговий тип (права півкуля головного мозку) передбачає перевагу візуального декодування і природність, усталеність синкретичного сприйняття. Логічний тип (ліва півкуля) оперує деталізованою інформацією з максимальним притягненням аудіально-кінестетичних систем, що, до речі, дає змогу вважати репрезентативну маркованість окремою метапрограмою (додамо, що за нашими побіжними спостереженнями в українській ментальності домінує кінестетична репрезентативна маркованість). На необхідності врахування мозкової інтеграції нагосив і В.Петров: «...з відкриттям міжпівкульної функціональної асиметрії людського мозку стала чітко усвідомлюватися спеціалізація «правопівкульного» та «лівопівкульного» мислення.

Слова чи образи на основі лівопівкульної стратегії організовані так, що утворюють однозначний контекст і порівняно просту й зручну у використанні модель реальності. Відмінна риса правопівкульної стратегії - формування багатозначного контексту, необхідного для цілісного охоплення світу з усіма його складниками та прихованими відношеннями... Функціонуючи як єдине ціле, мозок якимось чином поєднує обидва способи організації контексту» [11, с. 103-104], співвідносних із символічним та образним рівнями когнітивного моделювання.

Сучасні дослідники вважають, що відповідні розробки є актуальними і в гала-контекстах передвиборних технологій. Так, М.Конюхов зазначає, що «серед виборців наявні не лише соціально-економічні, а й психологічні типи. І їх треба враховувати не менше, а іноді й більше від соціально-економічних, політичних інтересів людей», бо «люди, схильні бачити насамперед відмінності, переважно живуть ситуаціями... За короткий термін вони можуть змінити... свої погляди... За таких людей можна й треба боротися до останнього дня перед виборами, використовуючи й радикальні засоби, емоційний вплив, постійно змінюючи свій образ, свою аргументацію тощо» [8]. Особи іншого типу з холістичним способом сприйняття дійсності «не схильні швидко змінювати свою думку..., консервативні, точніше, постійніші у своєму мисленні та поведінці... Вони менше підлягають емоційному впливу... На такого виборця важливо й треба впливати заздалегідь, до початку виборчої кампанії, тут потрібні впливи і доводи дещо інші...» [там само].

МП **структурування дійсності** відбивають особливості розчленування універсуму на речі, явища й властивості, що наявні в певних локально-темпоральних межах. МП «**завдання - взаємовідносини**» фіксують різницю між емоційно-логічними пріоритетами особистості в процесах інтеракції, які пов'язані з акцентуванням раціональних, логічних взаємовідносин, спрямованих на досягнення спільної для колектива мети або на акцентуацію міжособистісних стосунків та їх ціннісну актуальність порівняно із загальною колективною метою. Р.Ділтс відмічає, що «акцент на завдання чи взаємовідносини є досить значущим для розуміння культури та гендерних особливостей» [3, с. 269], оскільки, наприклад, чоловіки є більш орієнтованими на досягнення мети, жінки ж більше цінують у взаємостосунках компонент особистісного ставлення, що і відбтвається у професійно створених контекстах.

Отже, МП як актуальні сегменти феномену ментальності уособлюють суб'єктивні цінності, пріоритетні засоби обробки зовнішньої інформації та актуальні напрями інтерактивного спілкування, що почасти відбиває особистісну психоструктуру в її співвіднесенні з дійсністю і сприяє конструюванню емпатичних комунікативних моделей. З іншого боку, свідоме використання відповідних МП може слугувати інструментом маніпулятивного впливу – специфічного виду впливу на психіку людини для зміни її поведінки за допомогою різноманітних засобів і прийомів» [19, с. 9], що, як правило, матиме негативні наслідки.

Відзначимо, що поняття ментальності характеризує не тільки особистість з її відрефлектованими духовними конструкціями, в такому разі переважно йдеться про соціум, об'єднаний спільним контекстом існування, що містить всі фактори впливу на буття людини, і в межах якого індивідуальні екзистенції об'єднані в ідейний конгломерат, часто неусвідомлений самими носіями. Наведене дає змогу вважати вказані МП релевантними в дослідженні актуальних параметрів національної

ментальності, оскільки вони «фільтрують нащ досвід і ми передаємо його допомогою мови, а певні патерни мови є типовими для певних метапрограм» [10, с. 189]. У такий спосіб визначено максимальну інформативність саме вербальної поведінки, бо перетворення уявлень в поняття як виключно людську форму думки «може здійснитися лише через посередництво слова» [12, с. 30]. Втім, вербаліка є взаємопов'язаною з мереживом сенсових кореляцій на рівні духовності, де і формуються МП, які «спрямовують і керують іншими мисленнєвими процесами» [3, с. 266]. Додамо також, що на ґрунті психологічних концепцій особистості психогенетичного підходу (Л.Зіглер, с. Рубінштейн, З.Сікевіч, Л.Хьелл, А.Шварц, К.Юнг), відповідних експериментальних методик, досліджень класиків української та світової філософської думки, а також релевантних лінгвістичних концепцій (Ю.Апресян, О.Артем'єва, Ф.Бацевич, Н.Болотнова, О.Бондарко, І.Гальперін, О.Сорокін) нами проаналізовано провідні ознаки особистісної та національної ментальності. Спроба експериментального виявлення певних ментальних орієнтирів українців, актуалізованих у площині вербаліки та власне психологічних мотивацій, спрямовувалася на реконструкцію автостереотипів, що дало підстави твердити про психосемантичну і психолінгвістичну динаміку аудиторії, яку в більшості відповідних попередніх досліджень ототожнювали з лінгвокультурною спільнотою т.з. «холодного» типу, тобто такого, що не схильний до інноваційних прирощень. Наявність певних зрушень в автостереотипній ідентифікації доводить і зафіксована пріоритетність тяжінь до самовизначення, універсалізму й гедоністичних мотивів порівняно з невисоким рівнем конформності, традиційності та безпеки тощо (докладніше див. [7]).

Узагальнюючи, відзначимо актуальність подальших розробок метапрограмних кодів, оскільки на сьогодні аналітичне реконструювання ментальних характеристик не лише допоможе «знати, хто ми є, аби будувати державу, адекватну нашій вдачі» [21, с. 1У], а й посприятиме, з одного боку, екологічному конструюванню сугестогенних контекстів як стрижневих у сучасному комунікативному просторі, а з іншого – їхньому об'єктивному декодуванню, оскільки нейролінгвістичний аналіз «розширює галузь усвідомленої маніпуляції смислами» [1, с. 25] за рахунок фіксації таких межових понять психічного комплексу, як підсвідоме, чи ж колективне підсвідоме, де «утримано весь духовний спадок людської еволюції, що відродився у структурі мозку кожного індивідуума» [23, с. 168], реалізуючись у процесах мовлення. Такий підхід уможливить чітку ідентифікацію як емпатично орієнтованих, так і патогенних контекстів, що, у свою чергу, забезпечить усвідомлений захист від зовнішніх негативних впливів.

Література

1. *Бахтияров О.Г.* Постинформационные технологии: введение в психонетику / О.Г. Бахтияров. – К.: ЭКСПИР, 1997. – 160 с.
2. *Гумбольдт В. фон.* Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
3. *Дилтс Р.* Моделирование с помощью НЛП / Р. Дилтс. – СПб.: Питер, 2000. – 288 с.

4. *Дилтс Р.* Некоторые психологические аспекты теории относительности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nlp2000.cjb.net/>.
5. *Киричук О.В.* Ментальність: сутність, функції, генеза // Тези доп. конф. «Духовність. Ментальність. Саморозвиток особистості». – Київ -Луцьк, 1994. – Ч.1. – С. 11.
6. *Климентова О.В.* Вербальна сугестія сакральних текстів (на матеріалі українських молитов) / О.В. Климентова. – К.: ППНВ, 2012. – 372 с.е
7. *Ковалевська Т.Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія Т.Ю.Ковалевська. – Одеса: Астропринт, 2008. – 344 с.
8. *Конюхов Н.* Психотехнологии предвыборных баталий / Н. Конюхов // Психология и бизнес On Line, 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.psycho.ru/magazine/index>.
9. *Людина у сфері* гуманітарного пізнання. – К.: Український Центр духовної культури, 1998. - 408 с.
10. *О'Коннор Дж., Сеймор Дж.* Введение в НЛП / Дж.О'Коннор, Дж. Сеймор. – Челябинск: Версия, 1997. – 256 с.
11. *Петров В.В.* Идеи современной феноменологии и герменевтики в лингвистическом представлении знаний / В.В. Петров // Вопросы языкознания. – 1990. – №6.
12. *Потебня А.А.* Мысль и язык // А.А.Потебня. Полное собрание трудов. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – С. 5-198.
13. *Радевич-Винницький Я.* Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. – 360 с.
14. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – Издательство: Питер, 2002. – 720 стр.
15. *Седов К.Ф.* Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетентности / К.Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2004. – 320 с.
16. *Селіванова О.О.* Феномен етнічності в етнології й етнолінгвістиці //Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О.О. Селіванова. – Черкаси: Ю. Чебаненко, 2012. – 488 с.
17. *Славова Л.Л.* Мовна особистість лідера у дзеркалі політичної лінгвоперсонології: США – Україна: монографія / Л.Л. Славова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 360 с.
18. *Сухинин И.* Фильтры мета-программ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nlpcenter.ru/magazine/2/suhinin>.
19. *Ткаченко И.В.* Стоп! Манипуляции. Как распознать и остановить манипулятора / И.В. Ткаченко. – Х.: Виват, 2014. – 224 с.
20. *Фромм Э.* Гуманистический психоанализ / Э. Фромм. – СПб: Питер, 2002. – 544 с.
21. *Храмова В.* Вступ // Шлемкевич М. Загублена українська душа / В. Храмова. – К.: Фенікс, 1992. – С. I-X.
22. *Юм Д.* О национальных характерах / Д. Юм // Избранные произведения. – В 2-х т. – Т.2. – М.: Мысль, 1966. – 748 с.
23. *Юнг К.-Г.* Архетипы коллективного несвядомого / К.-Г. Юнг // Читанка з історії філософії у 6 книгах. – Кн.6. – К.: Наукова думка, 1993. – С. 167-179.

Т.Ю. Ковалевская,
Одесский национальный университет
имени И.И.Мечникова,
кафедра украинского языка

НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ МЕТАПРОГРАММНЫХ СТРАТЕГИЙ ЛИЧНОСТИ

В статье рассмотрен феномен национальной ментальности с позиций нейролингвистического программирования как новейшего направления современной науки. При помощи техник метапрограммной идентификации определены базовые модели психоментального субстрата, конкретизированы некоторые вербальные маркеры соответствующих метапрограмм, обозначены их контекстуальные реализации в системе национальных психоментальных мотиваций, акцентирована роль дискурсивной активации вышеназванных метапрограммных стратегий для максимализации суггестивных эффектов как констант современного коммуникативного пространства.

Ключевые слова: ментальность, нейролингвистическое программирование, метапрограммы, суггестия.

T.Y. Kovalevska,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Head

IDENTITY'S METAPROGRAM STRATEGIES' NEUROLINGUISTIC IDENTIFICATION

In the article, the national mentality phenomenon is considered from the grounds of Neurolinguistic Programming being the brand new branch of the modern science. With the help of metaprogram identification techniques, the basic psychomental substratum models are defined, including the internal / external personal reference; centrifugal / centripetal and active / passive activity motivation, comparative-distinctive comparison focus; axiology system identifications connected with the axiological marking of the reality's essential segments, subjective / objective priorities in the interactive processes; reality structuring; tasks / interactions etc. The author also fleshes out the verbal markers of the particular metaprograms, indicates their contextual realizations on the national psychomental motivations system. On top of that, in the article, the above-mentioned metaprogram strategies' discursive activation for the maximal influence effects as the modern communicative space's constants is emphasized.

Key words: mentality, Neurolinguistic Programming, metaprograms, suggestion, verbal influence.

МОТИВАЦІЙНА ТА МАНІПУЛЯТИВНА ІНТЕНЦІЯ МЕДІАТЕКСТІВ ПІДКОНТЕНТУ «ОГЛЯД МОДИ» В ЖУРНАЛІ «ЖІНКА»

У статті вперше в україністиці обгрунтовано лінгвостилістичний зміст поняття «контент» та комунікативні характеристики естетичного контенту універсального жіночого журналу. Аналізовані медіатексти розглянуто в системі медіатекстів жанрово-стильового різновиду «огляд моди». Запропоновано аналіз медіатекстів-статей та медіатекстів-коментарів за їхнім лексико-фразеологічним наповненням, що забезпечує реалізацію мотиваційних та маніпулятивних інтенцій у стратегії формування загального контенту видання «Жінка».

Ключові слова: медіатекст, контент, естетичний контент, медіажанр, лінгвокультурологічний індикатор цінностей.

Загально визнано, що ЗМІ антропоцентричні й ціннісно структуровані за соціальними, культурними, територіальними тощо чинниками, бо завжди зорієнтовані на конкретне коло її споживачів (Н. Д. Арутюнова, В. В. Жайворонок, Л. А. Лисиченко, В. І. Карасик, М. Ф. Алефіренко, М. С. Бургін, В. І. Кузнецов, О. О. Маленко та ін.). Відповідно інформація диференційована за потребами соціуму мати відомості про події в ідеологічній, суспільно-політичній, науково-технічній, економічній, культурній сферах, у сфері розваг, вона має задовольняти і побутові потреби читачів. Тому в ЗМІ розрізняють офіційну, подієву, ділову, довідкову й рекламну, естетичну, публіцистичну інформацію (В. Й. Здоровега, В. В. Різун, І. Л. Михайлин та ін.). Змістове наповнення певного медіа, матриця його рубрикування – це його *контент*, під яким пропонуємо розуміти *структуроване за рубриками, тематичними блоками, жанровими різновидами текстів наповнення медіа*. Запропоноване визначення відрізняється від його термінологічного змісту в журналістиці, пор.: «загальний обсяг інформації Інтернету або окремого інформаційного ресурсу, реалізований як сукупність текстів; сукупність вмісту певного (друкованого чи електронного) часопису» [2, с. 450].

Це нове поняття ще потребує скрупульозної роботи в контексті розвитку медіастилістики, вивчення щонайповнішого жанрового різноманіття медіатекстів українськомовного контенту ЗМІ, їхніх стилістичних особливостей. Становлення і розвиток кожного з медійних жанрів стимулюється певними комунікативними інтенціями, мотивується соціокультурними потребами людини. В універсальних друкованих виданнях, яким є, наприклад, журнал «Жінка», таких контентів може бути кілька, кожний із них має свою структуру медіажанрів (далі – МЖ), а останні – специфічне втілення у специфічних медіатекстах (далі – МТ).

Мета статті – окреслити жанрово-стильові ознаки естетичного контенту журналу «Жінка» на матеріалі МТ «огляд моди».

Такі МТ ще не були об'єктом дослідження в україністиці. Предмет вивчення – МТ підконтенту «огляд моди», їхні функції, лексико-фразеологічне вираження маніпулятивної та мотиваційної інтенції. Завдання цієї праці полягає в тому, щоб схарактеризувати особливості естетичного контенту журналу «Жінка», окреслити його структуру, систему МЖ та МТ і ньому, репрезентувати мовностилістичні особливості МТ «огляд моди».

Естетичний контент від інших контентів відрізняється насамперед тим, що об'єднує різні типи МТ: 1) МТ, зв'язані з іншими МТ ЗМІ через споріднені медіатопіки, гіпертекстуальні (лексико-тематичні) зв'язки, візуалізовані образи; 2) художні тексти; 3) публіцистичні МТ з провідною естетичною інтенцією. Вони охоплюють певні групи професійної лексики (сфера моди, косметології, образотворчого та ужитково-прикладного мистецтва). Цей різновид контенту журналу «Жінка» допомагає зреалізувати і задовольнити естетичні потреби людини як одні з ключових, оскільки вони стимулюють індивідуума до пізнавальної, емоційно-оцінної, творчої діяльності, до самовираження, до суб'єктивних особистісних переживань. Крім того, естетичні потреби людини пов'язані з певними соціокультурними орієнтаціями на моду в одязі, аксесуарах, предметах побуту тощо, тобто в повсякденній культурі. Задовольняючи цей різновид інформації, ЗМІ пропонують специфічні МТ з мотиваційною та репрезентантно-оцінною інтенцією, яка поєднує словесний і візуальний образи.

У підконтенті «огляд моди» МТ підтримують і формують зацікавлення в такому різновиді суспільної діяльності, як дотримання моди в одязі, аксесуарах, у тілесній практиці (обличчя, руки, ноги, фігура, волосся, зачіска). Основна інтенція МТ жанрово-стильового різновиду «огляд моди» – мотиваційна та маніпулятивна. МТ цього різновиду відбивають співвідношення чуттєвих явищ повсякдення: потреб у красивому, зручному, модному одязі, у вираженні внутрішнього відчуття смаку через світ елементів одягу, аксесуарів, сприйняття ідеалів спільноти з внутрішніми ідеалами індивідуальності тощо. МТ жіночого журналу репрезентують узагальнений зовнішній образ жінки, дитини, чоловіка з естетичними смаками певного часу. Ці МТ наповнюють лінгвокультурні індикатори таких цінностей, як краса, мода в конкретно-історичний період життя соціуму.

МТ такого жанрово-стильового різновиду містять обов'язково оцінні лексико-семантичні компоненти, що стимулюють до сприйняття рекомендованого узагальненого зовнішнього образу людини, спрямовують читача, який сприймає і текст, і відеоряд (картинка, зображення) за параметрами градації 'подобається – не подобається', 'красиво – некрасиво'. Тобто МТ «огляд моди» (різновиди – оглядова стаття, коментар) орієнтований на поєднання його емоційно-раціонального сприйняття та відбиття естетичних смаків, він опосередковано впливає на вчинки читачів (ознайомитися, прочитати, подивитися, вибрати, виготовити, застосувати рекомендацію тощо), а отже, має маніпулятивну і мотиваційну інтенцію.

Як відомо, журнал «Жінка» виходить з 1946 року. Безумовно, упродовж п'ятдесяти років МТ «огляд моди» не могли залишатися незмінними, оскільки змінювалися естетичні смаки й мода, запити людей щодо споріднених послуг і споріднених продуктів індустрії моди.

Насамперед привертає увагу саме уживання поняття «мода» як носій ціннісної внутрішньої мотивації жінки бути красивою, привабливою. Як відомо,

воно означає 'недовготривале панування в суспільстві певних смаків, що виявляються в зовнішніх формах побуту, особливо в одязі', 'загальне визнання, популярність у певний час', 'зразки предметів одягу, взуття, що відповідають таким смакам' [1, с. 535]. За матеріалами журналу «Жінка» слово *мода* до кінця 70-х рр. уживалося у множині – *моди* (назва рубрики), очевидно у третьому з наведених лексико-семантичних варіантів цього слова. Дедалі від середини ХХ ст. урізноманітнюється сполучуваність іменника *мода* та прикметника *модний*, розширюється їхній гіперсемантичний ряд: **Модними є тепер пальта прямої форми і розкльошені. Пряме пальто можна зробити і півприлягаючим або прилягаючим у талії** (РЖ, 59, 3); **Сучасна мода не вражає нас безліччю нових примхливих форм, вона, скоріше, закріплює кращі, знайдені у минулі роки, перевіряє і уточнює пропорції** (РЖ, 65, 7); **Сучасна мода – дуже різноманітна. Завдяки цьому її пропозиції можуть задовольнити вимоги молодих і літніх, струнких і огрядних** (РЖ, 79, 3); **Нині мода тяжіє до класичного стилю** (РЖ, 80, 6); **Мода нині пропонує дуже великий вибір силуетів** (РЖ, 80, 9); **Утім, сьогодні мода пропонує сумки різних фасонів** (Ж, 06, 2) тощо. З кінця 90-х – початку 2000-х рр. актуалізується вживання слова *модний* у формі вищого та найвищого ступеня вираження ознаки, а також з префіксами іншомовного походження на позначення максимального ступеня вияву ознаки (**Дуже модна нині така деталь, як ажурна хустка, пов'язана на стегнах, аби її легко можна було б трансформувати на накидку. Взуття цього сезону стало яскравішим. Наймодніші моделі – «лодочки» із гострим носком та відкритою п'ятою або «пантофлі» на низьких підборах та платформі, прикрашені яскравою фурнітурою** (Ж, 05, 8); **І нічого дивного в тому немає: ультрамодний блузон подовженого типу привертає до себе увагу оригінальною квітковою вишивкою, що виконана паєтками, звичайним та циліндричним бісером (фрагмент малюнка ви знайдете у додатку на विकрійці)** (Ж, 07, 5); **Якщо подовжити основу викрійки та пришити по низу виробу широкий волан (див. «Деталі крою»), ви отримаєте екстремодний сарафан для відпочинку** (Ж, 11, 8); **Чудовим доповненням до сукні стане маленький супермодний жакет-болеро з округлою лінією бортів** (Ж, 13, 1). Крім того, слово *мода* входить у ряд метафоричних зворотів та експресивні оцінні ряди на позначення знакових, «пікових» реалій, форм, предметів, пор.: **Бестселер моди – кольє. З високопробного золота в поєднанні з кольоровим дорогоцінним камінням (в центрі) в оточенні дрібних діамантів, а також із срібла з напівдорогоцінним камінням (яшмою, нефритом, шпінеллю, топазом, бірюзою, цирконами тощо). На гребені моди – гарнітури з двох-трьох речей. Наприклад, кольє – сережки – браслет, сережки – каблучка, браслет – каблучка тощо** (Ж, 98, 9). Зросла апеляція до метафоричних, образних емоційно-експресивних зворотів з ключовим словом *мода*: **Більше того: мода так давно спокушала наш смак безліччю найвишуканіших варіантів «от-кутюр», що всі ми, незалежно від статі, віку, переживаємо глибоку ностальгію по елегантній легкій сукні. А вона може задовольнити будь-чий найвибагливіший смак: «максі» й «міні»** (Ж, 12, 5).

Словник Мт «огляд мод» суттєво змінився наприкінці 90-х і в сучасних текстах. Тому активізувалася нова сполучуваність ключового лінгвокультурного індикатора цінностей, пор.: *тиждень моди, індустрія моди, модна тенденція, модний подіум*. У загальний ужиток і в контент журналу «Жінка» наприкінці 90-х

увійшли нові поняття на позначення виробів масового виробництва (прет-а-порте) та індивідуального виготовлення предметів туалету (от-кутюр).

У сучасному журнальному контенті значно розширився ряд контекстуальних синонімів до слова *мода* і виразів «модна річ», «ставати модним»:

1) лексичних: новина, новинка: *Ще одна важлива новинка – рукав «окорок»* (Ж, 03, 9); новий (субстантив): *Що нового в царині взуття?* (Ж, 03, 9); сучасний: *Тож не гаймо часу – будьмо сучасними сьогодні, адже провідні дизайнери пророкують гетрам короткий вік – лише кілька сезонів!* (Ж, 08, 10); популярний: *Популярна й сукня-пальто, яку можна одягати на різноманітні блузи, светри* (РЖ, 79, 3); актуальний: *Особливо актуальні джинсові костюми* (Ж, 03, 9); трендовий: *На світових показах мод у колекціях іменитих дизайнерів трендовими були м'ятний та смарагдовий кольори* (Ж, 13, 4); фаворит: *Класичний костюм з елементами спортивного стилю залишається фаворитом* (Ж, 03, 9); акцент: *У кожній колекції акцент саме на них: на сумки, паски, рукавички, взуття* (Ж, 07, 4); родзинка: *Їх родзинкою є лак: на сумочках, туфлях...* (Ж, 07, 4);

2) фразеологічних: новинка сезону, тенденція сезону, фаворит сезону: *Ще одна новинка сезону – чобітки, що міцно облягають ногу* (Ж, 03, 9); *Тенденція сезону – шкіра та хутро усіх кольорів – від рожевого, барбі до болотного* (Ж, 02, 12); *Цей джинсовий комплект – фаворит сезону! Він повинен бути в гардеробі тих наших читачів, фігура котрих має деякі «похибки»* (Ж, 05, 10); лідер моди: *«Лідером» моди сьогодні стає костюм в найрізноманітніших варіантах* (РЖ, 80, 11); хіт сезону: *Хіт нинішнього сезону – зручний комбінезон вільного крою, який пропонуємо пошити* (Ж, 12, 7); тренд сезону: *Літо... Заманлива пора відпусток, романтичних пригод, сентиментальних зізнань. Цим настроям відповідають тренди сезону – баски й мереживо* (Ж, 12, 7); пік популярності: *Пік популярності – пальто із джинсової тканини* (Ж, 03, 9); загальна тенденція, склалася тенденція: *Загальна тенденція нинішнього дня – класичний силует 40-х рр. Плечі не виділяються ані накладними підплечниками, ані кроєм* (Ж, 92, 6); *Склалася тенденція носити оздоби невеликі, витончені* (Ж, 98, 9); йти в ногу з модою: *Однак, трапляється, що жінки, котрі прагнуть йти в ногу з модою, не вміють грамотно використовувати подібні речі* (Ж, 11, 4); виборювати місце під сонцем: *Так само «виборюють своє місце під сонцем» сукні* (Ж, 07, 4); завоювати чільне місце: *Жіночі брюки впевнено завоювали чільне місце в гардеробі. Адже в них не лише тепло, в них і зручно. Пошивши з модної тканини брючний костюм, ви матимете елегантний вигляд і на роботі, і на презентації* (Ж, 97, 2); [сміливо] заявляти про себе: *Цьогорічної весни, безперечно, сміливіше заявлятимуть про себе плащі та пальто, хоча й куртки не здають своїх позицій, стилі, як зауважувалося на початку, – найрізноманітніші* (Ж, 07, 4); віддавати перевагу: *Донедавна їм віддавали перевагу, коли збиралися на дружню вечірку, коктейль, а на урочистостях таємниче шепотіли довгі сукні* (Ж, 07, 4); [залишатися] на часі: *На часі залишається коротка стрижка* (Ж, 14, 3).

У словнику моди ключовими є слова *стиль, стильний*. Якщо перше утвердилося давно й увійшло до професійного словника модельєрів, дизайнерів (*Сучасний стиль в одязі – це простота і практичність* (РЖ, 83, 4), то слово *стильний* («відповідний мистецтву певного часу та напряду або індивідуальній манері художника стосовно ідейного змісту й художньої форми», ‘з характерними ознаками, особливий’ [1, с. 1195]) стало вживатися з додатковим лексико-семантичним відтінком

‘модний, сучасний, актуальний’, як-от: *Хто б міг подумати, що трикотажні вироби, призначені для розігрівання м’язів перед тренуванням (у 80-ті рр. минулого століття вони стали відомі завдяки актрисі та засновниці аеробіки Джейн Фонді), перетворяться на **стильний предмет гардеробу!*** (Ж, 08, 10).

МТ-коментарі та оглядові статті містять, крім названих ключових слів, маркерів жанрово-стильового різновиду «огляд моди», систему мовних засобів з актуалізованою мотиваційною та маніпулятивною інтенцією.

МТ жанрово-стильового різновиду «огляд моди» – репрезентанти насамперед певної сфери соціальної культури спільноти. Як окрема галузь знання, сфера моделювання, краси має свій професійно-виробничий мовний інструментарій. Оперування певними поняттями в галузі крою та моделювання одягу, взуття, прикладного мистецтва і т. ін. пов’язане із реалізацією маніпулятивних – переконувальних стратегій (чіткість, однозначність понять і термінів): *Модними є тепер пальта **прямої форми і розкльошені*** (РЖ, 59, 3); *Не порушуючи **дрес-коду**, ця деталь крою може додати неповторності **строгому класичному** костюму. Крім того, **баска** підкреслить талію, а значить, додасть жіночності* (Ж, 12, 7); *Як завжди, у неї переважає ручна робота – **ажур, плетиво, мереживо, вишивка*** (Ж, 02, 12) тощо. Визначальні для стилістики МТ «огляд моди» також і форми дієслів наказового способу, які посилюють маніпулятивну інтенцію текстотворення: *Отже, **вибирайте, експериментуйте, перукар у цьому допоможе*** (РЖ, 69, 10); *Тож **не гаймо часу – будьмо** сучасними сьогодні, адже провідні дизайнери пророкують гетрам короткий вік – лише кілька сезонів!* (Ж, 08, 10); *Якщо у вас немає настрою виконувати всі справи, то **виберіть** три найулюбленіших, але кожну **виконуйте** не менше 15–20 разів. Отже, **починаємо!*** (Ж, 92, 8) і под.

Привертає увагу і різноманіття модальних відтінків синтаксичних конструкцій, притаманних МТ цього жанрово-стильового різновиду, а саме: констатаційна інформаційна модальність називних речень у коментарному піджанрі (*Оздоблене пальто фігурним коміром, манжетами і листочками на кишнях. Ці деталі прикрашені машинною строчкою і повторюють форму коміра. Застібка пальто на один гудзик* (РЖ, 59, 3), допустова модальність (*Пряме пальто **можна зробити** і півприлягаючим або прилягаючим у талії* (РЖ, 59, 3); бажальна модальність (*Тасьму **при бажанні можна замінити** плетеним або в’язаним шнуром* (РЖ, 67, 9); рекомендувальна модальність (*Такий фасон **можна рекомендувати** для всіх розмірів* (РЖ, 59, 3); *Дітям дошкільного віку **краще шити** плаття вільної форми, на кокетках, в складку, а також призібрані* (РЖ, 58, 9); модальність обов’язковості (*Однаковий колір **обов’язковий** для пальта, взуття і капелюшка, а шарф, рукавички можуть бути більш яскравими* (РЖ, 59, 3); *Елегантні спідниця й жилетка, викрійки яких пропонуємо, **необхідні** в нашому гардеробі* (Ж, 96, 10).

Ще один маніпулятивний хід – інтимізація мови МТ: за рахунок актуалізації функцій відмінкових форм особових займенників *ти, ви, ми* (*Щоб якнайвиразніше підкреслити позитивні риси, не завадить знати «маленькі хитрощі» макіяжу, які зроблять **вас** привабливішою* (Ж, 05, 8), означальних, присвійних займенників (***Кожна** із вас буде виглядати в цьому наряді значно молодшою та стрункішою* (Ж, 05, 10); *З льону з лавсаном виконано і моделі, показані на малюнках **нашої** художниці Зої Куликової, подані на 3-й сторінці обкладинки цього номера журналу* (РЖ, 65, 7); *Найкраще – тривалий час одні й ті ж, «свої», які б підкреслювали*

характер жінки, її індивідуальність (РЖ, 79, 6), посилюється корпоративність дій, процесів, пов'язаних з реалізацією потреб жінок у красі, моді, сексуальності.

Для позитивного емоційного налаштування читачів-потенційних споживачів інформації зі світу моди і краси важливим є й такий аргумент, як використання інтимізованих суфіксальних слів (Плаття із штучного шовку або штапеля для школярки. Ліф плаття застібається спереду на три оздоблювальних гудзики. **Спідничка** пряма, з м'якими складками. На **спідничці** оздоблювальний кант, що закінчується на талії бантиком. Рукави втачні з м'якою складкою (РЖ, 61, 5).

Як засіб інтимізації МТ «огляд моди» кваліфікуємо їхнє насичення лексикою з сексуальним асоціативно-образним наповненням – жіночний / жіночність, сексуальність, закоханість, романтичний / романтичність, зваба/звабливість, грайливий, спокусливий: *А от блузи нині стали більш жіночними*, з м'якими лініями (РЖ, 79, 3); *Літо... Заманлива пора відпусток, романтичних пригод, сентиментальних зізнань*. Цим настроям відповідають тренди сезону – баски й мереживо (Ж, 12, 7); *Він сприятиме гарному настрою, привертатиме увагу колег, випадкових перехожих. Чому? Бо тут і крій хороший, і розрізи спокусливі* (Ж, 05, 8) і под.

Популярний у сучасних МТ аналізованого жанрово-стильового різновиду засіб апеляції до прецедентних феноменів, а саме: до постатей фахівців у галузі модельної індустрії – у такому разі у МТ використовуються імена авторитетів у цій сфері діяльності: *Класичний ідеаліст Олександр МОНЯК надав перевагу вечірнім, романтичним сукням*. А ось *Діана ДОРЖЖІНА*, яка напередодні «Сезонів моди» відкрила власний салон, робить ставку на корсет (Ж, 02, 12); до узагальнених номінацій фахівців у галузі моделювання і дизайну: *На світових показах мод у колекціях іменитих дизайнерів трендовими були м'ятний та смарагдовий кольори* (Ж, 13, 4); до узагальнених номінацій авторитетних фахівців: *Астрологи радять зустрічати рік Змії в нарядах чорного, сріблястого, зеленого, темно-синього кольорів та їхніх відтінків, що прилягають до фігури* (Ж, 13, 1); до прецедентних онімів (сугестем), що викликають позитивні асоціації за зовнішніми ознаками (краса, привабливість тощо): *Не забувайте, що саме в ній, дарунку феї-чарівниці, Попелюшка полонила на королівському балу Принца, Беатріче – Данте, Лаура – Петрарку, Асоль – капітана Грея... І можливо, саме вона допоможе вашому принцові серед тисяч інших розпізнати саме свою принцесу, тобто вас – ні на кого не схожу, вишукано-граційну та прекрасну в неповторній красі юності* (Ж, 12, 5); *Пригадайте, ще Клеопатра, як твердить легенда, купалася в кислому молоці віслиюка, а придворні дами у Франції вмивалися вином й зберігали шкіру гладенькою* (Ж, 98, 10); до висловлень авторитетів у сфері моди і дизайну: *А, можливо, й варто дослухатися до думки дизайнера Віктора АНІСІМОВА: «У першому пункті угоди дизайнера з дияволом чи з Богом повинно стояти слово «смак»* (Ж, 02, 12); до кінообразів: *Хочемо порадити читачкам журналу «Жінка»: будьте самими собою, будьте такими, які ви в душі, не копіюйте сліпо кінозірок, може, саме вони позаздрять вашій самотності й неповторності. Не бійтесь експериментів, новизни! Пригадайте фільм «Службовий роман», як зміна зачіски і одягу буквально перевернули життя головної героїні, яку блискуче зіграла Аліса Фрейндліх. Дотримуватися моди потрібно, але треба завжди мати в очах блиск, який зачаровує чоловіків, нести у світ свою внутрішню неповторність – і ви будете неперевершені!* (Ж, 05, 10); до ментальних стереотипів: *На Заході теж вважається вульгарним хизуватися дорогими речами, виставляти те, що маєш* (Ж,

98, 9); до онімів з асоціативно-образною семантикою: *Вітчизняні дизайнери запропонували також колекцію повсякденних зачісок «Всупереч реальності»* (див. фото), яка складається з чотирьох модних напрямків: **«Нью мілітарі»** – колекція строгих чоловічих і жіночих стрижок. **«Меганоліс»** – образ прекрасної дами у повсякденні великого міста. **«Темна перлина»** – вишукані вечірні стрижки. **«Етностиль»** – колекція арт-образів, яка спонукає по-новому сприймати традиційно заплетену косу (Ж, 11, 8).

Опорними для реалізації мотивувальної та маніпулятивної інтенції в модних оглядах є також номінації-соматизми з відповідними супровідними атрибутами – епітетами, описовими сполуками і под. Саме вони підкреслюють, конкретизують, хто є адресатом повідомлення, жінка (чи дитина, чоловік), якої статури, віку. Отже, актуальними для МТ цього жанрово-стильового різновиду є номінації: фігура, комплекція: *Форма коміра повинна підкреслювати позитивні риси обличчя: **повним жінкам частіше до лиця вузька подовжена шалька*** (РЖ, 59, 3); **Жінкам, котрих подеколи називають пишними, пасує туніка** – актуальна альтернатива сукні чи блузці (Ж, 13, 1); зріст: *Таке пальто рекомендується **жінкам, високим на зріст*** (РЖ, 59, 3); вік, вікова категорія: *Моделі, які ви бачите на цих сторінках, **присвячені тим, кому вже минуло тридцять, хто втратив дівочу стрункість фігури*** (РЖ, 69, 11); розмір: **Розміри** пропонуваніх платтів і костюмів – 52 – 54 (РЖ, 69, 11); обличчя, шия, ніс, очі: *Нарядність вбрання підкреслять і прикраси: **намисто, сережки, кліпси, особливо довгі і яскраві. Зрозуміло, рекомендують їх тим, хто має довгу шию і коротке волосся*** (РЖ, 69, 10).

Адресність МТ «огляд моди» тісно пов'язана культивуванням стереотипів. Провідний серед них – гендерний, як індикатор лінгвокультурних цінностей: ***В одязі для хлопців не слід копіювати чоловічий одяг, по формі, він швидше має наближатися до спортивного*** (РЖ, 58, 9); ***Широке визнання одержали «чоловічі» одеколони «Богатир», «Прометей», «Самсон», «Антей»*** (РЖ, 83, 8).

Ще один різновид стереотипів, зафіксований у системі лінгвокультурних індикаторів цінностей жіночого журналу «Жінка», – це часовий. Знаковими є, по-перше, часові формули на зразок *весна-1960, осінь-зима-1985: **Восени українські дизайнери, які були представлені на Українському тижні моди, продемонстрували модні тенденції на весну-літо 2011 року*** (Ж, 11, 4). По-друге, МТ «огляд моди» відображають у своїх назвах («Завжди приваблива», 1980-й, «Зручно і гарно», 1979-й р.) і власне текстовій частині (у висловленнях) прояви феноменів смаку. Певну регламентованість у рекомендаціях щодо вибору одягу простежуємо у текстах 50-70-х рр. ХХ ст. Вони стислі, лаконічні, чіткі за модальністю призначення: ***Шовковий костюм рекомендується для солідних жінок. Оздоблення – букетик штучних квітів. Брючний костюм. Рекомендується молодим і струнким жінкам. Пальто для молодих дівчат із картатої тканини*** (РЖ, 72, 12). Пор. МТ статей 80-х рр. ХХ ст. з утвердженням моди в колективістському і тоталітарному суспільстві, її вихованого значення для жінки і майбутніх поколінь: ***Сучасний стиль в одязі – це простота і практичність, це величезна свобода вибору і критичне ставлення до всього показного, нарочитого, того, що викликає бажання «виділитись».*** *Сучасний стиль – це дивовижне **сплетіння двох, здавалося б, протилежних тенденцій: «як усі» (згадаймо джинси, сафарі, светри-водолазки та багато іншого) і «Бути не як усі», бути собою і тільки собою, нести людям не стерте, як п'ятак, стандартне обличчя, а свою, неповторну, і тим уже цікаву, особистість*** (РЖ, 83, 4). Єдина вимога до

зовнішнього вигляду жінки – бути *охайною, привабливою, елегантною*: *Вигляд господині в домашніх умовах чималою мірою свідчить про її організованість, охайність, а ще – про вміння фантазувати, до чого схильна сучасна мода* (РЖ, 79, 2).

Мотивувальна та маніпулятивна інтенції МТ жанрового різновиду «огляд моди» реалізуються через ряд сугестем – емоційно-експресивних, оцінних, образних номінацій, назв кольорів, запахів, дотикових відчуттів.

Емоційними роблять МТ чи то номінації позитивного настрою (*Отже, трохи видумки, вміння й часу, і ваш домашній одяг створить вам хорошиий настрій* (РЖ, 79, 2)), чи то асоціати певної пори року, що взаємно підсилюють одне одного, створюючи візуальний словесний образ, наприклад, літа (*Порада: обираючи матеріал для виготовлення моделей, віддайте перевагу натуральній тканині (шовк, бавовна, легкий льон) із квітковими візерунками, які зараз на вістрі моди. Літо продовжується! А попереду ще так багато теплих, сонячних днів...* (Ж, 11, 8)), чи то окличні синтаксичні конструкції тощо.

Серед образних номінацій засвідчено метафоричне перейменування (вторинна образна номінація): *Художників зараз цікавить наш «північний шовк» – льон, особливо в суміші з лавсаном* (РЖ, 65, 7); переносне вживання мотивувального дієслова: *Отож починаємо зі взуття. Не «полюйте» за ковбойськими чобітками, вони вже виходять із моди. Віддайте перевагу різній взувачці на платформі, поки що невеликій* (РЖ, 92, 6); уживання образного асоціата до емоційно нейтрального дієслова: *Отож є привід оновити свій гардероб, «скинути стару шкіру» і пошити обнову* (Ж, 13, 1); використання засобів персоніфікації: *Бо пані Мода, хай і переконана у власних пріоритетах, неодмінно поступиться перед красою, граційністю й принадами юності* (Ж, 12, 5).

Найвиразніша і найактуальніша у МТ «огляд моди» оцінна лексика, що є потужним засобом вербальної сугестії. Репрезентуємо перелік актуалізованих номінацій – пасувати, личити: *До чорної вечірньої сукні або костюма пасують діамантові вироби, діаманти з сапфірами або смарагдами* (Ж, 98, 9); *Молодим жінкам личить натуральний колір волосся з яскравим акцентом на пасма* (Ж, 08, 10); гармоніювати: *Строгий чоловічий капелюх і пальто пом'якшать штучні квіти, які гармонуватимуть* (Ж, 98, 9); надавати шарму, надавати лоску: *Хустка на шиї з маленькою хустинкою в кишені надасть особливого шарму діловому одягу* (Ж, 98, 9), а також слів *найкращий, найпрекрасніший, неперевершений, головний, центральний, красивий, красиво, ефектний, чудовий, ідеальний, гламурний, вишуканий, елегантний, елегантно, елегантність* і под.

Актуальні сугестивні засоби в МТ «огляд моди»: кольорономени (*Плаття до випускного балу мають бути світлі: рожеві, білі, голубі, яснозелені. Ці кольори надають нарядності і святковості* (РЖ, 58, 4); *Кольори її колекції – рожевий, білий, салатний, лимонний, бузковий, але й не без чорного, звичайно* (Ж, 02, 12) тощо), назви смаків, запахів (*Часто мене запитують, чи існує мода на духи? Звичайно, мода впливає й на парфуми. Зараз, наприклад, стали популярними духи із ароматами квітів, рослин. Це – «Лісова конвалія», «Магнолія», «Червоний мак», «Біла акація» тощо* (РЖ, 79, 6)), текстур (*Не варто брати тонкі, прозорі, цупкі або з нечастим малюнком тканини – вони солідним жінкам не пасують* (РЖ, 69, 11)), дотикових відчуттів: *Модний м'який силует одягу потребує і нових тканин. Тепер у моді м'які, пухнасті тканини, іноді візерунчасті, типу фуле, букле, м'які драпи* (РЖ, 59, 3) і под.

Ще один складник мотиваційної інтенції – просвітництво МТ «огляд моди». Воно виражене в тому, що автори транслюють знання про стилі, форми, фактури, засоби догляду тощо, умонтовуючи їх у статті на теми моди і краси, пор. такі уривки: *Нагадаємо деякі історичні факти. Баска з'явилася в європейському костюмі внаслідок запозичення французами цього елемента із національного костюма басків (звідси й назва). Разом із турнюром вона повинна була посилити контраст силуету і підкреслити затягнуту в корсет тонку талію. А потім про неї забули. Її відродження припадає на 50-ті роки минулого століття, коли після воєнного лихоліття у моду знову повертається жіночність. Аматори ж ділового стилю звернули увагу на жакети з басками (Крістіан Діор) (Ж, 12, 7); Елегантно виглядатиме жінка у сукні «поло» (прямий силует, відкладний комірець і застібка на планці, які викроюються разом) (РЖ, 80, 9). Елемент просвітництва – це або вклинений медіатопік, або вставна конструкція з тлумаченням.*

МТ «огляд мод» взаємодіють з МТ рекламного підконтенту й містять сугестеми, притаманні цьому типу дискурсу загалом. Маніпулятивна тактика реклами, як відзначає Т. Ю. Ковалевська, ґрунтується на соціопсихолінгвальних механізмах спонукання людини до діяльності, на формуванні «певних констант у площинах раціональної та аксіосистемної свідомості» [4, с. 5]. У аналізованих МТ-коментарях – це зазначені адреси придбання товарів (*Моделі, подані на 3-й сторінці обкладинки, створені модельєром експериментального цеху фабрики індошовиву одягу № 1. Їх можна замовити в Київському будинку одягу* (РЖ, 65, 3)), розміри серійно виготовлюваних товарів (*Демісезонне пальто прямої форми. Трохи приталене підкройними бочками. Спинка об'ємна. Пальто доповнене шапкою і шарфом із основної ткани. Розмір 44—46. Автор А. Ахмедова* (РЖ, 65, 1)).

Отже, МТ жанрово-стильового різновиду «огляд моди» в естетичному контенті журналу «Жінка» засвідчують їхнє насичення різноманітними засобами маніпулятивного впливу та мотивації поведінки людини залежно від сформованого у певний час у національній соціокультурі естетичного образу людини, зокрема жінки, – її одягу, зовнішніх параметрів обличчя, взуття тощо.

Література

1. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* : 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1427 с.
2. *Журналістика* : словник-довідник / автор-укладач І. Л. Михайлин. – К. : Академвидав, 2013. – 320 с.
3. *Здоровега В. Й.* Теорія і практика радянської журналістики: основи майстерності, проблеми жанрів / В. Й. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
4. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – О. : Астропринт, 2001. – 344 с.
5. *Радчик Р. В.* Газетно-журнальні жанри: методологічні проблеми викладання в українській школі журналістики / Р. В. Радчик // Наукові записки Інституту журналістики : наук. збірник / за ред. В. В. Різуна. – К., 2011. – Т. 45. – Жовтень-грудень. – С. 21–29.
6. *Фразеологічний словник української мови* : у 2-х кн. : Кн. 1 / укл. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 528 с.; Кн. 2 / укл. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Список умовних скорочень

Ж – щомісячний журнал «Жінка»

РЖ – громадсько-політичний і літературно-художній журнал «Радянська жінка»

М. В. Мамич,

Национальный университет «Одесская юридическая академия»,
кафедра прикладной лингвистики

МОТИВАЦИОННАЯ И МАНИПУЛЯТИВНАЯ ИНТЕНЦИЯ МЕДИАТЕКСТОВ ПОДКОНТЕНТА «ОБЗОР МОДЫ» В ЖУРНАЛЕ «ЖІНКА»

В статье впервые в украинистике обосновано лингвостилистическое содержание понятия «контент» и коммуникативные характеристики эстетического контента универсального женского журнала. Анализированные медиатексты рассмотрены в системе медиатекстов жанрово-стилевой разновидности «обзор моды». Предложен анализ медиатекстов-статей и медиатекстов-комментариев по их лексико-фразеологическому наполнению, что обеспечивает реализацию мотивационных и манипулятивных интенций в стратегии формирования общего контента издания «Жінка».

Ключевые слова: медиатекст, контент, эстетический контент, медиажанр, лингвокультурологичний индикатор ценностей.

M. V. Mamich,

National University «Odessa Law Academy»,
The Applied Linguistics Department

MOTIVATING AND MANIPULATIVE INTENTIONS OF MEDIA TEXTS' «FASHION OVERVIEW» SUBCONTENT IN «ZHINKA» MAGAZINE

This article is the first in Ukrainian studies, which proves the linguo-stylistic meaning of «content» communicative characteristics of aesthetic content of universal women's magazine. Analyzed mediatexts were examined in the system of genre and stylistic variety of media texts «fashion overview. An analysis of mediatexts-articles and mediatexts-comments as to their lexical and phraseological content, that provides the realization of motivational and manipulative intentions in strategy of forming of the common content of «Zhinka» magazine.

The study proposes to understand under the content concept media filling which is structured by category, thematic blocks and genre varieties of texts. This definition differs from that terminology content in journalism. This new concept in linguistics requires meticulous work in the context of mediastilistics, the study of genre diversity of media texts and their stylistic features. Formation and development of each of the media genres is stimulated by certain communicative intention and motivated by socio-cultural needs of the person. In the universal printed editions that is, for example, «Zhinka»

magazine, may be several contents of that kind, each has its own structure of mediagenres and specific expression in media texts.

In the article features of the aesthetic content of the magazine «Zhinka», its structure, the system of mediagenres and mediatexts are described, lingvostilistic features of «fashion review» mediatext are presented. Such mediatexts, their functions, lexical and phraseological expression of manipulative intentions and motivation have not been the object of study in Ukrainian studies yet. Examined mediatexts contain evaluative lexical-semantic components that stimulate the perception of the recommended generic external image of a person, direct the reader that takes text and video (image) in the parameters of grading «like - do not like «,» beautiful - do not beautiful». In other words, «review mode» mediatext is focused on the connection of its emotional and rational perception and display of aesthetic tastes, it indirectly affects the readers' behavior, it has manipulative and motivational intention.

Key words: mediatext, content, aesthetic content, mediagenre, linguo-cultural indicator of values.

УДК 811.161.2+81'234

О. М. Олексюк,

к. філол. н.,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,
доцент кафедри філології (прикладна лінгвістика)

ОСНОВНІ ОЗНАКИ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ ЯК СКЛАДНИКА ІНСТИТУЦІЙНОГО

Статтю присвячено аналізу рекламного дискурсу з точки зору особистісно-орієнтованого підходу. У зв'язку з цим рекламний дискурс витлумачується як прагматично орієнтований специфічний різновид інституційного дискурсу, що репрезентує його автора як представника певного соціального інституту, визначено основні ознаки інституційного рекламного дискурсу.

Ключові слова: рекламний дискурс, інституційний дискурс, антропоцентричність, клішованість, комунікативна дія.

Необхідність поглибленого аналізу мовних сугестогенів у загальній площині комунікативного впливу, що ще не було безпосереднім предметом наукової кваліфікації в українській лінгвістиці увиразнює актуальність дослідження.

Результати дисертаційного дослідження прислужаться в з'ясуванні глибинної природи феномена сугестії, зокрема закономірностей та джерел мовного впливу, що, у свою чергу, уможливить, по-перше, укладання коректних контекстів із прогнозованим сугестивним ефектом.

Об'єктом дослідження є тексти реклами як концептуального складника впливового рекламного дискурсу, **предметом** – лексико-семантичні особливості сугестивних маркерів рекламного дискурсу.

Мета дослідження – виокремлення й лінгвістична кваліфікація лексико-семантичних домінант текстів українськомовної комерційної реклами з огляду на їхню впливову природу.

Для досягнення поставленої мети розв'язано такі **основні завдання**:

– витлумачено поняття комунікативного та мовленнєвого впливу, з'ясовано його провідні ознаки і системні критерії, уточнено операційні поняття теорії комунікативного й мовленнєвого впливу;

– деталізовано поняття рекламного дискурсу та рекламного тексту як сугестогенних складників сучасного комунікативного простору;

– обґрунтовано провідну роль мовних засобів у створенні впливових ефектів та запропоновано критерії ідентифікації їхньої сугестивної активності;

– поширено перелік критеріальних ознак ключових слів рекламного дискурсу й зафіксовано базові стрижневі лексеми тощо.

Фактичним матеріалом роботи стали понад 500 мовних сугестогенів лексико-семантичного рівня, дібрані методом суцільного вибирання з проаналізованих рекламних текстів.

Серед загальних методів у роботі спираємося на описовий і метод спостереження, аналіз та індуктивне узагальнення фактичного матеріалу, що загалом уможливило систематизацію й об'єктивну лінгвістичну кваліфікацію фактичного матеріалу. Провідними спеціальними методами дослідження є компонентний аналіз, застосування якого дало змогу виявити специфіку семантичної структури рекламних сугестогенів.

Теоретична цінність роботи полягає в тому, що зафіксований фактичний матеріал та висновки дослідження прислужаться у подальших розробках з теоретичних і практичних питань теорії комунікативного впливу, і насамперед – його мовленнєвого складника. **Практичне значення** виконаного дослідження насамперед полягає у можливості використання його результатів у безпосередньому синтезі коректних рекламних текстів із програмованим результатом.

Реклама як комунікативний феномен привертає увагу багатьох науковців, серед яких закордонні вчені В. Аренс, Дж. Бернет, К. Бове, Дж. Дайер, А. Дейян, Дж. Джонс, Дж. Кеплес, с. Кляйн, Дж.Н. Ліч, А. Менегетті, с. Моріарті, Д. Огілві, В. Паккард, К. Ротцол, Ч. Сендидж, В. Фрайцбургер, Х. Хекхаузен; російські лінгвісти І. Вікентьев, І. Гольхман, О. Гостев, Н. Добробабенко, Т. Дрідзе, В. Зазикін, Л. Землянова, М. Кохтев, О. Лебедев, О. Леонтьев, В. Музикант, О. Сичов, Ю. Сорокін, Є. Тарасов, О. Ухова, а також вітчизняні науковці В. Зірка, Т. Ковалевська, Є. Коваленко, Н. Кутуза, Н. Лисиця, Г. Почепцов та інші. У роботах цих дослідників здійснено спроби системного аналізу реклами як специфічного різновиду комунікації, його загальних семантичних та структурних властивостей (К. Бове, Дж. Дайер, О. Зелінська, Дж. Кеплес, О. Клеппнер, М. Кохтев, Г. Кузнецова, Г. Почепцов, Д. Розенталь, О. Сичов, У. Уеллс); проаналізовано фактори ефективності рекламного повідомлення (О. Феофанов з'ясовано її прагмалінгвістичні (Т. Донецька, Ю. Корнева, Т. Лівшиць, Ю. Сильвестров, Е. Тернер), психо-, соціо- й нейролінгвістичні (В. Зірка, Т. Ковалевська, О. Леонтьев, Е. Макгрегор, Ю. Сорокін, Є. Тарасов) та когнітивні особливості (О. Анопіна, В. Охріменко, О. Ткачук-Мірошніченко). Виконано багато праць, у яких розглянуто власне лінгвістичну специфіку як українськомовної, так і

іншомовної реклами на фонетичному рівні (О. Ксензенко, І. Лисичкіна), лексико-семантичному (Л. Баркова, І. Гриліхес, Т. Ковалевська, Є. Коваленко, М. Кохтєв, Л. Маєвська, А. Малишенко, В. Олексенко, Ю. Станкевич, с. Федорець), морфологічному (О. Зелінська, В. Зірка, Є. Ісакова), синтаксичному та структурному (С. Гузенко, Н. Коваленко, Н. Кутуза), на рівні текстових категорій (Т. Гулак, А. Ковалевська, Н. Коваленко, Т. Лівшиць) тощо.

Також здійснено жанрову класифікацію реклами, де «функціональна специфіка рекламної жанрової «родини», її родова відмінність від інших «родин» у галузі науки чи художньої творчості – це настанова на оперативну дієву реакцію реципієнтів, їх підведення до необхідного рекламного кроку: покупки, голосування за певного кандидата, вибору конкретного видовища чи бажаного акту благодійності. Лідирування прагматичної настанови в рекламній творчості зумовлює активне залучення в цей процес жанрових форм, створених у межових галузях діяльності» [15: 10]. Також наголошено на впливовій, часто – маніпулятивній домінанті рекламних повідомлень (див. праці Т. Гулак, Т. Ковалевської, Є. Коваленко, Н. Кутузи, Н. Паршук, Г. Подшивайлової та ін.).

Переважає більшість наявних досліджень присвячена аналізу комерційної реклами (про особливості некомерційної реклами див. праці Л. Березовець, с. Кліне й В. Ляйсса, насамперед через її динамічну природу, яка визначається не лише синтезом активованих у такому випадку репрезентативних систем (наприклад, у телерекламі наявні рухливі та яскраві образи, виразний аудіоряд та ін.), а й потужним поштовхом до формування масової думки та колективної позиції щодо соціально-економічних процесів у країні, якості товарів, матеріальних та духовних потреб, що ілюструє культурно-естетичний рівень соціуму на сучасний період (статична реклама, на відміну від згаданої динамічної), на думку дослідників, скерована на індивідуальне сприйняття, має пролонговану дію здійснення впливу тощо) [15]. Наскрізною ж метою комерційної реклами, лінгвістичні особливості якої і становлять предмет дисертаційного дослідження, вважають привертання уваги потенційних покупців (див. у [8] про психолінгвальний механізм рекламного впливу схеми AIDA, запропонованої Е. Левісом, де A – Attention (привертання уваги), I – Interest (збудження зацікавленості), D – Desire (активізація бажання), A – Action (спонукання до дії) та її варіант – модель AIDMA, де додано п'ятий елемент – мотивацію (motive)); доведення вигідності придбання рекламованого товару; надання додаткових відомостей про рекламований товар; формування позитивного і надійного іміджу рекламодавця; створення мотиваційної бази для придбання рекламованого товару; увиразнення його «виняткових» характеристик; перетворення потенційного покупця на постійного споживача рекламованого товару тощо [5].

З огляду на цілі дискурсу та його учасників рекламний дискурс сьогодні більшість дослідників витлумачує як прагматично орієнтований специфічний різновид інституційного дискурсу, де останній, на відміну від персонального як власне особистісного, репрезентує його автора як представника певного соціального інституту [7], що визначає певну усталеність статусно-рольових відносин, його трафаретність [1: 94], де «комунікативні кліше в рамках інституційного дискурсу становлять своєрідні ключі для розуміння всієї системи відношень у відповідному інституті» [11: 199]. Основним завданням рекламного дискурсу вважають привертання уваги споживача до якогось певного товару, у процесі чого

акцентується не власне товар, а «продаж типових психологічних уподобань людей» [14: 89]. Якщо розглядати рекламу як вид соціальної комунікації (Є. Ромат, В. Ученова, Л. Фещенко), то до її основних функцій також уналежнюють інформаційну (передавання інформації), експресивну (передавання як власне смислової, та і оцінної інформації), прагматичну (передавання комунікативної настанови адресанта, пов'язаної зі здійсненням впливу на отримувача повідомлення) [10: 85]. В аспекті когнітології «рекламний дискурс являє собою когнітивний процес, пов'язаний зі створенням тексту, а рекламний текст – мовний відрізок як продукт діяльності мовлення та мислення, за допомогою якого комунікатор і реципієнт вступають у певні соціальні стосунки [3: 9]. Дослідники відзначають, що «саме рекламний дискурс є засобом соціального регулювання і впливу на різні соціальні групи, пропонуючи той перебіг думок і той стиль життя, що цінуються саме тепер і відбивають розвиток культури» [11: 200–201], акцентуючи також на його іманентній оцінності (оцінними жанрами можна позначити такі жанри, як щоденникові записи, листи, рецензії, відгуки, рекламні тексти) Крім того, вважають, що «рекламний дискурс розглядається як один з видів імперативного дискурсу, що слугує комерційним цілям, не вимагає уважного прочитання й відбиває цінності сучасної спільноти» [1]. Таким чином, «завдання рекламного дискурсу полягає у переконанні адресата у правдивості та істинності рекламного повідомлення, відповідно до чого рекламний текст взагалі... є утворенням, яке характеризується інформативністю, образністю, експресивно-сугестивним забарвленням, що досягається шляхом ефективного використання мовних засобів, покликаних вплинути на адресата» [4: 197]. Наголошуючи на часто маніпулятивному характері сугестогенних дискурсів, Н. Кутуза також стверджує, що це «призводить до дезорієнтації та десемантизації свідомості за допомогою різноманітних засобів та прийомів, як-от: семантична опозиція «свій»/«чужий», звуко-ритмічна організація текстів, техніка розсіювання та ін. Створення певного емоційного ореолу, тобто апелювання до правої півкулі реципієнта, є важливою умовою для впровадження сугестивних текстів» [12: 187].

Отже, узагальнюючи погляди вчених, серед основних ознак **рекламного дискурсу** як специфічного складника інституційного відзначимо його 1) **антропоцентричність** і прагматичну скерованість, «оскільки такі тексти обслуговують потреби особистості й соціуму й характеризуються прагматичною загостреністю», яка, у свою чергу, «виступає тим фактором, що багато в чому визначає його специфіку» [11: 199], 2) **клішованість** [11: 200], 3) **автономність**, 4) **зрозумілість** широким колам реципієнтів, оскільки доведено, що «повідомлення завжди повинне мати рівень зрозумілості, відповідний коефіцієнту інтелектуальності приблизно на десять пунктів нижче середнього коефіцієнта того прошарка, на який розраховано повідомлення» [13], та водночас – імпліковану інтригувальність [2: 105], 5) **оцінність**, 6) **імперативність** та 7) **наскрізну сугестивність**, притаманну кожному окремому складнику рекламного дискурсивного простору та його загальній тканині загалом, що дає підстави визнати саме цю ознаку провідною у кваліфікації РД.

Л. Ільницька вважає, що взагалі «сугестивний дискурс можна визначити як цілеспрямовану комунікативну дію з метою здійснення впливу на підсвідомість адресата для зміни його психоемоційного та фізіологічного стану, що є сукупністю процесу й результату і містить як лінгвальний, так і позалінгвальний компонент» [6].

Спираючись на зазначене, в науковій роботі рекламний дискурс витлумачуємо як специфічний прагматично орієнтований різновид інституційного дискурсу, що становить синтез власне рекламного тексту та комплексу актуальних загальносеміотичних складників, об'єднаних іманентною функційною та семантичною сугестивністю, яка визначає його комунікативну природу та особливий жанровий статус.

Література

1. *Банщикова М. А.* К вопросу о термине «рекламный дискурс» [Электронный ресурс] / М. А. Банщикова. – Режим доступа : <http://www.nopdi-po.ru/ru/node/329>
2. *Гермогенова Л. Ю.* Эффективная реклама в России. Практика и рекомендации / Л. Ю. Гермогенова. – М. : Юнити , 1994. – 252 с.
3. *Дедюхин А. А.* Модели организации вербальной и визуальной информации в тексте рекламы (на материале английских и русских текстов рекламы автомобилей) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. А. Дедюхин. – Краснодар, 2006. – 25 с.
4. *Заболотна Т.* Лексико-стилістичні особливості віртуальної реклами / Т. Заболотна // Психолінгвістика : зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009 – С. 196–202.
5. *Зелінська О. І.* Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Зелінська. – Харків, 2002. – 17 с.
6. *Ільницька Л. Л.* Англомовний сугестивний дискурс [текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 / Ільницька Леся Леонідівна. – Київ, 2006. – 222 арк.
7. *Карасик В. И.* Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. институт, 1992. – 330 с.
8. *Ковалевська Т. Ю.* Нейролінгвістичне моделювання лінгвоментальних мета програм / Т. Ю. Ковалевська // MegaLing'2008. Горизонти прикладної лінгвістики та лінгвістичних технологій. – Сімферополь : Вид-во «ДИАЙПИ», 2008. – С. 57–58.
9. *Коллингвуд Дж.* Управление эмоциями с помощью НЛП [Электронный ресурс] / Дж. Коллингвуд. – Режим доступа : <http://www.fut-ra.aic.net.au/~slands/inspiritive>.
10. *Контекстна реклама: як обирати ключові слова?* [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://webstudio2u.net/ua/internet-ad/381-advertising-keywords.html>
11. *Куницына В. Н.* Межличностное общение / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погорьша. – СПб. : Питер, 2001. – 544 с.
12. *Кутуза Н. В.* Короткий асоціативний словник рекламних слоганів / Н. В. Кутуза, Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2011. – 80 с.
13. *Мартинюк О. М.* Ключові слова на сторінках веб-сайту (на матеріалі сучасної італійської мови) / О. М. Мартинюк // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. праць/Київський національний лінгвістичний університет/[відп. ред. Н. М. Корбозерова]. – К. : Вид. центр КНДУ, 1997–2011. – С. 220–227.

14. *Пронников В. А. Язык мимики и жестов / В. А. Пронников, И. Д. Ладанов.* – М. : Транслесиздат, 1998. – 212 с.
15. *Уэллс У. Реклама: принципы и практика / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти.* – СПб. : Питер, 1999. – 736 с.
16. *Флоренский П. А. У водоразделов мысли : соч. / П. А. Флоренский.* – Т. 2. – М. : Изд-во «Правда», 1990. – 446 с.

О. Н. Олексюк,
Николаевский национальный университет
имени В. А. Сухомлинского,
кафедра филологии (прикладная лингвистика)

ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСА КАК СОСТАВЛЯЮЩЕЙ ИНСТИТУЦИОННОГО

Статья посвящена анализу рекламного дискурса с точки зрения личностно-ориентированного подхода. В связи с этим рекламный дискурс определяется как прагматически ориентированная специфическая разновидность институционального дискурса, который репрезентирует его автора как представителя определенного социального института, определены основные признаки институционального рекламного дискурса.

Ключевые слова: рекламный дискурс, институциональный дискурс, антропоцентричность, клишированность, коммуникативное действие.

О. М. Oleksyuk,
Mykolaiv National V.O. Sukhomlinsky University,
Department of Philology (Applied Linguistics)

MAIN CHARACTERISTICS OF ADVERTISING DISCOURSE AS A COMPONENT OF THE INSTITUTIONAL ONE

This article analyzes the advertising discourse from the perspective of a personality-oriented approach. In this regard, the advertising discourse is now defined as a pragmatically oriented specific type of institutional discourse, which present its author as a representative of a certain social institution, defined the main features of the institutional advertising discourse. Actuality of the chosen problematic depends not only on its general theoretical weight, but also the possibility to search for the protective mechanisms from the devastating impact of pathogenic texts, which according to the researchers are the characteristic feature of modern communication space, that produce a conflict interaction.

Among the common methods the author relies on the descriptive method and method of observation, analysis and inductive generalization of factual material that in general gives an opportunity for systematizing and objective qualification of linguistic skills of the material.

The practical significance of the research primarily lays in the possibility to use the results in the direct synthesis of correct ad copies with programmable outcome. The results will be useful in the learning process in teaching courses of Ukrainian language lexicology

and stylistics, certain aspects of the morphology and also provide further develop of such branches as theory of speech activity, communicative linguistics.

So, summarizing the views of scientists, among the main characteristics of advertising discourse as a specific component of the institutional note it 1) socialization and pragmatic direction, «since these texts serve the needs of individuals and society and are characterized by pragmatic acuteness» which, in turn, «serving the factor which largely determines its specificity «, 2) cliché, 3) autonomy, 4) clarity of wide circles of recipients, as proven that» communication should always have a level of clarity, the corresponding coefficient of intelligence about ten points below the average coefficient of the stratum of society, which is intended message «, and at the same time - implicational intrigue ; 5) evaluative; 6) imperative and 7) continuous suggestibility inherent in each component of the advertising discursive space and its total tissue in general, which gives reason to recognize this is a sign leading to qualifications advertising discourse.

Key words: advertising discourse, socialization, institutional discourse, cliché, communicative act.

УДК 81'37:001.4.000

В. О. Романенко,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри загального та слов'янського мовознавства

ГЕНДЕРНИЙ СТЕРЕОТИП «РАДЯНСЬКА ЖІНКА» НА СТОРІНКАХ ОДНОЙМЕННОГО ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ

У статті описано стереотипи образу «радянської жінки», представлені на сторінках жіночого періодичного видання «Радянська жінка», яке втілило не лише офіційну ідеологію, а й мову минулої епохи. Доведено, що українська жінка радянського періоду виступає типовим представником лінгвокультурної спільноти радянської України, зразком певної ментальності й водночас - регіональним варіантом «радянської жінки» з певним набором стереотипів «ідеальної жінки».

Ключові слова: стереотип, антропоцентризм, мовна особистість, лінгвоперсонологія, офіційна ідеологія, ідеальна жінка.

Гендерні відношення у мові фіксуються у вигляді мовних стереотипів, які накладають відбиток на поведінку особистості. Лінгвістика допомагає виявити відображення гендерних стереотипів, які зафіксовані у різноманітних текстах [3, с. 185].

Гендерні стереотипи розвиваються в особистості в залежності від різних умов і чинників протягом усього життя. Від цього залежить характер життєвого сценарію людини в різноманітних ситуаціях. Природно, що виконання чоловіками та жінками певних гендерних ролей передбачає використання тих мовних засобів, які вони сприймають як характерні для їх гендерної групи. Є почуття, що їх переживають тільки жінки або тільки чоловіки; є смисли, які формуються у свідомості тільки жінки чи тільки чоловіка, отже, є відповідний цим настановам

вибір мовних засобів, природний для одних і неактуальний, необов'язковий для інших [2, с. 354].

Кожній зі статей у тій чи іншій культурі приписують низку обов'язкових норм та оцінок, що регламентують гендерну поведінку. Більш того, для кожного періоду історії будь-якого суспільства є властивим певний канон *маскулінності / фемінності*. З часом перелік цих норм і оцінок може змінюватися залежно від історичних зрушень, але, як відомо, гендерні стереотипи мають здатність змінюватися дуже повільно під впливом соціокультурних факторів, яскраві приклади зміни цих норм можна спостерігати на зламі епох, де відбуваються великі структурні зміни. Саме таким можна вважати період становлення радянської влади в Україні.

Цей період вирізнявся чіткою гендерною політикою, яка була направлена на нав'язування нового канону *фемінності*. Цей факт підтверджують документи тих часів. Наприклад, у резолюція IX з'їзду ВКП(б) «Про роботу серед жіночого пролетаріату» [9, Ч. 1, с. 503] визначалося першочергове суспільне значення участі робітниць і селянок у партійній роботі, а також «роль, яку відіграють жінки робітничого класу і селянської бідноти у всьому господарському житті й у справі побудови Радянської республіки, особливо у зв'язку з черговими завданнями поточного моменту – боротьбою з виробничою та продовольчою руїною, боротьбою з неписьменністю та іншими завданнями» [там само].

Набуваючи значних прав, свобод та можливостей у політичній, освітній, економічній, культурній та інших сферах, жінки не позбавлялися ролі матері, хранительки домашнього вогнища та господині, а поступово ще й перейняли на себе традиційно чоловічі обов'язки й стали так званою «супер-жінкою», яка, як зазначає О. Кісь, несе такий собі «*подвійний тягар*» [5, с. 15.].

Дослідниця М. Богачевська-Хом'як у своїй книзі «Білим по білому: жінки в громадському житті України, 1884-1939» [1] дуже критично оцінює діяльність радянської влади у період 20-30-х рр. ХХ ст., наводить велику кількість прикладів недієвості законів, що були введені в даний період; критикує надання юридичної рівності жінкам, бо вона була лише приводом для виробничого закріпачення. Ця ж дослідниця також зазначала, що жіноче питання в СРСР *не набуло суто феміністичного характеру*, воно залишалося питанням *суспільно-політичним*. Проголошення рівноправності стало для партії «важелем використання жінки, яка мала в інтересах нового суспільства поєднувати материнство з виробничою працею нарівні з чоловіками». Науковець називає цей тип жіночності «*новою радянською жінкою*» і підкреслює, що саме «*нова радянська жінка*» стала безликим елементом суспільного механізму, де українська жінка розглядалася як регіональний варіант радянської моделі. Отож політика більшовиків щодо жінок мала дві мети: вивільнити жінок від обмежень минулого та зміцнити за їх допомогою свою владу у суспільстві, бо вважали жіноцтво важливим фактором суспільних перетворень [1, с. 332–338].

У статті за *мету* ставимо розкриття стереотипів, що були властиві образу «*радянської жінки*», за допомогою текстів жіночого періодичного видання «*Радянська жінка*», зокрема, *проаналізуємо заголовки статей у цьому журналі*. Для зручності ці стереотипи можна розглядати у таких групах: жінка у родині; жінка у суспільстві; зовнішні та внутрішні характеристики.

1. Жінка у родині

В цій групі виділяємо наступні стереотипи: *жінка має бути доброю та вірною дружиною* («Просто хороша дружина») [15, с. 22], *вправною господинею* («У своєму домі – господарки») [14, с. 20], *дбайливою матір'ю* («Материнська слава» [17, с. 1]; «Сім'я: кілька штрихів до портрета багатодітної родини» [13, с. 18]). Отже, як бачимо, на жінку покладається повна відповідальність за дітей, чоловіка і сімейне вогнище.

2. Жінка у суспільстві

Першим ідеальним зразком нової радянської жінки стала героїня, народжена у вирі революції та громадянської війни. Радянська героїня спочатку з'явилася на сторінках періодичних видань як медсестра, комісар армії, боєць. Згодом, коли суспільство потребує мобілізації усіх сил для відновлення економіки, зразком стає невтомна жінка-робітниця. Зусиллями пропаганди формувався новий погляд на жіночу працю, утверджувалось уявлення, що жінка може бути «і добрим слюсарем, і токарем» [7, с. 210-211].

У цій групі виділяємо *стереотип жінки-робітниці*, який вербалізується в таких статтях: «*Її кандидатський стаж*» [10, с. 3]; «*Телефоністка*» [11, с. 9]; «*Хазяйки*» [18, с. 8]; «*Так щедро висвітлена доля*»: «... То тут, то там спалахують вогники червоних хустинок. Їх носять лише ті *камвольниці*, які досягли певних успіхів у соціалістичному змаганні, удостоєні щонайменше звання ударника комуністичної праці...» [19, с. 1-3].

3. Зовнішні та внутрішні характеристики жінки

Природність – головна характеристика краси радянської жінки, що є антиподом «західної» штучності [6]. Поступово у жіночій періодиці з'являються статті про догляд за собою та можливості вдосконалення власного тіла за допомогою косметичних засобів («*Будьте красиві в свята і будні*» [19, с. 30] (стаття присвячена питанню зачісок і моди). Не останню роль у таких процесах зіграв вплив реклами на сторінках жіночих видань: крем та пудра, фарби для волосся активно пропагуються як необхідні речі для підтримання молодого та здорового вигляду. Зміна у ставленні до декоративної косметики у першій третині ХХ ст. є ключовим моментом у визначенні канонів жіночої краси. Це було значною мірою пов'язано з процесами емансипації, коли у працюючої жінки з'явилися власні гроші на догляд за собою та бажання самопрезентації у суспільстві. Стає важливим розуміння того, що зовнішність можна змінювати та вдосконалювати. На допомогу жінці в догляді за собою з'являються спеціальні косметичні кабінети, а в періодичних виданнях все частіше друкують рецепти домашніх косметичних засобів. Таку переорієнтацію з природності на штучність не всі підтримували. Наведемо лист передплатниці «*Женского журнала*»: рос. «*В вопросе о модах мы до сих пор являемся слепыми подражателями Запада. Наши трудящиеся женщины прилагают все усилия, чтобы одеться «по-модному» и тратят на это массу времени и средств. Пора бросить эту бессмысленную погоню за «парижскими модами» – они нашим советским женщинам не к лицу. Женщинам нашего Союза, работающим на производстве, в общественных учреждениях, нет времени изодрать свой ум над изобретением причудливых мод, как это делают заграничные «барыни» Время нам выработать свои моды, более простые, доступные для каждой женщины... Не менять моды*

каждый год, подчиняясь причудам отдельных «модниц», а изменять их только в смысле гигиены, упрощения, удобства и дешевизны» [8, с. 36].

Фізичний розвиток жінки був важливою складовою образу «радянської жінки». Спорт став однією зі сфер емансипації жіноцтва, оскільки раніше вважався виключно чоловічою прерогативою. Зі сторінок преси 20–30-х років нерідко лунає заклик залучення жіноцтва до спорту, ідеалізується образ фізкультурниці – жінки міцної, з атлетичною будовою тіла. Таким чином радянська влада намагалася докорінно змінити спосіб життя населення та витіснити його шкідливі звички. Така «маскулінізація» канонів жіночої краси була частково спричинена впливом Західної Європи, де був на той час поширений юнацький тип жінки «a la garçon». Проте, якщо в західних країнах такий тип жінки був представлений юнацькими рисами фігури, короткою стрижкою та запозиченням елементів чоловічого костюму, то у Радянському Союзі маскулінізований тип жінки був представлений образом жінки в уніформі, робітниці, спортсменки-фізкультурниці. Спортивні заняття сприяли зміні уявлення про жінок як про представниць «слабкої» статі, формували товариське ставлення до жінок та партнерські стосунки між статями [4].

Таким чином, враховуючи вищесказане, можна зробити висновок, що українська жінка радянського періоду виступає типовим представником лінгвокультурного спільноти України, зразком певної ментальності, але при цьому є регіональним варіантом «радянської жінки» з певним набором характеристик «ідеальної жінки». У цьому міфічному образі втілюється узагальнене уявлення саме про таку жінку. Незамінним інструментом офіційної державної ідеології, який не тільки відображав, а й створював актуальні жіночі образи, були періодичні видання для жінок: «Радянська жінка», «Колгоспніця», «Селянка» та інші. Саме на сторінках цих видань жінкам нав'язували стереотипи поведінки, які мали асоціюватися з новим типом жіночності – «нова радянська жінка».

Література

1. *Богачевська-Хом'як М.* Білим по білому: Жінки у громадському житті України 1884–1939 / М. Богачевська-Хом'як. – Київ: Либідь, 1995. – С. 332–338.
2. *Горошко Е. И.* Гендерная проблематика в языкознании. Введение в гендерные исследования: учебн. пособие: в 2 ч. / Е. И. Горошко. – СПб.: Алетейя, 2001. – 1 ч. – 509 с.
3. *Дмітрієва М. М.* Чи є чесна жінка чесною людиною / М. М. Дмітрієва // Гендер і культура: зб. ст. / Упоряд. В. Агеєва, с. Оксамитна. – К.: Факт, 2001. – с.185-191.
4. *Ігнатенко І.* «Ідеальна жінка»: уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки / І. Ігнатенко, О. Оприско // Етнічна історія народів Європи. - 2014. - Вип. 42. - С. 178–183. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2014_42_28.pdf
5. *Кісь О.* Повертаючи власне минуле: жіноча історія як джерело сили для сучасного жіночого руху в Україні / О. Кісь // Міжнародний жіночий день – історія у фотографіях. – К., 2010. – С. 15.
6. *Козлова Т.* Стиль в костюме ХХ века. Учебное пособие для вузов / Т. Козлова, Е. Ильичева. – М.: Мир, 2003. – 165 с.

7. *Лабур О.* «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років / О. Лабур // Краєзнавство. – 2010. – № 3. – С. 205–213.
8. *Женский журнал.* – 1928 р. – № 7. – С. 36.
9. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК.* 1898–1954. – М., 1954. – Ч. 1. – С. 503
10. *Її кандидатський стаж* // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 3.
11. *Телефоністка* // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 9.
12. *Лід і полум'я* // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 17.
13. *Сім'я* (кілька штрихів до портрета багатодітної родини) // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 18.
14. *У своєму домі – господарки* // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 20.
15. *Просто хороша дружина* // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 22.
16. *Будьте красиві в свята і будні* // Радянська жінка. – 1982. – № 2 – с. 30.
17. *Материнська слава* // Радянська жінка. – 1982. – № 3 – с. 1.
18. *Хазяйки* // Радянська жінка. – 1982. – № 3 – с. 8.
19. *Так щедро висвітлена доля* // Радянська жінка. – 1982. – № 1 – с. 1-3.

В. О. Романенко,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания

ГЕНДЕРНЫЙ СТЕРЕОТИП «СОВЕТСКАЯ ЖЕНЩИНА» НА СТРАНИЦАХ ОДНОИМЕННОГО ПЕРИОДИЧЕСКОГО ИЗДАНИЯ

В статье описаны стереотипы образа «советской женщины», представленные страницах женского периодического издания «Радянська жінка». Доказано, что украинская женщина советского периода выступает типичным представителем лингвокультурного сообщества советской Украины, образцом определенной ментальности и при этом является региональным вариантом «советской женщины» с определенным набором стереотипов «идеальной женщины».

Ключевые слова: стереотип, антропоцентризм, языковая личность, лингвоперсонология, официальная идеология, идеальная женщина.

V.O. Romanenko,

Odessa National I.I. Mechnikov University,
Department of General and Slavic Linguistics

THE GENDER «SOVIET WOMAN» STEREOTYPE ON THE PAGES OF THE SAME-TITLED MAGAZINE

The subject of our article is the gender stereotypes that were inherent in the image of the «Soviet woman» on the pages of «Radyanska zhinka». The aim of our research is to investigate the importance of political and cultural background. The main attention was paid to understanding of the gender problematics in the Soviet period. Gender describes the characteristics that a society or culture delineates as masculine or feminine.

Masculinity and femininity are the terms that are often used to identify a set of characteristics, values, and meanings related to gender. In our society, the values tied to masculinity have been generally seen as superior to those associated with femininity. Femininity and masculinity are rooted in the social (one's gender) rather than the biological (one's sex). Researcher M. Bohachevsky-Chomiak noted that women's issue in the Soviet Union did not have a purely feminist character, it remained social and political problem. The Soviet government was trying to impose canon of «working mothers».

The arguments we have presented in this research prove the fact that femininity is represented in specific cultural circumstances, along with age and other factors; and what is generally considered to be natural, often turn out to be culturally marked. As a result, it becomes impossible to separate gender from political and cultural intersections in which it is performed. To draw the conclusion, one can say that gender serves as a marker of biological, linguistic and cultural, that becomes a personal attribute.

Key words: stereotype, gender, femininity, «women» question in the Soviet period.

УДК 811.161.2'42

Л. І. Стрій,

к. філол. н.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

НЕКРОЛОГ І СПІВЧУТТЯ ЯК МОВЛЕННЄВІ ЖАНРИ РИТУАЛЬНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню ритуальних жанрів українського політичного дискурсу – некрологу і співчуттю. Визначено поняття політичного ритуалу та виокремлено основні мовленнєві жанри ритуального характеру. Проаналізовано некролог та співчуття як основні мовленнєві форми репрезентації ритуальних дій у ситуації смерті політичних або культурних діячів.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний ритуал, мовленнєвий жанр, некролог, співчуття.

Актуальність наукової розвідки. Проблеми політичної комунікації належать до актуальних питань сучасної української лінгвістики. На особливу увагу заслуговує визначення параметрів функціонування політичної комунікації як засадничих ознак функціонування політичного дискурсу, серед яких ритуалізація має актуалізовану семіотичну специфіку, оскільки поєднує елементи різних знакових систем, – вербальні, просторові та візуальні. Ритуальна політична комунікація реалізується через мовленнєві жанри привітання, інавгураційної промови, побажання, подяки, некрологу та інших, характерною рисою яких є перевага фативи над інформативністю, увиразнення етикетного характеру вербаліки та загальної комунікативної ваги цих жанрів у сфері політичних інтеракцій. Проте

проблеми реалізації ритуалізації конкретних мовленнєвих жанрів, зокрема некрологу та співчуття, не ставали предметом дослідження окремої наукової праці.

Ступінь розроблення проблеми в мовознавстві. Ритуал у семіотичному аспекті частково досліджено в межах семіотики мистецтва (Н. Б. Мечковська) та комунікативістики (Г. Г. Почепцов). Лінгвісти зосередили увагу на особливому типі дискурсу – ритуальному (В. І. Карасик), а також ритуалізації як одному з параметрів політичної комунікації (Н. В. Кондратенко). Серед ритуальних жанрів політичної комунікації опрацьовано лише жанр інавгураційної промови (О. В. Горіна, О. В. Спиридовський, А. Т. Тазміна, Л. С. Чикілева, О. Й. Шейгал та ін.), інші ж ритуальні жанри, їхня структура, семантика та прагматична скерованість узагалі залишилися поза увагою науковців.

Мета статті – проаналізувати мовленнєві жанри некрологу та співчуття як репрезентанти політичного ритуалу. Мета зумовила вирішення таких **завдань**: визначити поняття політичного дискурсу, схарактеризувати ритуальну політичну комунікацію та виокремити її основні жанри, проаналізувати ритуальні жанри некрологу та співчуття в політичному дискурсі.

Викладення основного матеріалу дослідження. Політичний дискурс (далі – ПД) є конкретним мовленнєвим виявом політичної комунікації (далі – ПК). ПД насамперед досліджують у межах ПК. О. Й. Шейгал пропонує широке розуміння ПК, яка охоплює «будь-які мовленнєві утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належить до сфери політики» [5, с. 23], при цьому дослідниця наполягає на синонімічному вживанні термінів «політичний дискурс» і «політична комунікація». Магічна функція мови, з якої випливає й сугестивна функція, зближує ПД з релігійним і дозволяє провести паралель між сучасними політичними системами та примітивними суспільствами. Для реалізації магічної функції мови використовують ритуали: «Вдале використання магічного слова – це ще не все. Щоб воно мало максимальний ефект, нове слово потрібно підкріпити новими ритуалами» [2, с. 206]. Зважаючи на це, в ПД активізують різні ритуальні форми та використовують символічні предмети з ритуальною метою.

Ритуальна комунікація пов'язана не лише з урочистими, святковими подіями в житті людей та організацій, а й зі сумними, що передбачає виступи з відповідними текстами. У політичній комунікації такі ритуальні ситуації досить частотні: політики висловлюють співчуття з приводу смерті або сумних подій у житті соціально значущих персон чи організацій, використовуючи з цією метою некрологи і співчуття. Мовленнєвий жанр (далі – МЖ) співчуття схожий на некролог, який О. Д. Кривонос вважає різновидом біографії та визначає з огляду на специфіку в комерційному PR: «Некролог – це офіційне повідомлення організації, фірми, групи осіб про смерть свого співробітника, в якому це повідомлення підпорядковано меті підтримування публіцитного капіталу базисного суб'єкта PR» [3, с. 175]. В українському ПД некрологи готують від імені політичних партій та організацій з метою повідомити про смерть політиків, напр.: *...номер один з наймолодших представників депутатського корпусу у Верховній Раді V-VII скликань Віктор Вікторович Янукович. На момент загибелі йому було всього 33 роки. Всі, хто знали Віктора Януковича-молодшого, відгукуються про нього з винятковою теплотою і симпатією. Він любив швидкість і екстрим, він до кінця був готовий захищати свою громадянську позицію і дорогі його серцю ідеали. Він*

був по-справжньому світлою людиною, умів щиро дружити і щиро радіти життю. Смерть змушує забути про політику і про те, що з нею пов'язано, про минулі образи і претензії. Смерть людини змушує ще раз задуматися про Вічне. Ми щиро співчуваємо батькам Віктора Януковича, його вдові Ользі та синові Іллі (Некролог з приводу смерті В. В. Януковича, Партія регіонів, 2015). Некролог містить факт повідомлення (смерть політика із зазначенням віку), позитивну характеристику його діяльності або стислі біографічні відомості, а завершується висловленням співчуття рідним і близьким. Саме прикінцева частина має етикетний характер і передає ритуальну настанову – реагування на смерть людини, що завжди супроводжувалося певним обрядом, ритуальними діями. У ПД основним репрезентантом траурної події залишаються ритуальні тексти – некролог та висловлення співчуття.

Некролог відрізняється від співчуття тим, що в ньому виконується інформативна функція повідомлення, а не лише подається реакція на подію. З огляду на це некролог містить ініціальну частину – повідомлення про факт смерті, напр.: *31 жовтня на 42-му році пішов із життя депутат Полтавської обласної ради шостого скликання Андрій Олександрович Прокоф'єв* (Некролог, Полтава Інфо, 2014). Для політичних некрологів характерним є подання стислих біографічних відомостей оптимізованого характеру: оцінки діяльності політика лише позитивні, а його смерть сприймається як втрата для політичного життя, напр.: *26 червня не стало Івана Степановича Плюща – Героя України, спікера Верховної Ради, секретаря Ради національної безпеки й оборони. (...) Йому минуло 73 роки. Іван Плющ народився 11 вересня 1941 р. у містечку Борзна, що на Чернігівщині. Навчався в Борзнянському сільськогосподарському технікумі. Згодом закінчив Академію суспільних наук при ЦК КПРС. За своє життя працював і бригадиром овочівників радгоспу, і начальником ділянки, і головою колгоспу ім. Кірова та радгоспу ім. Леніна Баришівського району на Київщині, і завідувачем сільськогосподарського відділу Київського обласного комітету КПУ, і завідувачем відділу сільського господарства і харчової промисловості* (Некролог І. Плющу, 2014). Факти біографії працюють на створення позитивного образу політика і повинні бути подані стисло.

Прагматична мета некролога – повідомити про смерть політика та висловити співчуття з цього приводу. Зважаючи на це, в тексті некролога наявний кондолеанс – «фраза з вираженням співчуття близьким і рідним» [3, с. 176]: «висловлюємо співчуття рідним і близьким». О. Д. Кривоносов наполягає на необхідності розрізнення МЖ PR-некрологу та публіцистичного некрологу, оскільки останній «передбачає обов'язкове для образної публіцистики особистісне ставлення автора до померлого» [3, с. 176]. Саме ця риса публіцистичного некрологу стає в ПК підставою для висловлення окремими політиками свого ставлення до померлих, зокрема на оцінному, негативному рівні. С. Т. Шабат-Савка пов'язує з оцінною семантикою висловлень явище авторизації, що вказує на оцінку з боку мовця та передбачає реалізацію інтенцій «аксіологічного вияву», що «передають індивідуально-оцінне ставлення до побаченого чи почутого» [4, с. 121].

І хоч в некрологах за правилами мовленнєвого етикету повинні переважати позитивні оцінки, трапляються випадки й реалізації інтенцій з негативною оцінкою. Так, вбивство скандально відомого політика та журналіста О. Бузини стало інформаційним приводом для некрологу, написаного іншим відомим політиком І.

Фаріон: *Вбито дегенерата Бузину. Можливо, ця раптова смерть хоч якось нейтралізує бруд, розлитий тим покидьком. Таких не переконують. Такі приходять у світ, щоб ми очищалися від ментального мулу і творили духовну вертикаль. Такі йдуть в каналізацію історії. Їх прізвиська потім деантропонімізуються. Хоч у цьому випадку деантропонімізація була від початку. Бузина – чортячий виродок. Морок йому і забуття* (Некролог на смерть О. Бузини, І. Фаріон, 2015). Цей некролог є виявленням вербальної агресії, він містить оцінні лексеми на позначення померлого (*дегенерат, покидьок, чортячий виродок*), приниження та образи на адресу політика. Образність публіцистичного некрологу уможлиблює реалізацію стратегії дискредитації в ПД через метафоризацію. Л. В. Завальська зазначає, що вербальна агресія – це «така мовленнєва поведінка, що передбачає одновекторну комунікацію без врахування мовленнєвої діяльності інших комунікаторів, проте скеровану на приниження співрозмовників в агресивній формі» [1, с. 437]. Комунікативна стратегія дискредитації загалом не характерна для ритуальних текстів, зокрема для некролога, навпаки – образ померлого політика має бути оптимізованим, проте навіть цей МЖ зазнав в українському ПД певних трансформацій. Переважна монологічність стратегії дискредитації зумовлює її використання в ритуальних МЖ, однак в цьому випадку «працює» й на нівелювання стратегії самопрезентації, оскільки, висловлюючи образи на адресу людини, яка не може на них відповісти, характеризує мовця з негативного боку. Проте прагматична настанова на оптимізацію політичного некролога має глибоке ритуальне коріння, тому що про померлих не було прийнято говорити погано, навіть якщо вони на це заслуговували. Таке ставлення передбачає й відповідну етикетну поведінку у зв'язку з ритуалом смерті та поховання, сакральність якого ґрунтується на міфологічній свідомості людини.

Однак у ПД переважає не МЖ некрологу, а співчуття, який певним чином відрізняється, оскільки побудований на розширенні обов'язкової формули кондолеанса, тобто жанр є вербальним втілення фрази співчуття. При цьому інформативна частина як окремий структурний компонент відсутня, а факт смерті зазначено в межах ритуальної частини, напр.: *З глибоким сумом ми сприйняли звістку про смерть президента ЄНП Вільфреда Мартенса. Пішов з життя видатний європейський політик, лідер, чесна і благородна людина. Знаємо, що саме таким його пам'ятатиме родина, колеги, численні друзі та знайомі. Це гірка непоправна втрата для Європи, європарламенту та всіх, хто особисто знав пана Мартенса. Висловлюємо глибоке співчуття родині та колегам Вільфреда Мартенса з приводу тяжкої втрати. Світла пам'ять про Вільфреда Мартенса залишиться у наших серцях* (Співчуття у зв'язку зі смертю В. Мартенса, Народний Рух України, 2014). У співчутті переважають ритуальні мовні формули, що багаторазово повторюються. Перформативність ритуальних текстів тут виражено через мовленнєвий акт співчуття (*співчуваємо, висловлюємо співчуття*), а також через етикетні формули «Світла пам'ять» та «Залишиться в наших серцях». Обов'язковим елементом ритуального характеру є й зазначення емоційного стану мовця з приводу смерті, тому що скорбота є етикетним виявом комунікативної поведінки в траурних ситуаціях.

За обсягом МЖ співчуття невеликий, на структурному рівні він містить такі елементи: звертання до адресата (факультативний елемент, співчуття може бути безадресним), кондолеанс, стисла позитивна характеристика діяльності померлого

(однією – двома фразами) й завершення дублюванням кондолеансу та етикетними мовними формулами, напр.: *Ваше Блаженство! З глибоким сумом висловлюю Вам і всім вірним Української греко-католицької церкви щирі співчуття у зв'язку з кончиною Його Святості Папи Римського Іоанна Павла II. Із земного життя пішла особа, яка була моральним авторитетом для мільйонів людей та духовним символом епохи. Активна діяльність Святійшого Отця значною мірою вплинула на історичні події, що відбулися у країнах Східної Європи, сприяла боротьбі за свободу і демократію в усьому світі. Відвідуючи Україну, Іоанн Павло II надихнув наших співвітчизників почуттям глибокої віри, вразив своєю відкритістю та мудрістю. Світла пам'ять про Великого Понтифіка назавжди залишиться в наших серцях. Молюся, щоб Господь упокоїв душу Святійшого Іоанна Павла II* (Співчуття у зв'язку зі смертю Папи Римського Іоанна Павла II кардиналу Л. Гузару, В. Ющенко, 2005). У цьому тексті кондолеанс є ініціальним елементом, основна частина містить характеристику діяльності Папи Римського з обов'язковим зазначенням значущості померлої людини для соціуму (*моральний авторитет, духовний символ епохи*), завершується ритуальними траурними фразами.

Співчуття як МЖ має писемну форму, оприлюднюється через ЗМІ та/або надсилається особисто адресату. Іntenцією співчуття є не лише виконання прийнятих у суспільстві норм та правил, а й підтримання власного іміджу як емоційного та уважного політика, тому відсутність вербальної реакції на смерть соціально значущої особи стає показником відірваності політика від народу. Зважаючи на це, прес-служба Президента України оприлюднює співчуття у випадку смертей відомих осіб, напр.: *Жахлива передчасна втрата. Розум відмовляється приймати те, що сталося... Запитуєш – чому?! В наших серцях Андрій Кузьменко з його гумором та прагненням жити й творити для всіх нас залишиться назавжди. Царство тобі Небесне. Сьогодні ввечері буду слухати «Скрябін»* (Співчуття у зв'язку з трагічною загибеллю А. Кузьменка (Кузьми), П. Порошенко, 2015). Співчуття є менш клішованим текстом, ніж некролог, тому допускає актуалізацію чинника мовця, висловлення його ставлення через емоційно-експресивну лексику. Політик-мовець тут постає не як вираження певної соціальної ролі, а як звичайна людина, якій властиві переживання, емоційна реакція, співчуття. МЖ співчуття наближає політика до народу, характеризує його людяність та небайдужість, – це потужний засіб створення іміджу політика.

При цьому інформаційним фактом, через який створюють співчуття, не завжди є смерть конкретної людини, це також можуть бути трагічні події в житті народу або інших держав, що мали фатальні наслідки. За таких умов політики виступають з МЖ співчуття, де виражають своє ставлення до події, напр.: *Прошу Вас, шановний пане Голово, від імені українського народу та від мене особисто передати щирі співчуття сім'ям загиблих та побажання найскорішого одужання усім постраждалим* (Співчуття Голові Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпіну у зв'язку з численними жертвами та руйнуваннями, які спричинені землетрусом у провінції Юньнань, П. Порошенко, 2014). Співчуття такого типу представлені лише розширеним кондолеансом, що містить МА перформативного характеру та виражає ставлення до події та співчуття політика на адресу постраждалих. Офіційні співчуття голови держави відповідають етикетним формулам і є стислими та інформативно ненасиченими, напр.: *Від імені народу*

України та від себе особисто висловлюю щирі співчуття рідним та близьким загиблих. *Бажаю* якнайшвидшого одужання потерпілим (Співчуття Президенту Грузії Георгію Маргвелашвілі у зв'язку з трагічними наслідками повені у грузинській столиці Тбілісі, П. Порошенко, 2015). Перформативність мовленнєвого акту співчуття виражається через використання відповідних перформативних дієслів.

Висновки і перспективи дослідження. В українському ПД представлено МЖ, пов'язані з трагічними подіями та смертю, – некролог та співчуття, що мають спільну інтенцію, подібну структуру та зміст. *Некролог* містить факт повідомлення (смерть політика із зазначенням віку), позитивну характеристику його діяльності або стислі біографічні відомості, а завершується висловленням співчуття рідним і близьким. Саме прикінцева частина має етикетний характер і передає ритуальну настанову – реагування на смерть людини, що завжди супроводжувалося певним обрядом, ритуальними діями. *Співчуття* побудовано на розширенні обов'язкової формули кондолеанса, при цьому інформативна частина як окремий структурний компонент відсутня. У співчутті переважають ритуальні мовні формули, що багаторазово повторюються. Іntenцією співчуття є не лише виконання прийнятих у суспільстві норм та правил, а й підтримання власного іміджу як емоційного та уважного політика.

Література

1. *Завальська Л. В.* Вербальна агресія в українській політичній комунікації (на матеріалі політичних ток-шоу) / Л. В. Завальська // *Одеська лінгвістична школа : координати сучасних пошуків : [колективна монографія]. – Одеса : Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 437–447.*
2. *Кассирер Э.* Техника современных политических мифов / Э. Кассирер // *Антология культурологической мысли. – М. : Изд-во РОУ, 1996. – С. 204–209.*
3. *Кривонос А. Д.* PR-текст в системе публичных коммуникаций / А. Д. Кривонос. – СПб. : Петербургское востоковедение, 2002. – 288 с.
4. *Шабат-Савка С. Т.* Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.
5. *Шейгал Е. И.* Семиотика политического дискурса : [монографія] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Л. И. Стрий,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

НЕКРОЛОГ И СОЧУВСТВИЕ КАК РЕЧЕВЫЕ ЖАНРЫ РИТУАЛЬНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Статья посвящена исследованию ритуальных жанров украинского политического дискурса – некролога и сочувствия. Определено понятие политического ритуала и выделены основные речевые жанры ритуального характера. Проанализированы некролог и сочувствие как основные речевые формы

репрезентации ритуальных действий в ситуации смерти политических или культурных деятелей.

Ключевые слова: политический дискурс, политический ритуал, речевой жанр, некролог, сочувствие.

L. I. Striy,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of Applied Linguistics

OBITUARIES AND CONDOLENCES AS GENRES BROADCASTING RITUAL POLITICAL DISCOURSE

The article studies the ritual genres of Ukrainian political discourse related to the tragic events in the life of politicians – obituary and condolences. Author determined the concept of political discourse and political communication within the implementation of the magical functions of language. The concept of political ritual and singled out the main ritual speech genres. Sending major ritual genres of political discourse and created their own political typology of ritual genres. Analyzed obituary and condolences speech as the main form of representation of ritual death in a situation of political or cultural figures. The expediency of preparation and implementation of ritual genres in political communication in order to improve image performance policy. Determined linguistic tools used in ritual genre of political discourse and demarcated nations based obituary and compassion that characterized the structural and semantic level. Analyzed ritual genres, initiated the creation of which is a collective political actors. and individual policies. Grounded prepared texts and ritual nature of fatic character. Illustrated text fragments ritual genres, operating in the Ukrainian political discourse.

Key words: political discourse, political ritual, speech genre, obituary, condolences.

УДК 811.111'342.1:070'42

А. С. Шалёв,

к. филол. н.,

Одесский национальный университет

«Одесская национальная морская академия»,

доцент кафедры английского языка в судовой
энергетике судомеханического факультета

ТЕМПОРАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ РАДИОБЕСЕД НА МОРСКУЮ ТЕМАТИКУ (НА МАТЕРИАЛЕ УКРАИНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)

В статье представлены результаты перцептивного исследования украинских и британских программ на морскую тематику, относящихся к жанру радиобеседы. В работе описаны особенности радиобеседы как вида дискурса, а также предложен подробный анализ временных характеристик речи в исследованных радиобеседах. В

результате проведенного анализа автор пришел к выводу, что украинские и британские радиобеседы на морскую тематику отличаются друг от друга своеобразным темпом и паузацией.

Ключевые слова: радиобеседа, морской дискурс, перцептивный анализ, темп, паузация.

На протяжении нескольких десятилетий зарубежные и отечественные ученые, представители разных наук: философии, политологии, психологии, социологии и журналистики, глубоко и всесторонне исследовавшие масс-медиа, говорят об исключительной роли данного социального института, ставшего сегодня ежедневной потребностью социокультурной жизни человека, обладающего возможностями воздействовать на его мировоззрение, его национальную культуру и язык [10].

Лингвистические исследования последних десятилетий [6; 10; 11] посвящены рассмотрению вопросов моделирования массово-коммуникационной деятельности, технологии манипулирования, стратегии воздействия средств массовой коммуникации (СМК) на массовую аудиторию. Анализу подвергается дискурс масс-медиа (как правило, дискурс печатных изданий). Однако радио дискурс остается малоизученной областью. Исследования, проведенные в этом направлении, носят экспериментальный характер (например, работа Капишниковой А.В. [8]) или посвящены специфике незначительного числа радио жанров [7; 12; 14].

Таким образом, **актуальность** данного исследования обусловлена недостаточной изученностью в современной филологической литературе проблемы радиобеседы, ее жанровой специфики и просодических особенностей, осмысление которых является одним из перспективных направлений в современной лингвистике.

Цель работы состоит в описании радиодискурса на морскую тематику, в определении жанра радиобеседы, а также в определении роли темпоральных параметров при выявлении различий между исследованными украиноязычными и англоязычными радиобеседами.

Материал исследования, отобранный для проведения аудиторского анализа составил 80 радиобесед на морскую тематику, транслируемых украинскими и британскими телеканалами общей длительностью более 40 часов.

В данной работе под радиодискурсом понимается «устный текст, который возникает в процессе аудиокоммуникации и передается посредством акустического канала при помощи технических средств трансляции радиоречи и звукозаписи, характеризуется разнообразными специфическими лингвистическими, а также паралингвистическими, социальными факторами, объединяет в своём составе вербальные и невербальные акустические характеристики: слово, музыку, шумы и другие разнообразные фонационные кинемы» [9, с. 5].

Радиоречь относится к публичной разновидности устной литературной речи, в которой во все возрастающей степени проявляются признаки разговорной речи (неофициальность, ситуативность, неподготовленность, непринужденность, устность, непосредственность, стереотипность, диалогичность, эмоциональность, «повседневная» тематика, персональная адресованность общения), что позволило

нам определить стиль радиоречи (радиодискурса) как публицистический с элементами разговорности.

Включение в речь публичной коммуникации элементов разговорности обладает значительным экспрессивным потенциалом и производит необходимый коммуникативный эффект: способствует установлению контакта между субъектами радиокоммуникации, привлекает и удерживает внимание радиослушателей, вызывает познавательный интерес, подталкивает к размышлению и, следовательно, к диалогу между радиокоммуникатором и аудиторией.

Следует отметить особые параметры радиобеседы, которые отличают ее от других видов радиоречи. В ней, как правило, присутствует конфликт, столкновение различных точек зрения, развитие мысли, в результате которых происходит разрешение конфликта путем выбора наиболее убедительных аргументов. Значительность темы, занимательность, актуальность обуславливают действенность и популярность бесед в радиопередачах.

В функциональном и семантическом плане радиобеседе свойственна гибкость. Потому дискурс радиобеседы на морскую тематику заимствует черты других дискурсивных практик и комбинирует их в соответствии со стратегической линией организаторов интеракции, повышая тем самым иллокутивный потенциал транслируемого сообщения, благодаря чему формируется полиреференционная и многоинтенциональная модель дискурса радиобеседы.

Ведущий в радиобеседе – это лицо, наделенное исключительными коммуникативными правами и полномочиями. Он отслеживает поэтапное развитие диалога, координирует речевые действия участников и смену ролей между ними, а также корректирует или модифицирует общее течение коммуникации в пределах избранного прагматического типа интеракции, переключаясь на другой эпизод или микросюжет в случае психологически некомфортного или конфликтного общения или коммуникативного сбоя. Другими словами, он выступает в роли ключевого коммуниканта.

Приглашенный участник может быть как известным лицом, компетентным в какой-то сфере и авторитетным в определенных кругах, так и представителем той или другой группы, носителем ценностей и установок статистического большинства. Кроме отправителя, он может быть «промежуточным» адресатом, получателем иллокуции ведущего. При позитивном, производительном развитии диалога у участника активизируется респонсивный механизм, а в противоположном случае – защитный механизм, который блокирует или трансформирует ход последующей интеракции. Важную роль в этом процессе играет просодия.

В основу изучения просодических параметров радиобесед положен комплексный метод экспериментально-фонетического исследования интонации, впервые разработанный В.А. Артемовым [1] и получивший последующее развитие в трудах Л.К. Цеплитиса [14], В.А. Васильева [4] и многих других отечественных и зарубежных лингвистов, работающих в области экспериментально-фонетического изучения звучащей речи [см., например, 8; 12; 2; 5].

Первой задачей перцептивного анализа было определение темпа фраз в исследуемых телебеседах.

Результаты проведенного анализа представлены в таблице 1.

Во всех радиобеседах в обоих исследуемых языках, как в речи ведущих, так и участников, были выявлены четкие закономерности в темпоральных показателях проанализированного материала.

При этом речь ведущих, как правило, характеризовалась средним или замедленным темпом, что может объясняться желанием ведущего привлечь внимание участника к своему вопросу или реплике, в то время как речь участников радиобесед отличалась контрастным темпом, что свидетельствует о более эмоциональном состоянии приглашенных гостей.

В качестве наиболее характерных отличий радиобесед на морскую тематику в неродственных языках следует отметить тот факт, что скорость речи как ведущих, так и участников англоязычных радиобесед существенно превышает соответствующие показатели в украиноязычных радиобеседах (см. табл. 1).

Так, согласно данным аудиторского анализа украинские телебеседы отличаются максимальным количеством фраз, произнесенных со средним темпом (54,9%), более, чем в два раза превышающим количество случаев быстрого (24,5%) и медленного (20,6%) темпа произнесения. При этом количество случаев среднего темпа произнесения оказалось максимальным по сравнению с британскими телебеседами, характеризующимися ускоренным темпом.

Таблица 1

Результаты определения темпа фраз в исследуемых украинских и британских радиобеседах на морскую тематику (%)

Радиобеседы	Дикторы	Воспринимаемый темп		
		медленный	средний	быстрый
украиноязычные	ведущий	39	43	18
	участник	36	24	40
англоязычные	ведущий	34	38	28
	участник	37	18	45

Следующей задачей перцептивного анализа было определение длительности межсинтагменных пауз в исследуемых радиобеседах.

Результаты аудиторского анализа по восприятию длительности межсинтагменных пауз в украинских и британских радиобеседах на морскую тематику представлены в табл. 2.

Исследование экспериментального материала показало, что речь ведущих, как правило, характеризовалась средними межсинтагменными паузами, что говорит о более спокойном психологическом состоянии говорящих, характерном для подготовленной речи, в то время как речь участников радиобесед отличалась длинными паузами хезитации, свойственных более эмоциональному состоянию приглашенных гостей при спонтанной речи.

Результаты определения длительности межсинтагменных пауз в украинских и британских радиобеседах на морскую тематику (%)

Радиобеседы	Дикторы	Длительность межсинтагм. пауз		
		краткая	средняя	длинная
украиноязычные	ведущий	23	51	26
	участник	28	32	40
англоязычные	ведущий	27	48	25
	участник	30	33	37

В ходе проведения аудиторского анализа было также выявлено, что в англоязычных радиобеседах короткие межсинтагменные паузы являются более частотными по сравнению с украиноязычными радиобеседами (см. табл. 2).

Итак, в результате проведенного исследования была наглядно продемонстрирована роль темпоральных параметров в разграничении исследуемых радиобесед в неродственных языках.

Література

1. *Артёмов В.А.* Метод структурно-функционального изучения речевой интонации / В. А. Артёмов. – М.: МГПИИЯ им. М. Тореза, 1974. – 160 с.
2. *Бровченко Т.А.* Уровневая структура устного текста и его просодический анализ // Вісник Одеського Національного Університету. Філологія: мовознавство – Том 12, вип. 3. – Одеса, 2007. – С. 31-40.
3. *Брызгунова Е.А.* Количественный и качественный анализ в экспериментальной фонетике // Материалы международной конференции «100 лет экспериментальной фонетике в России». – СПб., 2001. – 177 с. – С. 32.
4. *Васильев В.А.* Учебное пособие по организации, проведению и анализу итогов экспериментального исследования по фонетике английского языка / В.А. Васильев. – М., 1976. – 74 с.
5. *Волошин В.Г., Григорян Н.Р., Музя Е.М., Олинчук В.В.* Методы обработки результатов экспериментально-фонетических исследований речи и их лингвистическая интерпретация / В.Г. Волошин, Н.Р. Григорян, Е.М. Музя, В.В.Олинчук. – Одесса: ВМВ, 2011. – 186 с.
6. *Демьянков В. З.* Интерпретация политического дискурса в СМИ // Язык СМИ как объект междисциплинарного исследования: Учеб. пособ. / Отв. ред. М. Н. Володина. – М.: Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 2003. – 237 с.
7. *Дубровский Ю. А., Мальковская Т. А.* Архитектоника диалогического единства в радиодискурсе авиадиспетчер-пилот (на материале английского и русского языков) // Материалы V Международного конгресса «Теоретические и прикладные аспекты исследования языков народов Северного Кавказа и других регионов». – Пятигорск, 2007. – С. 29-31.
8. *Капишникова А. В.* Лингвистические средства управления дискурсом: На материале американских радиопередач ток-шоу. - Дисс. ... канд.филол.наук, 10.02.04 - Германские языки. / А. В. Капишникова – Москва, 1999. – 137 с.

9. *Ковтун Н. О.* Сучасний радіодискурс: специфіка, структура, рівні. - [Електронний ресурс] / *Н. О. Ковтун.* – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1980>.

10. *Кудрявцева Л. О. та ін.* Сучасні аспекти дослідження мас-медійного дискурсу: експресія – вплив – маніпуляція / Авт.: Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофієва, І. О. Філатенко, Г. А. Черненко // *Мовознавство.* – 2005. – № 1. – С. 58–66.

11. *Манаєнко Г. Н.* Специфіка дискурса мас-медиа в сучасному інформаційному просторі // *Вестник. Москов. ун-та Сер.: 10. Журналистика.* – М., 2005. – № 1. – С. 87–96.

12. *М'яснянкін Л.* Стилїстичне використання різних типів простого речення у рекламі на радіо [Електронний ресурс] // *Вісник Львів. ун-ту. Сер.: Журналистика.* – Режим доступу: [http://www.franko.lviv.ua/faculty/jur/Internet/PART-6_6.htm]

13. *Нестерова Н. Г.* Коммуникативное своеобразие современного радиодискурса (на материале речевого жанра прощания) // *Пушкинские чтения: филология в XXI веке.* – С.Пб.: Сага, 2004. – С. 13–19.

14. *Цеплитис Л.К.* Анализ речевой интонации / Л.К. Цеплитис. – Рига: Зинтане, 1974. – 272 с.

А. С. Шальов,

Одесский национальный университет
«Одесская национальная морская академия»,
кафедра английской речи в судовой энергетике
судномеханического факультета

ЧАСОВА ОРГАНІЗАЦІЯ РАДІОБЕСІД НА МОРСЬКУ ТЕМАТИКУ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

У статті представлено результати перцептивного дослідження українських та британських програм на морську тематику, належних до жанру радіобесіди. У роботі описано особливості радіобесіди як виду дискурсу, а також запропоновано докладний аналіз часових характеристик мовлення в досліджених радіобесідах. В результаті проведеного аналізу автор дійшов висновку, що українські та британські радіобесіди на морську тематику вирізняються своєрідним темпом і паузацією.

Ключові слова: радіобесіда, морський дискурс, перцептивне дослідження, темп, паузація.

A. S. Shalyov,

Odessa National University «Odessa National Marine Academy»,
Marine Engineering Faculty, Chair of English in Ship Energetics

TEMPORAL ORGANISATION OF UKRAINIAN AND BRITISH RADIO TALK SHOWS ON MARITIME TOPICS

In the given article the results of the perceptual research of Ukrainian and British radio programmes on maritime topics belonging to the talkshow genre are presented. The

aim of this work is to identify the differential temporal characteristics that distinguish the analysed radio talk shows. The object of the research is the oral discourse of radio talkshows on maritime topics as a psycholinguistic and linguistic phenomenon. The subject of the research is a set of temporal parameters of the Ukrainian language and English language maritime discourse. The work describes the peculiarities of radio discourse as well as characterises the tempo indicators of speech in the studied radio talkshows with the help of quantitative, comparative and statistical methods. The results of the conducted auditory analysis of tempo and pauses in different types of radio talk shows on maritime topics testify to the clear differences in the researched languages. For instance average tempo and pauses turned out to be typical of Ukrainian talk shows, while quick tempo and short pauses were more common in British programmes of the same kind. So it has been proven that Ukrainian and English language radio talkshows on maritime topics differ by a certain set of parameters. Thus the conducted experimental phonetic research enabled us to draw the conclusion that the examined radio talkshows differ in both typologically common and specific speech prosodic features. The gained result was confirmed by the results of statistic data processing.

Key words: radio talk show, maritime discourse, perceptual analysis, tempo, pausation.

УДК 811.161.2+81-116

О. В. Щербак,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри української мови

ПРОДУКТИВНІ ТИПИ СЕМІОТИЧНИХ КОДІВ В УКРАЇНСЬКІЙ КОМЕРЦІЙНІЙ ТЕЛЕРЕКЛАМІ

У статті розглянуто рекламний дискурс із позицій лінгвосеміотики та зроблено спробу виявити в телепросторі українськомовної комерційної реклами актуальні семіотичні коди і їхні найпродуктивніші типи.

Ключові слова: реклама, рекламний текст, рекламний дискурс, семіотичний код, слоган.

Новітня парадигма лінгвістичного знання спрямована передусім на синтез теоретико-методологічних підходів до комплексного вивчення комунікативних явищ, де на роль одного з найпотужніших та найефективніших в аспекті впливу на адресата цілком правомірно претендує реклама. У зв'язку з цим реклама, рекламний текст, а згодом і рекламний дискурс стають об'єктами численних мовознавчих досліджень. Зокрема у фокусі наукової спільноти перебувають проблеми, пов'язані зі встановленням загальних лінгвістичних характеристик українсько- та іншомовних рекламних дискурсів (А. Ворначев, О. Зелінська, с. Мощева, О. Сердобинцева), а в цих межах – їхніх фонетичних (Л. Козуб, І. Лисичкіна, Н. Улітіна), лексико-семантичних (О. Денисевич, А. Завадська, Т. Ковалевська, А. Курносова, О. Соболева, Д. Файзуліна, с. Федорець, І. Шмілик), морфологічних

(О. Зелінська, В. Зірка), *синтаксичних* (С. Гузенко, Т. Козіна, Л. Конюхова, С. Топачевський) і *стилістичних* (О. Дерпак, Л. Ісаєва, О. Михайлович-Гетто, Г. Черемхівка, Г. Чуланова) особливостей. Безумовно, цими питаннями коло лінгвістичних досліджень реклами та рекламного дискурсу не обмежується, оскільки з плином часу відбуваються певні зміщення дослідницької уваги, змінюється пріоритетність аспектів вивчення, з'являються нові наукові галузі й посилюються контакти лінгвістики з іншими гуманітарними дисциплінами. Внаслідок цього спостерігається синтез позицій *прагмалінгвістики* (О. Арешенкова, Т. Безугла, Ю. Булик, І. Городецька, Т. Гулак, М. Крамаренко, В. Самаріна), *сугестивної лінгвістики* (Є. Аникін, Д. Вільганюк, В. Зірка, Т. Ковалевська, О. Костюченко, Н. Кутуза, О. Оленюк, О. Почтар, с. Романюк, О. Соколова), *соціолінгвістики* (І. Іванова, А. Лященко, Н. Фурманкевич), *психолінгвістики* (Ю. Сорокін, В. Тарасов), *когнітивної лінгвістики* (О. Ткачук-Мірошниченко), *комунікативної лінгвістики* (О. Волинець, Л. Ухова), а також *лінгвосеміотики* (К. Батаєва, Є. Єліна, Т. Каїнова, О. Кара-Мурза, В. Клименкова, Є. Кожемякин, Д. Манохін).

Сьогодні все більшої популярності набувають дослідження саме в межах останнього напрямку, де активно аналізується проблема кодового вираження рекламних змістів, оскільки реклама є «однією з головних сфер, де за допомогою зображення та слова, що функціонують у її графічному просторі, вирішуються прагматичні задачі» [цит. за 3, с. 39–40], а отже, для транслювання смислу рекламне повідомлення формується за принципом синкретизму мовного коду та кодів інших семіотичних систем. У цьому руслі зроблено чимало, зокрема В. Степанов на основі типологічних класифікацій кодів У. Еко та Х. Кафтанджиєва запропонував власний поділ кодів і довів доцільність його застосування для семіотичного аналізу рекламних текстів. Услід за ним, науковці роблять спробу здійснити поглиблений лінгвосеміотичний аналіз кодів у рекламних дискурсах різного типу. Так, на матеріалі друкованих рекламних повідомлень досліджено вербальні, візуальні коди (О. Воробйова, В. Гридчина, А. Сегал) та графічні коди (Є. Бердичевський), на матеріалі соціальної реклами виявлено не лише вербальні й візуальні коди (А. Анненкова), а й увесь спектр семіотичних одиниць (В. Зварич, Л. Федорець), описано і коди й російськомовної Інтернет-реклами (Я. Якуба, Є. Кожемякин). Зважаючи ж на той факт, що домінуючу позицію в мас-медійному просторі займає комерційна реклама [1, с. 28], лінгвосеміотичний підхід починають застосовувати і до цього рекламного різновиду (напр., роботи А. Клименкової [6]). Проте проблема функціонування семіотичних кодів в українській комерційній телерекламі практично й досі залишається поза увагою вчених попри її важливість як для подальших теоретичних узагальнень щодо лінгвосеміотичної природи реклами (див. лише статті Н. Бутник, Я. Галло, І. Клименко, Л. Конюхової про комерційну телерекламу як різновид гетерогенного семіотичного тексту), так і для низки практичних цілей, зокрема для конструювання екологічних впливових рекламних текстів, що і визначає актуальність пропонованої розвідки.

Відтак метою статті є виявлення продуктивних лінгвосеміотичних кодів української комерційної телереклами. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) деталізувати дефініції центральних понять дослідження; 2) висвітлити специфіку кодової організації рекламного повідомлення; 3) виокремити

лінгвосеміотичні коди в українськомовній комерційній телерекламі та схарактеризувати їх, спираючись на відповідну типологію В. Степанова; 4) визначити найпродуктивніші типи лінгвосеміотичних кодів за їхньої кількісною динамікою. Об'єктом дослідження обрано українськомовну комерційну телевізійну рекламу як складник вітчизняного рекламного простору, а предметом – семіотичні коди, що в ній функціонують. Джерельною базою роботи послужили понад 30 українськомовних роликів комерційної телевізійної реклами, зафіксовані на телеканалах «Інтер», «1+1», «СТБ», «Україна», «Новий канал», «ТЕТ», «ICTV», «НТН» у період із січня до березня 2016 року. Особливу увагу звертаємо саме цю часову межу з огляду на те, що в травні 2015 року Верховною Радою України прийнято законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про рекламу»», відповідно до якого тривалість показу рекламних блоків скорочено до 9 хвилин, унаслідок чого вже на початку наступного року зріст попит на ТВ-рекламу та відбулося інтенсивне наповнення рекламних блоків відповідними відеопродуктами [14].

Фактичним матеріалом роботи стали 100 семіотичних кодів, зафіксованих у вищевказаних українськомовних роликах комерційної телевізійної реклами.

Мета дослідження, а також складність його об'єкта та предмета визначили потребу в застосуванні низки наукових методів – як загальних, так і спеціальних. Серед перших спираємося передусім на описовий метод і метод спостереження, а також аналіз та синтез для здійснення чіткої систематизації теоретичних положень статті та правильної кваліфікації фактажу. Також використовуємо і метод кількісного аналізу, що дав змогу встановити загальний обсяг кодів, виявлених у роликах телереклами та виокремити серед них найчастотніші різновиди. Серед спеціальних методів насамперед звертаємося до контекстуально-інтерпретаційного та лінгвосеміотичного аналізу, що уможливили з'ясування семіотичних смислів, продукованих семіотичними кодами, та визначення типологічного статусу останніх.

У науковій літературі рекламу трактують по-різному. Зокрема О. Арешенкова кваліфікує це поняття як «повідомлення правдоподібного характеру з особливою внутрішньою організацією мовних одиниць, що орієнтовані на конкретну вигоду психологічної, матеріальної, іміджевої чи якоїсь іншої властивості та які породжують механізм імперативного впливу на індивідів» [2, с. 6]. Ф. Котлер розуміє під рекламою «неособистісні форми комунікації, що реалізуються шляхом платних засобів поширення інформації з чітко вказаним джерелом фінансування» [10, с. 400]. Однак наведені визначення почасти чи в цілому представлені в дефініції Т. Ковалевської, яка дає більш глибоке пояснення цьому феномену, за яким реклама виступає «цілеспрямованою комунікацією, що використовує специфічні прийоми для утворення стверджувальних, або ... впливових, сугестивно маркованих повідомлень, які є «інструментом керування масами» та засобом «цілеспрямованого впливу на споживачів» [7, с. 211]. Проте в межах нашого дослідження особливу увагу звертаємо на дефініцію реклами, запропоновану М. Казак, яка детермінує її із суто семіотичного погляду і розуміє як «полікодову єдність, що містить у собі сукупність знаків, які функціонують відповідно до правил різноманітних кодів» [цит. за 13, с. 138]. Це означає, що будь-який рекламний текст як конструкт рекламного дискурсу є передусім системою кодів, бо ж саме вони регламентують семіотичні функції знаків, що входять до їхньої структури.

Код, як свідчить огляд низки наукових праць, є багатовимірним і міждисциплінарним поняттям. Його сучасне тлумачення в галузі лінгвосеміотики сформувалося на основі узагальнення дефініцій інших наукових парадигм. Завдяки цьому в лінгвосеміотичній практиці код витлумачується як механізм породження смислу й повідомлення, а також як знакова структура (Ю. Лотман, В. Лукін, А. Усманова); okazіонально взаємооднозначна відповідність кожного знака до певного означуваного (У. Еко); метаінформація, без якої неможлива семіотична інтерпретація сигналів, що надходять ззовні (Ю. Шрейдер); правила сполучуваності та впорядкованості знаків, де коди – це сукупність знаків, поєднаних та впорядкованих між собою (Л. Чертов). Зважаючи на те, що рекламний дискурс кваліфікується як «комунікативно-прагматичний зразок мовленнєвої поведінки, що реалізується у формі рекламного тексту, має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), регулюється специфічними стратегіями і тактиками учасників рекламного процесу» [4, с. 7], а рекламний текст, у свою чергу, – як семіотично ускладнений продукт вищезгаданого поняття, що «становить сукупність одиниць різних знакових систем: вербальної (текст, що є завершеним, об'єктивованим у писемному вигляді, може складатися з назви (заголовка) та особливих одиниць (надфразних єдностей), має певну цілеспрямованість і прагматичну настанову) та невербальної (зображення, відеоряд, аудіочастина тощо)» [там само, с. 8], ми приєднуємося до поглядів на код останнього автора – Л. Чертова, оскільки саме його визначення засвідчує, що в структурі цієї семіотичної одиниці відбувається нашарування одного типу знака на інший, що в цілому характеризує комплексну, креолізовану природу рекламного дискурсу.

В рекламному дискурсі, як відзначав В. Степанов, а згодом і В. Зварич та Л. Федоренко, семіотичні коди виконують низку функцій, проте пріоритетними серед них вважаються лише три – вплив на процес пізнання реципієнтом, керування напрямком цього процесу, окреслення його меж [12, с. 94; 5, с. 14].

Існує, як відомо, чимало типологічних різновидів семіотичних кодів. Проте для визначення особливостей їхнього функціонування в рекламному дискурсі, в тому числі й телевізійному, вважаємо за доцільне використати класифікацію В. Степанова, де за основу дослідником узято саме функціональний критерій виокремлення. В цій класифікації представлено сім типів кодів (із субкодами): комунікативні, візуальні, культурні, ідеологічні, риторичні, текстові та музичні [12]. З'ясуємо специфіку кожного із зазначених кодових різновидів та проілюструємо дієвість цієї класифікації для аналізу обраного фактажу дослідження.

1. Комунікативні коди – засоби, що використовуються для спілкування між людьми (інтерперсональний субкод), між людиною та твариною (полівидовий субкод), тварин між собою (інтербестіарний субкод) [там само, с. 95].

Інтерперсональні субкоди ідентифікуємо насамперед на матеріалі рекламних слоганів, що становлять «короткі лозунги, що сприяють запам'ятовуванню товару чи послуги й передають основну концепцію рекламної кампанії» [9, с. 152] і в основі яких лежить певний комунікативний акт [див. 11]. До таких, спираючись на проаналізований фактичний матеріал і відому класифікацію мовленнєвих актів [там само], уналежнюємо: 1) асертивні («ми повідомляємо іншим про стан справ» [там само, с. 194]): *«Уролесан» – рослинна формула для лікування циститу і сечокам'яної хвороби; «Лактовіт Форте» бореться за Ваш імунітет; «Дипрліф» швидко полегшує*

біль у суглобах, м'язах та хребті». В наведених прикладах лінгвальними маркерами репрезентативності (асертивності) є переважно дієслова, вжиті у формі теперішнього часу; 2) директивні («ми намагаємося змусити інших учинити щось» [там само, с. 194]): *«Лайфсел» – підключай майбутнє; Дихай носом – «Евказолін»; Життя – це момент. Живи. «Пенсі*». Звідси випливає, що директивні інтерперсональні субкоди виражаються за допомогою дієслів, ужитих у формі наказового способу; 3) експресивні («ми виражаємо свої почуття та ставлення» [там само, с. 194]): *Ковбаса «Олів'є» від Бащинського – моя улюблена ковбаса; «МаксФан» – вибуховий смак розваг; «Мілка» – несподіване ніжне поєднання; «Ферма» – сир, як треба*. В цьому випадку лінгвальними маркерами виступають оцінні лексеми (напр., у слоганах 3, 4) та слова з конотаціями (напр., слогани 1, 2). Звичайно, зафіксовані нами приклади не вичерпують усього арсеналу відповідних кодів і їхню амплітуду ми розширюватимемо у подальших дослідженнях, проте саме наведені моделі є актуальними у нашому фактичному матеріалі.

Серед комунікативних кодів прийнято виокремлювати й полівидові субкоди, зокрема субкоди сигналізації тварин, які ми зафіксували в телерекламі «Водафун ТриДжі», а саме в кадрах інструменталізації тварин (хлопець пересувається на волі, який у наступному кадрі перетворюється на спортивний автомобіль), їхньої бестіаризації (поетапне перетворення артефакта на кішку після вставлення в нього сім-карти) та деперсоніфікації (кішка перетворюється на робота внаслідок дій людини).

В цій групі кодів значне місце посідають і невербальні субкоди, складовими елементами яких є міміка, кінесика, гаптика, аускультация, окулесика, ольфакція, гастика, хронеміка тощо [12, с. 95] (див., наприклад, рекламу лікувального препарату «Диприліф», після нанесення якого на «проблемну» ділянку тіла в чоловіка одразу ж змінюється вираз обличчя – з'являється посмішка); і паралінгвістичні субкоди, що вказують на фізичні характеристики голосу (тон, тембр, темп, висота), психологічні риси людини» [там само, с. 96], які наявні практично в кожній рекламі і трансформуються залежно від специфіки власне рекламованого товару та відповідної адресної аудиторії. Наприклад, в італомовній рекламі жіночих парфумів «Сі. Джорджіо Армани» загальна інтенція все ж є абсолютно зрозумілою завдяки спокійній і ніжній інтонації, яка у всіх потенційних споживачів викликає позитивні емоції.

В цьому блоці комунікативних кодів представлені також і їхні національно-мовні субкоди. Цей різновид виявляємо, наприклад, у рекламі протиалергенного засобу «Алерсіс», оскільки в цьому рекламному тексті вжито українські слова з італійськими закінченнями: *часітос* (час), *печініто* (печінка), *чхаліні* (чханья), *зудіні* (зуд), *тутто* (тут), *хотіто* (хотіти), *пухо тополіно* (тополинний пух), *стражданте* (страдати), *швидкучо* (швидко) і т. д.

Кількісний розподіл субкодів у межах комунікативного коду виявився неоднорідним (за спадною): інтерперсональні – 90 %, невербальні – 95 %, національно-мовні – 25 %, полівидові – 15 %.

2. Візуальні коди – коди, що «задіюють переважно зорові рецептори та поділяються на субкоди хроматичні (колір і світло), геометричні (лінія, фігури, шрифт) та візуально-пластичні» [там само, с. 96].

Проведений аналіз показав, що, як правило, візуальні коди застосовуються розробниками реклами безпосередньо у відеокадрах. Ми встановили, що перевага

надається хроматичним субкодам, репрезентованих за допомогою різних кольорів та їхніх відтінків. За нашими спостереженнями, домінантним виявився зелений колір (макарони «ЛяПаста», таблетки «Копацил», лікарський засіб «Уролесан», арахіс «Біг Боб», напій «Спрайт», пиво «Старопрамен», капсули «Лактовіт Форте»). В цілому це корелює з думкою Г. Яворської, яка у своїх дослідженнях доводить, що для українців зелений колір символізує насамперед свіжість, а також уживається й у переносному значенні – молодість, недосвідченість [8, с. 137]. Другу позицію в колірній ієрархії займають червоний колір та його відтінки (антиперспирант «Оулд Спайс», стартовий пакет «Водафоун ТриДжі», кава «Нескафе», шоколад «Корона»). Це підтверджується й у розвідках Н. Коломієць, яка стверджує, що червоний колір є найбільш популярним у російському мовному просторі, де асоціюється зі святами, красою, а також війною та кров'ю, агресією [там само, с. 137]. Беззаперечно, використовуються й інші колірні гамми, а саме біла (лікарські засоби «Диприліф» та «Алерсіс», сир «Ферма»), жовта (капсули «Лактовіт Форте»), блакитна (насіння «Потішки»), фіолетова (шоколад «Мілка») тощо. Крім того, зазначимо, що в проаналізованих нами рекламних блоках наявна й комбінація кольорів (т. зв. поліхромні зображення), зокрема в синьо-жовтих тонах прорекламовано супермаркет «Метро» та стартовий пакет «Лайфсел». Вищенаведене вказує, що використання яскравих кольорів у цьому просторі є цілком виправданим і логічним, бо ж це відповідає загальній меті реклами, реалізованій за «ланцюжком сприйняття» – привертання уваги, збудження зацікавленості, активізація бажання та спонукання до дії [7, с. 209].

Наявні також і геометричні (наприклад, частотні жирні й напівжирні у рекламі «Нескафе», «Спрайт», «МаксФан», оригінальні – шоколад «Мілка») та візуально-пластичні субкоди (наприклад, реклама таблеток «Антраль», де в одному з кадрів схематично показано печінку людини та наслідки дії на неї шкідливих речовин, унаслідок чого змінюються її колір і форма тощо).

З огляду на кількісні характеристики виявлених субкодів у межах візуального коду відзначимо, що найбільш частотними є хроматичні (76 %), допоміжними вважаємо геометричні (14 %) та візуально-пластичні (10 %).

3. Культурні коди представлені «антинонімічними субкодами (елітарна та масова культура, міська та сільська культура, індустріальна та традиційна культура, народна та сучасна культура, субкультура та контркультура, національна культура)» [12, с. 97], що виявляються як на вербальному (слогани), так і на невербальному (відеокадри, відеосюжети) рівнях. До перших зараховуємо, наприклад, слоган реклами пива «Старопрамен» – *найкращий досвід Праги*, що репрезентує національний субкод, називаючи відповідні реалії цієї культури, що виражаються, як у цьому прикладі, топонімом. Крім того, в цьому рекламному блоці національний субкод увиразнюється і невербальною, тобто відповідним відеорядом – чоловіки та жінки в убранні, що носили заможні чехи в ХІХ ст., кінські упряжки, архітектура. Таку ж тенденцію спостерігаємо й у рекламі майонеза «Гуляйполе». По-перше, слоган, що містить назву бранда, – *Майонез «Гуляйполе» – добре, бо своє*, – відбиває суто національний субкод, оскільки Гуляйполе є українським містом (Запорізька обл.), а по-друге, відеосюжет цієї реклами моделює субкод сільської культури, про що свідчать зображений у кадрі двір, тин, домашня птиця тощо. Кількісно субкоди культурних кодів розподілилися в проаналізованих нами рекламних блоках так:

масова культура – 25 %, міська культура – 45 %, сільська культура – 10 %, національна культура – 20 %, субкультура – 10 %.

4. Ідеологічні коди – коди, «за допомогою яких реконструюються рекламні повідомлення (меседжи), що «зображують» зміст і смисл повідомлення, квінтесенцію рекламованого товару чи послуги та вказують на необхідні для ідентифікації цільової групи знаки» [там само, с. 97]. Різновидами кодів такого типу є міфологеми та релігіогеми [5, с. 16]. З'ясовано, що рекламісти переважно вдаються до використання низки міфологем, а саме таких, як міфологема дружби (насіння «Потішки» – в кадрі дві подруги, які ведуть беззмістовний діалог між собою (*І що? А він що? Та. А ти що? Шо? Та ти що?*) та паралельно їдять насіння); міфологема родини (макарони «ЛяПаста» – *навіть тато зможе*, – в кадрі за столом сидить уся родина та споживає зварені батьком макарони). До групи найчастотніших на підставі зафіксованих кількісних показників зараховуємо міфологеми родини (55 %), хоч відзначимо, що не менш активно вживаються в рекламних текстах і міфологеми дружби (45 %). Релігіогеми у комерційній рекламі нами не зафіксовано.

5. Риторичні коди «містять субкоди емоційно-експресивних засобів (традиційні тропи та фігури мовлення) та мовленнєвих жанрів (провокативні стратегії та жанри)» [12, с. 98].

До зразків емоційно-експресивних сукобкодів уналежнюємо слогани з відповідною риторикою, зокрема ті, у складі яких представлено розмовні слова (Українське насіння «Потішки»: *смак – ого, ціна – тую*), порівняння (*Легка горілка «Воздух» – неш, як дихаєш*); мовну гру (*Чіпси «Люкс» – смак, який ти лю*), риму та повтори (реклама «Евказолін» – *Ніс забитий – нічого не можу робити! Ніс забитий – голова почала боліти! Ніс забитий – не можу зовсім говорити!*). Як показав аналіз, найуживанішими є субкоди, виражені порівняннями (35 %). Не менш активно рекламісти вдаються й до мовної гри (33 %) та римування рекламних текстів (27 %). Менш частотними, за нашими даними, виявилися субкоди з розмовними словами, неологізмами та повторами (до 5 %).

6. Текстові коди «враховують композицію, структуру рекламного тексту, використані в ньому індикатори інтертекстуальних та інтермедіальних альянсів (напрямів, стилів, жанрів, інших текстів)» [там само, с. 98]. У ході проведеного аналізу визначено, що рекламні тексти побудовано за трьома принципами: монологічним (стартовий пакет «Водафоун ТриДжі», арахіс «Біг Боб», пиво «Старопрамен», препарат «Алерсіс», чіпси «Люкс»), діалогічним (майонез «Гуляйполе», лікарський засіб «Диприліф», макарони «ЛяПаста»), комбінованим (насіння «Потішки», кава «Нескафе», ковбаса «Олів'є», сир «Ферма», таблетки «Лактовіт Форте», лікарський засіб «Евказолін»). Варто сказати, що за кількісним показником переважають рекламні тексти третього типу, де застосовуються як діалоги, так і монологи, причому останні, як правило, реалізуються в закадровому голосі, що озвучує слоган рекламованого бренду.

7. Музичні коди «складаються із субкодів музичних сигналів та джінглів, динамічних нюансів та ладів, музичних напрямів, стилів і жанрів» [там само, с. 99]. Опрацьований нами фактичний матеріал показав, що абсолютно весь масив рекламних відеороликів має музичний супровід. Так, наприклад, у рекламній кампанії «Спрайт», рекламний текст, крім слогана, замінено піснею «Changing» у виконанні Sigma&Paloma Faith. Таку саму тенденцію спостерігаємо й у рекламі

шоколаду «Корона», де фоном сюжетної лінії стає пісня «Problem» у виконанні Natalia Kills. Фіксуємо також і випадки заміни традиційного рекламного тексту піснею з оригінальним українськомовним текстом (шоколад «МаксФан», антиперспірант «Оулд Спайс»).

Застосовуючи метод кількісного аналізу, визначимо кількісні характеристики виявлених семіотичних кодів у комерційній українськомовній телерекламі означеного періоду. Так, на підставі зафіксованих кількісних показників до найчастотніших, а, отже, найпродуктивніших типів, уналежнюємо комунікативні, візуальні, риторичні, музичні (по 100 %) та текстові (90 %) коди. Не відрізняються підвищеною кількісною динамікою культурні та ідеологічні (по 20 %) коди. Такий факт пояснюємо насамперед специфікою цільової аудиторії, якій пропонується певний товар або послуга, а також з огляду на те, що «важливою особливістю рекламного дискурсу є здатність бути швидко та легко сприйнятим...» [цит. за 1, с. 42], оскільки осягнення культурних та ідеологічних кодів можливе за наявності однакових фонових знань як у рекламіста, так і в реципієнта, а тому коди такого типу в телевізійному рекламному ефірі застосовуються рідше.

Отже, зважаючи на той факт, що для рекламного мовлення «є характерним використання оригінальних лінгвістичних та загальносеміотичних складників» [7, с. 224], вважаємо цілком доцільним виокремлення в рекламних дискурсах семіотичних кодів, що лише поглиблює наукову кваліфікацію реклами як центрального поняття пропонованої розвідки. Перспективу подальших досліджень убачаємо в здійсненні розширеного аналізу семіотичних кодів української телереклами, виявленні їхньої глибинної семантики у проекції на впливову функційну домінуючу рекламу.

Література

1. *Аникин Е. Е.* Стратегия сопоставления в российской и американской рекламе : дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.20 / Евгений Евгеньевич Аникин ; Челябинский гос. ун-т. – Челябинск, 2007. – 206 с.
2. *Арешенкова О. Ю.* Комунікативно-прагматичні та стилістичні параметри рекламного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Олександра Юріївна Арешенкова ; Дніпропетровський нац. ун-т ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2016. – 21 с.
3. *Ворошилова М. Б.* Креолизованный рекламный текст: аспекты изучения / М. Б. Ворошилова // Уральский филологический вестник. Язык. Система. Личность: Лингвистика креатива. – 2012. – № 2. – С. 39–43.
4. *Гузенко С. В.* Синтаксис рекламного дискурсу : автореф. дис. ... канд. філол. н. : 10.02.01 / Світлана Валентинівна Гузенко ; Ін-т укр. мови НАН України. – К., 2010. – 22 с.
5. *Зварич В. Ю., Федоренко Л. В.* Лінгвосеміотичні коди соціальної реклами [Електронний ресурс] / В. Ю. Зварич, Л. В. Федоренко // Режим доступу : www.vestnik-philology.mgu.od.ua/.../v7/02.pdf. – Назва з екрана. – С. 12–19.
6. *Кліменкова А. М.* Методика ідентифікації культурних кодів комерційної реклами: розробка та валідизація / А. М. Кліменкова // Український соціум. – 2014. – № 3. – С. 10–21.

7. *Ковалевська Т. Ю.* Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : Монографія / Тетяна Юріївна Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2008. – 324 с.

8. *Коломієць Н. О.* Позначення кольорів та їх сприйняття в різних культурах / Н. О. Коломієць // Мова і культура. (Науковий журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2009. – Вип. 12. – Т. I (126). – С. 135–141.

9. *М'яснянкiна Л.* Структурні типи слоганів у телевізійній рекламі / Любов М'яснянкiна // Теле- та радіожурналістика. – 2012. – Випу. 11. – С. 152–157.

10. *Садыков Д. О.* Видеореклама как креолизованный семиотический феномен / Даниил Олегович Садыков // Master's Journal. – 2015. – № 2. – С. 398–406.

11. *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике: Вып. 17. Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 170–194.

12. *Степанов В. Н.* Семиотические коды в рекламном тексте [Электронный ресурс] / В. Н. Степанов // Режим доступа : www.culturalnet.ru/main/getfile/1813 ; Название с экрана. – С. 92–100.

13. *Якуба Я. О., Кожемякин Е. А.* Реклама в Интернете: дискурсно-семиотические характеристики / Я. О. Якуба, Е. А. Кожемякин // Научные ведомости. Серия : Гуманитарные науки. – 2013. – № 6 (149). – Вып. 17. – С. 138–146.

14. *Телекритика* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua>

Е. В. Щербак,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ПРОДУКТИВНЫЕ ТИПЫ СЕМИОТИЧЕСКИХ КОДОВ В УКРАИНСКОЙ КОММЕРЧЕСКОЙ ТЕЛЕРЕКЛАМЕ

В статье рассмотрен рекламный дискурс с позиций лингвосемиотики и сделана попытка выявить в телепространстве украиноязычной коммерческой рекламы актуальные семиотические коды и их наиболее продуктивные типы.

Ключевые слова: реклама, рекламный текст, рекламный дискурс, семиотический код, слоган.

O. V. Shcherbak,

Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department

PRODUCTIVE TYPES OF SEMIOTIC CODES IN UKRAINIAN COMMERCIAL TV ADVERTISING

The article deals with the identification of semiotic codes in Ukrainian commercial television advertising.

The author writes that today lingvosemiotic study are popular. Domestic and foreign scholars pay attention to the coded expression of advertising content, because advertising is a message from a combination of speech codes and other semiotic systems. The research in this area has to date, because most modern scholars explore the lingvosemiotics only of print advertising. TV advertising remains outside of their attention, because there are the most complex semiotic phenomenon.

The study was conducted on the material of 30 videos Ukrainian commercial television commercials that aired during the period from January to March this year.

The code is an interdisciplinary concept. The article presents the different definitions of this term. However, the author believes that for effective lingvosemiotic analysis of advertising should operate the definition by L. Chertov. In his view, the code is a set of characters that together. This we see in commercials. But the basis for the our lingvosemiotic analysis was the classification by the Russian scientist V. Stepanov, in which seven types of codes is presented. We also found in commercial television advertising, seven types of codes and their respective representative examples of both verbal and non-verbal nature.

According to the quantitative analysis, we found that the most productive types have communication, rhetoric, visual, music, text codes. Less frequency of use have cultural and ideological codes.

Key words: advertisement, advertising text, advertising discourse, semiotic code, slogan.

РЕЦЕНЗІЇ

Т.Ю. Ковалевська,

д-р філол. н., проф.,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
завідувач кафедри української мови

ОЦІННИЙ СВІТ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Рецензія на наукове видання: Ж. В. Краснобаєва-Чорна. **Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір** : монографія. – Вінниця : »ТОВ Нілан-ЛТД», 2016. – 410 с.

T.Y. Kovalevska,

PhD in Linguistics, Professor,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Department Head

FRASEOLOGY'S AXIOLOGICAL WORD

Review of the monograph by Zhanna V. Krasnobayeva-Chorna *Linguistic phraseological axiology: paradigm and category dimension: monograph*. – Vinnitsa : «Nilan-LTD LLC», 2016. – 410 p.

Сучасні дослідження фраземного фонду визначувані пануванням лінгвокультурологічного напрямку з аналізом концептів (Л. Мельник⁶, Т. Рудюк⁷, А. Чернова⁸), символів (О. Левченко⁹), стереотипів (І. Іванова¹⁰), етнокодів (Л. Савченко¹¹, І. Чибор¹²), трому і рецензоване видання постає безумовно актуальним, оскільки є першою працею в україністиці, в якій досліджено цінності, репрезентовані фраземами, що значно розширює межі студіювань фраземіки у ХХІ ст.

Монографія п. Краснобаєвої-Чорної знайомить читачів із цілісною і загалом об'єктивною картиною функціонування категорії оцінки у фраземіці, здійсненої на матеріалі української, російської, англійської мов, та істотно поглиблює знання про

⁶ Мельник Л.В. Концепт *червоний* у слов'янській фразеології та етнокультурі [Текст] / Л. В. Мельник // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – №2(3). – С. 42-46.

⁷ Рудюк Т.В. Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Т. В. Рудюк. – К., 2010. – 20 с.

⁸ Чернова А.В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук / А. В. Чернова. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.

⁹ Левченко О.П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект [Текст] : автореф. дис... д-ра філол. наук / О. П. Левченко. – К., 2007. – 36 с.

¹⁰ Іванова І.Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляція [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук / І. Б. Іванова. – К., 2008. – 19 с.

¹¹ Савченко Л.В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти [Текст] : монографія / Л. В. Савченко. – Сімферополь : Доля, 2013. – 600 с.

¹² Чибор І.С. Репрезентація міфологічного етнокоду культури в українській фразеології [Текст] : автореф. дис... канд. філол. наук / І. С. Чибор. – Чернівці, 2016. – 21 с.

особливості мовної презентації цінностей на фраземному рівні картини світу. Дослідження має на меті комплексний аналіз аксіологічної специфіки фразем з опрацюванням їхньої типології за характером оцінки та реконструювання фрагментів фраземного рівня ціннісної картини світу. Запропонований підхід, що спирається на засади ідеографічної лінгвістики, допомагає окреслити ціннісні орієнтири людини у фраземіці, що становить внесок у розширення інструментарію аксіологічної лінгвістики.

Монографія складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури, списку джерел, переліку умовних скорочень і термінологічного покажчика. Перший розділ простежує еволюцію поглядів на фразему, містить узагальнення фраземної параметризації та визначає місце фразем у сучасних лінгвістичних дослідженнях. У другому розділі схарактеризовано аксіологічний потенціал фраземіки. Третій і четвертий розділи присвячено реконструкції фраземного рівня ціннісної картини світу.

Детально аналізуючи солідний науковий доробок провідних вітчизняних і зарубіжних фразеологів щодо класифікаційних типів фразем, Ж. Краснобаєва-Чорна наголошує на тому, що комплексне вивчення параметрів фраземокласифікацій є досить важливим, проте водночас у сучасних мовознавчих енциклопедіях, лінгвістичних термінологічних словниках, підручниках увагу зацентровано здебільшого на семантичній фраземокласифікації, що актуалізує нагальну потребу опрацювати фрагмент галузевої терміносистеми «фраземіка» – мікросистему «фраземокласифікація». Позитивно оцінюємо ідею авторки вирішити це питання шляхом застосування методів прикладної лінгвістики – бази даних. Успішна реалізація цієї мети активізувала перед авторкою такі завдання інфологічного етапу проектування лінгвістичної бази даних: 1) добір із лінгвістичної літератури термінів з архісемою 'фраземокласифікаційний тип'; 2) визначення специфіки кожного класифікаційного параметра фразем; 3) встановлення складу виокремлених термінологічних підсистем; 4) побудова словникової статті. Структурними компонентами лінгвістичної бази даних «Фраземокласифікація» виступають тринадцять підсистем (семантична, семантико-граматична, експресивно-стилістична, генетична, когнітивно-генетична, ідеографічна, структурна, функційна фраземокласифікації, фраземокласифікації з погляду переосмислення компонентів фразем, за сферою вживання, за лексичним складом, на основі методу фраземної аплікації, за оточенням), сформованих 75 термінами. Лінгвістична база даних, створена на основі Microsoft Office Access із використанням єдиної таблиці даних, запитів, макросів і форм, є доволі зручною в користуванні, оскільки уможливорює перегляд усіх даних і здійснення пошуку певних термінів, розташованих за абетковим принципом, або термінологічних підсистем. Таблиця містить також указівку на джерело функціонування терміна в науковій літературі та відображає його парадигматичні відношення.

Грунтовний аналіз опрацьовуваної проблеми дав змогу Жанні Володимирівні констатувати, що у фраземних дослідженнях ХХ століття – початку ХХІ століття актуалізовано оцінний компонент у структурі фраземного значення, проте не розкрито класифікаційний потенціал фраземного фонду мови в аксіологічному вимірі. Саме цим, що цілком логічно, і зумовлений подальший виклад матеріалу. Змістовною постає презентація лінгвістичної оцінки в аксіологічній парадигмі з

визначенням сутності, структури, функцій, типології оцінки, а також простеженням зав'язків із модальністю, емоційністю, експресивністю та цінністю. Специфіку фраземної оцінки Ж. Краснобаєва-Чорна розглядає через функціонування фразем у семантичних діапазонах «добре – погано», «схвалювати – не схвалювати», «задовольняти – не задовольняти», «цінний – нецінний», «цікавити – не цікавити», «стверджувати – заперечувати», «відповідати нормі – не відповідати нормі». Висвітлення питання привертає увагу багатством мовного матеріалу. Результатом є опрацювання аксіологічної класифікації фразем, позиціоновану як чотирнадцяту підсистему термінологічної мікросистеми «фраземокласифікація», що дало змогу поповнити лінгвістичну базу даних термінологічними одиницями: фразема загальнооцінна, фразема з дифузною оцінкою, фразема конкретнооцінна, фразема негативнооцінна, фразема нейтральнооцінна, фразема позитивнооцінна.

За спостереженнями авторки, позитивнооцінні фраземи містять яскраво виражені елементи ідеї цінності, тобто виступають репрезентантами ціннісної картини світу, а фраземна аксіологія уможлиблює реконструювання уявлень про цінності та ціннісні орієнтації людини, сформовані століттями. Отже, категорія мовної оцінки виступає основним способом відображення системи цінностей у мові.

Всебічне вивчення терміна «цінність» за філософським, соціологічним, культурологічним, психологічним, екзистенційним, когнітивним, лінгвістичним, культурологічним і когнітологічним векторами інтерпретації дало змогу авторці виявити конститутивні ознаки цінності та максимально заповнити ціннісне поле складниками, що відображають складну та суперечливу природу цінності й наукового знання про неї та позиціонують цінність як стійкий орієнтир у судженнях про світ і себе, а також орієнтир людської поведінки. Значний інтерес викликають авторські міркування щодо співвідношення термінів «цінність» і «концепт» із послідовним виокремленням двох поглядів: цінність як складник концепту та концепт як складник цінності. Ж. Краснобаєва-Чорна зауважує, що другий погляд уможлиблює побудову в мовознавстві ієрархічної парадигми: поняття (як специфічні ознаки) – лексичне значення (як поняття та численні ознаки) – концепт (як лексичне значення й асоціації, особистий і етнокультурний досвід (напр., література, звичаї, традиції, обряди) тощо) – цінність (концепт і соціальна шкала виміру). В такий спосіб концепт постає продуктом процесу концептуалізації, а цінність – категоризації. Концепт із позитивною оцінкою може позиціонуватися як цінність. За наявності негативної оцінки концепт виступає компонентом аксіологічної дихотомії «цінність – нецінність».

Методологічна база, обрана Жанною Володимирівною для визначення специфіки цінностей, є цілком адекватною. Опис цінностей у фраземіці авторки здійснює за допомогою методу параметричного аналізу семантичної структури фраземи з акцентуалізацією оцінного макрокомпонента та базового методу ідеографічної лінгвістики, методу тематичних полів, тобто через фраземосемантичні поля, фраземосемантичні групи й фраземосемантичні підгрупи. Авторська ідеографічна парадигма має наповнення: фраземосемантичним полем постає цінність (життя, здоров'я, свобода, любов тощо), фраземосемантичною групою – сукупність фраземосемантичних підгруп, об'єднаних однією архісемою, що наявна у фраземному значенні всіх членів групи та відображає їхні спільні категорійні властивості й ознаки; елемент фраземної аксіологічної опозиції;

фраземосемантичною підгрупою – сукупність фразем, об'єднаних диференційною семою, що пов'язує їх опозитивними відношеннями схожості або протиставлення. Фраземну аксіологічну опозицію (далі ФАО) Ж. Краснобаєва-Чорна позиціонує як єдність двох блоків, репрезентованих фраземами: перший становлять фраземи, семантика яких корелює з цінностями, а другий – фраземи, семантика яких корелює з нецінностями.

Реконструювання фрагментів ціннісної картини світу на фраземному рівні Жанна Володимирівна цілком виправдано розпочинає з цінності «життя». Аксіологічний феномен життя яскраво презентований у фраземіці та зумовлений наявністю таких інтерпретацій: 1) життя як вища цінність, цінність першого порядку; 2) життя як цінність другого порядку; 3) життя як носій цінностей. Життя може виступати цінністю і першого, і другого порядку з актуалізацією опозиції «власне життя – чуже життя»: «якщо для мене найвищою цінністю є моє життя, то знецінюється чуже життя» і «якщо для мене вищою цінністю постає чуже життя, то я можу пожертвувати власним життям». Відповідно, у фраземіці, за свідченнями авторки, відображено ситуації, коли а) власне життя стає цінністю першого / другого порядку та б) чуже життя постає цінністю першого / другого порядку.

Позиціонування життя як системи цінностей актуалізує презентацію фрагментів ціннісної картини світу на фраземному рівні через встановлення сутності, структури та прагматики: 1) соціальних (*свобода* (ФАО «вільний (від гніту, влади, волі, впливу) – залежний»; ФАО «фізична свобода – позбавлення свободи як різновид покарання»; ФАО «психологічна свобода – обмеження свободи як вияв страху»; ФАО «вільний час – робочий час»), *любов* (ФАО «любити – не любити»); *успіх* (ФАО «наявність успіху – відсутність успіху»), *мир* (ФАО «мир – війна»), *дружба* (ФАО «бути в дружніх стосунках – посваритися»)); 2) вітальних (*здоров'я* (ФАО «здоровий – фізично нездоровий»; ФАО «психічно здоровий – психічно нездоровий»; ФАО «здоровий спосіб життя – шкідливі звички»; ФАО «правильно харчуватися – неправильно харчуватися»)); 3) правових (*закон* (ФАО «діяти за законом – порушувати закон»)); 4) етичних (*чесність* (ФАО «чесний – нечесний») і *справедливість* (ФАО «справедливі дії – несправедливі дії»)); 5) естетичних (*краса* (ФАО «красивий – некрасивий»)); 6) матеріальних (*гроші* (ФАО «наявність грошей – відсутність грошей»)) цінностей. Розділ містить ґрунтовний і скрупульозний аналіз фактичного матеріалу. Сприйняття інформативно насиченого тексту полегшують таблиці, що унаочнюють лінгвістичні портрети цінностей на фраземному рівні.

Висновки логічні, повністю узагальнюють виконаний аналіз та окреслюють перспективу дослідження проблеми. Повноту й глибину рецензованої праці забезпечує використання понад 500 позицій наукових джерел. Наголошуючи на викінченості дослідження, аргументованих тезах, варто висловити окремі зауваги: 1) оцінка у фраземіці, крім виокремлених семантичних діапазонів, функціонує також у діапазоні «рекомендувати – забороняти» (*давати / дати рецепти*; рос. *вкось и впрямь*, заст. (1) – *позбавляти / позбавити [права] голосу; на поріг не пускати / не пустити*; рос. *ни боже мой*, заст.; англ. *off limits*); 2) варто було б доповнити опис соціального рівня цінністю «родина», що посідає вагоме місце в ціннісній картині світу будь-якого народу та має значне відображення у фраземіці (*домашнє (родинне, сімейне) вогнище; кров від крові; кров і плоть* (1); *плоть від плоті* (1); рос. *не помнящий родства* (1); англ. *be bred in the bone; the little woman*, жарт.; *the old man*,

розм.-фам. (2) та ін.). Наведені міркування не стосуються концептуальних положень монографії, мають характер рекомендацій і не зменшують наукової ваги розвідки.

Рецензована монографія Ж. Краснобаєвої-Чорної, позначена фундаментальністю й оригінальним баченням широкого кола наукових проблем сучасної фраземіки, становить вагомий внесок у розвиток аксіологічної лінгвістики і зможе прислужитись у розвитку багатьох напрямів сучасного мовознавства.

ФОНЕТИКА
ЛЕКСИКОЛОГІЯ
СЛОВОТВІР
СИНТАКСИС

Бабій Ю. Б.	Семантичний потенціал миколаївського фірмонімікону	3
Єфименко І. В.	Матеріали до історико-етимологічного словника назв населених пунктів Донецької області: <i>Краматорськ</i> (деякі зауваги до походження ойконіма)	9
Корнієнко І. А.	До питання про формування південномиколаївського антропонімікону	16
Краснобаєва-Чорна Ж. В.	Анатомо-фізіологічні показники цінності «здоров'я» у фраземіці: відхилення від норми	25
Краснопольська Н. Л.	Термінологізація та детермінологізація в українській терміносистемі менеджменту	32
Машарова Я. В., Фащенко М. М.	Упорядкована графіка – показник етнічної культури	40
Нахапетова О. В.	Етнокультурні особливості номенів на позначення неповної спорідненості <i>вітчим, мачуха</i> в сучасній українській мові	46
Пітель В. М., Пітель В. І.	Метонімічні зв'язки в семантемах непохідних назв тварин	52
Присяна А. В.	Терміносистема юриспруденції як об'єкт дослідження юридичної лінгвістики (на матеріалі термінів, утворених суфіксальним способом)	60
Романченко А. П.	Говірка села Бандурове Гайворонського району Кіровоградської області	67
Сеник Г. В.	Неофіційний антропонімікон села: трансонімізовані прізвиська	74
Хаценко Л. І.	Словотвірні особливості діалектної лексики українських говорів Одещини	81
Хрустик Н. М.	Сучасні тенденції розвитку українського словотворення	89

Яремко Я. П. Прагматична забарвленість терміна-політоніма	95
---	----

**СОЦІОЛІНГВІСТИКА
ЛІНГВІСТИКА ТЕКСТУ**

Антонюк О. В., Кришталь У. В. Мовна ситуація в моно- та поліетнічних родинах школярів Ширяївського району Одеської області	105
Дружинець М. Л. Соціофонетичний опис українського мовлення сучасної молоді: шиплячі / свистячі в пре- та постпозиції	114
Кобченко Н. В. Подвійний і складений іменний присудки: зона синкретизму	121
Крупеньова Т. І. Функціонування складних слів у романі Ю. Андруховича «Дванадцять обручів»	133
Мельник Л. Б. Соціальна дійсність крізь призму антонімії у творах Федора Заревича (на матеріалі публіцистичної та прозової спадщини митця)	141
Мікрюкова К.О. Мовна структура пейзажного образу «місто»	148
Немировська О. Ф. Художня своєрідність хронотопу дороги в жанрі історичної прози (на матеріалі роману В. Малика «Князь Ігор»)	155
Порожнюк А. Л. Семантичні трансформації слова в художньому тексті	162
Снігоцька Ю. А. Сутність поняття «підтекст»: теоретичні аспекти	168
Стойкова Г. Г. Мова як невід'ємний складник формування української національної ідеї	173
Форманова С. В. Одоративна лексика: класифікація, структура, семантика (на матеріалі творчості Ірен Роздобудько)	181

**КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА
СУГЕСТИВНА ЛІНГВІСТИКА
ГЕНДЕРНА ЛІНГВІСТИКА**

Билінська О. С. Політичний слоган в аспекті лінгвістичної генології: типологічні особливості	189
---	-----

Босва Е. В.	Засоби неввічливості в сучасному прозовому дискурсі	196
Завальська Л. В.	Типологія комунікативних ролей українських політиків в інтерактивному спілкуванні (на матеріалі політичних ток-шоу)	203
Климентова О. В.	Впливова специфіка комунікативних інтеракцій сектантського дискурсу (на матеріалі проповідей Сандея Аделаджи)	211
Ковалевська Т. Ю.	Нейролінгвістична ідентифікація метапрограмних стратегій особистості	219
Мамич М. В.	Мотиваційна та маніпулятивна інтенція медіатекстів підконтенту «огляд моди» в журналі «Жінка»	228
Олексюк О. М.	Основні ознаки рекламного дискурсу як складника інституційного	238
Романенко В. О.	Гендерний стереотип «радянська жінка» на сторінках однойменного періодичного видання	244
Стрій Л. І.	Некролог і співчуття як мовленнєві жанри ритуального політичного дискурсу	249
Шалёв А. С.	Темпоральна організація радиобесід на морську тематику (на матеріалі українського і англійського мов)	255
Щербак О. В.	Продуктивні типи семіотичних кодів в українській комерційній телерекламі	261
<u>РЕЦЕНЗІЇ</u>		
Ковалевська Т. Ю.	Оцінний світ фразеології (Рецензія на наукове видання: Ж.В. Краснобаєва-Чорна. <i>Лінгвофраземна аксіологія: парадигмально-категорійний вимір</i> : монографія. – Вінниця : «ТОВ Нілан-ЛТД», 2016. – 410 с.	271

CONTENTS

PHONETICS

LEXICOLOGY

WORD FORMATION

SYNTAX

Babiy Y. B.	
Nikolayev region's company names' semantic potential	3
Yefimenko I. V.	
Data for the historical-etymologic dictionary of Donetsk region's settlements names: Kramatorsk (some notes on the oiconym origin)	9
Korniyenko I. A.	
Notes on Southern Nikolaev anthroponimicon's forming	16
Krasnobayeva-Chorna Zh. V.	
Anatomical and physiological characteristics of the value of »health« in a phraseme: deviation from the norm	25
Krasnopolska N. L.	
Terminologization and determinologization in the Ukrainian management term system	32
Masharova Y. V., Fashchenko M. M.	
Sorted graphics – index of ethnic culture	40
Nakhapetova O. V.	
Ethno-cultural features of <i>stepfather</i> , <i>stepmother</i> nomens denoting an incomplete relationship in the modern Ukrainian language	46
Pitel V. M., Pitel V. I.	
Metonymical relations in semantemes of non-derivate fauna names	52
Prosyana O. V.	
Law term system as an object of law linguistics study (based on suffix-formed terms)	60
Romanchenko A. P.	
The dialect of Bandurovo village (Hayvoron distric, Kyrovograd region)	67
Senyk H. V.	
Informal anthroponymicon of villages: transonymized nicknames	74
Hatsenko L. I.	
Derivative peculiarities of Odessa region's dialect lexis	81
Khrustyk N. M.	
Ukrainian word derivation's modern development tendencies	89
Yaremko Y. P.	
Political term's pragmatic coloring	95

SOCIOLINGUISTICS
LINGUISTICS OF TEXT

- Antonyuk O. V., Kryshstal U. V.**
The language situation in the mono- and multiethnic families
of the pupils of Shyriaieve district of Odesa region 105
- Druzhynets M. L.**
Sociophonetic description of Ukrainian language
of the present-day youth
(hissing and whistling sounds, their pre- and postposition) 114
- Kobchenko N. V.**
The double-predicate and the complex noun predicate:
a zone of syncretism 121
- Krupenyova T. I.**
Operation of compound words
in Yuri Andrukhovych's novel «Twelve Rings» 133
- Melnyk L. B.**
Social reality through antonyms usage in the works
of Fedir Zarevych
(based on the writer's journalistic and prosaic heritage) 141
- Mikryukova K. O.**
The linguistic structure of «city» landscape image 148
- Niemirovskaya O. F.**
The belle-letter originality in the genre of historical prose
(based on V.Malyk's «Prince Igor» novel) 155
- Porozhniuk A. L.**
Semantic transformations of words in artistic texts 162
- Snihotska Y. A.**
The essence of the concept «subtext»: theoretical aspects 168
- Stoykova H. H.**
Language as an essential component
of forming the Ukrainian national idea 173
- Formanova S. V.**
Odourative vocabulary: classification, structure, semantics
(based on the works of Irene Rozdobudko) 181

COMMUNICATIVE LINGUISTICS
SUGGESTIVE LINGUISTICS
GENDER LINGUISTICS

- Bylinska O. S.**
The political slogan in the aspect of linguistic genology:
typological features 189

Boyeva E. V.	Means of discourteous in the modern prose discourse	196
Zavalska L. V.	Typology Ukrainian politics' communicative roles in interactive communication (based on political talk shows)	203
Klymentova O. V.	The influence specific of the communicative interactions of the sectarian discourse (on material of Sunday Adeladgy sermon)	211
Kovalevska T.Y.	Identity's metaprogram strategies' neurolinguistic identification	219
Mamich M. V.	Motivating and manipulative intentions of media texts' «fashion overview» subcontent in «Zhinka» magazine	228
Oleksyuk O. M.	Main characteristics of advertising discourse as a component of the institutional one	238
Romanenko V. O.	The gender «Soviet woman» stereotype on the pages of the same-titled magazine	244
Striy L. I.	Obituaries and condolences as genres broadcasting ritual political discourse	249
Shalyov A. S.	Temporal organisation of Ukrainian and British radio talk shows on maritime topics	255
Shcherbak O. V.	Productive types of semiotic codes in Ukrainian commercial TV advertising	261

REVIEWS

Kovalevska T.Y.	Phraseology's axiological word (review of the monograph by Zhanna V. Krasnobayeva-Chorna Linguistic phraseological axiology: paradigm and category dimension: monograph. – Vinnitas : «Nilan-LTD LLC», 2016. – 410 p.	271
------------------------	--	-----

З-324 Записки з українського мовознавства: Вип.23: Зб. наук. праць =
Opera in linguistica ukrainiana: Fascicullum 23 / Головний ред.
Т.Ю. Ковалевська. – Одеса : «ПолиПринт», 2016. – 284 с.
ISBN 2414-062.7

ББК 81. 031. 4я5
УДК 81. 161. 2 (051)

Наукове видання

**ЗАПИСКИ
З УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

ВИПУСК 23

Збірник наукових праць

**Opera
in linguistica ukrainiana**

FASCICULLUM 23

Головний редактор **Т.Ю. Ковалевська**

Підписано до друку 18.04.2016.
Формат 60x84/16. Папір друкарський.
Гарнітура «Times». Друк цифровий. Обл.-вид.арк. 21,3
Тираж 300 прим. Зам. № 26/04.

Адреса редакції:
Кафедра української мови,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова
Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058
Тел (0482) 776-14-80

Віддруковано з оригінал-макета у видавництві
«ПолиПринт», г. Одеса, ул. Ак. Королева, 33.
тел. : (048) 794-64-50
e-mail: info@poliprint.od.ua

